

Móra 70

tanulmánykötet

A 2022. február 24-25-én tartott
Móra 70+ konferencia anyaga

MÓRA70

TANULMÁNYKÖTET

*A 2022. február 24–25-én tartott
Móra 70+ konferencia anyaga*

MÓRA KÖNYVKIADÓ

Szerkesztette: Szekeres Nikoletta

Minden jog fenntartva, a kiadvány egészének vagy bármely részének
a kiadó írásos engedélye nélküli sokszorosítása, másolása, egyéb engedélyköteles
felhasználása – beleértve a kiadvány digitalizálását és ily módon történő többszörözését,
nyilvánossághoz közvetítését – szigorúan tilos!

© Szekeres Nikoletta, 2025

@ Dudás Barbara, Galuska László Pál, Jeney Zoltán, Lovas Anett,
Pataky Adrienn, Szekeres Nikoletta, Szlukovényi Katalin, Takács Vera,
Veres Miklós, Vojnics-Rogics Réka
© Móra Könyvkiadó

A kiadó könyveit kedvezménnyel
megrendelheti webáruházunkban:
www.mora.hu

MÓRA KÖNYVKIADÓ
1950 óta családtag

*Az 1795-ben alapított
Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja*

ISBN 978-963-603-899-1 (epub)

Kiadja a Móra Könyvkiadó Zrt.,
Janikovszky János elnök-vezérigazgató
Felelős szerkesztő: Lovász Andrea
Móra Könyvkiadó Zrt., Budapest, 2025
E-mail: mora@mora.hu • Honlap: www.mora.hu

A Móra Könyvkiadó 2020-ban ünnepelte fennállásának 70. évfordulóját. Ennek a kerek évfordulónak a tiszteletére a kiadó munkatársai sok más esemény mellett egy tudományos konferenciát is szerveztek. Sajnos a Covid-járvány némileg megkavarta a dolgok menetét, és a konferenciára a tervezett időben nem kerülhetett sor. Végül 2022. február 24–25-én valósulhatott meg a rendezvény, *MÓRA70+ A gyerekirodalom felnőtté válásának történetei szakértőknek és rajongóknak* címmel. A jelen kötet ennek a konferenciának az előadásaiból közöl egy válogatást.

A Móra Kiadó története gyakorlatilag egybeforr a háború utáni gyerekkönyvkiadás és tágabban a magyar modern gyerekirodalom történetével. A kiadó a magyarországi kommunizmus legsötétebb időszakában született, és máig meghatározó szereplője a könyvpiacnak. A diktatúra éveiben egyszerre lehetett zászlóshajója az ideológiai nevelésnek és menedéke a rendszeridegen íróknak, ami érdekes ellentmondásokat eredményezett. A keményvonalas átpolitizáltság hullámvölgyei és a művészi igényű irodalmi alkotások magaslatai között kialakult a modern magyar gyerek- és ifjúsági irodalom. A kiadó műhelyeiben nevelődtek a legnagyobb írók, illusztrátorok, szerkesztők, akik megmutatták, hogy a gyerekkönyv is lehet virtuóz művészeti teljesítmény, és akikre a mai napig példaként tekintenek az új generációk. Nekik állított emléket a konferencia, és az ő munkájukat igyekszik bemutatni ez a kötet.

A kötet nem csupán a konferencia előadásait adja közre, szerepel benne két fontos interjú is a kiadó két meghatározó személyével: Janikovszky Jánossal, a kiadó jelenlegi vezérigazgatójával, Janikovszky Éva fiával, illetve Balassa Annával, aki évtizedeken keresztül volt a kiadó oszlopos tagja. Mindketten olyan kiadótörténeti információk birtokában vannak, amelyek ma már semmilyen dokumentumban sem fellelhetőek, sőt talán soha nem is jegyezte le őket senki.

A tanulmányok tematikájukat tekintve igencsak sokfélék. Ez elsősorban annak köszönhető, hogy a konferencia meghirdetésében nem szerepelt semmilyen szűkebb tartalmi megkötés, az egyetlen megadott elvárás az volt, hogy az előadásoknak valamilyen ponton kapcsolódniuk kell a Móra Könyvkiadó több mint hetvenéves történetéhez. A szövegek tehát sokszínűek, mégis kirajzolódik belőlük egy meglehetősen pontos kép, és nem csupán a kiadó világáról, hanem magáról a gyerek- és ifjúsági irodalomról. A kutatási területek érintik a műfordítás, a kultúrantropológia, a *gender studies* vagy az intermedialitás problémáit, azt mutatják meg, mennyire komplex feladat a gyerekirodalom tanulmányozása.

Reményeink szerint a konferencia anyaga támpontot adhat majd a jövő kutatóinak, és bőséges információs anyaggal szolgál majd azon filológusoknak, akik a modern gyerek- és ifjúsági irodalom hőskorának körülményeit szeretnék vizsgálni.

Emellett nem titkolt szándékunk a nyitott konferencia ötletének továbbvitelével az, hogy az interjúkkal, a személyesebb hangú írásokkal a nagyközönséget is megszólítsuk, és reméljük, hogy egy-egy irodalmi kérdést tárgyaló tanulmánnyal nekik is kedvet hozunk a Móra Könyvkiadó és a magyar gyerek- és ifjúsági irodalom működésének mélyebb megismeréséhez.

Szekeres Nikoletta

Tartalom

SZEKERES NIKOLETTA	
„Minden gyerek fejére essen legalább évente egy könyv!”	
<i>Interjú Balassa Annával</i>	7
SZEKERES NIKOLETTA	
„...aki pontosan érkezett örök találkozónkra”	
<i>Interjú Janikovszky Jánossal</i>	15
TAKÁCS VERA	
Könyv és tévé	24
PATAKY ADRIENN	
„Rájöttem, hogy a gyermekvers: műfaj.”	
<i>Gyermekirodalom, gyermekírói lét és a Móra a rendszerváltás előtt</i>	31
SZLUKOVÉNYI KATALIN	
Vackor, Bors néni és a többiek	
<i>A gyerekvers helyzetének alakulása az utóbbi 70 évben</i>	87
LOVAS ANETT	
A komformizmus dicsérete	
<i>Szabó Magda ifjúsági regényeiről</i>	96
VOJNICS-ROGICS RÉKA	
Író, lektor, tanácsadó egy személyben	
<i>Janikovszky Éva szakmai identitásai</i>	103
GALUSKA LÁSZLÓ PÁL	
A Pál utcai csillagok	
<i>Csillagok Egerben</i>	128
SZEKERES NIKOLETTA	
Az ifjúsági és fiatalfelnőtt-irodalom tervgazdálkodása	139
VERES MIKLÓS	
A Móra Kiadó és a sci-fi-irodalom	
1957–1995	178

JENEY ZOLTÁN

Átdolgozott mohikánok

Adaptációs stratégiák Cooper regényének tükrében 189

DUDÁS BARBARA

„Száll a világ lepke-szárnynon”

Hincz Gyula illusztrációi Weöres Sándor műveihez 201

„Minden gyerek fejére essen legalább évente egy könyv!”

INTERJÚ BALASSA ANNÁVAL

Szekeres Nikoletta (Sz. N.): *Hogyan kezdődött a pályád, és mit csináltál, mielőtt elkezd-tél a Móra Kiadónál szerkesztőként dolgozni?*

Balassa Anna (B. A.): Gimnázium után az ELTE Bölcsészkarára jártam magyar–orosz szakra, majd 23 évesen elmentem tanítani a Kossuth Zsuzsa Gimnáziumba, ahol én is érettségiztem. Orosz volt a második szakom, amit nem muszájból vettem föl, hanem lelkes szeretetből, mert a 19. századi orosz irodalom elragadtatott kedvelője voltam, és azt hiszem, jó oroszstanár is lett volna belőlem, ha szükség lett volna rám. Hamar kiderült azonban, hogy mivel már három egyszakos oroszstanár tanított az iskolában, nekem meg a magyar volt a másik szakom, magyartanár lesz belőlem. Ez egy nagyon szép időszak volt, 23 évesen kaptam egy saját osztályt, és a volt taná-raim közé jártam be tanítani. 28 évesen érettségiztettem az osztályomat úgy, hogy közben megszülettem az első gyermekemet, akivel egy iskolai félévet voltam otthon szülési szabadságon a kor szokásai szerint. Akkor az osztályom megesketett, hogy amíg le nem érettségiztetem őket, nem lehet több gyerekem. Ígérettartó vagyok, ezért végül terhesen, de én vittem el őket az érettségiig.

Sz. N.: Miért mentél vissza tanítani abba a gimnáziumba, ahol te is végeztél?

B. A.: A Kossuth Zsuzsa Gimnázium a Markó utcában található, és ez egy nagyon jó hangulatú, minőségi oktatást adó iskola volt. Akkoriban például Heller Ágnes bün-tetésből éppen abban az iskolában tanított mint magyartanár, és bár engem sajnos közvetlenül nem oktatott, de ő volt az önképzőkör tanársegítője, így az alatt a négy év alatt fantasztikusan sokat fejlődtünk gondolkodásban, vitakészségben. Azt gon-dolom, amikor tanár lettem, engem is szerettek a diákok, és én is nagyon szeret-tem tanítani. Egy baj volt csak: a szeptemberi iskolakezdés után két-három héttel teljesen elnémultam, elment a hangom. A gégész azt mondta, hogy hosszú távon célszerű lenne olyan foglalkozást keresni, amihez nincs szükségem a folytonos be-szédre, márpedig magyart tanítani anélkül nehéz lett volna. Ráadásul ebben az idő-ben egy olyan meg nem bocsátható kulturális irányzat került előtérbe, ami szerint kevesebb gimnázium és több szakiskola legyen, ezért lett a gimnáziumból Kossuth Zsuzsa Egészségügyi Szakközépiskola. Amikor felvették az utolsó gimnáziumi osz-tályt, azt mondta az igazgató, hogy aki humán szakos, elmehet más pályára, mert nem lesz szükség ennyi magyarosra.

- Sz. N.: *Ha jól tudom, orosz irodalmi lektorként is tevékenykedtél a Móra előtt. Volt valami meghatározott kvóta, hogy mennyi szovjet irodalomnak kellett megjelennie?*
- B. A.: Egy távoli rokonsági kapcsolatból a nemzetközi osztályról kaptam lektorálni való orosz könyveket, és azokról írtam lektori jelentéseket, és bizony, volt egy százalékos arány. Minden kiadónak be kellett adnia a kiadási tervet év végén, és abban átnézték, hogy mennyi az újmagyar, a klasszikus, a szovjet irodalom aránya, mennyi a baráti népköztársaság és mennyi a nyugati irodalom egy kiadó portfóliójában. Én szorgalmasan lektorálgattam az orosz könyveket, és akkor kaptam egy próbamunkát a Mórától. Úgy látszik, megtetszhetett, mert viszonylag hamar behívtak; 1972-ben vettek fel, 29 éves koromban.
- Sz. N.: *És milyen volt a viszonyod a gyerekirodalomhoz?*
- B. A.: Engem gyerekkorom óta nem túlzottan érdekelt a gyerekirodalom, inkább a nagy klasszikusokat olvastam. Kétéves volt a kisfiam és négyéves a nagylányom, amikor a Mórához kerültem, és akkoriban fedeztem fel, hogy a Mórában érdekes könyvek készülnek. Akkorra már megjelent egy-kettő a Janikovszky–Réber páros képeskönyvei közül, ami egy üde, új színfoltot jelentett, majd kezembe került az Ablak–Zsiráf gyereklexikon, és nézegettem, hogy nahát, ki ez a Mérei Ferenc és Binét Ágnes? Mert ezek a szerzők olyan gyereklexikont csináltak, ami nem a merev meghatározásokon, hanem szabad szellemű, a gyerekekhez közeli megközelítésen alapult. Olyan szerencsém volt ráadásul, hogy az ismeretterjesztő lektorátusra kerültem.
- Sz. N.: *Mesélnél egy kicsit a kiadó felépítéséről? Nagyon nehéz rekonstruálni a szétszórt információk alapján, hogyan is nézhetett ki a Móra Kiadó működése.*
- B. A.: A Móra klasszikus felépítése valahol a hatvanas években, az aranykorban alakult ki – és azt is el fogom mondani, hogy miért az volt az aranykor. Az ismeretterjesztő műveket óvodástól felnőttkorig egy lektorátus csinálta, ezen belül többé-kevésbé megvolt a korosztályokra felosztás, de egy főszerkesztő és öt beosztott szerkesztő dolgozott együtt. Én erre az osztályra kerültem. A szépirodalom szintén egy külön részleget alkotott, életkorok szerinti beosztásban, egy az óvodásoknak, a kisiskolásoknak, az úttörő korosztálynak, egy a felnőtt iskolába járóknak és külön működött egy ifjúsági lektorátus is, amelynek később a tetejére került a Kozmosz.
- Sz. N.: *Sokan keverik, de ez nem a Kozmosz Fantasztikus Könyveket jelenti....*
- B. A.: A tudományos-fantasztikus irodalom Kuczka Péter főszerkesztésével a Kozmosz Fantasztikus Könyvek sorozat alá tartozott, a Kozmosz pedig olyan fiataloknak, majdnem felnőtteknek szóló könyveket adott ki, mint a *Zabhegyező*. És miért mondom, hogy a hatvanas évek második fele volt az aranykor, amiben én sajnos még nem vettem részt? Mert akkor csináltak meg néhány olyan alapkönyvet, amely azóta, negyven év után is a Móra aranytartalékának tekinthető. Így utólag az 1963-as év egyfajta vízválasztnak tűnik, az 1956 utáni politikai megtorlások lassanként felengedtek, a szilenciumra ítélték szilenciauma feloldódott, akik börtönben raboskodtak, lassan kiszabadultak, és bár a felnőtteknek szóló irodalomban nemigen kaptak megszólalási lehetőséget, de az ifjúsági irodalomba bedolgozhattak, úgyhogy csupa okos ember volt a munkatársam. Olyan fejek dolgoztak a Móra Kiadóban, hogy

bármelyik kiadó megirigyelne manapság is. Csupa sok nyelvet tudó, jól képzett, legalább fordítói, de néha alkotói munkásságot is űző szerkesztő, lektor stb. Hogy mást ne mondjak, ott volt Kormos István (aki a kisebb korosztály főszerkesztője volt, és akihez később főszerkesztő-helyettesként kerültem), és azt pontosan tudta mindenki, hogy az egész magyar ifjúsági költészeti irodalom az ő pártfogása alatt bontakozott ki – természetesen T. Aszódi Éva szerkesztő hozzáértő és aktív közreműködésével. Nem csoda, hogy Demény Eszter (a Pagony kiadó egyik tulajdonosa), Aszódi unokája is a gyerekkönyvek területén dolgozik tovább, hiszen aki Éva körül lehetett, az könnyedén szívta magába azt a nyitottságot, ahogyan ő dolgozott, gondolkozott. És ott volt Janikovszky Éva, aki egy teljesen újfajta, felszabadultabb gyermeket nevelő levegőt, az ezt kiválóan reprezentáló írástechnikát hozta magával.

Sz. N.: *Keveset tudunk az ismeretterjesztő részlegről is, pedig mindig nagyon erős lába volt a kiadói portfóliónak...*

B. A.: Persze, mesélünk arról, hogy Kormos Istvánhoz jöttek a fiatal költők, meg Kuczkához a fiatal írók és Sík Csabához a majdani titánok, de azt, hogy egy ismeretterjesztő szerkesztőség mit tudott létrehozni a hetvenes években, nagyon kevesen tudják. 1972-ben, éppen, amikor én odakerültem, volt egy nagy botránya a Mórának. Ennek a szele a budapesti közvélekedést is egészében megjárta. Készült a szerkesztőségnek egy *Nagy hadvezérek* című kötete. Sorozatnak indult, nagy csatákkal, híres és fontos hadvezérekkel, jó tollú szerzők írásaiból állt össze az első darab, és amikor a kötet nyomdába került, állítólag egy nyomdásznak szúrt szemet, hogy a nagy hadvezérek között szerepel Rommel tábornok pályafutása is. Ehhez fontos tudni, hogy 1971 végén, 1972 elején vagyunk, a húzd meg, ereszd meg korszak egy ismét keményedő szakaszában, amely a '68-as eseményeknek volt köszönhető. Tehát felfigyeltek arra, hogy bekerült Rommel (egyébként joggal) a könyvbe. Ez is jól mutatja, hogy a szerkesztőség teljes mértékben realista, a tényeket előtérbe helyező elgondolások alapján működött, és attól még, hogy tegyük fel, valaki az ellenkező politikai oldalon állt, lehetett jó hadvezér is. A könyv nyomását leállították, az elkészült darabokat bezúzták, a kiadóban mindenki, aki valamelyest részt vett a könyv munkálataiban, fegyelmit kapott, az igazgatót leváltották és irodalmi szerkesztővé fokozták le.

Sz. N.: *Ha jól sejtem, ő Kovács Miklós lehet, akinek a munkássága innen nézve szintén nincs a helyén értékelve, mintha a Kozmosz fiatal felnőtteknek szóló könyvei is az ő nevéhez fűződnének...*

B. A.: Igen, ő Eötvös-kollégista volt, egy nagyon jó nyelvérzékű, hagyományos ízlésű szerkesztő, aki kézben tartotta a kiadót, néha még kemény is tudott lenni, ennek ellenére kedveltük őt. Épp aznap váltották le az igazgatói posztról, amikor engem felvettek a Móra Kiadóba, és az addigi irodalmi vezetőt, Petrováczy Istvánt főszerkesztővé fokozták le. Major Klára, aki ennek a *Nagy hadvezérek* kötetnek a szerkesztője és az ismeretterjesztő részleg akkori főszerkesztője volt, pártfegyelmit kapott, és ahogy mondtam, Kovács az igazgatói székből került az irodalmi vezető pozícióba. Lehetséges, hogy én is úgy kerülhettem oda, mint friss, ártatlan és elhivatott munkaerő, ráadásul orosz szakos.

De mi ezzel a szerkesztőséggel csináltuk a kicsiknek a *Bölcs Bagoly* sorozatot, ami egy ív szöveggel és egy ív színes rajzzal, ötszínnyomásban jött ki, és megkaptunk arra is minden lehetőséget, hogy kitűnő szerzőkkel és grafikusokkal (például Varga Domonkos és Berki Viola, Csukás István és Réber László) jobbnál jobb köteteket csinálhassunk. Erre ráépülve a nagyobbaknak elindult a *Képes Történelem* és a *Képes Földrajz* sorozat, és mindegyik nagyon komoly szerkesztői munkát igényelt. Ekkoriban ennek a korosztálynak képes magazinok sem igen jelentek meg (az *Ifjúsági Magazin* és társai inkább a városi, kicsit érettebb, 16–18 éves fiataloknak szóltak). A serdülőknak, a 11–15 éveseknek, mondhatni, semmit nem adtak ki. A *Lányok Évkönyve* volt az egyik első munkám, és a célunk egy komplex, igényes magazin létrehozása volt. Többek között fotókkal, képekkel tájakat, ismeretlen kultúrákat mutattunk be a gyerekeknek, vagy éppen kedvelt együtteseikről közöltünk írásokat, illetve új hangokat hoztunk be az irodalomból, nem az iskolai tananyagot használva újra.

Sz. N.: *Már akkor is egyértelmű elgondolás volt, hogy a kortárs irodalom közelebb kerüljön a fiatalokhoz?*

B. A.: Kifejezetten cél volt, nem is titkoltuk ezt. Volt az évkönyvekben divatról is szó persze, hiszen ezek 12 éves korú kislányoknak készültek, de közben egy-egy Kornis-képriport, cikk az LGT-ről, úgyhogy egy nagyon nívós újságot sikerült létrehozni. Amikor azt mondják, hogy az átkosban a gyerekeket kizárólag *Itt van május elsejével* nevelték, azért az nem igaz, és ez jól látható az évkönyvekben is. Közöltünk írást az ex libris műfajáról, bemutatva Juhász Ferenc, Weöres Sándor, Bartók Béla vagy Sántha Ferenc ex libriseit. Ebben nagyon sok szerkesztői örömet lehetett találni, mindamellet, hogy elég komoly munkát jelentett. Én csináltam a *Lányok Évkönyvét*, Karádi Ilona pedig a *Fiúk Évkönyvét*, miközben nagyszerű külső szerkesztők segítettek a munkánkat, például a rádió tudományos osztályáról. A Magyar Tudományos Akadémia csillagásza boldogan írt nekünk csillagászati cikket, szóval mindenki örült, ha gyerekeknek lehetett írni.

Sz. N.: *Mit lehet tudni az évkönyv sikeréről?*

B. A.: Negyvenezer példány fogyott belőle minden évben úgy, hogy kézzől kézre adták, és nem tudtunk többet nyomni, mert nem kaptunk több papírt rá.

Sz. N.: *És hogyan készült az Így Élt sorozat, amely szintén a Móra ismeretterjesztő vonala egyik alapkövének számított? Valamilyen minta alapján dolgoztatok rajta, vagy saját ötlet volt?*

B. A.: Az első ilyen típusú könyv Fekete Sándor *Így élt a szabadságharc költője* volt, nem lehetett *Így élt Petőfi* a cím, mert az már foglalt volt. Ez a 11–12 éveseknek szóló, nem akadémiai tanulmány szintű, de nem is gyermeteg, egyszerű mondatokkal fogalmazó, mégis nagyon igényes kötet is egy olyan elgondolás eredménye volt, hogy ne ideológiai, hanem dokumentumalapú életrajzi köteteket készítsünk. Én is sokat csináltam belőle, illetve Frankné Kemény Mártának jutott még nagy szerep ebben a sorozatban. Legalább harminc darabja lett az *Így élt*nek, és ez az időszak volt egyébként a hetvenes évek erősen felívelő vonala. Volt azért egy spácium, az a bizonyos 1972–1973-as év, amikor a kultúrpolitika szemügyre vette az ifjúsági

irodalmat, és azt állapította meg, hogy – számarányát tekintve – túl kevés a gyerekeknek szóló könyv. Kováts Miklós helyét az új pártkinevezett, Szilvási György vette át, akinek az a radikális elképzelése támadt, hogy évente 365 új cím jelenjen meg, tehát minden nap egy könyv: vagyis – ahogy mi fogalmaztuk – minden gyerek fejére essen legalább évente egy könyv. Mi ezeken nagyon jókat nevettünk, egymást kérdeztük viccesen, hogy megvan-e már a gyerek fejére eső könyv? Egyébként megcsináltuk, utánnnyomásokkal, diákkönyvtárral, az általános iskolai kötelező irodalom beszámításával együtt meglett az évi 365 darab kötet.

Sz. N.: *Milyen volt ilyen nyomás alatt dolgozni?*

B. A.: Ez egy nagyon érdekes kérdés, megérdemelne egy komoly tanulmányt, hogy milyen az, amikor egy jól működő, összetartó társaság, történetesen egy cég, esetünkben a könyvkiadó személyzete felülről kap egy elvszerű irányítót, akinek meg kell felelni, és a többség valahogy mégis ellenáll. Hogyan áll ellen? Humorral és teljesítménnyel. Meg kell jelentetni több irodalmat a munkásmozgalom mártírjairól? Rendben van. Az évkönyvben legyen szó a munkásmozgalom mártírjairól, lesz egy flekk egy képpel, többnyire igen tisztességes embereket tettünk bele, olyanokat válogattunk, akik megérdemelték, tehát bizonyos szempontból teljesítettük az elvárásokat. Ezzel a nagy mennyiségi növekedéssel persze a szerkesztők elé is mennyiségi teljesítménykényszert állított a vezetés, pontrendszerben dolgozták ki, hogy mennyi munkát kell elvégezni a szerkesztőknek, amiről havi kimutatást kellett vezetni. Erről aztán haláli viccek születtek, mert az elolvasott és lektorált szövegeknek a mennyiségét például súlyozatlanul pontokba lehetett foglalni. El lehet képzelni, hogy annak a kollégának a teljesítménye, aki történelmiregény-kéziratokat lektorált, és általában belenézett az első oldalon, a 16. oldalon meg az utolsó oldalon, írt róla egy lektori véleményt, és szerzett vele 32 pontot, hogyan húzott el másoké mellett. Majtényi Zoli, aki regényeket szerkesztett, élmunkássá vált, mert 1800 százalékot tudott egy hónapban teljesíteni. Tehát az egyik legfontosabb megküzdési technikánk az volt, hogy kifiguráztuk, kiröhögtük a rendszert. A másik pedig az, hogy ezeken a kereteken belül hogyan lehet minőséget csinálni. Ezekben az időkben tettek főként egy szuperlektort, hiszen az igazgató sem volt buta fiú, érzékelte a többség ellenállását, és érezte, hogy belülről nem tud olyat kinevezni, aki megfelel az elvárásoknak. Mi lett a sorsa? Fél év alatt alkalmazkodott hozzánk, úgyhogy nagyszerű kolléga lett belőle.

Sz. N.: *Mindeközben a Móra volt „a” gyerek- és ifjúsági irodalmi kiadó, tehát mégis számos előnyt élvezett...*

B. A.: Annyi állami dotációt kapott a cég, amennyire szüksége volt, erről a szerkesztőségnek, szerkesztőknek nem kellett gondoskodnia. Papír, nyomdai kapacitás és festék, ezek voltak azok a problémák, amelyekhez alkalmazkodni kellett. És ahogy haladt a világ a kapitalizmus felé, úgy derült ki, hogy a könyv pénzbe kerül, tehát nekünk egyre inkább vigyázni kellett, hogy ne lépjük túl a kereteinket. Először a színes nyomásról mondtunk le, mert az borzasztóan drága, és finom műnyomó papír kell hozzá. Utána a terjedelmet kellett csökkentenünk, mert Magyarországnak nem is volt annyi papírja, és így egyre gyakrabban kellett árat emelni. Ez már a nyolcvanas

évek második felét jellemezte, és akkor következett be a Móra Kiadó zuhanásszerű romlása.

Sz. N.: *Amikor ifjúsági és fiatal felnőtteknek szóló (saját fejlesztésű) könyvek után kutattam, a '80-as évek második felében már nemigen találtam semmit...*

B. A.: A borzasztó az volt, hogy még csak nem is lassan csúszott lefelé a kiadó ebben az időszakban, hanem zuhant. 1977-től feldarabolták az ismeretterjesztő lektorátust szigorúan korosztályok szerint úgy, hogy mindegyikben legyen ismeretterjesztés. Ugyanez vonatkozott a szépirodalomra, mindenre. Akkor Major Klára – akit a Nagy hadvezérek-es könyvügy kapcsán már említettem – volt az ismeretterjesztő részleg főszerkesztője, D. Nagy Éva szerkesztőként a természettudományok szakértője. A *Búvár Zsebkönyvek* sorozat ekkoriban százezres példányszámban jelent meg (A *lovak* című részből 120 ezer darab fogyott el), és 18–22 forint között ingadozott az ára. A nyolcvanas évek végére 100 forint fölé emelkedett egy kötet. Ki adott ennyi pénzt akkor egy zsebkönyvért? Az 1982–1988 között időszak nekem részben kiesett, mert a férjem külkereskedő volt, és Ausztriában élünk, de 1988-ban arra jöttem vissza, hogy a több mint száz embert foglalkoztató Móra Kiadóban tizen-egynéhány dolgozó maradt.

Nagyjából a rendszerváltás környékén kezdtek el születni az új kiadók, de ezekben az években mindenkinek nagyon nehezen ment, óriási volt a szegénység.

Sz. N.: *Mikor és hogyan került a kiadó a Hermína (régi nevén Május 1.) úti ingatlanba?*

B. A.: Mivel teljesítettük a 365 könyves tervet, építettek nekünk egy házat, amelyet a Borsod megyei KISZ-esek [Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség – *A szerk.*] terveztek, és vagy a fővárosi tanács, vagy az önkormányzat adta a telket, amire felépítették nekünk a kétemeletes modern kiadói székházat. Mi ugyan eléggé szomorkodtunk, mert kiköltözni a Lenin körútról (ma Teréz körút) a Május 1. útra nem volt túl kényelmes. Igaz, a régi irodában akkor, amikor 115 alkalmazott volt a Móra kötelékében, előfordult, hogy délelőtti-délutáni váltásban jártunk dolgozni, és megtörtént, hogy T. Aszódi Évának tele volt az asztala a sok feldolgoznivalóval, amit kicsit arrébb toltunk, hogy elférjek én is, és a maradék helyre kipakoltam a holmimat. De sikerült ezt is jókedvvel csinálni. Azt azonban már nem viseltük jól, amikor a kollégáknak sorban mondtak fel.

Sz. N.: *A privatizációs folyamat hogyan alakította át a Móra életét?*

B. A.: Az átalakulás dolgozói privatizációs hozzájárulással és banki részesedéssel jöhetett létre. Az terjedt el, hogy aki ebben részt vesz, az tulajdonképpen megvásárolja a munkahelyét, de ebből egy szó sem igaz. Kétségbeejtő helyzet volt, amikor a Hermína útról ki kellett költözni, és fel kellett számolni a vastartalékot. A városligeti aulában térdmagasságig álltak a kidobásra szánt aranytartalék könyvek. Azt mondták a dolgozóknak, ha akarnak, azon az áron megvehetik, ami rá van írva. Nem volt hová tenni ezeket a könyveket, és azt mondták, hogy el kell hagyni az épületet.

Sz. N.: *Semmi értékőrzés nem merült fel?*

B. A.: Elenyésző mennyiségű könyv átkerült Janikovszky János raktárába, majd a szörnyűséges Váci úti épületbe, de minden lektori jelentést, szerződést, papírt kidobtak.

Onnan kellett valahogy felállni. A legnagyobb hiányt az jelentette, hogy a kiadónak nem volt annyi anyagi eszköze, hogy a jogokat megtartsa, hiszen addig a szerzői jogokkal is lazán bánt a kiadó, ez nem volt kérdés akkoriban. Egyszer csak kiderült, hogy a *Huckleberry Finn*-nek és a *Tom Sawyer*-nek élő jogai vannak, és ahhoz, hogy kiadhassuk, meg kellene venni ezeket. A Móra aranytartaléka szétfutott, miközben senki nem törődött azzal, hogy lejár a Würtz-, a Réber-jog, hogy nem fogjuk többé kiadni az *Öreg néne őzikéjét*, mert a Róna Emi- és a Fazekas Anna-jogokat azonnal elvitte egy másik kiadó! Az, hogy Janikovszky János vissza tudta szerezni ezeket a jogokat, az ő óriási érdeme.

Sz. N.: *Milyen volt a kiadói élet 1995–2005 között neked, aki azért, ha azt mondom, hogy az aranykorban nem is, de azért a dicsőséges szakaszban és a legnehezebb periódusban is jelen voltál...*

B. A.: Még túl fiatal voltam a nyugdíjhoz, és beledolgoztam magam a szerkesztői gyakorlatba is, úgyhogy végül én maradtam egyedül szerkesztő a Mórában. A legmélyebb pont talán az volt, amikor Szilády János, aki a privatizáció idején ezt a gyilkosan nehéz kort igazgatta, a vége előtt átment a Helikon igazgatójának. Az „interregnum” idején Bazsó Márton volt a Móra igazgatója, talán ez volt a legmélyebb pont a kiadó történetében, aztán Janikovszky János felkérte Cs. Tóth Jánost igazgatónak, és azzal ismét elinult a fejlődés. Mint már említettem, én voltam egyedül szerkesztő, és kérdeztem az új igazgatót, hogy akkor mit fogunk csinálni? Azt mondta: „Először is ki-nevezem magát szerkesztőnek.” Jó, jó, gondoltam, de hát nincs is más szerkesztő...

Aztán szép lassan mi is, és a könyvpiac is elkezdett magához térni, és bár én azt gondolom, bizonyos ár felett nem lehet könyvet eladni, hamar kiderült, hogy amiket ismernek és szeretnek a szülők, azokat a gyerekeiknek is megveszik. A Szu-tyejev-könyveket, Weöres Sándor *Bóbitáját*, és így tovább. Szerencsére mindig születtek olyan innovatív ötletek is, mint például a svéd gyerekversek.

Sz. N.: *Nincs is ilyen műfaj, vagy minek is nevezhetnénk valójában...*

B. A.: Az egész Tótfalusi István ötlete volt, aki sokat fordított svéd nyelvből, és ő is elkezdett hasonló verseket írni, így lett az *Ami a szívedet nyomja* Szecskó Tamás rajzaival. A kötet 1978-ban jelent meg, de nagyon sikeres lett, és egy idő után elkezdtek áradni ezek a versek, minden ifjú svéd típusú verseket írt. Kiss Ottó nekem mutatta meg először a verseit, mondtam neki, hogy Ottó, maga svéd típusú verseket ír! Így született a *Csillagszedő Márió*.

Sz. N.: *Elkezdte kinevelni egy új generációt?*

B. A.: Felvettünk először egy új szerkesztőt, Dian Vikit, aztán Dóka Pétert. Mindenkor elvem, hogy csak olyanokkal szeretek dolgozni, akik okosabbak, mint én, mert azt meg tudom tanítani, hogy miként kell a fattyúsort eltüntetni a szövegből, de a kreativitás már más kérdés. Talán azt mindvégig sikerült megőriznem, hogy nyitott voltam arra, ha valami értékessel találkoztam, és óriási öröm gyöngyszemet találni! Ilyen volt akkoriban Bosnyák Viktória, aki behozta a *Tündérboszorkány* című humoros kéziratot, és nem véletlenül épült be azóta az iskolai tananyagba. Ügyesen indult Sohonyai Edit, aki 18 évesen írta első könyvét, ráadásul nem is ő,

hanem a nővére hozta be a kéziratát. Edit akkoriban olyan fontos dolgokra irányította a figyelmet, hogy például milyen veszélyeket rejt a szelfikészítés. Békés Pált természetesen nem én fedeztem fel, a Mórába Janikovszky Éva hozta be, aki akkor a Minervánál dolgozott. Szerkesztői munkám legnagyobb öröme Janikovszky Éva *Felnőtteknek Írtam* című sorozata volt. Életének utolsó hat évében minden évben egy kötetet jelentettünk meg nem gyerekeknek szóló írásaiból. Ez egy egészen más műfaj volt, mint amit addig csinált, és talán nem is becsülik sokra az irodalmi értékét, mert ezek tárcanovellák, de én azt gondolom, hogy az öregedő, az életből kilépő korosztály problémáinak, körülményeinek finom humorú leírásai, és a témára kiválóan rezonáló stílus feljebb emel az átlagos tárca színvonalánál. Az utolsó kötethez sajnos Réber László már nem tudott rajzokat készíteni, de Sajdik Ferenc volt olyan kedves és elvállalta, hogy illusztrálja.

Sz. N.: *Milyen volt elengedni ezt a hosszú, tartalmas és izgalmas időszakot?*

B. A.: Én 32 évet dolgoztam a Móránál, és persze nem volt könnyű, de azt hiszem, elég volt ennyi év. Nagy örömmel mentem vissza a felnőtteknek szóló irodalomhoz, mert – ez már teljesen szubjektív, és független a Móra Kiadótól – van olyan, hogy az ember telítődik a gyerekirodalommal. Egy idő után azt mondtam, hogy még egy meseregény, ahol erdei manócskák és tündérek vibrálnak a szemem előtt, bármilyen emelkedett szövegösszefüggésben legyenek is, kiugrom az ablakon. Szabadidőmben oroszról, németből fordítottam, úgyhogy azzal is foglalkozni kellett, és hát örömmel lubickoltam az időközben megjelent szépirodalomban. A nyugdíjból visszadolgoztam hetvenkét éves koromig, és azért persze szerkesztettem, kontrollszerkesztettem az Európának és természetesen a Mórának.

„...aki pontosan érkezett örök találkozásnkra”

INTERJÚ JANIKOVSZKY JÁNOSSEL

Szekeres Nikoletta (Sz. N.): *Úgy érezzük, mintha Janikovszky Éva mindannyiunké lenne, hiszen generációk sora szereti a könyveit, még mindig etalon, egyfajta védjegy. Mit gondolsz mindezekről, és milyen a te Janikovszky Éva-képed?*

Janikovszky János (J. J.): Én sokszor elmondtam, hogy számomra ő elsősorban nem az író Janikovszky Éva volt, hanem az anyukám, és az, hogy népszerű, csak jóval később vált számomra nyilvánvalóvá. Az általános iskolát 1962-ben kezdtem, ekkor voltam hétéves, addigra anyunak már megjelent két lányregénye, a *Szalmaláng* és az *Aranyeső*. Ezek nyilván nem az én korosztályomról és korosztályomnak szóltak. Aztán 1963-ban jelent meg az első Janikovszky-Réber-képeskönyv, a *Te is tudod?* – ez már nekem és rólunk szólt, de még nem hozott rögtön országos hírnevet anyunak. A két lányregény sikerének viszont volt kézzelfogható következménye a családban: a honoráriumból, egy Trabant képében, megvásároltuk a szabadságunkat. Ezután el tudtunk menni hétvégenként kirándulni a Börzsönybe, a Vértesbe, sokszor mentünk ki Pátyra, ahol az erdő szélén fociztam apuval, tollasoztunk, sziklát másztunk, erdőt jártunk, és később el tudtak utazni a szüleim külföldre is autóval kempingezni. Ők voltak az a házaspár – és ezért is példaértékű számomra a házasságuk –, akik egyrészt végtelenül szerették egymást, ami elég ritka, és az még ritkább, hogy ez a gyerek számára is nyilvánvaló, másrészt férfi és nő maradtak a házasságukban, a családban. A keresztnevükön szólították egymást, nem anyának és apának. Volt igényük arra, hogy kettesben legyenek, néha-néha elutazzanak. Lehet, hogy ezt ma sokan nem helyeslik, de engem hatéves koromtól nyaranta elvittek Balatonakaratyára egy-egy hónapra. Egy pesti házaspár vállalta a nyaraltatásomat, a saját gyerekeiknek lett így társasága, és némi fizetéskiegészítést is kaptak. Emeletes ágyakkal felszerelt kétszobás, tóparti nyaralójukban három-négy budapesti gyereket vakációztattak. Imádtam ott lenni! Akkoriban töltötték fel a Balatont, sárban és iszapban lehetett ugrálni egész nap, nádas volt és stég, horgásztunk, lepkét fogtunk, a forráshoz jártunk vízért, mert még nem volt folyóvíz a házban, a főzéshez, mosakodáshoz mi hordtuk a vizet, diót, mandulát szedtünk, feljártunk a faluba a piacra, a népboltba, másztunk fel a szerpentine a Rákóczi-szilfához. Olyan dolgokat tanultam, tapasztaltam meg, amilyeneket soha azelőtt. Visszakanyarodva az eredeti gondolathoz: azt ma is látom mindebből, hogy apámnak és anyámnak volt igénye arra, hogy kettesben legyenek.

- Sz. N.: *Édesanyád könyvei nagyon viccesek, és az ember azt gondolná, hogy a magánéletben is biztosan nagyon szórakoztató lehetett. Milyen volt a kapcsolatokat?*
- J. J.: Anyunak nagyszerű humora volt. Kiskoromban viszont apuval intimebb kapcsolatot tudtam kialakítani, inkább ő volt a babusgatós típus. Azt hiszem, amiatt, mert orvosként ő bátrabban nyúlt egy kisgyerekhez, például inkább ő fürdetett. Amikor viszont anyu járkált velem fel-alá a szobában, dédelgetve, mert fájt a hasam, vagy hogy elaltasson, közben folyton verseket mondott, József Attilát, Szabó Lőrincet, Gazdag Erzsit, Kormos Istvánt, hiszen végtelenül művelt nő volt, ami a *Naplójából* is kiderült. Szegeden élvezte a pezsgő kulturális életet, azt azonban nem tudom elképzelni, hogy milyen lehetett neki kezdetben Budapesten, amikor gyakorlatilag lógott a levegőben, hiszen senkit nem ismert, amikor felkerült az egyetemre.
- Sz. N.: *A Naplóból az is kiderül, hogy Éva édesanyja, tehát a nagymamád zsidó volt. Ti foglalkoztatok ezzel a családban?*
- J. J.: Zsidónak születni kell, ezt tudjuk, és anyu tulajdonképpen zsidónak született, ezt is tudjuk, de szerencsére a születési anyakönyvi kivonatába r. k. (római katolikus) került, hiszen az édesanyja a dr. Donászy Kálmánnal (akit anyu Kisapának hívott) kötött házassága révén még „időben” kikeresztelkedett, így úszhatták meg mindketten a holokausztot. Nem úgy a Bartos nagyszülők, akiket elvittek.
- Szóval anyu gyakorlatilag úgy nőtt fel, mint egy római katolikus gyerek, miközben mindenki tudta, hogy igazából ő zsidó. Amikor 1960-ban nagymamámnak, Lili néninek az utolsó, harmadik férje, dr. Flegmann Imre meghalt, akkor eladott mindent Szegeden, és odaköltözött hozzánk a Bajza utcába, Budapestre. És jött vele a múlt, a szellemiség meg a sok trauma, ami érte őt; szeretett testvérét, Bartos Lászlót már 1942-ben elvitték, és valahol a fronton halt meg. Ezt nagymama egészen a haláláig emlegette. Egyébként ő az összes zsidó ünnepet megtartotta, otthon, a négy fal között; arról nincs emlékem, hogy járt volna zsinagógába. Az Állami Biztosítónál helyezkedett el a Kálvin téren, levelező lett, és ötvenhat évesen tette le a felsőfokú német-, majd angolnyelv-vizsgát. De anyu és apu gyakorlatilag ateistaként élt, engem is így neveltek. Templomba csak akkor jártunk, ha gyertyát akartunk gyújtani szeretteink emlékére.
- Sz. N.: *Édesanyád is beszélt nyelveket, ami az akkori közegben nem volt általános, ő volt hosszú évekig a magyar IBBY (International Board on Books for Young People, nemzetközi könyvszakmai egyesület) elnöke, aktív nemzetközi társadalmi életet élt, illetve sokat járt külföldön is...*
- J. J.: Németül *von Haus aus* relatíve jól tudott, angolul pedig együtt tanultunk. Külföldi sikereinek köszönhetően, főleg a német gyerekirodalmi díj elnyerése után sok sajtótájékoztatót, író-olvasó találkozókat kellett részt vennie, amihez hasznos volt angolul is tudni; az IBBY magyar tagozatának elnökeként szintén nem lehetett angolul nélkül kommunikálni. Anyu jól ismerte György Évát, a nemzetközi pontozóbíró, aki a korcsolyaversenyzőket pontozta akkor, amikor még Vitray Tamás közvetítette a „jeges eseményeket”; hozzá jártunk mindketten angolórára. Az IBBY-elnökségből következően anyu egyébként erős kapcsolatokat tudott kialakítani Cseh-

szlovákiával, az NDK-val és a Szovjetunióval, tehát a szervezet úgynevezett keleti blokkjával is.

Sz. N.: *1954-ben vették fel a Mórához Janikovszky Évát, és 1981-ben nyugdíjazta őt Szilvász György, aztán később újra visszavették. Mesélj nekünk édesanyád mórás éveiről, a kezdetekről és a folytatásról!*

J. J.: Fazekas Anna vette fel anyut, aki akkor valami olyasmit mondott neki, hogy ha legközelebb jössz, nyugodtan vegyél fel egy rendes ruhát, nem kell munkásbenyomást kelteni. Ő nyilván nem tudhatta, hogy anyunak akkoriban az volt az egyetlen rendes ruhája. Egyébként Pestre költözésekor kezdetben Békés Marival, Békés Pali édesanyjával lakott egy albérletben, egymás ruháját hordták, attól függően, hogy kinek kellett éppen csinosan felöltöznie. A Móra előtt a jegyzetellátóban dolgozott, de 1954-től a Mórában szerkesztő lett, 1964-ben pedig kinevezték főszerkesztőnek. Úgy tudom, Kormos Istvánnal ültek egy szobában. Otthoni könyvtárunkban számtalan, anyu által szerkesztett kötet található, melyekben csodás, elismerő dedikációk bizonyítják, hogy hány író volt hálás neki a támogatásért, biztatásért. A mórás évek 1981-ig tartottak, amikor Szilvász, akit a pártbizottság rakott a Móra élére, anyut 55 évesen nyugdíjazta. Mai szemmel ez teljesen érthetetlen, de a törvényi lehetőségek nyilván adóttak voltak erre. Szilvász különben sokak helyzetét ellehetetlenítette, az addigi igazgatót, Kovács Miklóst is visszaminősítették irodalmi szerkesztővé.

Sz. N.: *Hogyan viselte a nyugdíjaztatását?*

J. J.: Rettenetesen megviselte; 1978-ban meghalt élete szerelme, az apám, majd eltelik három év, és a másik szerelmétől, a Mórától is megfosztják. Még jó, hogy a barátnője, Major Klári, aki akkor a Minervánál volt szerkesztő, menedéket biztosított számára. Így 1983-ban a Minervánál jelent meg először az *Örülj, hogy fiú!* és az *Örülj, hogy lány!*. A Minerva is jól járt, kapott egy elismert szerzőt, meg anyu is örült, hogy van kiadója.

Sz. N.: *Sokan irigykedve gondolnak arra, hogy milyen csodálatos lehet ilyen irodalmi közegben felnőni. Rád mennyiben hatott a közeg, és hogyan vezetett az utad a villamosmérnöki karra?*

J. J.: Nagyon kicsi gyerekként régész akartam lenni, aztán újságíró, amire apu azt mondta, hogy na, kislány, a te igazságérzeteddel semmiképp ne legyél újságíró, ha életedben egyszer is igazat akarsz írni, ott arra nem lesz lehetőséged. Azt tanácsolta, hogy reál pályára menjek. Az ő javaslatára jelentkeztem az I. István Gimnázium matematika tagozatára, ahová fel is vettek. Hetente tizenkét matekóránk volt! Nem volt sétágalopp, de apu a matekozásban rengeteget tudott segíteni, ami néha rám is fért. Anyu meg persze a magyar irodalomban, a fogalmazásokban. Sokszor tanulunk együtt, de gyakran jöttek az osztálytársak is, hogy segítsünk egymásnak.

A kérdésekre válaszolva: hozzánk nem jártak az íróbarátok dohányfüstös, kávé beszélgetésekre, inkább apuhoz jöttek az orvosbarátai havonta egyszer, péntekenként ultizni. Néhány író azért megfordult nálunk, de nem volt jellemző. Van viszont emlékem arról, hogy néhány alkalommal családotul T. Aszódi Éváéknál vendégeskedünk, nekik ugyanis velem egykorú fiuk volt, akit szintén Janónak be-

céztek, és apu is jóban volt Timár Miklóssal, Éva férjével. Aszódi Éva volt a régiiek között az egyik legnagyobb hatású, legfontosabb szerkesztő. Ő ajánlotta anyu első képeskönyvéhez, a *Te is tudod?* című kötethez illusztrátornak Réber Lászlót, ezzel megalapozva ezt a sok-sok évtizedes együttműködést. Bár az is igaz, hogy anyu egy nyilatkozatában elmondta, hogy nagyon konkrét elképzelése volt arról, milyen könyvet szeretne, milyen arányban legyen a szöveg és a rajz.

Sz. N.: *Emlékszel arra, hogy édesanyád és Réber hogyan dolgozott együtt?*

J. J.: Nekem az az emlékem, hogy nem tegeződtek, végtelenül tisztelték egymást, ez szigorúan munkakapcsolat volt, nem baráti. Nem tudok sztorizni bulikról vagy kivételes helyzetekről. Azt tudom, hogy anyu mindig beleszólt abba, hogyan osszák meg a grafikát és a szöveget a könyv oldalain. Rendkívül nagyra becsülte Lacit, például ragaszkodott ahhoz, hogy mindig egyforma honoráriumot kapjanak, ugyanis általánosságban az a kiadói gyakorlat, hogy az író mindig valamivel többet kap, mint az illusztrátor. Amikor az *Élet és Irodalomban* – talán a 70-es években – rendszeresen megjelentek Réber-tusrajzok, anyutól azt kértem a születnapomra, hogy vásároljon ezekből Lacitól. Így lettek a műgyűjteményem első darabjai ezek a csodás tusrajzok. Hét darab.

Sz. N.: *Mit gondolsz azokról a negatív hangokról, támadásokról, amelyek az elmúlt évtizedekben érték a családot?*

J. J.: Harcos vagyok, mert rengeteg bántás éri a szüleimet, de most már engem is. Főleg az utóbbi 15-16 évben szaporodtak meg a negatív élmények. Bár anyu örökségének gondozása jól indult, 2004-ben kerestek meg azzal, hogy az akkor 110 éves Rottenbiller utcai általános iskolát átneveznék Janikovszky Éva Általános Iskolára. Gyönyörűen sikerült a névadó, szoros kapcsolatunk alakult ki az iskolával, a tanterülettel, rendszeresen meghívtak, az iskolát csodásan felújították, ökoiskola lett, konyhakert, focipálya, kiemelt művészeti oktatás. De 2010-ben, a kormányváltás után az új önkormányzat az iskola megszüntetése mellett döntött. Hiába volt tüntetés, petíció, tiltakozás, 2011-ben „liberális fészeknek” titulálva bezárták az akkor 118 éves iskolát, amely már gimnáziumként is működött. A négyszázvalahány diák és több mint hatvan pedagógus sorsa nem érdekelte a kerület új urait. Azután egy további „szép” momentum például az, hogy Tózsér Árpád költő azt találta írni 2003-ban a naplójában, amikor nem ő, hanem Janikovszky Éva kapta meg a Kosuth-díjat, hogy: Janikovszky Éva írónak nem volt rossz, de nőnek ronda. Vagy az, hogy egy augusztus 20-i vidám rendezvényen a Dob utcai Janikovszky Éva parkban anyu kültéri szobrát összekenték fekete festékkel. Ezt azért nehéz elviselni. A tavalyi év viszont sok szempontból, pozitív értelemben áttörés volt. Lett végre Janikovszky Éva iskola és tér Szegeden, illetve nagyon megható, hogy Kozármislenyben beleszerettek anyám életművébe, így bölcsődét, óvodát és iskolát neveztek el róla, és a legforgalmasabb utca is az ő nevét kapta.

Sz. N.: *Mintha ez a harcosság jellemezné azt a tevékenységedet is, ahogyan nem engedted, hogy a rendszerváltás után, a privatizáció zavaros időszakában teljesen tönkremenjen és eltűnjön a Móra Kiadó, miközben egyre-másra alakultak a hol kétes és furcsa*

hátterű, hol progresszív és izgalmas elképzelésekkel létrejövő új kiadók. Miért volt olyan fontos ebben az új közegben a Mórát életben tartani?

J. J.: A Móra nem a legprogresszívabb kiadó, de ennek történelmi okai vannak. Sokan szeretnék a múltat eltörölni, de mi nem, sőt, büszkék vagyunk arra, hogy a Móra a klasszikus magyar gyerekirodalom otthona, szülőháza. Sok-sok úgynevezett „tíltólistás” szerző kapott a Móránál lehetőséget fordítani vagy gyerekeknek írni, ez többek között a történelmi hitelesség szempontjából is nagyon fontos tény; számukra jó darabig a Móra biztosított megélhetést. Van egy anekdota, amely szerint Csukás István és Kormos István beszélget egymással a folyosón, és az egyik azt mondja a másiknak: „Te Pista, csináljuk meg a magyar gyerekirodalmat!” És így lett, a Móra Kiadóban ez megtörtént. Én ezt az örökséget viszem tovább. Amikor megrendeztük a „Móra 70” konferenciát, a felvezető beszédem címe az volt, hogy *Mit veszítettünk el, és mit vettünk vissza?!* Ebben összeszedtem egy hosszú-hosszú listán azokat a műveket, szerzőket, akiknek a kiadási jogait vissza kellett szerezni. Ahogy telik az idő, az ember elfelejti a húsz-harminc évvel ezelőtt vívott harcokat, pedig olyan szerzőkről és életművekről van szó, amelyek ma is a gyerekek kedvencei: Fazekas Anna, Fekete István, Zelk Zoltán, Lázár Ervin, Kormos István, Varga Katalin, Szabó Magda, Gazdag Erzs, Vázsonyi Endre, Erich Kästner, Astrid Lindgren, Richard Scarry, Szutyjev, Zdeněk Miler, Réber László, K. Lukáts Kató, Reich Károly, Róna Emy, Hincz Gyula – és napestig sorolhatnám még a neveket...

Sz. N.: *Mesélnél arról a folyamatról, hogyan lett majdnem az enyészeté a Móra, és végül hogyan sikerült új alapokra helyezni a kiadót?*

J. J.: Szerintem a lejtmenet akkor kezdődött, amikor a Mórát elküldték a New York palotából, és át kellett költözni a Május 1. (ma Hermina) útra, ahol, ha jól tudom, kifejezetten a Móra Kiadónak épült egy ingatlan. Ennek a háznak egy másik részében helyet kapott a Magyar Könyv Alapítvány is, amelyet Nemeskürty István vezetett, aki később sokat tett azért, hogy a Móra ne maradhasson a Hermina úton ebben a házban sem. Ki tudja, mi motiválta. A magánosítást követően ismét költöznünk kellett, nem maradhattunk a házban, és nem is kaptunk lehetőséget az államtól a megvásárlására. A költözéskor kihordták konténerekbe az összes vaspéldányt, a kiadó aranytartalékát, valamennyi iratot, szerződést. Mindent kidobtak, mert nem volt hova vinni. Szerintem ez volt az ősbűn. A dolgozók az akkori bolti áron megvehették bármelyik könyvet, ha sajnálták kidobni, így talán néhány példány túlélte.

A magyar állam kárpótlásul 1994-ben ötmillió forintot adott a Mórának arra, hogy vásároljon magának egy ingatlant, ahova átköltözik. Nevetséges. És mondok egy ellenpéldát: akkoriban a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó (KJK) például ott maradhatott az V. kerületben, nekik megengedték, hogy megtartsák a székházukat. És mi lett belőle? Megvette a Wolters Kluwer Hungary Kft., egy holland anyacéggel a háttérben. És mi történt a Móra Kiadóval? Kiraktak minket a Váci útra, ahol a TÉKA Vállalat felszámolójától vettünk részletre egy szörnyűséges, a kiadóhoz méltatlan ingatlanrészt. Pénz híján húsz évet húztunk le ott! Nemeskürty tanár úr Magyar Könyv Alapítványára pedig már senki nem emlékszik...

- Sz. N.: *Sok állami kiadó, vállalat, cég a privatizáció során részvénytársasággá alakult akkoriban. Hogyan jött létre a Móra Könyvkiadó Zrt.?*
- J. J.: A Hermina úton még állami cég voltunk, a Váci úton lettünk részvénytársasággá. Pontosabban a Móra Könyvkiadó Részvénytársaságot a Magyar Állam alapította, és kínálta fel az Állami Vagyongyűjtésen keresztül nyilvános pályázaton eladásra. A privatizációs pályázaton a kiírás szerint annak a konzorciumnak volt elővételi joga, amelyik a dolgozókkal együtt indult (ez volt az úgynevezett MRP – azaz munkavállalói rész tulajdonosi program). Anyu kétségbeesetten szervezte a privatizációs csapatot, és elintézte, hogy a Budapest Bank akkori vezérigazgatója, Bokros Lajos is igent mondjon, és a bank mint „a családok bankja” részt vegyen a konzorciumban. Emellett anyu régi szegedi jó barátja, dr. Váradi Péter Amerikában élő üzletember szintén beszállt egy jelentősebb összeggel. Miután Szegeden a családjunk vagyonát, a Bartos nyomdát és könyvesboltot államosították, a kilencvenes években kárpótlásban részesültünk. A kárpótlási jegyeket viszont a privatizáció során fel lehetett használni, így mi ezekkel meg egy kis pénzzel vettünk részt a konzorciumban. És ott volt még a negyvennégy dolgozó e-hitele. Ebből jött össze a Móra vételára. Minden részvényes hazavihetett egy A4-es papíralapú Móra-részvényt, ezekből pár minta még megvan. Ettől kezdve az én életem azzal telt, hogy a kiadó adósságait rendezem, többször kellett jelentős összegű tőkeemelés végrehajtanom, ezzel egyre nőtt a részesedésem. Közben felmértem, mit veszítettünk, mely szerzőket, jogokat, és elkezdődött a sziszifuszi munka, a jogok visszaszerzése. Ezzel párhuzamosan megkerestem a részvényeseket. Először a legkisebbeket, hogy megpróbáljam rábeszélni őket, váljanak meg részvényeiktől, mert a taggyűléseink alig voltak határozatképesek, ugyanis a valahai dolgozók gyakran nem jelentek meg, sokan nem is értették a részvényesi szerepet. Nagyon hosszú és kitartó munka következett. Mindenki tisztességes árat kapott, a lelkiismeretem teljesen tiszta.
- Sz. N.: *Hogyan képzeljük el az életművek, jogok visszaszerzését?*
- J. J.: Ha erről beszélünk, meg kell jegyeznem, hogy azt hiszem, nekem ez a legfontosabb küldetésem. Az a ritka eset vagyok, aki pontosan tudja, mit érez egy szerző vagy az örököse, és mit érez egy kiadó, ugyanis én egyszerre vagyok mindkét szerepben, és ezért talán hitelesebben tudok tárgyalni. A Móra Kiadó naggyá tette a szerzőket, az alkotók pedig naggyá tették a Mórát, szóval ez kölcsönös win-win helyzet volt. 1994-ben, amikor tönkrement a Művelt Nép és az Állami Könyvterjesztő Vállalat, a vevők is eltűntek, hiszen akkor még nem működtek magánkönyvesboltok. A kiadó több százezer példányos készlete – ami a kereskedelmi hálózat hiánya miatt eladatlan maradt – komoly likviditási problémákat okozott, tömeges létszámleépítéshez vezetett, és lehetetlenné tette új könyvek kiadását, ami pedig a szerzők és jogok elvesztését vonta maga után. Így amíg mi, a Móra az életben maradásáért küzdöttük, a száz helyett hét munkatárssal, eltűnt a szerzőink és az illusztrátoraink egy jó része, a szebb jövő reményében átigazoltak újonnan alakult kiadókhoz. De volt olyan eset is, hogy elkezdték hamisítani a könyveket, például Fekete István

regényeit Romániában nyomták, „vécépapír” minőségű papírra, igénytelen kiadásban, aztán átcsempészték a határon, és senki nem fizetett jogdíjat.

Lehet, hogy egyszer nekem kellene könyvet írnom arról, hogyan vásároltam vissza a jogokat, hogyan kerestem fel az örökösöket vagy a szerzőket azzal, hogy milyen módon csapták be őket. Az volt a meggyőződésem, hogy ha egy labdarúgónak lehet átigazolási díjat fizetni, miért ne lehetne íróknak vagy grafikusoknak is; szóval volt, akit sikerült visszavásárolni. Az első visszatért szerzők között volt például Fekete István, Zelk Zoltán, K. Lukács Kató és Reich Károly – valamennyiük örökösével sikerült megállapodni, és volt, akivel a teljes védelmi időre.

És az csak ráadás, hogy eközben átélhettem sok megható pillanatot is: G. Szabó Judit például a fiává fogadott, amikor elmentünk egyszer Kecskemétre egy író-olvasó találkozóra. Szepes Mária pedig 93 éves volt, amikor felkerestem, és megismer-tük egymást. Máig nagyon büszke vagyok arra a dedikációra, amit *A vörös oroszán* című könyvébe írt nekem, ez a legszebb mondat, amit valaha szerzőtől kaptam: „Janikovszky Jánosnak, aki pontosan érkezett örök találkozónkra.” Ő ugyanis, miután találkozottunk, rájött, hogy mennyire becsapták, és a teljes végrendeletét újraírta, ezek után lett a Mórái a Pöttyös Panni sorozat.

- Sz. N.: *Most 2024-et írunk, a kiadó él és virul, és az is látható, hogy az elmúlt évtizedekben a sok klasszikusnak számító életmű és program mellett rengeteg újítás is történt. Bár a kiadó mindig erős kapcsolatot ápolt az iskolákkal, lett egy új, egyre erősödő lábatok is, a Móra Edu... Miért lett ez ennyire fontos?*
- J. J.: 1955-ben vezették be a kötelező olvasmányokat az oktatásban, és a Móra látta el az intézményeket olvasnivalókkal, tehát a pedagógusokkal való kapcsolat hét évtizedes múltra tekint vissza. Lehet, hogy naivan, de mégiscsak azt hiszem, hogy egyszer vissza fog állni a tankönyvpiac normalitása, és akkor lépéselőnybe kerülhetünk azzal, hogy vannak edukációs kiadványaink is. 2018-ban a német Westermann cég úgy döntött, hogy – miután gyakorlatilag államosították a tankönyvpiacot – eladja a magyar leányvállalatát, a Dinasztia Tankönyvkiadót. Én időben ott voltam, ki-mentem a cég központjába tárgyalni, így végül nekünk adták el a céget. Ennek a vállalkozásnak a termékválasztékából és nem utolsósorban a munkatársaival hoztuk létre a Móra Edu imprintet és szerkesztőséget. A korábbi Dinasztia kiadás termékek mellett új kiadványokat, sorozatokat is indítottunk; az Edu-csapat gondozza a LÜK oktató-fejlesztő füzeteket, valamint a hozzájuk kapcsolódó, országos LÜK-bajnokságot; emellett akkreditált képzésekkel és segédanyagokkal támogatjuk a pedagógusok munkáját.
- Sz. N.: *Sok számot hallottam most tőled. Ma hányan dolgoztok a kiadóban? És van-e még valamilyen vágyad a Mórával kapcsolatban?*
- J. J.: Harminckét ember dolgozik most a cégben. Tehát nem igaz az, hogy nem őriz-tünk meg munkahelyeket a privatizáció után. Kétségtelenül már nem azok a munkatársak dolgoznak nálunk, mint akkor, hiszen valamennyien nyugdíjba mentek. A termelésünk körülbelül 40-50%-a utánnyomás, de ez is nagy feladat, mert hol

a szövegeket, hol a grafikákat, a borítót újítjuk meg, hol a formátumot cseréljük, illetve igyekszünk újabb, általában kisebbeknek szóló vagy a mai kor által kedvelt formában is megjeleníteni, átdolgozni a műveket, ami akár több sorozatot is jelenthet még egy életművön belül is.

Nagyon szeretném, ha a mai kor követelményeinek megfelelő könyvekből többet adhatnánk ki, mondjuk, a vásárokon látott francia vagy észak-európai könyvek mintájára. De ez egy lassú építkezés, a kitartó ízlésformálás időigényes; ugyanakkor szerencsések vagyunk, mert ehhez jó háttérrel nyújt a klasszikus választékunk.

Sz. N.: *Szerinted a magyar könyvkiadásnak van jövőképe azzal kapcsolatban, hogy vizuálisan igényesebb könyvek nagyobb számban jelenjenek meg a magyar piacon? Hiszen azért van már erre nem egy jó példa...*

J. J.: Vizuális terén a francia vagy északi piacokhoz képest évtizedes lemaradásban vagyunk, ennek megváltoztatása hosszú idő lesz. Az is torzít a képen, hogy sokan a budapesti vagy nagyvárosi értelmiség ízléséből, igényéből indulnak ki. De könyvet – szerencsére – nemcsak ők vásárolnak, hanem a konzervatívabb, lassabban formálható olvasók is, akiket szintén el kell látnunk könyvekkel. Egy kisebb kiadó, ha ügyesen pozicionálja magát, és megtalálja a saját vásárlórétegét, kiadhat néhány nagyon progresszív könyvet, de a mi méretünkénél fontos a termékpaletta sokszínűsége. A másik feltűnő változás az utóbbi években az, hogy a könyvvásárlási hajlandóság jellemzőbb a hat év alatti gyerekek szülei körében, talán őket lehet most a leghatékonyabban edukálni.

Sz. N.: *Ha belép valaki a Móra Kiadóba vagy az irodádba, azt láthatja, hogy a falak tele vannak képekkel. A műgyűjtés is egyfajta hagyománytisztelet?*

J. J.: A szegedi Bartos-házban is voltak festmények, főleg szegedi mesterektől. Az én gyűjtési szenvedélyem 1978-ra datálódik, amikor első fizetésemből 24 havi részletre vettem egy Szabó Vladimir-festményt a BÁV-nál. Azután jöttek a Réber-grafikák, meg néhány más kép, melyeket anyutól rendszeresen kaptam születésnapokra.

A Czene Béla iránti rajongásomat úgy tudom megmagyarázni, hogy ő az a mester, akihez szeretek közel lenni, mondhatnám, szeretek beledörgölődni, mert minden ecsetvonásával azt mutatja meg nekem a világból, amit én is szeretek: a divatot, az életet, a nőket, Olaszországot. Czene Béla sosem nyúlt mellé, csodálatos modelleket választott, élő, hús-vér nőket, eleven figurákat, emblematisztikus utcaképeket.

Természetesen a képek és a gyűjtés iránti elköteleződésemet is könnyen a hagyományörzés számlájára tudom írni, annyira vonzódok a régi értékekhez, szépségekhez, hogyha meglátok egy rézkilincset vagy zsanért egy elbontásra váró házban, az az első dolog, hogy odamegyek, és megkérdezem, elvihetem-e.

Sz. N.: *Hosszú, kanyargós a Móra története, és nagyon sok munka van az újjáépítésben is. Egyszer sem volt olyan érzésed, hogy a hátad közepére kívánod ezt a rengeteg nehézséget?*

J. J.: Dehogynem! Viszont ott volt anyu, anyu emléke, többszöri kérése, intése, hogy vigyázzak a Mórára, és ráadásul egyre inkább magaménak éreztem a kiadót... Rájöttem, hogy ezt az értéket védeni és megőrizni óriási felelősség. És nem utolsósor-

ban arra is hamar ráébredtem, hogy ez egy jó üzlet is lehet, ha ügyesen csinálom. Nagy büszkeség és kivételes privilégium országos hírű céget vezetni és tulajdonolni. Én villamosmérnökként, mérnök-üzletkötőként tizenöt éven át csak kereskedtem, aztán 1990-ben alapítottam egy gyerekcikkeket árusító céget, 2005-ben lett divat-üzletem. De könyvekkel, irodalommal foglalkozni, szerzőkkel, grafikusokkal kapcsolatba lépni egészen más érzés, mint árut adni-venni.

Nem mellesleg az értékőrzés része is érdekelt. Egy 1950-ben alakult cég, amelyik még mindig létezik, sőt piacvezető: ezt a pozíciót megőrizni az igazi küldetés! 2014-re zárult le a tulajdonosi struktúra átalakulásának majdnem másfél évtizedes folyamata, és ekkortól lettem egyedüli tulajdonos. Az utolsó előtti részvényestől, korábbi dolgozótól, aki Németországban él, egy levelet kaptam, amikor felkerestem a vásárlási szándékkal. Ezt írta: „János, én annyira tisztetem, amit maga csinál, hogy ajándékba odaadom magának a részvényeimet.” Ha utólag belegondolok, én szocialistaként kapitalizálódtam, és nem kapitalistaként szocializálódtam. Ez, azt hiszem, megmagyarázza azt is, hogy olykor miért nehéz számomra tulajdonosként viselkedni.

Könyv és tévé

Takács Vera

A televízió és a könyvek kapcsolatáról kell szólnom. Szerencsém volt, mert ki tudtam választani egy olyan húszéves időszakot, amely a könyvek és a tévé szempontjából is sikeres, remek időszaknak mondható. Ez a hetvenes-nyolcvanas évek, amikor a Móra Könyvkiadó a virágkorát élte. Ennyi jó író, ennyi remek könyv, és a szerzők ekkor már nem azért adnak ki gyerekkönyvet, hogy megjelenhessenek, hanem mert gyerekkönyvet akarnak írni.

1970 szeptemberében kerültem a tévébe,¹ a nagy „fiatalítási” hullám sodort oda. Ebben a pár évben a tévé vezetői fiatal, frissen végzett egyetemistákkal dúsították a tizenöt éve alakult televízió alkotói gárdáját. Amiről írni fogok, az jellemző a korra, legnagyobb részben saját tapasztalatra, következtetésre, folyosói történetekre alapozok, olyanokra, amelyek szorosan hozzátartoznak a történethez. A való életből vett eseményekből levont következtetések miatt sok szubjektív elem is lesz a következőkben.

Kezdjük mindjárt egy saját – ámde fontos – emlékkel!

Meghatározó pillanat volt, amikor még ropogós magyar-történelem szakos tanári diplomával a zsebemben álltam a gyerekosztály vezetőjének szobájában kéthetes szerkesztőként. Ő éppen telefonált, én bámészkodtam. Az asztalán egy nagy torony könyvet láttam, néztem a címeteket. Bár nagy könyvfaló voltam mindig, egyetemistaként nem a gyerekkönyvek olvasása volt a fő tevékenységem. Amikor a főnök letette a telefont, látva érdeklődésemet, odavetette, hogy ezeket a könyveket minden hónapban a Móra küldi, a frissen megjelent könyveik, de ki tud átnézni ennyi mindent, vigyen belőle, ha érdekli! Persze, köszönöm, majd visszahozom! Nem kell, csak vegye hasznát, válaszolta. Ebben az időben sorra alakultak magazinműsorok a gyerekosztályon, amiknek vagy az irodalom volt a fő profilja, mint például a Cimborának vagy a Fabulának, vagy a korosztály számára meghatározott egyes tartalomba mindig belefért egy novella, történet, vers, portré (Papírsárkány és Varázsgömb). Tehát amikor az értelmiség erre hivatott része azon pánikolt a tévé elterjedése miatt, hogy jaj, mi lesz a könyvekkel, a nagy sikerű művek szép csendben „felballagtak” a képernyőkre. Nem is tudott volna megállni a lábán a gyerektelevízió a remek gyerekirodalom nélkül.

A téma kifejtéséhez szerencsére sok alkotásból kellett válogatnom. Egy évben gyakran készült 10–12 gyerekfilm, tévéjáték. Azokat veszem számba, amelyek máig nyomot

¹ <https://takacsvera.hu/>

hagytak, ma is ismerjük és szeretjük őket. Azt próbálom megmutatni, milyen sokféle módja van annak, hogy egy sikerkönyvből sikeres tévéfilm legyen, azt, hogy ezek mennyi átalakulással készültek, és mi az, amire feltétlenül szükségük volt a sikerhez. És talán, ezzel párhuzamosan a televízió belső világát is láttatni tudom.

A Magyar Televízió 1970-ben, amikor felvettek, egy minisztérium rendje szerint épült fel, mereven osztályokra, főosztályokra, igazgatóságokra tagolódott, és ha valaki valamelyik egységbe bekerült, a munkáját ott kellett végeznie.² Szerencsére mindennek ellenére remek gárda lett a gyerekműsorokat gyártó főosztályon, igazi alkotó emberek gyűltek össze, Kovács Béla főszerkesztő jól választott munkatársakat.

Az első film, amiről írni részletesebben írok, a *Keménykalap és krumpliorr*³ (1974 az első sugárzás éve). Tudni kell hozzá, hogy Csukás István, a fiatal író már túl volt a fantasztikus *Mirr-Murr, a kandúr*⁴ első megjelenésén (1969), pár évig, a hetvenes évek fordulóján a Magyar Televízió Gyerekosztály Aktuális rovatának tagja volt. Egy barátja beszélt rá, hogy lépjen be a tévébe, átadja neki státuszát a dramaturgián, így biztos állást kap, fizetést havonta, közben írhat, és végre nem lesznek anyagi gondjai. De ember tervez, a hivatal végez. A dramaturgiára ígért státuszból lett végül az Aktuális rovat, így belsős munkatársként azt kellett csinálnia, amit mondanak, és mondták a *Hétmérföldes Kamerát*, vagyis az úttörőhíradót. De az igazi tehetség mindenből tud magának kivenni valami jót. Csukás bejárta az országot, és megismerte a gyerekek életét a kis falvakban, a nagyobb városokban, és talált valódi ötleteket, valódi jó tevékenységet, ügyes kreatív csapatokat, amelyeket érdemes volt bemutatni. Sőt, a szintén egy ilyen útja során „talált” Vadliba őrsről még kisregényt is írt. Az ötletüket, hogy beteg társuknak cirkuszt csinálnak, ajándékként feldúsította egy nagyvárosi kalandregény elemeivel. Krimi, állatkerti lopás, veszekedés, plakátkampány, minden volt a *Delfin Könyvek* sorozatban megjelent kisregényben.

A tévé Ifjúsági és Gyermek Főosztályán működött a Dramaturgia, Békés József vezetésével. Az volt a dolguk, hogy tévéjátékokat, tévéfilmeket készítsenek. Békés szemet vetett Csukás Vadliba őrsös történetére, de volt egy akadály. Simán nem lehetett Csukást felkérni, hogy írjon forgatókönyvet, és legyen tévéjáték, mert aki szerkesztő, az szerkeszt, nem ír, úgyhogy Csukásnak ki kellett lépni a biztos fix havi jövedelmet biztosító tévés

2 A Magyar Televízió szervezeti felépítése az 1980-as években: elnök, elnökhelyettesek, műsor-igazgató, Műszaki, Termelési, Gazdasági Igazgatóság. Műsorkészítő részlegek: Aktuális Politikai Adások Főszerkesztősége, Híradó Főosztály, Sportosztály, Ifjúsági és Oktatási Főosztály, Drámai Főosztály, Szórakoztató Főosztály, Zenei Főosztály, Film és koprodukciós Főosztály, Kulturális Főosztály, Közművelődési Főosztály. Az Ifjúsági és Oktatási Főosztály szervezeti rendje: Gyermekosztály 3–16 éveseknek készít műsorokat, az Ifjúsági Osztály 16–25 éveseknek. Iskolatelevízió tananyag-kiegészítőket az általános iskolás korosztálynak. Dramaturgia: tévéjátékokat, tévéfilmeket 3–18 éveseknek.

3 Csukás István *Keménykalap és krumpliorr* című regénye a Digitális Irodalmi Akadémián itt olvasható: https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/CSUKAS/csukas00152_kv.html.

4 Csukás István *Mirr-Murr, a kandúr* című mesekönyve a Digitális Irodalmi Akadémián itt olvasható: https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/CSUKAS/csukas00583_kv.html.

státuszából. Egyébként is azt gondolta, eléggé belejött már az írásba, hogy ne legyen erre szükség. És igaza volt. Amint kilépett, azonnal megrohamozták a szerkesztők, és megvásárolták, megíraták vele remek dolgait. Békés felkérte, hogy adja el a tévének a *Keménykalap és krumpliorr* könyvet, sőt ezt a Dramaturgiai Tanácsnak is benyújtotta, akiknek tetszett a történet. Jó kis úttörős sztori, ráadásul mulatságos, mehet! A főszerkesztőség Dramaturgiai Tanácsa⁵ elfogadta Békés javaslatát a Vadliba őrs történetének megfilmesítésére. Békés úgy látta jónak, hogy filmgyári rendezőt hív. Megint magyarázkodnom kell: a tévések és a filmesek között komoly ellentét feszült ezekben az években. A filmek voltak a művészek, a tévések legfeljebb ügyes mesterek lehettek. De mivel film nem jutott mindig, mindenkinek, hát a művészek eljöttek a tévébe dolgozni kicsit. Az igazi és jó művészek adtak arra, hogy színvonalas munkát végezzenek, de volt, aki szégyellte, hogy ilyen alantas munkára kényszerül, eladja magát, volt, aki meg a pénz örömeire ösztönözte a feladatot. Szerencsére a *Keménykalap* egy remek rendezőt kapott, Bácskai Lauró Istvánt, aki akkor már túl volt a *Gyula vitéz télen-nyáron* című sikerfilmjén. Hozta magával Kardos G. Györgyöt, ismert dramaturg, forgatókönyvíró, aki az *Avraham Bogatir hét napja* című regényével nemzetközi sikert aratott. Profik voltak a szó legjobb értelmében. Csukás örült, nézett és látott, nem volt igazán nagy gyakorlata, de volt tehetsége, hogy minden hasznosat magába szívjon. Elindult a forgatókönyvírási munka, hogy film legyen ebből a helyes történetből. Regény vagy forgatókönyv, lássuk be, nem ugyanaz. Így aztán mindjárt az elején történt néhány átalakítás. A regényben görög teknőöket lopnak, ezek a filmben majomná változtak, jobban látszanak, és mulatságosabb társaság, a beteg kislányból beteg kislány lett, mégiscsak kell egy lány. A történetben volt egy fagyaltos, kellett neki nevet adni, ő az egyik gátló karakter.

Itt álljunk meg! Még a könyv készülése közben elkezdődött a szerepek kiosztása, mert hiszen tudjuk, a film sikerében az egyik döntő tényező, hogy ki játssza a karaktereket. Megvoltak a remek kisgyerekek, és a fagyaltos szerepét is ki kellene osztani, sőt egy kicsit a szerep súlyát is emelni kellene... Major Tamás volt a jelölt: csakhogy Major, a nagy Major, azok közé a jellegzetesen magyar művész értelmiségiek közé tartozott, akik a síró gyerekeket szeretik, mert azokat hamar kiviszik a szobából (egy anekdota, még a század elejéről). Egyértelműen nemet mondott, gyerekfilmben nem szerepel! És akkor eszébe jutott valakinek a stábból, hogy a Moulin Rouge-ban látott az éjjel egy artistát, valami Alfonso nevűt. Ez óriási ötlet volt. Alfonso, igen, filmben is volt már, jó karakter, éppen ide való. Felkérték, és elvállalta. És attól kezdve sok minden megváltozott a tervekhez képest. Már elkészült egy háromrészes forgatókönyv a Vadliba őrs kalandjairól, izgalmas, vicces történet, a végén a cirkuszi előadással, amit a beteg kislány szórakoztatására csinálnak a barátai. De a sorozat végül négyrészes lett. Miért? Azért, mert Alfonso Bagaméri szerepében annyi kedvvel és annyi tehetséggel improvizálta végig a forgatást, hogy nem fért bele három részbe. Szerencsére a rendező hagyta „tombolni”, így alakult az utolsó jelenet valódi profi cirkusszá, és nagyszerűen sikerült.

5 A Dramaturgiai Tanács tagjai voltak: főszerkesztő, osztályvezetők, gazdasági vezető, párttitkár, KISZ-titkár, szakszervezeti titkár (valamennyien gyakorló műsorkészítők).

Elküldték a kész művet a Prix Jeunesse⁶ fesztiválra Münchenbe – ez a legnagyobb nemzetközi gyerekfilm- és gyermekműsor-fesztivál –, itt mindjárt meg is nyerte a kategóriája fődíját, és mint ilyen, elkerült Hollywoodba a díjnyertes filmek fesztiváljára, ahol az év legjobb gyerekfilmje lett! A fesztiválokon az a bizonyos 4. rész szerepelt, ami eredetileg nem is volt. Azt olvasom mai újságcikkekben, hogy a rendszer letagadta ezt a sikert. Szerencsére manapság már van Arcanum,⁷ és ott láthatjuk, hogy a *Népszabadságban*⁸ azonnal megjelent a hír, utána másnap több újság is lehozta. Arra is emlékszem, hogy a szerkesztőség folyosóján hétfőn, a hír hallatán mekkora buli volt, és a stábból mindenki kapott nívódíjat, szóval letagadásról szó sincs. Azt nem tudom, hogy Alfonso panaszkodott-e, hogy őt kicsit kihagyták, de akkorra már ő lett az Alfonso, az artista, színész, komédiás, akit mindannyian szerettünk.

Más filmek is nyertek Prix Jeunesse-fesztiváldíjat, Katkics Ilona *A kis bicebócéval*, vagy Kende Márta az *Egyszer egy királyfival*, de ez „A világ legjobb gyerekfilmje” cím valóban kiemelkedő rang volt. És a sikert legnagyobbbrészt Csukás aratta le.

Azonnal indult a *Nyár a szigeten*⁹ című regényből készült, *Le a cipővel*¹⁰ című film forgatása, szerényebb költségvetéssel, belsős rendezővel. Szabó Attila készítette el a vídám kisregény filmváltozatát, nagyon jó szereposztással, gyerekekkel. Sikerkönyvből sikerfilm! Csukás írta a forgatókönyvet, Békés volt a dramaturg, a Dramaturgiai Tanács szó nélkül elfogadta. A történet betalált a kamasz fiúk lelkébe: egyedül tölteni az időt szülők nélkül egy szigeten, nyáron, ki ne vágyna erre kamaszként? Közben a szülők ugyan megengedték a felnőttek nélkül töltött időt, de mindent megtettek azért, hogy legyenek testőrök – titokban – a gyerekek körül. Ezek nem akármilyen figurák. A korabeli kritika azt írta, nem lehet, hogy a környékbeli faluban csak idióta felnőttek élnek, és hogy a szülők is ilyen lököttek, ez megengedhetetlen. A könyvben olvasva a karakterek olyanok, amilyeneknek elképzeljük őket, de filmben látni Kaló Flóriánt, Paudits Bélát, Kovács Károlyt vagy Gyenge Árpádot, hát valóban kacagtató. A nézők egy része számonkérte, hogy lehet így ábrázolni a felnőtteket, idiótáknak! A hivatal még bent a tévében is, megrémülve a háborgóktól, letette a filmet az alsó polcra. Szerencsére a mai napig ismétlik, és az egyik legsikeresebb film a palettán.

Kis kitérő, hogy nem egyedi esetről van szó. Ebben a két évtizedben megrendezték az úgynevezett Kőszegi Szemlét,¹¹ vagyis a Gyermekfilmek és Gyermekműsorok Kő-

6 <https://www.comminit.com/global/content/prix-jeunesse-international>.

7 <https://www.arcanum.com/hu/>.

8 „Keménykalap és krumpliorr” – Magyar TV-gyermekfilm nemzetközi sikere. https://adt.arcanum.com/hu/view/Nepszabadsag_1975_05/?query=kem%C3%A9nykalap+%C3%A9s+krumpliorr&pg=47&layout=s.

9 Csukás István *Nyár a szigeten* című regénye a Digitális Irodalmi Akadémián itt olvasható: https://konyvtar.dia.hu/xhtml/csukas_istvan/Csukas_Istvan-Nyar_a_szigeten.xhtml.

10 *Gazsi bácsi lótetű: 10 érdekesség a Le a cipővel! című klasszikusról*. <https://www.ujsgmuzeum.hu/le-a-cipovel/>.

11 Takács Vera: *Legendás idők?* <https://takacsvera.blogspot.com/2011/06/legendas-idok.html?q=k%C5%91szegi+szemle>.

szegi Szemléjét, ahova kétévenként sikeres és jónak ítélt műsorok, filmek kerültek, versenyeztek, és napi vitákon megmérettettek. Annyi gyerekfilm és gyermekműsor készült, hogy a jókból két évente fesztivált lehetett rendezni. Tanárok, alkotók, írók, szerkesztők, pszichológusok, esztéták vettek részt ezeken a vitákon. Sokszor hangos volt a Jurisics vár alagsora, és bizony gyakran arról folyt a vita, hogy lehet-e felnőtteket viccesnek mutatni, hova lesz így a tekintélyük. Sokat beszélünk abban az időben a poroszos nevelésről, ami a tekintély tiszteletén alapul, és a lényeges, hogy az iskolában, amit a tanár előad, azt kell visszamondani, szépen. „Ne légy kíváncsi, mert hamar megöregszel” – zengett a közmondás ahelyett, hogy légy kíváncsi, mert a kíváncsiság viszi előre a világot. Az eredetiség, a kreativitás nem volt divat, vagyis a tévések körében az volt, és ami a témánk szempontjából nagyon fontos, a Móra Kiadó könyveiből is ez áradt! Elég egy Janikovszkyt elolvasni, ahol a gyerek már nem alattvaló, hanem partner... és ez a szellemiség a tévések nagy részének szemléletében gyökeret vert. Imádtuk és követtük, sok ilyen mű került a műsorokba, hatással voltunk a nézőkre, és az olvasnivalókat is népszerűsítettük.

A következő regény-televíziójáték *Az utolsó padban*.¹² Halasi Mária nagy sikerű, több kiadást megélt könyvét Kremsier Edit szerkesztő akarta mindenáron képernyőre vinni. Kiharcolta, hogy bár nem volt a Dramaturgia Osztály tagja, mégis lehessen a mű dramaturgja. Kende Márta rendezővel és stábjával nekiláttak a munkának. Egy cigány kislányról szól a történet, aki felkerül Pestre, és az új iskolában senki nem akar mellé ülni, ezért az utolsó padba kényszerül, de végül minden, romantikus regényekhez illő módon, jóra fordul.

Egy biztos volt, hogy akkor érdemes – akkor szabad – ezt a filmet megcsinálni, ha megtalálják a főszereplő kislányt eljátszani tudó szereplőt. Abban az időben még nem úgy volt, mint manapság, hogy castingcégek intézik a válogatást. Ezt a szót, hogy *casting*, akkor még nem is ismertük. A stábnak magának kellett megszerveznie a keresést. Felosztották az országot egymás közt, és egy vezető stábtag asszisztensi kísérettel nekiindult, hogy olyan iskolákba látogasson, ahova cigány gyerekek is járnak. Kovács Kati került Nagysápra. (Ő akkor már neves rendezőként dolgozott, de Kende a mentora volt, és vállalta az asszisztensi munkát mellette.) Bementek egy osztályba, elkezdték a válogatást, elmondták, miért jöttek, mi a céljuk, és akkor odalépett hozzá egy kis cigánylány, 12 év körüli.

– Néné kérem, tényleg *Az utolsó padban* című könyvhöz tetszenek szereplőt keresni?

– Igen.

– Hát én azt olvastam, és nagyon jól el tudnám játszani Kati szerepét.

Persze, ő volt Imre Etelka, és tényleg nagyon jól el tudta játszani Kati szerepét. Egy film sikeréhez ilyen csodák, váratlan helyzetek is kellenek. A jól megírt, nagyon sikeres könyv könnyen filmmé alakult. Halasi Mária boldog volt, és a nézők is a mai napig tudnak sírni a történeten. Az a sajnálatos, hogy azért is tud máig sikeres lenni ez a film, mert a kirekesztés, a rasszizmus még mindig megoldatlan kérdés.

12 <https://www.stb.hu/video/3Lxzalpiw3mtZl1T>.

Szintén a főszereplőn múlt a film sikere *A világ legrosszabb gyereke*¹³ esetében. Nagy Katalin remek regénye a talpraesett, ötletes, vagány kisfiúról szól, akit mindenki szid, hogy milyen rossz, miközben csak eredeti, kreatív és jó szándékú... Volt nekem egy Kovács Robika nevű szereplőm, nyolcéves, még a *Kicsi a bors* című sorozatból. Éppen azon gondolkodtam, hogyan lehetne találni valamit, hogy ez a fiúcska a maga komoly színészi képességeivel, karakterével ne sorvadjon munka nélkül, amikor megérkezett a Móra havi aktuális könyvcsomagja, és legfelül mi más, mint Nagy Katalin *A világ legrosszabb gyereke*¹⁴ című könyve feküdt.

Nagy Katalinnal már találkoztam, dolgoztunk együtt a *Papírsárkányban*, például a *Hónapló* című sorozatát csináltuk, és értettük egymást, sőt talán mondhatom, szerettük is. Boldog volt, a forgatókönyvet megírta, és Robiba ő is azonnal beleszeretett. Szerencsés volt a helyzet azért is, mert abban az időben – ez már a nyolcvanas évek közepe – sok minden fellazult annyira, hogy már megjelentek a produceri irodák a tévé körül, és lehetőség volt arra, hogy külsős cég készítsen el egy filmet. Éppen a forgatókönyv elkészülte idején jelentkezett egy addig animációkat gyártó cég, amely éppen szétvált, és az egyik fél, Herendi János élő szereplős filmet akart készíteni, amivel Kovács Béla főszerkesztőt zaklatta, én meg azért rágtam a főszerkesztő fülét, mert *A világ legrosszabb gyereke*t akartam megcsinálni. Végül, hogy lerázza az erőszakoskodókat, azt mondta: Jó! Csináljatok valamit! Adott egy kis pénzt a „Mondj igent, előbb szabadulsz” szlogent követve. És mi megcsináltuk! A következő Kőszegi Szemlén a gyerekközönség díját vehettük át nagy büszkén. Ezután már minden könnyen ment. Három film is készült, a Kovács Robi alakította Kavics főszereplésével. A következő munka a *Tűrhető Lajos* megfilmesítése volt, a sikeres könyv alapján. Egy kis érdekesség: a harmadik rész, *Öcsi, a sztár*, már teljesen eredeti forgatókönyv, nem volt könyv alapja, de Nagy Katalin írt egy regényt, *Szív a kerítésen* címmel, a filmbéli élmények alapján, amelyet a Móra ki is adott. Persze nem ez volt az egyetlen eset. Sok olyan regény született, amely televíziós mű alapján íródott, sőt az eredetileg regényből alakult tévémunkák átalakulva visszaíródtak regénnyé. Jó időszak volt, sokat tanultunk egymástól, komoly sikereket értünk el, és a mai napig megnézik, néha még olvassák is ezeket a munkákat. Sok szív van bennük!

Koronaként egy érdekes filmet hagytam a mondandóm végére. A zseniális Janikovszky Éva *Málnaszörp és szalmaszál* című írásából készült az *Égigérő fű*¹⁵ című nagy sikerű film. Kicsit eltér az előző példától abban, hogy bár félig a televízió is benne volt, de ez a film filmgyári alapon készült.

13 <https://www.takacsvera.hu/avilaglegrosszabb.html>.

14 Nagy Katalin: *A világ legrosszabb gyereke*, 1973-as, mórás kiadásának antikvár példánya: <https://www.antikvarium.hu/konyv/nagy-katalin-a-vilag-legrosszabb-gyereke-32845-0>.

15 *Égigérő fű*, megtekinthető itt: <https://filmio.hu/film/egigero-fu-10835259>.

Aki olvasta, tudja, hogy az 1970-ben megjelent *Málnaszörp és szalmaszál*¹⁶ című kisregény egy monológ, egy fiú rendkívüli erővel bíró, lírai mondataival, nagyon szeret-hető sorokkal. A filmbéli szereplők nagy része benne van az írásban, és mivel egy kisfiú elbeszélésén keresztül látjuk őket, minden hiteles és szép, az egész történet igaz, egy valódi mese, ahogy a gyerek elképzei.

Palásthy György, aki akkoriban a legnépszerűbb gyerekfilmkészítő volt, igazi profi, Janikovszkyval többször dolgozott a *Családi kör* iskolatelevíziós sorozatban, könnyű feladatként tekintett erre is. Új szereplők, jól hangzó mondatok, a látványosság kedvéért szemetesek, szenesek kerültek a történetbe, és a ház lakói mindannyian a gyerekvilág logikája szerint kezdtek el viselkedni. És a könyvből egy könnyedén felvázolt, kommersz sikerfilm lett, még ma is lelkes rajongótáborral, netes csoportokkal. Szórakozta-tó és szívmelengető film. Egy valódi szocialista mese, ahogy Trencsényi László nevezi, arról, hogy egy ház összefog, és szépen beborítják gyepetglákkal a közös nagy udvart; pedig talán már akkor sem volt jellemző az ilyen példátlan összefogás...

Nemrég olvastam valahol, hogy amikor megjelent az eredeti történet *Égigérő fű* címmel, egy anyuka megnézte a filmet, és nagyon jónak találta, majd látván, hogy van könyv is, gondolta, elolvassa. Érdemes volt, írja, a könyv zseniális, sokkal jobb a filmnél. Szerintem is.

Ennyi fért a terjedelembé. Íróbarátaim és a tévés kollégáim egyaránt megsértőd-nek, hogyha kimaradtak, de évi 12–16 filmről beszélünk, amelyek mindegyike irodalmi műre támaszkodott, ahogy a felnőtt területeken is remekműveiket irodalmi remek-művekre alapozták. Szép idők voltak.

Ma meg egy másik kor van, majd negyven év múlva a mai világra gondolnak nosz-talgikus szeretettel az előadók, ha egyáltalán...

16 Janikovszky Éva: *Málnaszörp és szalmaszál* mórás kiadásának 1970-es példánya: <https://www.regikonyvek.hu/kiadas/malnaszorp-es-szalmaszal-1970-mora-ferenc-konyvkiado?srslt-id=AfmBOoq7GwAUk-G8XMj4xFJ2T1zrIk3L-gZAbOjofrr9DtFyRPMBdmNQ>.

„Rájöttem, hogy a gyermekvers: műfaj”

GYERMEKIRODALOM, GYERMEKÍRÓI LÉT
ÉS A MÓRA A RENDSZERVÁLTÁS ELŐTT¹

Pataky Adrienn

Nincs könnyű dolga annak, aki a Móra Kiadó történetéről, kezdeti időszakáról ír – különösen akkor, ha ezt az *identitás* és *cenzúra* címszavak mentén vállalja el (a felkérés értelmében) –, mert az egyet jelent a magyar gyerekirodalom intézményesülésének és fellendülésének rendkívül sűrű, politikával átitatott korszakáról való beszéddel. Visszaemlékezések és tanulmányok tanúsága szerint a legjobb magyar gyermekirodalmi művek részben a cenzúrának „köszönhetők”, tehát annak ellenére jött létre az ideológia-mentes, „igazi” gyermekirodalom, hogy az gyakran – kényszerből – meg volt toldva vörös farokkal. Mint ahogy Weöres Sándor *Bóbita* című – az Ifjúsági Kiadónál 1955-ben megjelentetett – könyve is, amely sorsfordító jelentőségű a magyar gyermekirodalom történetében. A *Bóbita* kötetrel Weöres „gyermekköltővé” vált, könyve nyomán divatossá vált a gyermekvers; inspiráló öröksége túlnyúlik az ötvenes éveken, hiszen az olvasók általános elvárási horizontja is megváltozott ezután: ettől kezdve jellemzi a magyar gyermeklíra jelentős részét a zeneiség, a szimultán ritmus, a sajátos rímelés, illetve a változatos képiség. A *Bóbita* utat nyitott többek között az ötvenes években szilenciummal sújtott újholdasoknak is: ekkor kezdett gyerekeknek írni és publikálni például Nemes Nagy Ágnes és Szabó Magda. A Móra Kiadó, amely 1950-ben Ifjúsági Kiadóként alakult meg, a gyermek- és ifjúsági irodalom műfajában szinte egyedülként, az ízlés kiszolgálójaként s egyúttal formálójaként működött csaknem négy évtizeden át a rendszerváltásig: ezalatt szinte minden magyar nyelvű gyermekirodalmi mű, így az említett szerzők könyvei is, náluk jelent meg. A tanulmány ebbe a folyamatba, illetve ennek a korszaknak, különösen az ötvenes évek politikai-ideológiai mozzanatainak hátterébe nyújt betekintést anélkül, hogy belebonyolódna a gyermekirodalom – nehezen definiálható, pedagógiai, pszichológiai és irodalomszociológiai aspektusokat feltételező, gazdasági, társadalmi és politikai-ideológiai szempontokkal árnyalt – fogalmának kimerítő körüljárásába, a műfaj létmódjának és történetének átfogó ismertetésébe; inkább arra

1 A szöveg előzményéül az alábbi előadás szolgált: *Állami ideológiák, cenzúra, gyermekírói identitás – az Ifjúsági Kiadótól a Móráig* (Móra70+ konferencia, 2022. február 24., B32). A tanulmány korábbi, jóval rövidebb változata azonos főcímmel megjelent itt: *Irodalomtörténet* 2022/4., 397–425.

koncentrál, miként befolyásolta, alakította a magyar szerzők (ezen belül, példaként kifejezetten az újholdasok) munkásságát és szakmai életét az állami ideológia, a központi elvárások és a cenzúra működése, s ezek következtében miként változott meg a magyar gyermekirodalom mint olyan státusza és minősége.

Előzmények

Vázlatosan az 1945 előtti magyar nyelvű gyermek- és ifjúsági irodalomról

A gyerekeknek szánt olvasmányok piacra kerülése a 18. század végére tehető, ami összefügg a nők mint olvasók kiszolgáltatásával (ekkortájt lendült fel ugyanis ennek a célközönségnek mint potenciális vásárlóknak, előfizetőknek a számbavétele), hiszen ők voltak az elsődleges közvetítők (felolvasók, majd „olvasásvezetők”) a gyerekek számára.² Az 1700-as évek előtt maga az olvasás mint művelődési és szórakozási lehetőség is csak egy szűk kör számára volt hozzáférhető, ebbe alapvetően sem a nők, sem a gyerekek nem tartoztak bele, épp ezért nem is készültek kifejezetten gyerekeknek szánt művek. A 18–19. századra azonban megváltoztak az olvasási szokások,³ fellendült a sajtó, illetve műfaji funkcióváltások következtek be (a mese például a 19. század végére a szépirodalmi kánonból átkerült gyermekirodalmi státuszba). A 19. század első felétől jellemző az adekvát szövegek olvastatása, vagyis az, hogy korának megfelelő témájú és nyelvezetű szöveget kapjon a gyerek olvasó. Az „olvasásnak nints ki hasznát tagadná. De az olvasásnak veszélyei is vannak, leginkább napjainkban, midőn nem mindenkinek való könyvek számosan vannak” – fogalmaz Greskovits Ágoston 1836-ban.⁴ Hogy ki milyen szövegeket látott alkalmasnak, az nézetenként és társadalmi csoportonként eltérő volt.⁵ Kardeván Lapis Gergely ír arról, hogy például Arany János még alig találkozhatott a gyermekirodalom jelenségével (gyermekkora egybeesett a gyermekirodalom fogalmának születésével), de két tankönyv jellegű ifjúsági könyvet már ő is olvasott gyerekként, az egyik Raff György *Természetihistoria a' gyermekeknek* című munkája Fábián József fordításában, a másik az első eredeti magyar gyermekirodalmi alkotásnak tekinthető, hetvennégy kiadást

2 Martin LYONS, *A 19. század új olvasói: nők, gyermekek, munkások – Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*, ford. SAJÓ Tamás, szerk. Guglielmo CAVALLO – Roger CHARTIER, Balassi, Budapest, 2000, 348–380.

3 Az 1840-es években 60 ezerre, az 1870-es években 100 ezerre becsülték az olvasók számát, ennek megfelelően az 1910-es évekre megduplázódott a kiadott könyvek mennyisége, lásd Kovács Máté, *Az olvasóközönség, könyvkiadás, könyvtárak a dualizmus korában – A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében*, összeáll. Uő., Gondolat, Budapest, 1970, 77.

4 GRESKOVITS Ágoston, *A' rendes kifejlődés, és a' célirányos nevelés' alapvonatai*, Tudományos Gyűjtemény 1836/11., 91.

5 Erről lásd SZONDY György, *A magyar ifjúsági irodalom gyermekkora*, Protestáns Szemle 1932/6., 398–409.

megért *Hármas kis tükör* Losontzi Hányoki Istvántól.⁶ Mindkettő didaktikus célt szolgált: természettudományi, illetve történelmi ismeretek tankönyvszerű átadását – tehát alapvetően nem szórakoztató és nem szépirodalmi könyvekről van szó.

A magyar nyelvű gyermekirodalom a német mellől nőtt ki, s azért sem virágzott tulajdonképpen a 19. század közepéig, mert akkor hazánkban még a német nyelvű könyvpiac volt erőfölényben, vagyis a nyugati irodalmak gyerekkönyveit a magyar, városi olvasóközönség többnyire német fordításban olvasta.⁷ A magyar gyermekvers születését Bezerédj Amália *Flóri könyve* (1836) című, vegyes műfajú könyvének megjelenéséhez szokás kötni,⁸ amelyben azonban a líra még mindig szolgáló szerepet töltött be, a pedagógiai intenció volt az elsődleges. Nem sokkal későbbi Petőfi Sándor *Arany Lacinak* (1847) című verse, amelyből jól látszik, többnyire hogyan fogta fel a korszak a gyerek-felnőtt viszonyt. „A magyar gyereklióra első korszaka egy iskolás alaphelyzetre épül, a tanító bácsi/néni, vagyis az okos felnőtt beszél a tudatlan kisgyerekhez tanulságos dolgokról. Mindmáig születnek ilyen versek, de ennek az alaptípusnak a dominanciája szerencsére megszűnt a 20. század elején.”⁹ A szabadságharc utáni évtizedben, Arany tanársága idején, az előzményekhez képest nagy változáson megy keresztül a gyermekvers műfaja.¹⁰ Ennek ellenére 1858-ban Vajda János még mindig arról panaszkodott, hogy a „saját nemzeti irodalommal bíró országok között sehol e világon oly csekély szerepet nem foglal el az ugynevezett gyermekirodalom mint épen hazánkban”.¹¹

A magyar gyermekirodalom első korszaka az 1860-as évekig tartott; szimbolikusan a tizennyolc éves Arany László *Eredeti népmesék* című gyűjteményének megjelenésétől (Heckenast Gusztáv kiadása, Pest, 1862) számítható a második korszak. A nagy korszakzáró esemény pedig Benedek Elek 1888. február 9-i, képviselőházi felszólalása a gyermekirodalomról.

Az ifjúsági- és gyermeklapok műfaja az 1870-es években lendült fel Magyarországon – az elsők között említhető a *Kis Lap* (Athenaeum-kiadás), a *Hasznos Mulattató*

6 KARDEVÁN LAPIS Gergely, *Arany János és a gyerekvers problémája*, It 2021/1., 18–47.

7 Az eredeti megjelenéshez képest igen későn fordították magyarra Grimm vagy Andersen meséit, néhány mesefordítástól eltekintve a Grimm-mesék első gyűjteményes kiadása 1860-ban jelent meg az Ifjúsági Könyvtár sorozatban *Gyermek s házi regék Grimm után* címmel, Nagy István fordításában (Engel és Mandello tulajdona, Pest, 1861). *Andersen meséi* pedig 1856-ban jelentek meg először Szendrey Júlia fordításában (Lampel, Budapest, 1856).

8 Verses ima, erkölcsi maximák és szótagoló olvasmány is található benne. „Ennek a könyvnek minden versikéjét, minden mondatát elejétől végig olvastam százszor, meg százszor, kicsi agyamban vittem az iskolába minden betűjét, képecskéjét. Ez maradt jó sok esztendeig legkedvesebb könyvem, az én gyermekkoromnak egyetlenegy jó gyermekkönyve” – írta róla Benedek Elek. Lásd BENEDEK Elek, *Édes anyaföldem! Egy nép s egy ember története*, bev. BENEDEK Marcell, Szépirodalmi, Budapest, 1979, 58.

9 KOMÁROMI Gabriella – RIGÓ Béla, *Szövegek metamorfózisa és vándorlása a gyermekirodalomban – A magyar irodalom története*, III., szerk., SZEGEDY-MASZÁK Mihály – VERES András, Gondolat, Budapest, 461–471.

10 Lásd erről KARDEVÁN LAPIS, *i. m.*, 24.

11 [VAJDA János] KIÁLTÓ SZÓ, *Gyermekirodalom*, Nővilág 1858. február 7., 86.

(Légrády testvérek kiadása) vagy a *Lányok Lapja* (Athenaeum) –, az első Ágai Adolf szerkesztette, az utóbbi kettő Dolinay Gyula lapja volt. 1889-ben alapította Benedek Elek és Pósa Lajos *Az Én Újságomat*, amely piacvezetőként szemléletével befolyásolta azután a többi lapot is, amelyek hozzá idomultak. Programjának lényege, hogy a gyermekköltőnek mindig derűvel, szeretettel kell közelítenie a gyerekekhez, és gyermekszemmel nézni a világot, nem pedig tanmesékkel, közvetlen didaxissal nevelni. Azonban „egyről nem szabad különösen megfélemlenie a gyermekköltőket: ez a nemzeti szellem. Bármiről ír, bármiről zeng: a nemzeti génusz csókja csillogjon minden sorában... Szívja magába mindazokat a szokásokat, erkölcsöket, sajátos vonásokat, melyek nemzetének természetéből kiadnának. Akkor lesz belőle fajaért lelkesülő, hazáját szerető s érte élni tudó s halni kész ifjú, férfi.”¹² A századvégi, általános nyelvi nacionalizmus, a magyar nyelv és kultúra programszerű jelenléte a gyermekirodalomban is a kiegyezés előtti idők németesítési gyakorlatára adott válasz volt.

A 19–20. század fordulóján az egyik legfontosabb fórum az egészen 1944-ig megjelenő *Az Én Újságom*¹³ című képes gyermeklap volt színvonalas, sokoldalú, modern gyűjteményként; 1931-től miniszteri rendelet kötelezte az iskolákat számainak beszerzésére. Tartozott hozzá egy könyvsorozat is, *Az Én Újságom könyvei* – Singer és Wolfner puha táblás kiadói sorozatának a darabja volt például Kosáryné Réz Lola *Meszes Palkó* (1928) vagy Benedek Elek *Elek apó meséi* (1932) című könyve is. A 20. század első felének kiadói, néhány monopol részvénytársaság, mint a Singer és Wolfner,¹⁴ a Franklin (korábbi Heckenast), a Révai, az Athenaeum, a Szent István Társulat vagy a Légrády adták ki a legtöbb gyermekkönyvet, de mellettük független, kis kiadók is működtek, illetve egyesületek, társaságok, testületek szintén adtak közre gyerekeknek szánt könyveket.

A magyar gyermek- és ifjúsági irodalom első nagy korszaka a 20. század fordulójáig tartott;¹⁵ Móricz Zsigmond *A török és a tehének* című, 1906-os versének születésével szokás megjelölni a második korszak kezdetét, amely pedig az első világháború végéig (1918) húzódott, akkortól számolhat az utókor egy újabb cezúrával.¹⁶ Hermann Zoltán felosztása szerint a nagyjából 1920-tól 1949-ig tartó időszak az Állami és egyházi ideo-

12 Pósa Lajos, *Hogy kell írni a gyermekeknek?*, Magyar Salon 1890/12., 138–139.

13 Az irodalmi gyereklapot Komjáthy István az 1956-os forradalom alatt próbálta újraindítani, de az újabb évfolyam csak egyetlen számot ért meg (1956. október 31.).

14 Erről és a korszak általános (gyerek)könyvkiadási helyzetéről részletesebben lásd NÉMETH Luca Anna, *A Singer és Wolfner Kiadó gyerekkönyv-kiadási és hirdetési tevékenysége a századfordulón 1888–1920*, Magyar Könyvszemle 2018/4., 411–443.

15 Lásd még erről a korszakról: HANSÁGI Ágnes, *Gyerekirodalom és gyermekolvasó a 19. századi magyar tömegmédiákban – Medialitás és gyerekirodalom*, szerk. HERMANN Zoltán – LOVÁSZ Andrea – MÉSZÁROS Márton – PATAKI Viktor – VINCZE Ferenc, Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan, Budapest, 2020, 107–118.

16 Ez volt a „Kétnyelvűség és nevelési narratívák korszak”, majd ezt követte a „Népiesség és későromantika” (1861–1888), aztán az „Intézményesülés és a nyitott könyvpiac” korszaka (1888-tól az első világháború végéig). Lásd HERMANN Zoltán, *Vázlat a magyar gyerekirodalom történetéhez – Mesebeszéd. A gyerek- és ifjúsági irodalom kézikönyve*, szerk. HANSÁGI Ágnes – HERMANN Zoltán – MÉSZÁROS Márton – SZEKERES Nikolett, FISZ–Minerva, Budapest, 2017, 31.

lógiaák vs. ellenkánonok 1. címmel írható le,¹⁷ ezt pedig az Állami ideológiák vs. ellenkánonok 2. időszak követte a rendszerváltásig.

A magyar (gyermek- és ifjúsági) irodalom átszervezése a második világháború után

A második világháború utáni néhány év kinyílással, forradalmi változásokkal kecsegtetett, számos folyóirat alakult, indult újra vagy újult meg (*Válasz, Forum, Vigilia, Újhold, Magyarok, Társadalmi Szemle, Szívárvány, Pedagógus Értesítő* stb.), s megjelenhettek olyan verseskötetek is, amelyek az ezt megelőző években nem (például Pilinszky Jánosé vagy Nemes Nagy Ágnesé). Azonban hamar újabb, a könyvpiac és a szépirodalom szabadságát tekintve a háborús időszaknál is rosszabb, egyfajta erőszakos bezárulás következett az 1947-es, csalással megnyert „kékcédulás választások” következményeképp. A Magyar Kommunista Pártnak (MKP) a negyvenes évek végére sikerült felszámolnia a többpártrendszert (a Nemzeti Parasztpárt beolvasztásával létrehozni a Magyar Dolgozók Párját), ami évtizedekre meghatározta a magyar kultúra(finanszírozás) és az irodalom sorsát is: a párt hamar foganatosította intézkedéseit a könyv- és folyóiratkiadás területén, a diktatórikus rendszer pedig kitermelte a maga pártfogoltjait és ellenfeleit.

A *Szívárvány* című lap például 1946 júniusában jelent meg először, Kéthly Anna felelős szerkesztésében és Szirmai Rezső szerkesztésében. A nők társadalmi és kulturális helyzetével (s ennek folyamányaként a gyerekekkel, gyerekneveléssel is) foglalkozó képes hetilap első számának címlapján a híres karmester, Toscanini szerepelt az unokájával a zongora előtt, „a Maestro az emigrációban szerzett művére, a »Békehimnuszra« tanítja kicsi unokáját” – olvasható a képfelirat, egy lappal később pedig az látható, amint „Nagy Ferenc miniszterelnök betűvetésre tanítja fiát, Lacit”. (Ebben a számban szerepelt Karinthy „Fricike” *Az emberke tragédiája* című híres verse is.) A lap 1948 augusztusáig jelenhetett meg. Az 1946-ban alapított *Újhold* szintén megszűnt 1948 nyarára, de nem csak a friss lapok tűntek el az évtized végére. Például az 1894 óta létező, utóbb Kassák Lajos által szerkesztett *Új Idők* című társadalmi, szépirodalmi, művészeti és kritikai képes hetilapnak is csupán 1949-ig jelenhettek meg számai. A továbbiakban elsősorban a *Csillag*, az *Irodalmi Újság* és a *Művelt Nép* szolgálta a párt kulturális akaratát. E lapokon túl 1949 után például az alábbiakat indították útjukra: *Család és Iskola, Világ Ifjúsága*, továbbá *Szovjet Kultúra, Szovjet Ifjúság, Szovjet Művészettörténet, Szovjet Nyelvtudomány*. A külön minisztériumot kapott Révai József ezt írta a *Szovjet Kultúra* első számában: „A Szovjetunió szocialista kultúráját, a világ leghaladóbb kultúráját akarjuk megismertetni a magyar néppel... Arra van szükség, hogy folyamatosan ismerkedjünk ezzel a kultúrával, hogy lehetővé tegyük a szerves és állandó hatást... A Szovjetunió

17 Ezt az időszakot tárgyalja Komáromi Gabriella az alábbi könyvében: KOMÁROMI Gabriella, *Elfelejtett irodalom. Fejezetek XX. századi ifjúsági prózánk történetéből 1900–1944*, Móra, Budapest, 1990.

többet ad nekünk, mint amennyit mi adunk és adhatunk neki – és ez vonatkozik gazdaságra és kultúrára egyaránt.”¹⁸

1944 végén az MKP kezdeményezésére alakult meg a Demokratikus Ifjúsági Szövetség (DISZ), majd 1948-ban beolvadt más szervezetekkel együtt a Magyar Ifjúság Népi Szövetségbe. 1945-ben megalakult a Magyar Írók Szövetsége is, de 1949-ig nem volt különösebb szerepe, a Magyar Művészeti Tanácsnak annál inkább. Az Írószövetség tagjai 1949-től viszont jól jártak – legalábbis azok, akik tagok maradhattak egy megalázó tagfelülvizsgálati folyamat után –, Révai József vezetésével nemcsak havi jövedelmük, de tagként kiadási lehetőségük is könnyebben lett. Jellemző a kor aránytalanságaira, hogy 1945 és 1955 között Illés Béla művei több mint egymillió, Szabó Páléi több mint 300 ezer, Déry Tiboréi 124 300 példányban jelentek meg, míg például Szabó Lőrincéi háromezerben. A legnagyobb példányszámú klasszikus Móricz Zsigmond volt, vele szemben például Babits Mihályt ki sem adták.¹⁹ 1948–1949-ben a két évtizede létező Baumgarten-[magán]díjat „felváltotta” az állami Kossuth-díj,²⁰ amelyet a tudomány, a művészet és az irodalom megbecsültjei mellett azoknak is kiosztottak, akik a szocialista termelőmunkában kiváló teljesítményt nyújtottak.²¹ 1950-ben megalapították a József Attila-díjat is, kiemelkedő irodalmi tevékenységekért járó állami díjként.²² 1951-re az írószövetségi tagság tizenhárom százaléka kapott valamilyen állami irodalmi díjat vagy kitüntetést, ami önmagában is árulkodik a belterjességről. „Az írók 1951-re államilag lebontott tématerv szerint gyártották verseiket, drámáikat, regényeiket. Ezt az irodalmat megcsúfoló tevékenységet űzte többek között Zelk Zoltán és Devecseri Gábor, Benjámin László és náluk jóval visszafogottabban Illyés Gyula” – véli Ständeisky Éva.²³

Ez az időszak tehát a pártállami átszervezésekről szólt, ennek jegyében létrehozták az Országos Könyvhivatalt, majd a Könyvbizottságot is.²⁴ A Könyvhivatal egyik első feladata a könyvtárak szabályozása volt. Az újrászervezett könyvpiac kialakítását az Árhivatallal együtt végezte, s ezt még jóvá kellett hagynia a Gazdasági Tanácsnak. Tót Károly, a Nyomdaipari Igazgatóság egykori igazgatója utólag azt vallotta, hogy „[b]izonyos kiadványokat a Könyvhivatal letiltott, ami [...] természetesen nem hiba, viszont az, hogy

18 RÉVAI József, *Tanuljunk a szovjet kultúrától* – Uő., *Irodalmi tanulmányok*, Szikra, Budapest, 1950, 270–277.

19 STANDEISKY Éva, *Gúzsba kötve. A kulturális elit és a hatalom*, 1956-os Intézet, Budapest, 2005, 167.

20 Nemes Nagy Ágnes az utolsó Baumgarten-díjasok között volt, az utolsó átadás előtti évben, 1948-ban (a Kossuth-díjat csak 1983-ban kapta meg). Weöres Sándor a 30-as években volt Baumgarten-díjas (1935-ben jutalmat, 1936-ban díjat kapott), és 1970-ben nyerte el a Kossuth-díjat.

21 Az 1948-ban alapított díjnak az ötvenes években három, illetve négy fokozata is volt, 1977-től (újra) kettő. 1963-tól már csupán kulturális és művészeti alkotótevékenységért osztották ki.

22 Az első évben több mint húszan megkapták (mások mellett Somlyó György, Nagy László, Lányi Sarolta, Kuczka Péter, Karinthy Ferenc, Illyés Gyula, Juhász Ferenc, Kardos László vagy Devecseri Gábor). 1977-ig három fokozata volt.

23 STANDEISKY, i. m., 168.

24 Lásd BELLA Katalin, *A Szépirodalmi Könyvkiadó története 1950–1956*, doktori disszertáció, ELTE BTK, Budapest, 2016, 29.

kettősség keletkezett, miután a miniszterelnökségi sajtóosztály bizonyos könyveket engedélyezett, a Könyvhivatal viszont a könyvek megjelenése után tiltott le könyveket s ez súlyos károkat okozott.”²⁵ 1948 végére a párt Agitációs és Propaganda Bizottsága²⁶ felülvizsgálta e szervek működését, a Könyvhivatal megszűnése után tevékenységének egy részét a Népművelési Minisztérium vette át, amelyet 1949 közepén hoztak létre.²⁷ Az irodalmi életet ettől kezdve a Népművelési Minisztérium Irodalmi Főosztálya irányította és felügyelte. Először is elválasztották a kiadókat a nyomdáktól, majd államosították őket; a szovjet mintára zajló átszervezések fókuszában a központi irányíthatóság állt – aminek érdekében az egyes kiadókat profilírozni kezdték, azaz megszabták, melyik kiadó milyen tevékenységgel foglalkozzon. Ennek köszönhetően jobban el lehetett osztani a lektorokat, cenzorokat és egyéb kádereket, szakértelmüknek megfelelő helyre. Az alábbiak szerint kategorizálták a kiadókat:

1. Szépirodalmi Könyvkiadó: jelenkori és klasszikus magyar, népi demokratikus és haladó nyugati szépirodalom;
2. Új Magyar Könyvkiadó: szovjet és orosz szépirodalom;
3. Művelt Nép Könyvkiadó: népszerű ismeretterjesztő irodalom, természettudomány, történelem, politikai irodalom egy része és szakkönyvek (a Népművelési Minisztérium igényei szerint);
4. Ifjúsági Könyvkiadó: gyermek- és ifjúsági irodalom, a DISZ politikai kiadványai.²⁸

Ennek megfelelően 1950. július 21-én megalapították az Ifjúsági Könyvkiadót (a Móra Kiadó jogelődjét), melynek feladata tehát elsősorban a gyermek- és ifjúsági irodalom kiadása volt. Előbb rövid ideig Földeák János, majd megbízottként Komjáthy István volt a vezetője, 1951-től 1963-ig pedig Fazekas Anna. Az Ifjúsági Kiadónál olyan, mára klasszikussá vált könyvek jelentek meg, mint a *Kincskereső kisködmön*, a *Légy jó mindhalálig*, Benedek Elek: *Magyar népmesék*, Illyés Gyula: *Hetvenhét magyar népmese*, *Mesebolt*, *Arany Lacinak*, *A Pál utcai fiúk*, *Tanár úr kérem* vagy a kiadóvezető verses meséje, az *Öreg néne őzikéje*, s elindult Szepes Mária *Pöttös Panni*-sorozata is. A kiadó

25 Uo., 29.

26 A bizottság továbbra is működött, a Kulturális Osztály később, 1967-től Tudományos Kulturális és Közoktatási Osztály lett.

27 Az első Oktatásügyi Minisztérium 1953. július 4-ével jött létre, miután összevonták az addigi Felsőoktatási Minisztériumot a Közoktatásügyi Minisztériummal. Ez a minisztérium 1957. január 1-jével szűnt meg, amikor összevonták a Népművelési Minisztériummal. Jogutódja a Művelődésügyi Minisztérium lett. 1974. június 21-én a Művelődésügyi Minisztérium kettévált: így jött létre a második Oktatásügyi Minisztérium, illetve a Kulturális Minisztérium. 1980. június 27-én az Oktatásügyi Minisztériumot és a Kulturális Minisztériumot ismét összevonták Művelődési Minisztérium néven.

28 „Az átszervezés után a négy vállalat kapacitásának felső határa kb. évi 9.000 ív lett a következő megoszlás szerint: Szépirodalmi Könyvkiadó, 3700 ív, Új Magyar Könyvkiadó, 1600 ív, Ifjúsági Könyvkiadó, 1200 ív, Művelt Nép Könyvkiadó, 2300 ív.” BELLA, i. m., 57.

az 1956-os forradalom utáni viszonylagos enyhülésben, 1957-ben²⁹ felvette Móra Ferenc nevét.

Közben, 1953-ban Rákosi Mátyás után Nagy Imre került a miniszterelnöki székbe,³⁰ illetve menesztették Révai Józsefet. Révait a Népművelési Minisztériumban Darvas József váltotta, de ténylegesen a pártközpont Agitációs és Propaganda Osztálya irányította a kultúrát, Horváth Mártonnal az élén (aki továbbra is kikérte Révai, s egyúttal Rákosi véleményét).³¹ A szocialista propaganda módszeresen, kidolgozott tervekkel igyekezett hatni minden korosztályra a társadalom (át)nevelése érdekében, így a gyerekekre is. A párttagok nemzetközi gyermekvédelmi konferencián vettek részt, magyar gyermekkonferenciát tartottak, kitüntetések osztottak sokgyerekes anyáknak. Darvas mint közoktatási miniszter az egyik, 1951-es konferencián szónokolt, hogy a magyar gyermek- és ifjúsági irodalom „legfőbb hibája”, hogy „még mindig nagyon kevés az, amit íróink a gyerekek, az ifjúság számára alkottak”.³² Talán ez lehetett az egyik oka annak, hogy – szemben a keleti blokk többi országával, amelyekben az elhallgattatott írók legfeljebb fordíthattak, gyerekeknek sem írhattak – Magyarországon engedtek számos olyan író, költő gyermekirodalmi műveket írni, akik más alkotásaikat nem publikálhatták.

Érdemes megjegyezni, hogy a propaganda, különösen a 20. század második felétől, nem csak az irodalomra terjedt ki, azonnal terjeszkedett mindenféle – a tömegek által elérhető – médium irányába, ennek érdekében lehetett az első, 1945 augusztusában, kisajátítással államosított magyarországi magáncég a nagyjából 1200 főt alkalmazó MTI-Magyar Rádió.³³ (Megjegyzendő, hogy ez még jóval a Rákosi-kormány előtti ideiglenes, „Miklós-kormány” alatt történt.)³⁴ A Magyar Rádió és Televízióban később

29 1950 és 1957 között Vasvári István volt az ifjúsági lektorátus főszerkesztője, őt Janikovszky Éva követte ifjúsági főszerkesztőként (1964–1981).

30 „Ezekben az esztendőkből csak a gyermekköltészet él szerencsés csillag alatt. Legjobbaink, a hallgató költők gyerekverseket írnak. S némelyikük akkor egy életre elszegődik a gyermekköltészet világához. [...] 1953 tavaszán–nyarán fordult az idő. Úgy látszott, a belső egyensúly, az igazságosság, az erőszakmentesség felé indulunk. De az esély a nyitásra esély volt a bezárulásra, a visszacsúszásra is, így lettek az „oldódás” esztendei a lassan mélyülő válság éveivé. A sztálinizmus nem halt meg Sztálinnal. De éjsötét évei a kultúrában 1953 táján mégiscsak végérvényesen véget értek. A gyermekkultúrában is. A kaland és az igazi gyermekség elkezdtek visszaperelni jogaikat a gyerekek könyveiben.” KÖMÁROMI, *Sematizmuska. A sztálinizmus gyermekirodalmáról*, Iskolakultúra 1993/15–16., 146.

31 STANDEISKY, i. m., 208.

32 *Sokgyermekes anyákat tüntettek ki a Gyermekvédelmi Konferencián*, Világosság 1951. július 2., 3.

33 BUDA Attila, *A vas és az acél országa – Munkás, paraszt, értelmiség, munkaverseny lázában ég! Agitatív antológiaköltészet Magyarországon 1945–1956*, szerk. L. SIMON László, Korona, Budapest, 2002, 14.

34 Rákosi azonban már jelen volt a politikai színtéren, a rádió szimbolikus, május 1-jei újraindítása alkalmából ünnepi beszédet is mondott. A hallgatókat a megbízott vezető, Ortutay Gyula köszöntötte, aki beszédében háláját fejezte ki a Szovjetuniónak és Sztálinnak, és biztosította a közönséget arról, hogy „a haladás” és „az emberiség” eszméjét követik majd. SIMÁNDI Irén, *Politika, társadalom, gazdaság a Magyar Rádióban 1945–1948*, Gondolat, Budapest, 2012.

a Gyermek- és Ifjúsági Főosztály foglalkozott azzal, mi legyen a rádióban és a tévében, az osztály feladata természetesen a „gyermek és ifjúsági nézők szocialista nevelését szolgáló műsorok szervezése és megvalósítása” volt.³⁵ A manipuláció tehát a kisgyermekkorban kezdődött: a legkisebbeket didaktikus mesékkel, gyerekkönyvekkel és gyermekműsorokkal igyekeztek befolyásolni, amelyek gyakran különösebb áttételt sem alkalmaztak, hanem kifejezetten Leninről, Sztálinról, Rákosiról szóltak. Az 1952. évi IV. törvény 75. § (1) bekezdése a szülőket kötelezte is arra, hogy a propagandának megfelelő jó példákat és magatartásokat mutasson gyermekének: „Biztosítani kell a gyermek szocialista szellemen történő nevelését” – olvasható a házasságról, a családról és gyámságról szóló törvényben. A Központi Bizottság 1952-ben foglalkozott az ifjúsági irodalommal, majd az 1953. júniusi határozatok is ráirányították a figyelmet a műfajra. Az 1953-as DISZ Kongresszus kitért a gyermekirodalom lehetséges „fejlesztésére”, de már azelőtt, a Fiatal Írók II. konferenciáján (1953 elején) Dénes István, a DISZ főtitkára arról beszélt, hogy

„[a] fiatal íróknak különösen nagy segítséget kell nyújtaniuk a magyar ifjúsági és gyermekirodalom további fejlesztésében, írásaikban meg kell teremteniük a fiatalok ábrázolásának új eszközeit. Ma a fiatalság életét ábrázolni a DISZ nélkül nem lehetséges, mert a magyar ifjúságnak egyre nagyobb része az ifjúsági szövetség vezetésével küzd és dolgozik. Fiatal íróink egy része... sokszor elfeledkezik fiatalságunkról, elfelejti azt, hogy kötelezettségei vannak ifjúságunkkal szemben. Ezek a fiatal írók ne feledkezzenek el arról, hogy idősebb, sokszor már öszülő társaik milyen szívesen írnak az ifjúság és a gyermekek számára. Kövessek ezeknek példáját, forduljanak ifjúságunk felé.”³⁶

Kolta Ferenc, irodalomtanítással foglalkozó egyetemi oktató arról ír 1965-ben, hogy az 1953-as év – amelyet Komáromi Gabriella is cezúrájának tekint³⁷ – új lendületet adott a szerzőknek és a gyermekirodalom kiadóinak, nehezményezi azonban, hogy az irodalomtudomány és -kritika nem követte elégséges mértékben az ifjúsági irodalom változásait. A szaktudomány legfeljebb arról írt, miként lehetne „az új magyar ifjúsági irodalmat a gyermekekhez közelebb vinni, ugyanakkor művészibbé tenni”.³⁸ 1955-ben a Kiadói Főigazgatóság (ismét) ifjúsági regénypályázatot hirdetett, motiválандó az írókat, magas díjakat felajánlva, a forradalom évében és utána „visszaesés” volt érzékelhető, de azért jelentek meg ekkor is kötetek, például Mátyás Iván *Csutak*-könyve, 1958-tól azonban ismét „erősödik” az „új típusú ifjúsági irodalom”. Abban az évben jelent meg

35 MRÁV Noémi, *A tévémaci tudatformáló szerepe*, Médiakutató 2009/2. https://www.mediakutato.hu/cikk/2009_02_nyar/01_tevemaci_allamszocializmus/ (Hozzáférés: 2022. november 21.)

36 KOVÁCS György, *A fiatal írók tanácskozásának tanulságai*, Szabad Ifjúság 1953. 02. 22., 4.

37 KOMÁROMI Gabriella, *Sematizmuska. A sztálinizmus gyermekirodalmáról*, Iskolakultúra 1993/15–16., 141–147.

38 KOLTA Ferenc, *Húsz év ifjúsági irodalma 1945–1965 III.*, Jelenkor 1965/8., 738.

Gergely Márta *Szösz* című regénye, egy évvel később Szepes Mária *Pöttyös Pannija*, immár a Rákosi-rendszer után.

*Gyermekíróvá válás a Rákosi-érában –
bepillantás néhány, főként újhholdas szerző sorsába*

Amikor Nemes Nagy Ágnes és férje, Lengyel Balázs a „kozmosz tavasz” (1945–1948) után, 1948 őszén hazaérkeztek csaknem egyéves külföldi utazásukról, a határon elvetették az útleveleiket. 1949-re újabb bezárulás következett, éppen akkor, amikor egykötetes szerzőként már elindultak a pályán – Nemes Nagynak 1946-ban jelent meg a *Kettős világban* (Újhhold) című verseskötete, Lengyelnek pedig 1948-ban *A mai magyar líra* (Officina) című irodalomtörténeti munkája. A negyvenes évek közepén a Belügy-minisztériumban is dolgozó Lengyel 1950-től alkalmi szerkesztésekből, fordításokból és ifjúsági irodalom írásából élt. 1952-es *A szebeni fiúk* című ifjúsági, 1848–1849-ben játszódó történelmi regénye, amelyből 1953-ban rádiójáték is készült, 1955-ben pedig az 1500-as évekbeli török hódoltság idején játszódó *Ezüstgaras* című ifjúsági regényét adták ki. Újabb szakkönyve azonban sokáig nem jelenhetett meg, még a hatvanas évek közepén is hiába kérelmezte esszékötetének megjelentetését – egy 1965-ös jelentésben az olvasható, hogy a „Magvető szerint az Újhhold-kör ideológiai felfogása ma sem szűnt meg náluk [ti. Nemes Nagynál és Lengyelnél], vannak levehetetlen előítéleteik”³⁹ –, sőt végül egészen 1972-ig várnia kellett. Ehhez hozzátartozik az is, hogy az 1956-os események után 1957 elején rövid időre, az Írószövetség és az Újságíró Szövetség felfüggesztése után, börtönbe került, mint az „ellenforradalom” előkészítője. Lengyel így emlékszik vissza a publikációs nehézségekre:

Kádárék általában a szerepet játszott, politikus alkatú írókat ütötték, őket börtönözték be. Legfőképpen azonban egyszerű, névtelen embereket, munkásokat, értelmiségieket tartóztattak le, és ítélték halálra; míg teljes képmutatásukban a neves írókat – kitüntették. Így lett 1957-ben például Kossuth-díjas Németh László, Szabó Lőrinc, Fülep Lajos. (Csak zárójelben jegyzem meg, Kassák Lajos akkor elutasította az Aczél által felkínált díjat.) Idővel, egy-két éven belül a Rákosi miatt hallgató írók nagyobb része is nyilvánosságot kapott; megjelent Weöres, Kassák, Jékely, Kálnoky, Ottlik, Mándy, Pilinszky, Nemes Nagy Ágnes, Rába, Szabó Magda, még Mészöly Miklós mesekönyve is. És persze más, különböző irányzatú, értékes írók könyvei; feltétel csupán az volt: simuljanak bele az „irodalmi egységbe”. Hogy miként lehetett az egységbe belesimulni? Íme egy példa: Pilinszky János verseinek kéziratát Illés Endre a legmagasabb pártkritikusokkal (Pándival,

39 TÓTH Gyula, *Feljegyzés Siklós elvtársnőnek*, 1965. december 14. – *Írók pórázon. A Kiadói Főigazgatóság irataiból, 1961–1970*, szerk. Uő. – VERES András, Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézet, Budapest, 1992, 3319–320.

Királyllyal és Szabolcsival) olvastatta végig. A kötet kiadásához hozzájárultak ezek az ideológiai irányítók, de csak azzal a feltétellel, hogy Pilinszky írjon még egy antifasiszta verset. Ezt Pilinszky kinnal, de gyönyörűen meg is írta. Ám ez sem volt elég. Domokos Mátyás mondja el, hogy Illés Endre azzal nyújtotta át a kéziratot a képszerkesztőknek: „De aztán nehogy szép könyvet csináljatok belőle.” Becsületükre mondom, csúnya könyvet azért sem csináltak.⁴⁰

Nemes Nagy az 1950-es évek végéig a közoktatásügyben dolgozott, gyakorlótanársként (az Erzsébet Nőiskolában volt tanárjelölt, 1944-ben tette le a pedagógiai szakvizsgát) 1945-től pedagógusként (a Petőfi Sándor Gimnáziumban például Tandori Dezső magyartanáraként), illetve szerkesztőségi tagként (a Tankönyvkiadónál vagy a *Köznevelés* című lapnál).⁴¹ A *Kettős világban* (1946) című első kötete után egészen 1957-ig nem jelenhetett meg új verseskötete (a második a *Szárazvillám* volt), jobbára csak műfordítóként és gyermekíróként publikálhatott.

„A Rákosi-korszakban a néma túlélésre törekedtünk. Többen – a publikálás lehetőségétől megfosztott írók-költők, akkori fiatalok – összebújtunk, mint birkák a jégesőben. Egymás műveit olvastuk, bíráltuk. Sokat játszottunk, ha fekete humorral is, de nevettünk. Legtöbbünknek a gyerekirodalom meg a műfordítás volt a menedék. Én éppen most, az életműkötetek rendezése során állapítottam meg, hogy többet fordítottam, mint Babits Mihály.”

– fogalmaz Nemes Nagy.⁴² Ugyan gyermekirodalmi könyvet sem publikált ekkoriban, de később, a hatvanas–hetvenes években kiadták számos, gyerekeknek szóló könyvét: a Móránál jelent meg az *Az aranyecset. Keleti mese* (1962), a *Lila fecske* (1965) vagy a *Nyúlanyó húsvétja* (1968), később a *Mit látunk az utcán?* (1974), a *Mennyi minden* (1975) és a *Bors néni könyve* (1978), majd a gyermekversek és fordítások összegyűjtött kötete: a *Szökőkút* (1979). Ebben biztosan közrejátszott az is, hogy egykori férje, Lengyel Balázs 1963-tól 1981-ig a Móra Könyvkiadó szerkesztője volt. Lengyel egy 2003-as levelében így emlékezett vissza erre az időszakra:

„Ottlik fordításokból élt, mi főleg a gyerekirodalomból. (A *szebeni fiúk*, *Ezüstgaras*, *A török Magyarországon* – nem vagy alig hihető, ezek több kiadás után ugyan, de 500 000 példányos írások voltak. (No, nem sok pénzzel.) Nemes Nagy

40 Lengyel Balázs, Francia ablak. Az 50-es évek irodalmi atmoszférájáról [1997] – Uő., Ki találkozik önmagával? Tanulmányok, emlékezések, naplójegyzetek, Széphalom Könyvműhely, Budapest, 2001, 105.

41 Erről részletesebben lásd PATAKY Adrienn, *Menedék és hivatás. Nemes Nagy Ágnes és az iskola*, Irodalmi Magazin 2019/3., 61–66.

42 „Micsoda orvos mely ígéje ment meg?”. Földes Anna interjúja – NEMES NAGY Ágnes, *Az élők mértana. Prózái írások*, II., Osiris, Budapest, 2004, 464.

Ágnes gyerekverseket írt, meg fordított. |: Pl. Victor Hugo válogatott versei, *Vándorévek* kötet :| Saját felnőtt műveit kiadni nem lehetett. 1948-ban írtam *A magyar líra* című könyvemet, |: agyonverték :| 1972-ig tanulmánykötetet nem írhattam. Csak a *Vigiliában*, Rónay György lapjában, aki protestáns létünk ellenére publikált bennünket. [...] Szóval, igen nehezen éltünk. [...]: 13 évig nem volt állásom :| [...] Ágnes egy darabig tanított a Petőfi Gimnáziumban, de ő is szabadúszó lett. Ágnes cikkeit megtalálhatja a *Köznevelés* számaiban 46-ban 47-ben N. N. Á. monogramon.”⁴³

Az ötvenes évek elejét megnehezítették a lakhatási szabályozások is: akinek volt lakása, az sem feltétlenül élhetett benne, ugyanis – írja Nemes Nagy –

„(...) a Rákosi-rendszerben csak bizonyos mennyiségű négyzetmétert birtokolhatott valaki. Mikor anyám meghalt [1951 januárjában], Éva húgom férjhez ment, jogosulatlanok lettünk a lakásunkra (három szoba, hall). Tehát albérlőket tartottunk. Kellett is a pénz, szegények voltunk, mint a templom egere. A lakás szép volt, vagy szép lett volna, ha képesek vagyunk rendben tartani, kijavítani a háborús károkat, berendezni. Hajóorr-lakás: hosszabb oldala a Kék golyó utcára, rövidebb a Jakobinusokra, Vérmezőre, a Várra, mindenütt a budai hegyekre nézett.”⁴⁴

A méltánytalanságokról nem hallgató⁴⁵ és az erkölcsi meghasonulást okozó felkéréseket a következménytől vissza nem riadva elutasító⁴⁶ Nemes Nagy nem véletlenül nem jegyezte Rákosi-verseket. Így fogalmazott: „ez volt a koncipiált pereknek, a kitelepítéseknek, az úgynevezett törvénytelen ségeknek a korszaka. Ilyesféle dolgok történtek velünk: éjszaka fél kettőkor szól a csengő. Rémülten megyünk az ajtóhoz, ki az, mi az? A postás. Az hozott egy táviratot, amelynek szövege: »Rákosi-ódádat három nap múlva várjuk. Írószövetség.«.”⁴⁷ Az életutat tekintve, vallomásos jellegéből adódóan beszédes Nemes Nagy 1955. október 2-re datált, életében kiadatlan, *Kisértés* című verse, főleg annak első négy sora: „Jön a karácsony, és a Kisded. / Én is gyermeket akarok. / Azt-e? vagy tán valami más? / Politikai változást?”, illetve az alábbi sorok: „Erényes voltam, az igazi, / gerincem egyenes maradt, / ki is bökte az életem / oldalát mindig – jaj nekem / [...] tűrj, tűrj tovább.”

43 Lengyel Balázs – Hernádi Máriának, [Budapest], 2003. április 12. – „láthatatlan selyemsál a számon.” *Nemes Nagy Ágnes és Lengyel Balázs leveleiből*, s. a. r. BUDA Attila – PATÁKY Adrienn – Tüskés Anna, Gondolat, Budapest, 2019, 231–232. A |: :| filológiai jelek azt jelölik, hogy a közöttük szereplő szöveg utólag lett beillesztve.

44 NEMES NAGY Ágnes, *Négyen – 1956-ban – Uő.*, *Az élők mértana*, II., 174.

45 Lásd például Aczél Györgynek írt levelét 1977 júliusából – „láthatatlan selyemsál a számon”, 137–139.

46 Lásd *Látkép, gesztenyefával. Kabdebó Lóránt interjúja* – NEMES NAGY, *Az élők mértana*, II., 233.

47 Uo.

Szabó Magda a harmincas évek végétől írt verseket, első, 1947-es kötetét (*Bárány*) Lengyel Balázs szerkesztette. 1949-ben újabb versei jelentek meg *Vissza az emberig* címmel. 1945-től 1949-es elbocsátásáig a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium munkatársa volt, a férje, Szobotka Tibor pedig ezalatt a Magyar Rádiónál dolgozott, ahonnan 1950-ben menesztették. 1957-ig mindketten tanárként vagy épp szerkesztői és adminisztratív aprómunkákból tartották el magukat és egymást, ami egy író-alkotó pár számára a büntetés erejével bírt, és rossz anyagi helyzettel járt: „Lírai tárgy lett apadó húsom/és két kanál rántott leves ebédem?” – írja az ötvenes évek elején a *Válasz „Petőfinek”* című versben Szabó Magda, aki megfogadta, hogy ha költőként hallgatásra ítéli a rendszer, akkor nem lesz többé költő: saját bevallása szerint legalábbis ezért kezdett prózaírásba, illetve gyerekeknek szánt művek alkotásába. Így vallott erről később: „Műfajt váltottam, mert fuldokoltam már a saját verseim keserves világában.”⁴⁸ Szabó Magda szintén 1957-ig nem publikálhatott újabb kötetet, akkor jelent meg a *Ki hol lakik?*, majd a következő évben a *Bárány Boldizsár*, mindkettő gyerekkönyv. 1958-ban azonban kinyíltak számára a lehetőségek, ugyanabban az évben került piacra a *Freskó* (regény), a *Mondják meg Zsófikának* (ifjúsági regény), illetve a *Neszek* (versek). A *Freskó* 1953-ban keletkezett, a kéziratot állítólag rejtegette a szerző a szüleinél, illetve másutt is „[...] bujdosott, Lengyel Balázssék, Kálnoky, Ottlik őrizték, mikor kihez került, úgy éltünk, rejtegetett alkotásainkkal akkor, mint a *Vörös Pimpernel*, amit én írtam, azt életveszélyes volt elolvasni is” – teszi hozzá a kiadástörténethez némi túlzással Szabó Magda.⁴⁹

Az egykori újholdasok közül talán Szabó Magda lett a legnépszerűbb, nagy figyelmet kapott, és nem csak az olvasóktól: az 1957 utáni évtizedekben csaknem évente jelentek meg regényei. 1978-ban megkapta az állami Kossuth-díjat – ebben az időszakban a támogatott szerzők közé sorolható, Király István és Aczél György is patronálta.⁵⁰ A rendszerváltás után, 1995-ben megjelent *Szüret* című könyve végén, a függelékben szerepeltetett négy költeményt *Megtalált versek az ötvenes évek elejéről* címmel. Néhány rövid részlet ezekből jól mutatja akkori álláspontját, szarkazmusát és kiábrándultságát: „Verset kívántok tőlem? Elkeverjem / egyforma hangotokkal hangomat? / Nem féltek, hogy a rím csikordul, [...] Költők, mi lesz, ha én is dalba kezdek, / és megbomlik a konzonánia? [...] Megbűdösödik az ambrózia, / ha a kórusba én is beüvöltök” (*Az Írószövetség felhívására*); „Sovány vagy és nem alszol. Szúr belül / a szó, a Szó! mi íratlan marad [...] Ó hallgatás, egyetlen fegyverem, / te messzebbre hangzol, mint a sikoltás. / Csak mostohánk ez ország, mostohánk / tán meg sem érzük már, hogy a nevünket / úgy mondja ki, mint édesgyermekét” (*A madár fiaihoz* [mottója: Újhold-beli barátainknak]);

48 SZABÓ Magda, *Koncentrikus körök* – Uő., *Kívül a körön*, Szépirodalmi, Budapest, 1980, 515.

49 ACZÉL Judit, *Hit és korszerűség. Interjú Szabó Magdával*, Jelenkor 1997/9., 820.

50 A témában lásd Soltész Márton írásait: *Két „szakmabeli”*. *Adalékok a Király István – Szabó Magda-vonal történetéhez*, Tiszatáj 2017/10., 71–80. és *A semlegesség illúziója. Közelítések az Aczél György – Szabó Magda-vonalhoz* – Batthyány Lajos Alapítvány Doktori Ösztöndíjprogram Tanulmánykötet 2020/2021, szerk. DEZSŐ Tamás – PÓCZA István, Batthyány Lajos Alapítvány, Budapest, 2022, 710–750.

„vállald, ahogy mi, a rántottlevest, / és vállald az iszonyú hallgatást!” (Válasz „Petőfi-nek”); „Hogy szúr ez a korszak! Hogy fel ne sikoltsak / eltömi öklöm a számát. / Egy körbe futok, mint a mókusok / egy óriási kalitkában [...] Börtön ez a föld, ahol éltem előbb, / és nincsen rés a falában.” (Európa, utolszor).

Az újhholdasok között tartható számon Weöres Sándor is, aki a harmincas évek elejétől publikálta verseit – s e politikai-hatalmi gesztusokat kontextusba helyező szövegben nem mellőzhető a tény, hogy Weöres a diktátorról is írt egy háromsorost *Hitler* (1933) címmel. Későbbi munkásságára, életművének egészére ugyanakkor nem jellemző az efféle szövegek írása, sőt a kánon kifejezetten apolitikus költőnek tartja.⁵¹ Az ötvenes évekre Weöresnek már tucatnyi írása megjelent, a *Hideg van* (1934) című kötettől a *Gyümölcskosáron* (1946)⁵² át a *Testtelen nyájjig* (1947). Ezután viszont az ő pályáján is változás történt. „A fordulat éve és a forradalom közötti időben Weöres Sándor ellentmondásos egzisztenciális, érzelmi állapotban dolgozott. Feleségével együtt 1948 őszén érkezett vissza Itáliából. Az alaposan megnyújtott nászúton⁵³ és tanulmányúton felmerült bennük, hogy az Egyesült Államokba telepednek ki. A családi kötöttségek és a bizonytalanság miatt végül a hazatérést választották.”⁵⁴ Weöres 1948 októberétől a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában dolgozott. Nem sikerült beléptetni őt 1948-ban a pártba, ennek következtében feketelistára került, azok közé sorolták, akik nem hajlandók az együttműködésre. 1949-től főként csak a műfordításai és gyerekversei jelenhettek meg. 1951-ben őt is elbocsátották a munkahelyéről, kiszorult a nyilvánosságból. „[E]lsősorban fordításaiból élt. [...] Weöres a kínai klasszikusok és más jelentős alkotó mellett könnyen felejthető, a pillanatnyi politikai érdekeket kiszolgáló szerzők műveiből [...] többet kapott [mint például Németh László]. Mivel általában nyersfordításokból dolgozott, inkább stilizátornak, nem műfordítónak tartotta magát.”⁵⁵ Keresett fordító volt, valószínűleg nem gyötörték anyagi gondok, de neki is csak 1956-ban jelenhetett meg újra verseskötete – *A hallgatás tornya*, amely címével is reflektál az eltelt időszakra –, majd legközelebb 1964-ben: a *Tűzkút*. A szilencium évei alatt állandó dalszöveg-megrendelői voltak: Kodály Zoltán zenepedagógiai munkáihoz kérte fel, s más zeneszerzők is kértek tőle szövegeket. Ezen túl a Bábszínpad publikálta két művét (*Rapsóné, Csalóka Péter*), egyet pedig az Ifjúsági Kiadó jelentetett meg: ez a *Bóbita* Hincz Gyula rajzaival (1955). Gyerekverseit folyamatosan írta, az ötvenes évek után is (bár sokkal kevesebbet, mint „felnőtt” verseket), feleségével, Károlyi Amyval közös köteteik is napvilágot láttak: az első közös könyvük a *Tarka forgó* volt (120 vers az év tizenkét hónapjára, 1958), amelyet Pilinszky János szerkesztett. Ezután még az alábbi gyerekverskötetei jelentek meg

51 Erről árnyaltabban lásd SCHEIN Gábor, *Az autonómia és heteronómia fogalmáról Weöres Sándor politikaképe alapján*, It 2022/3., 247–264.

52 Ekkor még nem létezett az Ifjúsági Kiadó/Móra, a kötet az Uj Idők Irodalmi Intézete R. T. (Singer és Wolfner) kiadásában, Hincz Gyula grafikus rajzaival jelent meg.

53 1947 októberében házasodtak össze, és november végén utaztak el Rómába, közel egyéves ösztöndíjat kaptak a római Magyar Akadémián.

54 LŐCSEI Péter, *Költő(k) a hallgatás tornyában*, Vasi Szemle 2016/5., 591–602.

55 Uo.

Weöresnek a Móra Kiadónál: a *Gyermekjátékok* (1965, szerk. T. Aszódi Éva), a *Zimzizim* (1969, szerk. Fazekas László), a *Ha a világ rigó lenne* (1973, szerk. Lengyel Balázs) és a Reich Károly illusztrálta *Télország* (1972, szerk. Sulyok Magda) című leporelló. Feleségével közös másik kötete, a *Hetedhét ország* 1975-ben látott napvilágot. (Érdemes megemlíteni, hogy ez a rövidke, több mint kéttucatnyi országot rövid versikékkel bejáró könyv nem a Móránál jelent meg, hanem a Magyar Nők Országos Tanácsának és a Kosuth Könyvkiadónak a gondozásában.) Megjegyzendő, hogy gyermekirodalmi karrierje ellenére a hatvanas években Weöres Sándornak is nehézségekbe ütközött verseinek kiadása, a *Tűzkút* című kötetét például visszautasította a Szépirodalmi, majd a Magvető Kiadó, végül Párizsban, a Magyar Műhelynél jelent meg a kötet 1964-ben. Weöres magát védendő az *Élet és Irodalom* március 21-i számában „leszögezte, nem kiadási céllal hagyta a kéziratot a Magyar Műhely munkatársainál. Mindenki értette a helyzetet.”⁵⁶

Károlyi Amy talán az egyetlen, aki az említett szerzők közül gyerekeknek szóló könyvekkel kezdte pályáját, bár eredetileg másféle ambíciói is voltak: első verseit még Babits Mihály közölte a *Nyugatban* 1940-ben, de első verseskötetét (*Szegezzetek a földhöz, csillogok*) csak 1947-ben publikálta, a másodikat pedig 1965-ben (*A harmadik ház*). A magyar–német szakon végzett szerző tanárként, kiadói munkatársként,⁵⁷ műfordítóként⁵⁸ is dolgozott. A *kislány, aki fütyülni tudott* (1941)⁵⁹ című mesekönyve és a *Cili circa kalandjai* (1946)⁶⁰ című verses képeskönyve Weöressel kötött ismeretsége és házassága (1947) előtt jelent meg, azután azokat további gyerekkönyvek követték: a *Körhinta* (1947),⁶¹ majd az első könyve az Ifjúsági Könyvkiadónál: a *Tik-tak* (1955), ám ezek után – Weöressel közös kötetein túl – csupán egyetlen gyerekkönyvet (*Két kis bunda bandukol*, 1980) publikált, miután immár „kinötte” a gyerekíró szerepét. Nevéhez fűződik ugyanakkor a Magyar Rádió felkérésére készült *Pomádé király új ruhája* című Ránki György-mű librettója – a gyermekopera ősbemutatóját 1953-ban tartották az Állami Operaházban –, s az 1953-ban bemutatott *Hóféherke és a hét törpe* című Grimm-mese átdolgozása mesejátékká – ezt az Állami Bábszínházban Farkas Ferenc zeneszerző⁶² kísérezzenéjével, Kertész László rendezésében játszották. Az évszámokból és a rövid áttekintésből jól látható, hogy 1947 és 1955 között ugyanakkor sem Weöresnek, sem Károlyi Amynak nem jelenhetett meg saját könyve, és az 1955-ös könyvek is jellemzően „csak” gyerekkönyvek.

Károlyi Amy fontos, korai és várakozásokkal teli felismerése, hogy a „festett lovacsák ostopartogatói, a dilettánsok, mesekönyv-iparosok, rímkovácsok és olcsó mulat-

56 BARTAL Mária, *Kertek Weöres Sándor Tűzkút című kötetében*, Irodalmi Magazin 2023/3., 75.

57 A világháború után a Magyar Rádiónál és az Athenaeum Kiadónál dolgozott.

58 *Vonzások és viszonzások* címmel megjelentek válogatott műfordításai 1975-ben, majd Emily Dickinson-fordításokat publikált.

59 A Királyi Magyar Egyetemi Nyomdánál jelent meg, Mallász Gitta színes rajzaival.

60 Az Új Idők Rt. kiadásában, Rónay Emy grafikus színes rajzaival.

61 Az „Élet” Irod. és Nyomda Rt. kiadásában, Vasi (Kálmán Viktor) rajzaival.

62 Farkas Ferenczel jó kapcsolata volt a családnak, amikor Weöres Sándor 1947 januárjától szabdművelődési előadóként dolgozott Székesfehérváron, Farkas Ferenc volt a szállásadója a zeneiskolában.

tatók helyébe a magyar írók léptek”. Ezt 1946 elején írta négy friss kötetről (Balázs Béla: *Az igazi égszínkék*, Weöres Sándor: *Gyümölcskosár*, Zelk Zoltán: *Az állatok iskolája*, Bátori Irén: *Tündérkereső Jutka*) szóló együttes ismertetőjében,⁶³ s megjegyezte azt is, hogy a négy könyv szerzői közül csak egy nem írt „felnőtt” irodalmat: „Nem kis feladat Bátori Irén számára három varázsló közé beállni negyediknek. Ő az egyetlen, akit csak a gyerekek számára írt irodalomból ösmerünk.”⁶⁴

Az említett Nemes Nagy-, Szabó- és Weöres-gyerekkönyvek legtöbbjét az Ifjúsági Kiadó, illetve a jogutód, a Móra adta ki, az a kiadó, amely a kezdetekkor a sztálinista *A Rákosi-zászlóért* (1953) vagy a *Sztálinvárosi gyerekek* (1953) című könyveket is publikálta, s amelynek hosszú időn át munkatársa volt Kuczka Péter⁶⁵ is – a Kozmosz Fantasztikus Könyvek⁶⁶ szerkesztőjeként –, aki az újholdasoknak (korábban?) inkább ellensége volt, mint pártolója. 1949-ben a pártot dicsőítő és az újholdásokat név szerint elmarasztaló verse (*Költemény*), illetve kötete (*Testamentum*) jelent meg:

[...]

Az ember nem mindig vigyáz,
most nem vigyázok én se rímeimre.
Na, megró miattuk Lengyel Balázs
s naturalizmusomért Keszi Imre.

Roszzakat mondanak továbbra is
rólam a finom irodalmi berkek.
Amit a Kuczka ír, az rossz, hamis,
mondják s nem tetszem a vájtfülűeknek.

[...]

63 KÁROLYI Amy, *Magyar írók szólnak gyerekekhez*, Új Idők 1946/1., 269.

64 Uo.

65 Az ő nevéhez kötődik a magyar sci-fi-irodalom térnyerése, 1972-ben elindította a Galaktikát, a legrégebbi magyar tudományos-fantasztikus lapot.

66 A *Kozmosz Könyveket* mint fiatal felnőtteknek szóló sorozatot a Móra 1964-ben indította el, ennek részeként hozta létre a Kozmosz-kiadványok szerkesztősége (Illés Lajos, akkori Kozmosz-főszerkesztő és Kovács István, a Móra főszerkesztője vezetésével) a Kozmosz Fantasztikus Könyveket 1969-ben, dedikáltan elsősorban a science fiction alkotások kiadására (Asimovtól Douglas Adamsig, Lőrincz L. Lászlótól Szepes Máriaig), eredetileg évente hat zsebkönyvet tervezve. Ebben a formában a kiadóban megfért egymás mellett a sci-fi és a tudományos ismeretterjesztés, valamint az igényesebb szépirodalom. Később a versesköteteket is publikáló Kozmosznál (például Illyés Gyula vagy Kormos István kötetei után) pályakezdő szerzőként jelent meg Ferencz Győző első verseskötete, a *Ha nem lenne semmi nyom* (1981) – Lengyel Balázs volt a szerkesztője. (Ferencz Győző aztán az Újhold-évkönyvekben Lengyel szerkesztőtársa lett, ma pedig ő Nemes Nagy Ágnes verseinek sajtó alá rendezője, életműkiadásának sorozat-szerkesztője.)

Ha nincs a Párt, most ott lenn rohadok
a társadalom szutykos mélyein,
de hívott és a kezébe fogott
a Párt, Rákosi; Lenin és Sztálin.

[...]

Nem voltam gyártulajdonos, se herceg,
életem milliókéhoz hasonló.
Erre járj, mondom Karinthy Ferencnek
és te is ezt az utat járd meg, Somlyó.

[...]

Elönt a rettenetes áradás,
költő költőnek sarkára tapos,
Kopré, Pilinszky, Nemes Nagy, Darázs,
Rába, Vas István, Weöres, Lakatos.

Egyik rosszabb, kevésbé rossz a másik,
de megmaradni egy sem érdemes.
Egyik citrom, a fogam belevásik,
a másik arisztokrata „Nemes”.
Közülük mind örök életre les,
halhatatlant írni mindnek a vágya.
Formából az osztályzatuk jeles,
hisz az Újholdnál jártak iskolába.

[...]

Ha az ember a véleményük kérdezi,
nem válaszolnak. Sunyi mind s ravasz.

Kuczkának jelentős befolyása volt az irodalmi életre, előbb párttagként, majd az Írószövetség szervezőtitkáráként, aztán az *Irodalmi Újság* munkatársaként; később aztán „[k]iábrándulása, kijózanodása a lázadó írók közé vezette” – fogalmaz Szőnyei Tamás.⁶⁷ Az idézett vers keletkezési idején, 1949-ben, a díj kiosztásának utolsó évében Szabó

67 SZŐNYEI Tamás, *Titkos írás. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet*, I., Noran, Budapest, 2012, 244.

Magda helyett ő kapta meg a Baumgarten-díjat.⁶⁸ Ugyanezen évben, Sztálin hetvenedik születésnapjára (és ettől kezdve, 1953-as haláláig) több, a diktátort dicsőítő szöveg jelent meg magyar szépírók tollából. 1949-ben kiadtak egy köszöntő líraantológiát,⁶⁹ de azon túl is számos Sztálinnak szóló verset publikáltak: Kuczka Péter egyik verse (*Róla, Aki a világnak kovácsa*) vagy Gellért Oszkáré (*Sztálin figyel s beszél*) a *Felszabadítónk, Sztálin*⁷⁰ lapjain olvasható. Hajnal Annáé (*Sztálin*) a *Hét évszázad magyar verseiben*,⁷¹ Juhász Ferencé (*Téged köszönt most*) a *Szabadság* című kötetben.⁷² Déry Tibor 1953 januárjában, a *Csillagban* publikálta az *Ünnep* című versét Sztálinról.⁷³ Devecseri Gáborét (*Te adtál életet!*) a *Csatázok verseimmel* című szavalókönyv közölte.⁷⁴ Zelk Zoltán versének (*A hűség és hála éneke*) részletét, illetve Nagy László versét (*Faluban*) a *Föltámadott a tenger* című szavalókönyv hozta le.⁷⁵ A szavalókönyvek alapvetően gyerekeknek, fiataloknak szánt, erős pedagógiai intencióval készült propagandaköteteket jelentettek ekkoriban. Ezek a művek, azon túl, hogy morális mélyrepülések, a szépirodalmi kánon szempontjából jelentéktelenek, ugyanis „értékelő irodalmi szempontok alapján, azaz a pusztá irodalomszociológiai felmérés keretein túlmenően a Révai-féle kultúrpolitika által kikényszerített és támogatott szocialista-realista pártos költészet még akkor sem érdemel különösebb figyelmet, ha rövid időre egyes olyan nagy tehetségű fiatalokat is magához tudott kötni, mint például Eörsi István vagy Csoóri Sándor. A lírai rendszerváltás nyilvánvalóan Juhász, Pilinszky és Nemes Nagy Ágnes kötetei, azaz *A tékozló ország* (1954), a *Harmadnapon* (1959) és a *Szárazvillám* (1957) jegyében kell hogy majd értelmeződjék” – fogalmaz Margócsy István.⁷⁶ A „lírai rendszerváltás” gyakorlatilag ugyanebben az évtizedben érkezett el a gyermekirodalom, pontosabban a gyermekvers közegeben is.

A fenyegetettség, „cenzúra” uralta Rákosi-korszakban Gergely Márta, Hárs László, Fehér Klára és mások gyermekkönyveiben Rákosi „pajtás” vagy Rákosi elvtárs intézkedései pozitív színben tűntek fel. Olyan gyermekirodalmi művek születtek, mint az

68 Az utolsó Baumgarten-díjazottak névsorát 1949. január 12-én a Magyar Dolgozók Pártja önkényesen módosította – Szabó Magda és Németh László mégsem kapta meg a díjat, helyettük, utolsó pillanatban például Kuczka Pétert tüntették ki, noha a napisajtó egy része már lehozta nevüket a díjazottak névsorában. Lásd például Esti Szabad Szó 1949. január 8., 3.

69 *Sztálint köszöntjük. Magyar költők versei a 70 éves Sztálinhoz*, Franklin, Budapest, 1949.

70 Szépirodalmi, Budapest, 1953.

71 Szépirodalmi, Budapest, 1951.

72 *Szabadság. Magyar írók antológiája*, Szépirodalmi, Budapest, 1951.

73 A vers egy, a világ íróihoz szóló felhívás után, illetve közvetlenül Juhász *Óda két fiatalról* című verse utáni lapon olvasható. Ugyan a Déry-féle *Ünnep* Botka Ferenc szerint „messze kimagaslik a témáról írt kényszer-klapanciák sorából” (DÉRY Tibor, *Szép elmélet fonákja. Cikkek, művek, beszédek, interjúk* (1945–1957), s. a. r. BOTKA Ferenc, PIM, Budapest, 2002, 288.), mint irodalom, sok szót így sem érdemel.

74 Honvédelmi Minisztérium Politikai Főcsoportfőnöksége, Budapest, 1950.

75 Ifjúsági, Budapest, 1953.

76 MARGÓCSY István, *Líra és rendszerváltás – A demokrácia reménye. Magyarország, 1945*, szerk. RAINER M. János – STANDEISKY Éva, 1956-os Intézet, Budapest, 2005, 128–129.

Ütközet a krumplicföldön című Gergely Miklós – Kovács György-szöveg, amelyből 1955-ben Pál György rajzaival diafilm is készült. A 20. századi diktatúrák talán legjellemzőbb közös vonása a nyelv átpolitizálása, alárendelése a propagandának;⁷⁷ a magyar sztálinizmusban a militáns aktivizmus nyelve terjedt el. A „hivatalos” szókincs, a politika és a kisajátított sajtó szóhasználat, szóképzése nyilvánvalóan jelentős befolyásoló erővel bírt, ezért a hatalom a végsőig élt vele, igyekezett átvenni az uralmat a nyelv fölött. Sorra jelentek meg a propagandakiadványok, az antológiák. Széles merítésű ezek közül például az 1960-as *Óvodások verseskönyve* című Móra-gyűjtemény (T. Aszódi Éva és Tóth István szerkesztésében), amely jól reprezentálja a korabeli, alapvetően didaktikus oktatásra építő felfogást, de található a szövegei között néhány üdítő kivétel is.⁷⁸ Amellett, hogy a hatalom meghatározta, mely könyvek jelenhetnek meg, azt is igyekezett szabályozni, akár visszamenőleg, mely könyvek ne kerülhessenek az olvasók kezébe – így lettek bezúzendók vagy forgalomból kivonásra ítélték például az alábbiak: a Karinthy által magyarra fordított *Micimackó*, Szerb Antal: *A világirodalom története*, *Utas és holdvilág*; Karl May, Dickens és Kipling művei vagy a *Grimm-mesék*.⁷⁹

Az ötvenes években Nemes Nagy Mándy Ivánnal⁸⁰ és Pilinszkyvel együtt perifériára került, Weörest vagy Füst Milánt dekadensnek, Ottlikot⁸¹ antirealistának könyvelték el. „Mivel Örkény István Aczél György unszolása ellenére sem volt hajlandó ’56-os szereplését önkritikusan megtagadni, ezért felbontották a vele kötött kiadói szerződéseket. Örkény, hogy családját el tudja tartani, az Egyesült Gyógyszer- és Tápszergyárban dolgozott. Végül is 1966-ban enyhítettek a büntetésén.”⁸²

77 Hannah ARENDT, *A totalitarizmus gyökerei*, ford. Braun Róbert et al., Európa, Budapest, 1992.

78 Például Nemes Nagytól ezeket közli: *Cirmi és a tej*, *Ki ette meg a málnát?*, *Szetyepotya Péter*; Weörestől az *Épül az ország mellett* szerepel például a *Buba éneke*, a *Száncsengő*, a *Suttog a fenyves* vagy a *Haragosi*.

79 HORVÁTH Attila, *A cenzúra működési mechanizmusa Magyarországon a szovjet típusú diktatúra időszakában – Magyar sajtószabadság és szabályozás 1914–1989. Előadások a magyar sajtószabadság történetéhez*, szerk. PÁÁL Vince, Médiaudományi Intézet, Budapest, 2013, 82–83.

80 Mándy Iván ötkönyves szerző volt már 1949-re, 1948-ban megkapta a Baumgarten-díjat is. Első ifjúsági regénye, *Az enyedi diák* 1944-ben jelent meg. Második ifjúsági regénye, az *Egy festő ifjúsága*. *Barabás Miklós diákéve* 1955-ben jelent meg, immár az Ifjúsági Kiadónál. Ezt követték 1956-tól a Móránál a *Csutak*-könyvek, majd a *Robin Hood* a Delfin Könyvek sorozatban, s később *Arnold*, a *bálnavadász*.

81 Ottlik azon kevesek egyike, akik nem fordultak a gyermekirodalom felé. Ottlik, aki a harmincas években publikálta első novelláit (a Napkeletben és a Nyugatban), szintén kiszorult a nyilvánosságból a negyvenes évek végére, csaknem egy évtizeden át műfordításból próbált megélni, Gödöllőre költözve (Hemingway, Thomas Mann, Shaw, Dickens fordítója volt). 1957 után visszatért Budapestre, feleségével együtt, abban az évben megjelentetett a *Hajnali háztetők* című kisregénye (az első változata 1955-ben debütált a Magyar Csillagban), két év múlva pedig megjelent az *Iskola a határon* is (amelynek az első kézirat 1948-ban készült el), később további regények és rövidprózák. Ottlikot a nyolcvanas évek előtt nem jutalmazták díjakkal, abban az évtizedben kapta meg a József Attila-, a Kossuth- és a Szép Ernő-díjat is.

82 Uo., 84.

1949-től Pilinszky sem publikálhatott, a hallgatás éve alatt például verses meséket írt, az *Aranymadár* című könyvvel „tért vissza” 1957-ben. A Magvetőnél – ahol Pilinszky 1956-ban rövid ideig lektorként dolgozott – publikált kötet illusztrátora Márkus Anna volt (akivel 1955 októberétől néhány hónapig házasságban élt). Pilinszky 1957-től az *Új Ember* című katolikus hetilap munkatársaként dolgozott, *Harmadnapon* című, második verseskötete 1959-ben jelent meg.

A szilencium éveiben Mészöly Miklós is a gyermekirodalom felé fordult, mert abból tudta fenntartani magát alkalmi munkái, illetve rádiós és bábszínházi megbízásai mellett.⁸³ Bár már néhány évvel korábban, 1951–1952-ben a Bábszínház dramaturgjaként dolgozott, az első, gyerekeknek szánt (képes mese)könyve, *A bánatos medve* csak 1954-ben jelent meg. Ezt követte 1955-ben a *Hétalvó puttonyocska*,⁸⁴ majd később tucatnyi gyerekkönyv, 1980-ban több mint 300 oldalon gyűjtötték össze meséit (*Az elvarázsolt tűzoltó zenekar és más mesék*). Mészöly és felesége, Polcz Elaine (Molnár Ilona álnéven) gyakran együtt írták meg a vállalt meséket és bábjátékokat, például az *Árgyilus királyfi* című, közös átdolgozásukat 1959-ben mutatta be az Állami Bábszínház. Polcz *Bábjáték és pszichológia* címmel szakkönyvet is jegyez a témában. Mészöly *A mese korszerű* című esszéjének tanúsága szerint az első meséit az ötvenes évek közepén nem belső készítésből írta. Ismert egy levél a(z 1954-ben létrehozott) Kiadói Főigazgatóságtól, amelyben ez olvasható:

„A Kiadói Főigazgatóság az Írószövetséggel egyetértésben elhatározta, hogy íróink közül azokat, akik erre kedvet éreznek, felkéri: új művek megírásával segítsék a gyermekirodalom fejlődését.

1955. október 1-én, szombaton délből 12 órakor a Kiadói Főigazgatóságon szeretnék megbeszélni a megbízatás kérdéseit. Erre a megbeszélésre Elvtársat szeretettel meghívom.

(Köpeczi Béla) [+pecsét]
főigazgató”⁸⁵

83 Mészöly bábjátékairól részletesebben lásd URBANIK Tímea, *A vásári bohózatról a mese-groteszkig. Mészöly Miklós bábos kapcsolódási pontjai*, Art Limes 2007/4., 37–42.

84 Az oktatásiügyi minisztérium lapjában 1955 nyarán megjelent két recenzió: Weöres *Bóbitájáról* és Mészöly *Hétalvó puttonyocska* című gyerekkönyvéről. H. J. szerint „minél gyakrabban olvassák, mondogassák gyermekeiknek Weöres Sándor verseit, mégpedig a ritmus és a rímek gátlástalan érzékeltetésével”. A Mészölyt recenziáló szerint pedig „Mészöly nyelve szép, stílusa tömör, tele jól alkalmazott, ízes tájszavakkal [...] a népmesei egyszerűség nagy erénye a könyvnek, s biztosítja azt, hogy a mesekedvelő gyerek szeretni fogja, s nyelvileg nevelődik rajta”. Lásd H. J.: Weöres Sándor: *Bóbita*; G. B.: Mészöly Miklós: *Hétalvó puttonyocska*, Család és Iskola, 1955/11, 14.

85 A Népművelési Minisztérium Kiadói Főigazgatóságának levele Mészöly Miklósnak, 1955. szeptember 28., Holmi 2004/2. – <https://www.holmi.org/2004/02/meszoly-miklos-levelesladajabol>.

„Botcsinálta meseírónak érzem magamat” – fogalmazott Mészöly a meséről szóló esszéjében. Szerinte arra van szükség, hogy a „rejtőző gyermek is faggatni kezdje bennünk a felnőttet. A nagy mesék – de az egyszerűen jó mesék is – mindig két tükröt villantanak össze: a gyermek ártatlanságát és a mi megcsupált ártatlanságunkat [...] Talán semmi nem íródik annyi, mint tisztességesen rossz mese. A gyermek meseigénye azonban olyan erős, hogy még a silányhoz is igyekszik hozzáadni a maga tiszta költészetét. S ez akár meg is nyugtathatna bennünket – ha a gyanútlanág nem kötelezne még nagyobb felelősségre.”⁸⁶

Minden kultúrpolitikai történés, döntés és erőfeszítés ellenére a háttérben mégis végbement az irodalmi „rendszerváltás”, s az ideológiai igények kielégítése mellett, következtében, az egész intézményrendszer megbénítása, átalakulása során bontakozott ki az ideológiamentes, „igazi” gyermekirodalom is. Miként Margócsy írja:

„...alighanem elsősorban az irodalmi intézmények és intézményrendszerek átalakulása, az irodalmi megszólalás nyilvánossági feltételeinek megváltozása, az irodalmi művek hatásmechanizmusának és funkcionálásának elmozdulása, illetve mindezeknek mint már megszilárdult tényeknek (ahogy a XIX. században a »fait accompli«-t fordították: a befejezett tényeknek) reflektálása kell együttesen ahhoz, hogy történelmi méretekben kimutatható legyen a dikcióváltás. A negyvenes évek végének, az ötvenes évek első felének brutális történeti-társadalmi valósága alighanem mindent átrendezett, ami az irodalom működtetéséhez és működéséhez kellett; s ez az átrendezés – sajnos, azt mondhatjuk, természetesen – elsősorban negativitásával hatott: ezért is írta le a szinkron irodalmi kritika és az irodalomtörténet oly sokáig a majdan „rendszerváltónak” minősíthető irodalmi műveket negatív kategóriákkal (például válságtermék, kiábrándulás, csalódás stb.)”⁸⁷

A kegyetlen rendszer adott lehetőséget tehát a fent említett művek, így a *Bóbita* megjelentetésére is, amely meghatározta a magyar gyermekverskánon további sorsát, lehetőségeit és korlátait, megváltoztatta az értékrendet. Weöres könyve nyomán divatossá vált a gyermekvers, inspiráló örökséget hagyott az utókorra. Pedig a könyv kiadása elsősorban kultúrpolitikai lépés volt. Fazekas Anna, a Móra igazgatója Gerő Ernő sógornője volt, így a Rákosi-éra második emberét befolyásolni tudhatta – talán nem független ettől, hogy sikerült a „kiváltságos ellenségek”, vagyis a kevés támogatott, túrt szerző között helyet adni Weöresnek. A *Bóbita* megjelentetése mellett az az érv is szólhatott, hogy 1955-től az általános iskolákban kötelező és ajánlott irodalmat vezettek be, ennek következtében az Ifjúsági Kiadó sok olyan gyerekkönyvet adott ki, amelyeket oktatási

86 Mészöly Miklós, *A mese korszerű (Régi jegyzetek egy régi interjúhoz)* – Uő., *Érintések*, Szépirodalmi, Budapest, 1980, 139–140.

87 MARGÓCSY, i. m., 129.

célokra (is) szántak. Szepes Mária *Pöttyös Pannija*⁸⁸ további, tucatnyi résszel bővült, és Fekete István *Lutrája* is ezután jelent meg. 1957-es a *Mesebolt*, Gazdag Erzszi azóta számos kiadást megért verseskönyve, s ugyanabban az évben debütált Janikovszky Éva (Kispál Éva néven) a *Csip-csup* című könyvével a Móránál.

A *Bóbita* szövegeinek nagy része a negyvenes évekre készen volt, a válogatott kötetben több mint ötven vers szerepelt, az utolsó, Rákosit idéző darab, 1990-től kikerült a könyvekből. A *Munka és Béke* című nyolcsoros ugyan a természet világába helyeződik, ám a klasszikus szimbólumok (méhek, búzakarász, gabona, szántás, aratás) egyértelművé teszik az utalást, a „vörös farok” ez esetben is jelen van:

Méh-raj duruzsol szellős fák alól,
Fürjek dala szól tó partján.
Sok-száz buzakarász érik, hajlik,
Táncol ragyogó fény karján.
Lengő gabonánk szépen gyarapodik,
Kedvünk magasodik, égis száll!
Szántunk, aratunk, tenger a dolgunk,
A virág, a gyümölcs békét vár.

Az első Weöres-kötetben (*Hideg van*, 1934) már szerepel a *Bartók-suite* (ennek része a *Csiribiri*). Az 1941-es *Rongyszőnyeg*, illetve az 1949-es *Magyar etűdök* néhány darabja a *Bóbitában* debütál. A *Bóbitától* kezdve – noha 1946-ban, amikor tíz (!) könyvön túl van, s megjelent már Weöresnek egy gyermekverskönyve is, a *Gyümölcskosár* – Weörest gyermekköltőnek nevezték. Ő nem tartotta magát annak. „Gyermekverseit Weöres többnyire nem kész műveknek, hanem az alkotás folyamatában nélkülözhetetlen vázlatoknak tekinti. [...] »Zenei műfajokat próbálok behozni a költészetbe... Az első részben fölteszek egy téma-, kép- és ritmuscsoportot, és ezt két vagy három részen keresztül variálom...«.”⁸⁹ 1973-ban így fogalmazott a gyerekverssel kapcsolatban:

„Minden vers utólag gyerekverssé nyilvánítható, ami nem elvont, nem komplikált, dallamos, ritmikus, a hangzásával, a dinamikájával hat. Ami csak egyszerű életdarabkát tartalmaz. Az ilyen, utólag gyerekverssé nyilvánított versek 1:1 arányban állnak az olvasóval, tehát nem oktatják ki: fiacskám, így fogd a

88 „Amikor bezúgtak mindent, amikor tilos lett minden, amit addig csináltam, eldöntöttem, meséket fogok írni. Imádom a gyerekeket. A fodrásznál volt egy találkozásom egy orosz kislánnyal, a kis Tamarával. Oda is tollal, füzettel jártam, és egyszer csak felült a térdemre, hogy rajzoljak neki. Ezt a tündéri kis lánykát aztán beleírtam a Pöttyös Panni mesémbe, hogy a két kislány összebarátkozik. 1953-ban ki is jött a könyv, óriási sikere lett. Kiderült, hogy én az új éra legnagyobb könyvét írtam meg azért, mert volt benne egy négyéves szovjet kislány...” – olvashatók a Szepes Máriának tulajdonított sorok a kiadó honlapján a szerzőpi portréban: <https://mora.hu/alkoto/szepes-maria>.

89 *Gyermekirodalom*, szerk. KOMÁROMI Gabriella, Helikon, Budapest, 1999, 177.

szalvétát, úgy tanulj. Szerintem gyerekvers az, ami közvetlenül, szavakkal nem oktat, hanem olyan hangulatot, dallamot, élet- vagy természetdarabkát próbál adni, ami a gyerek – és a felnőtt – lelkét gazdagabbá teszi.”⁹⁰

A *Bóbitával* nemcsak Weöres vált „gyerekköltővé” az olvasók szemében, de a gyermekverssel kapcsolatos elvárások is magasabbak lettek általa,⁹¹ illetve ettől kezdve jellemzi a magyar gyereklirát a zeneiség, a szimultán ritmus, ritmikus rímelés, illetve a változatos képiség. A magyar gyerekvers azóta nemcsak didaktikus, rímtelen, egyszerű szöveg, hanem zömében inkább rímes, ritmusos, mondogatható, az egész emberre ható, testi-lelki effektusokat kiváltó, értékes líra. Weöres által tehát rangot nyert a gyerekvers műfaja, sőt talán presztízzsé vált költőként gyerekverseket is írni. Aki azonban kizárólag gyerekverset írt, azt nem övezte akkora elismerés, s ez talán máig így van.

A *Bóbita* kötet több verse megjelent tehát már korábban Weöres felnőtt kötetében, így a szerzői szándék szerint alapvetően nem gyerekeknek írt szövegekről van szó. Máig nincs konszenzus, hogy mi számít gyermekiromalomnak, és mi nem – Hermann Zoltán egyik tanulmányában⁹² három fő problémakörre hívja fel a figyelmet. Először is felveti az elnevezés, csoportosítás problémáját: sokszor ugyanis korántsem irodalomtörténeti szempontok vezérelték a meglévő, régebbi bibliográfiák összeállítóit, a kánonalkotókat, a gyűjtések pedagógiai, máskor társadalmi és hatalmi elvárásoknak, céloknak felelnek meg. Fontos megemlíteni azt is, hogy a gyermekiromalom és az úgynevezett felnőttirodalom nem különíthető el egymástól, a gyermekiromalomnak nevezett szöveg tulajdonképpen mindenkinek szól. Még csak nem is a kiadói intenció mérvadó igazán e téren, s főleg nem az, milyen életkorú a gyerekszereplő (korántsem gyerekkönyv a *Légy jó mindhalálig* vagy *Az aranyember*).

A világháborúk után a korábban háttérbe szorított gyermekközpontú tendenciák megerősödtek, ezzel egy időben pedig a művészi érték és a pedagógiai követelmények mérlege is átbillent, különösen a *Bóbita* után – dacára a politika preskriptív és didaktikus jellegének. Tehát a diktatúra *ellenére* alakult ez így. Az ötvenes évektől itthon egyszerre van jelen a „gyermekléptékű politikai akarnokság” és a „kötetekbe gyűjtött igazi érték”.⁹³ Míg az előbbi akár mára teljes mértékben értéktelenné vált úttörő- vagy kisdobos-rímfaragványokat jelentett, az utóbbi a ma is „érvényes” gyerekköltészet Weörestől Kormos Istvánon át Nemes Nagyig. Mert a „legnagyobb után is vannak még más legnagyobbak. [...] Egyikük Nemes Nagy Ágnes” – olvasható az 1999-es *Gyermekiromalom* című könyvben.⁹⁴ Nemes Nagy 1981-ben fogalmazta meg az alábbiakat egy nemzetközi tanácskozáson:

90 *A magyar gyermekvers. Gergely Ágnes beszélgetése Weöres Sándorral*, Élet és Irodalom 1973. ápr. 7.

91 További részletek a piac és az igény átformálásáról: KOMÁROMI-RIGÓ, i. m., 463–466.

92 HERMANN, i. m., 15–31.

93 *Gyermekiromalom*, 176.

94 Uo., 184.

„Lehet-e ma vagy bármikor olyan gyerekeknek szánt verseket írni, amelyek a gyerekek igényeinek megfelelnek, és ugyanakkor magas mércével mérve jó versnek minősülnek? A válasz – előrebozsátom – igen...⁹⁵ [...] Sohasem hittem, hogy a gyerekvers és a felnőttvers más anyagból való, ma pedig egyenesen úgy érzem, hogy a jó gyerekversben, mint a vadgesztenyében a belegyömösölt fátörzs, ott található a bárkinek szóló vers néhány kikerülhetetlenül fontos tulajdonsága – sajátosan összehangolt állapotban.”⁹⁶

Nemes Nagy tehát, belehelyezkedve a gyermekíró szerepébe, pályája utolsó évtizedében is gondolkodott a gyermekírói identitás(á)ról, illetve tudatosan igyekezett a gyerekek (vélt) igényeinek megfelelő szövegeket létrehozni, ellentétben Weöressel, akinél inkább kísérletezésről és ritmikus mítoszvilágról beszélhetünk, és – fentebb idézett véleménye szerint – utólag gyerekversként is értelmezhető versekről.

Hermann Zoltán *Vázlat a magyar gyerekirodalom történetéhez* című tanulmányában olvasható, hogy kevés olyan nagy teljesítménye van a mai magyar gyermekirodalomnak, mint az 1990 előtti korszaknak Nemes Naggyal, Mészölyvel, Weöressel vagy épp Csukás Istvánnal és Lázár Ervinnel, s hozzáteszi:

„[...] ezek a magyar gyerekirodalom igazi klasszikusai, egy olyan – a maga idejében az iskolai kánonból kiszorult – irodalomnak a képviselői, akiknek a művei régen le kellett volna hogy váltsák a százéves kötelező olvasmányokat: Gárdonyi *Egri csillagokja* például 1913 óta kötelező a magyar közoktatásban. Ha nem volna máris késő, hiszen a *Francia kulcs* és a *Locsolókocsi* című Mándy-regényeknek (1948 és 1965), vagy Csukás István *Nyár a szigetenjének* (1975) kulturális kontextusa a mai tizenévesektől nagyon távol van, és már ugyanúgy lábjegyzetekre szorul, mint a *Toldi* vagy Jókai ifjúsági elbeszélései.”⁹⁷

A Kádár-rendszer „tiltott, tűrt, támogatott” hármásából a megtűrt szerzők némely műveikkel támogatottá válhattak, vagy legalábbis viszonylagos nyugalomban írhatták és publikálhatták azokat. Bizonyos értelemben tehát volt átjárás a kategóriák között, ugyanakkor a tiltott szerzők neve nem volt elválasztható műveiktől. Ők, Nemes Nagy, Pilinszky, Weöres, Mándy, Ottlik vagy Mészöly az „egyik legértékesebb alkotói évtizedükkel fizettek az irodalom államosításáért” – írja az emigrációban élt Czigány Lóránt, s így folytatja, nagyvonalúan:

„Csak az 1960-as évek derekán jelentek meg újra az irodalmi életben, s a hetvenes évekre foglalták el méltó helyüket az irodalmi köztudatban. [...] ma már

95 NEMES NAGY Ágnes, *A gyermekversek minősége*, Könyv és Nevelés 1981/3., 95.

96 Uo., 98–99.

97 HERMANN, i. m., 25.

egyértelműen elismeri az irodalmi közvélemény, hogy az újhordasok közül Pilinszky János vagy Nemes Nagy Ágnes például vitathatatlanul jelentős költő, s a külföldi, nem magyar kritika is egyértelműen alátámasztja ezt a vélekedést.”⁹⁸

Valójában sajnos közülük többen máig sem vívták ki méltó helyüket az irodalmi diskurzusban, kánonban, ami persze nem kizárólag a cenzúra évtizedekre kiható következménye, de annak is jelentős része van benne. Az irodalomtörténészek körében jobbra elismert például Nemes Nagy és Pilinszky paradigmaváltó érdeme, de a közoktatásbeli kánonban, a széles közönség tudatában és világirodalmi szinten máig nincs ez így. A magyar irodalomtörténetből lírai teljesítményével vitathatatlanul kiemelkedő Nemes Nagy Ágnes és Weöres Sándor a szocialista érának „köszönhetően” a közvélekedésben mai napig a gyerekköltő skatulyában rekedt. Ahogy az egyébként népszerűbb Pilinszkyén a 2021-es, remélhetőleg Nemes Nagy hazai (el)ismertségén sokat lendít a 2022-es centenárium, amelynek során számos tematikus lapszám, blokk, rendezvény, pályázat épült műveire. Külföldi recepcióján, ismertségén pedig biztosan segít a friss német–magyar kötetek⁹⁹ mellett az első francia–magyar, kétnyelvű Nemes Nagy-kötet, a *Les Chevaux et les Anges*, a régiek mellett Guillaume Métayer új fordításaival.¹⁰⁰ A költő-műfordító, irodalomtudós Métayer néhány gyerekverse is lefordított, szerinte „a *Kakukfű* vagy a *Tavaszi felhők* rövid soraival, afféle refrénjeivel, a közelítőhangokkal jól lehet játszani, Nemes Nagy olyan szavakat (*zápor, virágpor, bodzavirágból*) illetst egymáshoz, amelyeknek látszólag semmi közük egymáshoz – olyan ez, mint egy gyermek pszichéjének kivetülése és egy nedves táj tükröződései”.¹⁰¹

Visszatérve a korabeli társadalom- és politikatörténeti helyzetre: az egyik eklatáns példája az ignorálásnak az 1951-es *Hét évszázad versei* (szerk. Komlós Aladár, Klaniczay Tibor, Lukácsy Sándor, Pándi Pál, Szász Imre) több mint ezeregyszáz oldalon – nem szerepelt benne sem Pilinszky, sem Nemes Nagy.¹⁰² Weöres ugyan benne volt két vers-

98 CZIGÁNY Lóránt, *Irodalom kényszerubbonyban. Válogatott tanulmányok*, Mundus Magyar Egyetemi, Budapest, 2006, 21, 38.

99 Két kötet is megjelent a közelmúltban, az egyik a *Sonnenwenden / Napfordulók* Julia Schiff fordításában, Ferencz Győző előszavával (Pop Verlag, 2021), a másik a *Mein Hirn: ein See* (Urs Engeler, 2022) Christian Filips utószavával, Filips és Kalász Orsolya fordításában. Mindkettőben a *Tavaszi felhők* és a *Tanulni kell* szerepel a gyerekversek közül.

100 A kötet 2022-ben, Tüskés Anna sajtó alá rendezésében, Tóth Krisztina előszavával jelent meg.

101 Lásd erről az interjúmat: PATAKY Adrienn, „Gyógyír volt számomra Nemes Nagyot fordítani.” *Interjú Guillaume Métayer-vel*, Irodalmi Magazin 2022/1., 100.

102 Az 1954-es, második kiadás után 1966-ban jelent meg a harmadik, bővítve és átdolgozva, az Ünnepi Könyvhét alkalmából 10 ezer példányban. A negyedik, tovább bővített 1972-es kiadás pedig 42 950 (!) példányban jelent meg – ma ez a példányszám már elképzelhetetlen lenne. Megjegyzendő, hogy az utóbbi két kiadásba már bekerült Nemes Nagy (előbb 7, majd 14 verssel), Pilinszky (előbb 9, majd 16 verssel), bővebben Weöres (előbb 25, majd 29 verssel), Rónay (7–7 verssel). Az 1972-esben pedig újdonság Károlyi Amy (4 verssel), Szabó Magda (3 verssel) és Lator László (5 verssel) jelenléte.

sel, a kortárs anyagok közül olyanok társaságában, mint Kuczka Péter, Juhász Ferenc,¹⁰³ Nagy László, Zelk Zoltán, Vas István, Áprily Lajos versei, vagy épp egy népköltészetként jegyzett Rákosi-négysoros.¹⁰⁴ Végeredményben a Rákosi-érának „köszönheti” a magyar gyermekirodalom, hogy az ötvenes években odafordult Szabó Magda, Nemes Nagy Ágnes, Weöres Sándor vagy akár Kormos István, Zelk Zoltán. Nemes Nagy így nyilatkozott arról, miért lett érdekelt a gyerekversekben:

„Nem akarok hazudni: egyszerűen anyagi okokból kezdtem gyerekverseket írni. [...] Az 50-es években, mert megengedték. Írhattam leporellót: *Mossatok fogat, gyerekek*. Aztán, ahogy lépésről lépésre előre haladtam benne, rájöttem, hogy a gyerekvers: műfaj. Itt lehet valamit csinálni. Híve vagyok annak, miszerint a jó gyerekvers is ugyanolyan verscsírából indul, mint a valódi vers. Csak a feldolgozási módja, az előadási módja más. És hát ott is el tudtam játszodozni millióféle formával, rimmel, a magyaros ritmus meg a mértékes ritmus összecsengetésével, ahogy Weöres Sándortól tanultuk mindnyájan.”¹⁰⁵

Az 1962-ben megjelent *Aranyecsetben* – Nemes Nagy első, gyerekeknek szóló kötetében – máris számos példa látható erre a ritmikusságra, összecsengésre.¹⁰⁶ Például a *Csata a hóban* című vers alábbi soraiban (amelyekben ugyanakkor rögtön észrevehető az is, hogy az ismétlődő struktúra, a hangutánzó szavak és az állatok, növények szerepeltetése egészen hasonlóan szervesül, mint a szerző „felnőttverseiben”):

Valami csörtet az éjszakában.
Anyóka alszik kunyhó zugában.
Valami csörtet,
valami zörget –
talán a szél vág neki a tölgynek –
valami moccan,
valami dobban –

103 Az eltolódó arányokról lásd például: PATAKY Adrienn, *A „népi szürrealista” és az újhholdasok*, Irodalmi Szemle 2019/7–8., 23–43.

104 „Gyertek lányok, öltözzetek fehérbe, / Szórjunk rózsát Rákosi Mátyás elébe! / Pusztuljon a reakció egy szálíg, / Éljen Rákosi elvtárs sokáig!”

105 *Látkép, gesztenyefával*, 245.

106 Nemes Nagy gyerekversei közül többet megzenésítettek. Rövid soraiknak s ritmikusságuknak köszönhetően kórusműveknek – mint például a Balázs Árpád-féle *Bodzavirág* (amely a 2016-os, Oscar-díjas *Mindenki* című rövidfilm részeként nagy népszerűsége tett szert) – vagy épp popzenei feldolgozásra (például *Labda*, *Nyári rajz*, *Ugróiskola*, *Mit beszél a tengelice?*) alkalmassak. Ugyanezen okokból Weöres Sándor (gyerek)verseinek is számos zenei feldolgozása készült, a gyerekeknek szánt megzenésítések közül talán a legnépszerűbbek a nép- és popzenei jellegűek a Sebő együttestől Gryllus Vilmoson és a Kalákán át Halász Juditig (*Bóbita*, *Csiribiri*, *Őszi éjjel izzik a galagonya*, *Macska-induló*, *Buba éneke*, *Ha vihar jó a magasból*, *Nyári este*, *Regélő* stb.).

talán a jérce neszel az ólban,
talán egy nyúlfi jár bozótban –
valami csattan,
valami pattan –
talán lappantyú csőre-nyitatlan.

Az 1979-es *Szökőkút* rövidebb, kevésbé narratív (leszámítva a *Jeromos, a remeterákot*), könnyen mondogatható-szavalható verseket tartalmaz, amelyek a kisebb gyerekek számára is befogadhatók, megjegyezhetők, s fontos, hogy ezek sem csak a lélekre, hanem a fültre, s azáltal az egész testre hatnak, s immár a humort sem mellőzik. Több közülük megjelent a kötetbeli közlés előtt a *Kincskereső* című lapban. Hogy a gyerekversek, az életmű más darabjaival szemben mindenképp kiadásra: felkérésre vagy épp megrendelésre születtek, jól mutatja az is, hogy míg a költő életében kiadatlan „felnőttversek” száma száz fölötti, addig összesen öt gyerekversét (*Buda, Csillagszóró, Hol jártál?, Nagyön rövid utazás, Szódáskocsi*) találta meg Ferencz Győző, a hagyaték gondozója. Ezek közül a *Szódáskocsi* egy felnőttvers változata, a *Csillagszóró* pedig elhangzott a Kossuth Rádió 1973-as karácsonyi gyermekműsorában, így tulajdonképpen összesen csak három, korábban nem ismert vers(vázlat) kézírata került elő. A gyerekverseire (a felnőtteknek szólókkal szemben) az is jellemző, hogy ritkán van fellelhető kéziratuk, legfeljebb tisztázatuk ismert gépiratban (amely valószínűleg nem a szerzőtől származik, hiszen ő nem használt írógépet), vagy az sem – ezáltal a változatokról, a gyerekverseken eszközölt javítások-korrekciók mennyiségéről és gyakorlatáról nem sokat tudunk.

A kényszer szülte lehetőségnek a következménye tehát, hogy az említett szerzők a hatvanas években s később is folytatták a gyerekközönségnek szánt művek írását, amelyek többsége könyv formában a Móra Kiadónál jelent meg. A Móra a hatvanas, hetvenes években, sikerei csúcsán több tucat embert foglalkoztatott, mások mellett Weöres Sándor, Nemes Nagy Ágnes vagy Lengyel Balázs számára nyújtott anyagi és publikációs lehetőséget, tehát szerkesztői munkát, illetve módot gyermekirodalmi művek megjelentetésére. A szerzők többsége azonban, mint a fenti körképből látszik, alapvetően nem gyerekíróként identifikálta magát, a legtöbben közben asztalfióknak írták felnőtteknek szánt műveiket, amelyeket (legalábbis jelentős részüket) szintén publikálni szerettek volna. Az 1957-ben induló *Kortárs* folyóirat is igyekezett helyet adni azoknak az íróknak és költőknek, akiket korábban elhallgattattak, így például Nemes Nagy is megjelent benne. Szintén szívesen közölt tőle anyagot a *Vigilia*, amely 1957 júniusában kapott engedélyt a megjelenésre (újra).

Bár a szerkesztésből akkor már oroszlánrészt vállaló Rónay Györgyöt erőszakkal eltávolították a laptól, és a békepapi mozgalom néhány képviselőjét is szerepeltetni kellett, mégis a lap segítette a keresztény értelmiség tájékozódását, egy modernebb egyházkép kialakítását, és fórumot biztosított az elhallgattatott „polgári” íróknak.¹⁰⁷

107 HORVÁTH Attila, *A magyar sajtó története a szovjet típusú diktatúra idején*, Médiatudományi Intézet, Budapest, 2013, 90.

Rónay György 1969-es visszatérése után a *Vigilia* (ismét) az egyik legrangosabb lap lett hazánkban, a szépírók közül folyamatosan publikált itt például Nemes Nagy, Jékely, Rónay, Pilinszky, Mándy vagy Kodolányi János. Ezek a közlési lehetőségek azonban ritkaságszámba mentek, ezzel együtt is korlátozott volt az újholdasok mozgástere, még a hatvanas években is. A másik oldalról nézve, az egyik jelentés szerint viszont túl nagy a támogatottságuk azzal, hogy Rónay egyrészt a *Vigiliában* biztosít nekik megjelenési lehetőséget, másrészt a kiadókkal is tartja a kapcsolatot, és gondoskodik számukra a fordításokról:

„[...] a nyugati irodalom hazai közvetítése tekintetében mindenki másnál jobb e csoport helyzete, nemcsak Rónay révén, de a velük jóban lévő Rónai Ilus (Európa), Lator László (Móra), a Magvetőnél lévő Székely Magda, a Nagyvilágnál dolgozó Tóth Judit révén. A társaság beltágjai még [...] Rába György (rajta keresztül biztosítják pozíciójukat az Irodalomtörténeti Intézetben)...”¹⁰⁸

A Politikai Bizottság egy 1957-es jegyzőkönyve az irodalmi helyzetről a nagyobb csoportosulásokon túl kisebb „csoportocskákat” említ: „kisebb csoportocskák is vannak. Így különösen a fiatalokból álló *Új Hang* csoport (Simon István), az egykori *Új Hold* csoportja (Weöres Sándor), a katolikus írók csoportja (Rónai György) stb.” Major Ottó 1957-es, hosszú, írásbeli hozzászólásában kifejtette véleményét róluk is:

„A népfront nem lehet akármilyen szövetség. Irodalomban, mondjuk összefogás a századvég és századelő még köztünk élő derék mohikánjaival vagy az apolitikus fiatalokkal, vagy teszem azt, az *Új Hold* íróival. Anélkül, hogy kétségre vonnám ezek létjogosultságát vagy akár részvételi jogukat az összefogásban – mint ahogy helyük van ebben a belső emigrációba vonult íróknak is s ehhez művekre van szükség, nem nyilatkozatokra –, ők mégsem lehetnek tartópillérei a népfrontnak. A tartópillérek a munkások és parasztok képviselői: kommunista és népi írók.”¹⁰⁹

A Magyar Írószövetség 1959-es újjáalakulásakor mégis tagjának választott több újholdas szerzőt,¹¹⁰ noha magát az *Újholdat* is minimum „problematisztikus kiadvány”-nak tar-

108 „Juhász Lajos” ügynöki jelentése, idézi: SZÖNYEI, i. m., I., 683.

109 Major Ottó felszólalása az 1957. júliusi íróaktíván – *Zárt, bizalmas, számozott. Tájékoztatáspolitikai és cenzúra 1956–1963 (Dokumentumok)*, szerk. CSEH Gergő Bendegúz – KALMÁR Melinda – PÓR Edit, Osiris, Budapest, 1999, 46–47.

110 Vö. „Az esztéták, Újholdasok közül Mándy Iván és Nemes Nagy Ágnes érdekel bennünket.” *A Művelődésügyi Minisztérium Irodalmi Osztályának 1959. II. félévi munkaterve – Zárt, bizalmas, számozott*, 146.

tották.¹¹¹ Egy hatvanas évekbeli ismertetés szerint az újholdasokkal még mindig a „polgári ideológia” a probléma:

„Különféle válfajú polgári ideológiák továbbélése, jelenléte vehető észre nem egy kitűnő lírikusunknál: Weöres Sándor, Pilinszky János, Jékely Zoltán, Nemes Nagy Ágnes, Kálnoky László, Rába György legújabb verseiben is. A legnagyobb baj ezekben a költőknél az ember és a világ viszonyának misztifikálása, az ismeretelmélet ősemberi lefokozottsága, a művészet etikai alapvetése iránti apatikus közöny. Világ választja el őket a humanista-szocialista költészet egyik legfontosabb alapvetésétől, a dialektikus fejlődésszéménytől.”¹¹²

Épp ezért minden ilyen szerző „veszélyes”, megfigyelendő, cenzúrázandó. Kiss István 1960-as feljegyzésében, amely az Írószövetség addigi munkájáról készült a Kulturális Alosztálynál „Szecsődi elvtárs” (Szecsődi Márton) számára, az alábbi olvasható:

„A mai magyar irodalom elvi problémái közül az Írószövetség a polgári esztétika érvényesülését, az ilyenfajta irodalom előretörését vetette fel. [...] Szerintünk ezek az írók (Hegedűs Géza, Szobotka Tibor, Szabó Magda, Nemes Nagy Ágnes, Illés Endre, Kolozsvári Grandpierre Emil, Bóka László, Bárány Tamás, Vas István, Passuth László stb.)¹¹³ nem teremtik, mert nem teremthetik meg a szocialista irodalmat, mert élményanyaguk a kispolgári világból való, sznobok és nincs élményanyaguk a munkás- és parasztéletből. Nem jutottak tovább, mint hogy szembefordultak a faszizmussal és a régi úri Magyarországgal, de általában nem sok hajlandóságot mutatnak a szocializmus, a proletárdiktatúra vállalására. Ma a megjelenéshez elég az 1945-ös álláspont is és nem kritérium a mai témával való foglalkozás. A könyvkiadás túlzott óvatosságból megnehezíti a mai politikai mondanivalójú művek kiadását. A Szövetség azt javasolja, hogy ezeket szorítsuk háttérbe, fogjanak össze a kommunista írók és kritikusok ennek érdekében, és inkább adjuk ki a népiesek haladó műveit.”¹¹⁴

A Szabadság-hegyen található Jókai Klubot – amellyel a XII. kerületi tanács rendelkezett – már korábban is szoros ellenőrzés alatt tartották, de 1963–1964-ben, amikor külön bizottság szerveződött a klub köré (amelynek tagja volt Lengyel Balázs, Mészöly Mik-

111 „Nem látni kritikát a múlt év sok problematikus kiadványáról (pl. az Új Holdasok jelentkezéséről).” *Köpeczi Béla jegyzetei az Élet és Irodalom című lapról*, 1958. január 4. – *Zárt, bizalmas, számozott*, 97.

112 *Irodalmunk helyzete és problémái*, idézi: STANDEISKY, i. m., 289.

113 Weöres neve ugyan itt nem szerepel, de ismert Köpeczi Béla 1959-es feljegyzése, amelyben hezitált: „Vajon Weöres Sándor, aki közismerten apolitikus és költészetében a l’art pour l’art-t vallja, lehet-e tagja az Írószövetségnek?” *Köpeczi Béla feljegyzése az írószövetség megalakításáról – Zárt, bizalmas, számozott*, 120. Weöres tag lett, a „polgári irányzatok képviselői” közé sorolva.

114 *Feljegyzés az írószövetség munkájáról – Zárt, bizalmas, számozott*, 156.

lós, Nemes Nagy Ágnes és Somlyó György), akkor „a bizottságot elcsapták [...] Aczél György rádörrent a XII. kerületi tanácsra”.¹¹⁵ Egy 1965-ös jelentésben, amelynek tárgya kifejezetten Lengyel és Nemes Nagy munkássága, Tóth Gyula azt írja, hogy nem merült fel velük kapcsolatban semmilyen magatartásbeli kifogás, ugyan az „Újhold-kör ideológiai felfogása ma sem szűnt meg náluk”, „kiadóink, tekintettel nagy szaktudásukra és lojális magatartásukra, szívesen dolgoznak velük”. Tóth Gyula Nemes Nagy műfordítói teljesítményéről is elismerően nyilatkozott: „a legnagyobbakhoz mérik, erényei közül elsősorban filológiai pontosságát emelik ki”.¹¹⁶ Egy 1967-es, a Belügyminisztériumnak adott jelentés („Sárdi”-tól) részletekbe menően jellemzi és csoportosítja a magyar írókat, így került a „Polgári derékhad” címszó alá, egy heterogén csoportba Örkény, Lengyel, Mátyás vagy Nemes Nagy, mások mellett Karinthyval vagy Darázs Endrével. A szerző szerint a csoport tagjai a polgári érdekeket képviselik, a „párttal való bárminő nyílt konfliktus legóvatosabb kerülésével [...] nyíltan be nem vallott céljuk a polgári világnézet óvatos átmentése egy általuk remélt korszakba, amikor is a szocializmus megtér az »európaiság« kebelébe, az európaiságon értsd a liberális burzsoáziát.”¹¹⁷

Az irodalmi szakosztály tagjainak 1971-es évi jövedelemlistája alapján tudható, hogy ki mennyi pénzhez jutott. Ekkorra már sokkal jobb helyzetbe kerültek az újholdas szerzők, mint amilyenben az ötvenes években voltak – számukra „csak valamikor a ’70-es években érték véget az úgynevezett »ötvenes évek«”¹¹⁸ –, de a különbség még így is észlelhető, számokban mérhető:

Nemes Nagy Ágnes	39.815 Ft	Ottlik Géza	53.528 Ft
Lengyel Balázs	67.673 Ft	Örkény István	470.100 Ft
Pilinszky János	95.625 Ft	Berkesi András	1.727.805 Ft
Szabó Magda	217.250 Ft	Déry Tibor	482.300 Ft
Szobotka Tibor	44.606 Ft	Devecseri Gábor	283.090 Ft
Weöres Sándor	197.471 Ft	Illyés Gyula	955.044 Ft
Károlyi Amy	34.147 Ft	Juhász Ferenc	621.293 Ft
Lakatos István	48.800 Ft	Lukács György (özvegye)	508.400 Ft
Mátyás Iván	196.637 Ft	Németh László	1.027.613 Ft ¹¹⁹
Mészöly Miklós	57.310 Ft		

(Az irodalmi szakosztály tagjainak 1971-es évi jövedelemlistája)

115 Lengyel Balázs visszaemlékezése – A „hatvanas évek” emlékezete. Az Oral History Archivum gyűjteményéből, szerk. MOLNÁR Adrienne, 1956-os Intézet, Budapest, 2004, 100–102.

116 TÓTH Gyula, *Feljegyzés Siklós elvtársnőnek*, 1965. december 14. – *Írók pórázon*, 319.

117 „Sárdi” ügynöki jelentése, 1967. október 25. Idézi: SZŐNYEI, i. m., I., 607.

118 HAFNER Zoltán, *Az Újhold tagjai 1956-ban – Irodalom a forradalomban*, szerk. ANGALOSI Gergely, Universitas, Budapest, 2008, 112.

119 *Az Irodalmi Szakosztály tagjainak 1971-es évi jövedelme* – *Írók pórázon*, 501–516.

Röviden a magyar gyermek- és ifjúsági irodalom státuszáról a hatvanas évektől

A gyermek- és ifjúsági irodalom olvasóinak megnyerése érdekében nemcsak a könyv-árakat tartotta mesterségesen alacsonyan, piaci ár alatt az állam, de a közművelődési könyvtári hálózat is jelentős bővítésen esett át, sőt egyre több önálló gyermekkönyvtár nyílt meg (amelyek pedagógiai programmal rendelkeztek), főleg Budapesten. Az első évtizedben kiemelten foglalkoztak a tizennégy éven aluliak könyvtári ellátásával, később az útmutatók, a hivatalos iratok azonban már „nem szentelnek kellő figyelmet a gyermekkönyvtárak ügyének, a bennük megadott normatívák erősen eltérnek egymástól”.¹²⁰ Egy cikk szerint 1986-ból visszatekintve az alábbi eredmények látszódnak az eltelt csaknem három évtizedről: megtízszereződött a gyermek-szépirodalom, az általános iskolás olvasók száma két és félszeresére, az olvasói kedv háromszorosára nőtt, és az általános iskolások több mint fele könyvtárhasználó.¹²¹ Az olvasók száma tehát nőtt, ugyanakkor érdeklődésük csökkent:

„[...] bár nem sokkal kevesebben járnak kölcsönözni, mint például 10 éve, de kevesebbet olvasnak. Az okokat csak feltételezhetjük: a választékhiány – amelyet az egyre gyengébb gyermekkönyvkiadáson,¹²² illetve a gyermekekre fordított aránytalanul kicsi könyvbeszerzési kereten egyaránt számonkérhetünk – hatásának tekinthetjük-e, vagy az olvasástól való elfordulás következménye? A helyzet súlyosabb, mint amit a számok mutatnak: a gyűjtemények mennyiségi felfutása mögött a selejtezések elhanyagolása is lappang. Napjainkra – 1957-hez viszonyítva – több mint ötször több a gyerekkönyvtár, és a könyvtárosok több mint tízszerese foglalkozik a kicsikkel. Ám még ma sincs minden városban és minden, területi feladatot is ellátó községben a gyerekeknek önálló birodalma. A gyermekek olvasási intenzitásának 27%-os csökkenése azt mutatja: a gyermekkönyvtárak, gyermekrészlegek korszerűbb szolgálata sem tudta fokozni, visszaadni a gyermekek régi könyvszeretetét.”¹²³

Pedig az olvasás terjesztése érdekében a könyvtárhasználat ingyenes volt (a tagkönyvtárak versenyeztek az olvasók megnyeréséért), és az olvasók számának növelését volt hivatott támogatni a *Beszélő könyvtár* című bibliográfia is (Szász Eta és Képes Ágnes

120 MIKOLA Katalin, *Tájékozódás*, Fejér Megyei Könyvtáros 1986/2., 58.

121 Uo.

122 1945 és 1974 között összesen 104 489 mű jelent meg 1 760 964 500 példányban, „címek száma szerint következő a sorrend: szakirodalom, tankönyv, szépirodalom, ismeretterjesztő irodalom, tudományos irodalom, gyerek- és ifjúsági irodalom; míg példányszám tekintetében: tankönyv (32,7%), szépirodalom (24,4%), ismeretterjesztő irodalom (19,8%), gyerek- és ifjúsági irodalom (10,5%), szakirodalom (8,1%), tudományos irodalom (3,5%)”, lásd ZÖLD Ferenc, *A magyar könyvkiadás és könyvterjesztés 1945–1985*, Magyar Könyvszemle 1985/3–4., 242–261, 255.

123 Uo.

szerkesztésében), 1958-tól. „A gyerekek egy részének útja az iskolából a könyvtárba vezetett, ahonnan 5-6 könyvet is kikölcsönöztek. Az iskolában megvehették a *Kisdobost*, a felsősök a *Pajtást*.”¹²⁴ A hatvanas évek második felében az *Olvasó népért*, az *Olvasó ifjúságért* mozgalom a népnevelésre koncentrált – 1972-re jelent meg az *Olvasó ifjúság* című kötet a Móránál, amelyben másokéi mellett Lengyel Balázs, Köpeczi Béla, Hegedüs Géza vagy Tüskés Tibor irodalmi elemzései olvashatók, továbbá a kötet külön fejezetet szentelt az olvasóvá nevelésről szóló cikkeknek, dokumentumoknak és egy komplex bibliográfiának nemcsak az ifjúsági- és gyermekirodalom szakirodalmának tárgyköréből, de az olvasóvá nevelés, könyvtár, iskola témában is.

A kiadó a könyvekről és a könyvtárhasználatról is jelentetett meg képeskönyveket a kisiskolások számára, ilyen volt Megay László *Könyves könyv* című kötete 1976-ban (Rékássy Csaba rajzaival),¹²⁵ amely az ékírástól a könyvnyomtatáson át az ofsetnyomás témájáig közöl történeteket, valamint a *Keresd a könyvtárban!* című Könyves-Tóth Lilla-kötet 1977-ben. Utóbbinak, a *Bölcs Bagoly* sorozat darabjának alábbi, didaktikus fülszövege általános eligazítást ad:

„Ha olvasónk kíváncsi rá, hogy merre folyik a Zambezi, mi a szakóca, vagy hogy kik azok a hottentották, felüti az *Ablak–Zsiráf* lexikont vagy a gyermekenciklopédiát. És ha még többet szeretne tudni? A gyermekkönyvtár polcain sorakozó könyvek között bizonyosan talál olyanokat, amelyek kérdéseire választ adnak. Csak ki kell keresni őket. Ehhez nyújt segítséget a kötet szerzője, s közben végigkalauzolja az olvasót a könyvtáron, megismerteti a katalógus használatával, eligazítja a polcok rengetegében. S ha elolvastuk Könyves-Tóth Lilla *Bölcs Bagoly* kötetét, ha gyönyörködtünk Gaál Éva rajzaiban, bizonyára szívesen lépünk be a könyvtárlátogatók népes táborába.”¹²⁶

A kötet olyan alapfogalmakkal ismerteti meg a gyerekeket, mint a szabadpolc, a kölcsönzőpult, a katalógus, a kézikönyv vagy a fülszöveg, de elmagyarázza azt is, mi a különbség a lexikonok és az enciklopédiák között – ez ma, a Gutenberg-galaxis utániségében is hiánypótló volna, sőt.

Az 1960-as években nemcsak az olvasáspropaganda, de a kiadáspolitika terén is újdonságokat vezetett be az állam, amelyek kihatottak a gyermekirodalom megjelenetési folyamatára is. „Az ideológiai ellenőrzés finomodott: stratégiai ellenőrző pontok voltak a kiadványok jóváhagyása esetében, szakmai kérdésekben. Ezenkívül az egész kultúránkra jellemző tabutémákat mindenki jól ismerte – főleg a szocializmus építésének problémáit feltáró kérdéskörben. A lányregények szerzői régi műveikbe is könnyedén beépítették a kor sablonjait.”¹²⁷ Fontos, elsősorban szakmai változást jelentett,

124 EMÖD Teréz, *MÓRA kronológia*, 2023. (kézirat)

125 Több kiadást megélt, a magyaron kívül német és orosz nyelven is elkészült.

126 KÖNYVES-TÓTH Lilla, *Keresd a könyvtárban!*, Gaál Éva rajzaival Móra, Budapest, 1982.

127 EMÖD Teréz, *i. m.*

hogy 1963-ban megalakult a Könyvkiadók és Könyvterjesztők Tájékoztató Központja (az 1969-ben létrehozott Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének elődje), a „hatvanas évek elejére könyvkiadásunk nyitottabbá” vált, de a „hetvenes évekre a könyvkiadás, a könyvkultúra általános fejlődése mögött erősen lemaradt a könyvterjesztés, ezért 1972. január 1-én kiadói érdekeltségű nagykereskedelmi vállalatot alapítottak Könyvért elnevezéssel, s ezzel egyidejűleg megszűnt a szövetkezeti Könyvterjesztő Vállalat”.¹²⁸ 1972-től a fővárosi terjesztést az Állami Könyvterjesztő Vállalat, a vidéket pedig a Művelt Nép Könyvterjesztő Vállalat végezte, utóbbi vette át a Szövetkezeti Könyvterjesztő Vállalat boltjait. „Egyes kiadók – mint az Akadémiai, a Kossuth (a korábbi Szikra utóda), és a Népszava Kiadóból alakult Táncsics – kiadványaikat saját terjesztőhálózatuk és boltjaik által is forgalomba hozhatták. A könyvek és folyóiratok exportját, importját kizárólag a Kultúra Könyv- és Hírlapkereskedelmi Vállalat bonyolította le.”¹²⁹ 1964-ben megalakult a Kiadói Főosztály dokumentációs nemzetközi csoportja is – Apostol András vezetésével –, amelynek feladata a külkapcsolatok fenntartása és részvétel a tapasztalatcseréken. „Illett más szocialista ország szerzőit újra és újra megjelentetni.”¹³⁰

Az 1960-as évektől – részint a *Bóbita* nyomán – megváltozott a magyar gyermekirodalom, legalábbis a gyermekvers státusza és minősége, de a kifejezetten gyermekeknek szánt prózában is újabb „aranykor” következett (Lázár Ervin, Csukás István és Janikovszky Éva hármasával). Ettől függetlenül ugyanúgy működtek, virultak a preskriptív pártirányítású fórumok, ilyen volt a szigorúan ellenőrzött *Magyar Ifjúság* című hetilap is, amely 1957 januárjától jelent meg, kiadója az Ifjúsági Lapkiadó Vállalat (a Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség, KISZ saját kiadója), gondozója előbb a Magyar Forradalmi Ifjú-munkás Szövetség, majd még az első évben átkerült a KISZ-hez – amely számos másik lapot is kiadott, mint például: *Füles*, *Pajtás* –, és egészen 1989-ig náluk is maradt. A főszerkesztő a KISZ Intéző Bizottságának tagja volt.¹³¹ A hatvanas években mégis a korábbtól eltérő „társadalmi és irodalmi helyzet” tapasztalható – írja Lengyel Balázs:

„Az író etikáját nem diszkreditálta többé a valóság. Író és olvasója között apránként létrejött az esztétikai-etikai hatáshoz elengedhetetlen konszenzus jóról és rosszról. Ekkor kezdődik az ifjúsági regény szerencsés felvirágzása. Az előírásoktól meg nem zavart vagy félrepillantani nem kényszerült írói látás sorra fedezi fel az élet tényeit, a fiatalok legkülönbözőbb társadalmi és főként etikai

128 „1956-tól 92 állami könyvesbolt került fokozatosan a földművesszövetkezetek tulajdonába és kezelésébe. Ellátásukra alakult meg a Földművesszövetkezeti Könyvterjesztő Vállalat /SZÖV-KÖNYV/”, lásd MIKOLA, *i. m.*, 61.

129 KÓKAY György, *A könyvkereskedelem Magyarországon*, Balassi, Budapest, 1997. – <https://mek.oszk.hu/03200/03233/html/kokay20.htm> (Hozzáférés: 2023. július 1.)

130 EMÖD Teréz, *i. m.*

131 HORVÁTH, *A magyar sajtó története a szovjet típusú diktatúra idején*, 81.

problémáit. Az iskolai élet eleven összeütközéseitől kezdve (erről Kántor Zsuzsa írt kiváló kisregényeket), a rosszul élő szülők okozta válságokon, valamint az első szerelmi kísérletek nem könnyű tanulságain át (ezekről Vidor Miklós regényei szólnak) hosszan lehetne sorolni, hogyan áramlik be a regény műfajába a valódi élet, nevelőotthonok világa, galerik együttélése, a jómódú funkcionáriusok gyerekeinek sokirányú etikai konfliktusa (Szántó Tibor, Somogyi Tóth Sándor, Varga Domokos, Dániel Anna könyvei).¹³²

Bizonyára mindezen változásokat is tapasztalva, a KISZ Központi Bizottsága az 1972. augusztus 25-i ülésén az alábbiakban határozta meg az ifjúsági sajtó feladatát:

„Az ifjúsági sajtónak lényegében hármas igényt kell kielégítenie. Mindenekelőtt az ifjúság szocialista neveléséből a párt ifjúsági szövetségére háruló társadalmi követelményeket; a fiatalság, az egyes ifjúsági rétegek sajátos igényeit; valamint az ifjúság nevelésében meghatározó szerepet játszó társadalmi szervek, intézmények munkájának támogatását és a közvélemény orientálását. E hármas követelményeknek sajtónk lényegében megfelel, elsősorban a *Magyar Ifjúság* és a *Pajtás*, az *Ifjúkommunista* és az *Úttörővezető*, de figyelemre méltó eredményeket mutathat fel e tekintetben az *Ifjúsági Magazin* és a *Világ Ifjúsága* is.”¹³³

A legkisebbeknek pedig a *Kisdobos* és a *Dörmögő Dömötör* szánták.

„Mindegyikük az adott korosztálynak megfelelő módon próbált agitálni: a *Magyar Ifjúság* a napi politikai kérdésekre koncentrált. Az *Ifjúsági Magazin* a KISZ-t népszerűsítette. A *Világ Ifjúsága* a KISZ nemzetközi ifjúsági magazinja volt, ezért a külföldi kommunista ifjúsági szervezeteket propagálta és természetesen a Világ Ifjúsági Találkozót. A *Pajtás* képes hetilapja 11–14 éveseknek készült, és az úttörőmozgalom népszerűsítésére szolgált, ezért direkt politikai cikkeket is közölt. A *Kisdobos*ba¹³⁴ is igyekeztek minél több propagandaanyagot becsempészni, pl. több számban is megpróbálták a szovjet hadsereget népszerűsíteni. Még a *Dörmögő Dömötör*, az óvodások lapja is igyekezett vizuális üzeneteket közvetíteni, pl. a vörös szalag gyakori ábrázolásával.”¹³⁵

Az 1963-as *Magyar irodalmi lexikon* szerint ifjúsági irodalom:

132 LENGYEL Balázs, *Egy magatartás története*, Magvető, Budapest, 1986, 292.

133 ZÁHONYI Ede, *A magyar úttörősjátó három évtizede 1946–1976*, Ságvári Endre Könyvszerkesztőség, Budapest, 1980, 31–32.

134 1952 márciusától jelent meg képes folyóiratként versekkel, mesékkel, riportokkal. Első felelős szerkesztője előbb Zelk Zoltán volt, majd Nagy László; a szerkesztőbizottság tagja volt T. Aszódi Éva is, az Ifjúsági Kiadó óvodás és kisiskolás gyerekeknek szóló műveinek szerkesztője.

135 HORVÁTH, *A magyar sajtó története a szovjet típusú diktatúra idején*, 82.

„[...] a gyermekek, a komolyabb művek befogadására még nem érett fiatalok számára alkotott, ezek igényét kielégítő szépirodalmi művek összefoglaló neve. Azok közé a művek közé, amelyeket szerzőjük eleve a gyermekeknek, az ifjúságnak szánt, elsősorban a népköltés altatódalai, gyermekmeséi, találós kérdései és ünnepi köszöntői tartoznak.”¹³⁶

A *Világirodalmi lexikon* 1974-ben kiadott negyedik kötete már árnyaltabban fogalmaz (s külön szócikket közöl a gyerekirodalomról és a gyerekmeséről is), a szerzői intenciót figyelmen kívül hagyja, eszerint az ifjúsági irodalom

„[...] az ifjúság számára írott, átdolgozott vagy – akár az író szándékától függetlenül is – elsősorban az ifjúság körében kedvelt irodalmi művek összessége. Az »ifjúság« fogalma ebben az összefüggésben nehezen meghatározható, alsó-felső határai a történelmi-társadalmi helyzettől függően erősen változók lehetnek. Legáltalánosabban a 10 és 16 év közötti korosztályt számíthatjuk ide, nem feledkezve meg arról, hogy a felső korhatárhoz közelítő ifjú már bejáratos lehet a »felnőtt« irodalomba is, az alsó határnál járó pedig még esetleg szívesebben nézeget képeskönyveket, hallgat előszóban előadott, kedvére formált meséket.”¹³⁷

1966-ban Tóth László az az évben megjelent gyermek- és ifjúsági könyvekről írva dicsérte a *Kozmosz-almanachot* (*Utak a Föld körül*), amelyet „jó novellák, versek, rövidke tanulmányok és szép grafikák” tesznek vonzóvá, külön kiemelve, hogy a grafikai anyag „minden elismerést megérdemel”, mert a „modern művészet néhány reprezentáns alkotásának a bemutatása itt nem csupán betűhalmazt megbontó illusztráció, hanem tudatos nevelési eszköz, hasznos vállalkozás, hogy hozzászoktassák a fiatalok szemét a naturálistól eltérő ábrázolásmódhoz”. Kritikával illeti viszont azokat a könyveket, amelyek gyerekekről, de nem gyerekeknek szólnak, s felveti, szükséges-e olyan témákat behozni a gyerekirodalomba, mint például az apanélküliség (lásd Halasi Mária kisregénye: *A lépcsőháztól balra*), szerinte „kérdés, hogy a gyerekirodalomnak kell-e – s így kell-e – ezeket a pedagógiai, sőt már-már társadalmi kérdéseket boncolgatnia, s borús hangulatok keltése helyett nem éppen az volna-e az ifjúsági irodalom feladata, hogy mindezeknek a problémáknak a tudatában, de nem feltétlen ábrázolásával, segítsenek e gyerekeknek szorongások nélkül megtalálni az életkorukhoz méltó szépségeket”¹³⁸

„1971-es ifjúsági törvény előkészítő munkálatai során kiderült: a magyar könyvkiadás általános fejlődését nem követte arányosan az ifjúsági és gyerekirodalomé. Az illetékes állami, párt- és ifjúságpolitikai szervek – természetesen – azonnali intézkedés-sorozatot kezdeményeztek.”¹³⁹ Ennek egyik folyománya lehet az 1972-ben kiadott, majd

136 *Magyar irodalmi lexikon*, I., főszerk. BENEDEK Marcell, Akadémiai, Budapest, 1963, 488–489.

137 *Világirodalmi lexikon*, IV., főszerk. KIRÁLY István, Akadémiai, Budapest, 1975, 738–741.

138 TÓTH László, *Gyermek- és ifjúsági könyvújdonságok*, Népszabadság 1966. december 17., 9.

139 WAGNER, *Hová surran a gyík? A gyerekeket szolgálják*, Magyar Hírlap 1977. február 4., 4.

számos további kiadást megélt *Anyám tyúkja*, amelyet Lengyel Balázs szerkesztett, és Kass János (későbbi kiadásokban Würtz Ádám) illusztrált – ez volt az első, kisgyerekeknek szánt Petőfi-kötet. Szintén az „intézkedéssorozat” eredményének tekinthető az 1975-ben 39 800 példányban megjelent, később további kiadásokat megélt *Nefelejcs – Szép magyar versek kisiskolásoknak* című antológia a Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadónál, szerkesztője T. Aszódi Éva, felelős szerkesztője Lengyel Balázs volt. Ebben Weöres 26, Nemes Nagy 19, Rónay György 10, Károlyi Amy 4, Pilinszky 2 verssel szerepelt – amelyek viszont alapvetően nem gyerekversek voltak.

Rigó Béla arról ír visszaemlékezésében, hogy a hetvenes évek könyvkiadása „szigorú, merev, de logikusan felépített, így működőképes struktúra volt”. A tizenkét állami kiadó mellett

„saját kiadója volt a pártnak, a hadseregnek, a szakszervezetnek és az Akadémiának. Minden kiadónak szigorúan meghatározott profilja volt, ha valamelyik a szomszéd réjtjére tévedt, akkor is megdorgálták, ha a szomszéd egyébként nem tiltakozott. Állandó profiltisztogatásokkal igyekeztek elérni azt az ideális állapotot, miszerint bármilyen kézirat sorsáról csak az arra illetékes kiadó dönthessen. Kivételek persze akadtak, de ilyesmit csak a legfelsőbb akarat (az Aczélos [utalás Aczél Györgyre, az állampárt hírhedt kultúrpolitikusára – *a szerk.*], tekintet hagyhatott jóvá)”¹⁴⁰

A cenzori hivatalok tehát a kiadókon belüli szűrőként megelőzésre szolgáltak, „hivatalos”, központi cenzúra azonban gyakorlatilag nem létezett, munkáját elvégezte az öncenzúra.¹⁴¹ „Míg a cenzor csak a tiltásban volt érdekelt, az alkotóműhely vezetője

140 RIGÓ Béla, *Metszéspontok – Kádár-kori emlékek*, Somogy 2019/2., 69.

141 „A magyar könyvkiadás akkori offenzív-defenzív funkcióinak működését pontosan tükrözik a sajtóengedélyek megadásának kritériumai. Elvárás volt, hogy a megjelentetendő könyv szerepeljen a kiadó – a tervtárgyaláson jóváhagyott – éves tervében, a kötet nyomdába adásakor pedig a sajtóengedélyhez egy szerkesztői és két lektori jelentést kellett csatolni. Ha ezekből bármilyen probléma volt kiolvasható, akkor be lehetett kérni a kéziratot. Ilyenkor a kiadóért felelős, éber főelőadó tiszte volt, hogy pártszempontból biztos ítéletű lektorokat keressen a bizonytalan sorsú műhöz, és azután – ezek véleményét összegezve – javaslatot terjesszen be a főigazgatóhoz. Persze a botrányos esetek túlnyomó részében valami följelentésre mozdult meg az egész apparátus. Rendszerint már megjelenés után. Mint látható ebből, egy kéziratnak a biztonsági kapuk egész rendszerén kellett áthaladnia a nyomdafestékig. A magánkiadások esetében azonban ez a folyamat túlságosan leegyszerűsödött volna. Egy-egy ilyen esetben az alkotmány adta jogával élni kívánó állampolgár mindenekelőtt köteles volt bemutatni a művek kiadására illetékes állami kiadó (kiadók) lemondó nyilatkozatát. Kéziratához mellékelnie kellett legalább két – a kiadást támogató – lektori véleményt. A lektorok csak vitathatatlan illetékességű szakemberek: írók, tudósok, kritikusok vagy éppen állami kiadóknál dolgozó szerkesztők lehettek. Az állami kiadásban kulcsszerepet betöltő felelős szerkesztő szerepe ezúttal – paradox módon – az engedélyeztetési procedúrát végző főigazgatósági főelőadóra hárult. Legalábbis a hivatal minden téren ezt várta el beosztottjától.”, lásd RIGÓ, *i. m.*, 70.

abban, hogy ha kényszerű változtatásokkal is, de a publikáció megjelenjen.”¹⁴² Ezáltal észrevétlenül cenzori munkára fogta be Aczél a korszak íróit, értelmiségét. Rigó Béla élesen fogalmaz:

„Ha egyszer a szorgos kutatók minden papírkásahegyen átrágják magukat, csodálkozva láthatjuk majd, hogy halhatatlan érdemű alkotók lektori minőségükben hogyan akadályozták meg más halhatatlan érdemű alkotók műveinek publikálását. [...] alkotópályákat törtek meg vagy deformáltak, a perifériára szorítottak jobb sorsra érdemes tehetségeket.”¹⁴³

1977 elején a Kulturális Minisztérium Kiadói Főigazgatósága a Móra Ferenc Könyvkiadóval („gyermek- és ifjúsági irodalmunk kiadójával”) karöltve tájékoztatót tartott a Magyar Sajtó Házában arról, hogy „akár a címlistát, akár az összpéldányszámot vesz-
szük figyelembe, számottevő növekedést észlelhetünk”, továbbá

„[h]a számba vesszük azt, hogy hazánk összlakosságának több mint húsz százaléka 14 éven aluli, további húsz százaléka pedig az ifjú korosztályhoz tartozik, megértjük a kiadó tevékenységét érintő figyelmet. Hiszen annak a kiadónak a tevékenységéről van szó, amely a magyar gyermek- és ifjúsági könyveknek több mint kilencven százalékát szolgáltatja. A jobbra törekvés egyik friss hajtása a Gyermek- és Ifjúsági Könyvszolgálat, amely segíti az eligazodást a legújabb termés rengetegében. Terveik között különféle rendezvények szerepelnek: rendező órák, ankétok, vetélkedők, író-olvasó találkozók, kiállítások, irodalmi és vitaestek. Negyedévenként megjelenő *Híradójuk* pedig – amelynek emblémája a nyitott oldalak közé surranó gyík – korosztályok szerint ébreszt érdeklődést a könyv iránt, a tanuló vagy dolgozó fiatalok körében.”¹⁴⁴

1984-ben a Magyar Úttörők Szövetsége, valamint a KISZ Központi Bizottság Fiatal Művészek Tanácsa, az Állami Ifjúsági Bizottság, az Országos Közművelődési Tanács és a Művelődési Minisztérium Művészeti Főosztálya *Művészek a gyerekekért* címmel „aktívaértekezletet” szervezett, ezen *Gyerekműzsák* címmel a jelenlevők kézhez kapták „kézirat gyanánt” az Úttörőszövetség művészetkritikai gyűjteményét, amely egy esetleges jövőbeni folyóirat mintapéldánya¹⁴⁵ A folyóirat 1986-ban indult el: a Magyar Hírlap 1986-ban tudósított arról, hogy megjelent, ennek apropóján jegyezte meg a cikk, hogy „a gyerekkultúrának úgy kell önállósulnia, hogy közben a KULTÚRA – ha úgy tetszik, a felnőttkultúra szerves részévé váljék, éppúgy evidencia, mint az a sajátos tény, hogy

142 RIGÓ, i. m., 69.

143 Uo.

144 Uo.

145 JÁLICS, *Művészek a gyerekekért*, Film Színház Muzsika 1984/12., 21.

mind ez ideig nem volt így”.¹⁴⁶ Nem volt így, sőt az ötvenes évek ezt a szakadékot csak mélyítette: hiszen míg számos szerző „felnőttversét” nem közölte, addig a gyerekeknek szánt műveiket igen, mintha azok úgyse befolyásolnák a kultúrát, mintha azok jelentéktelenek volnának (paradoxon ugyanakkor, hogy a manipulációt pedig éppen a kisgyermek „átnevelésével”, a nekik szánt szövegekkel kezdték és folytatták módszeresen évtizedeken keresztül). Nemes Nagy így nyilatkozott később erről az időszakról, gyakorlatilag alkotói pályájának egészéről, amelyet mindvégig áthatott a politika:

„Ténylegesen hat év háborút éltünk meg, tíz év személyi kultuszt – ezek mind körülbelüli évszámok és évmennyiségek –, köztük a háromesztendő irodalommal, amely viszont anyagilag meg egyéb nyomorúságban is eléggé nehéz volt. Ennek a korszaknak a végén pedig ott volt 56 és az 56 utáni néhány esztendő. A hatvanas évek kezdetén jutottunk el odáig, lassú-lassú enyhülés folyamatának részeseként, hogy kezdtük úgy érezni: már békében élünk. Nem volt egészen egyszerű ez az átmenet a húszesztendő háborúból a békébe. Alapérzésünk, amit a háborúban szereztünk, és amely később se szűnt (csak arra a bizonyos három évre valamennyire), a veszélyeztetettség volt. Ha pedig valaki egy életen át veszélyeztetett és másodrendű állampolgár, akkor ennek megvannak a pszichés következményei.”¹⁴⁷

A Móra fénykoráról – szubjektívebben

A *Magyar Ifjúság* a kezdetektől ajánlja, reklámozza a Móra kiadványait, például: „A könyvet, amely oly sok fiatalnak lesz kedves olvasmánya, a Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó adta ki ízléses kiállításban, Gerhardt Grossmann érdekes rajzaival illusztrálva.”¹⁴⁸ Vagy: „Vagyunk az Ifjú Gárda». – Ez a címe a Párttörténeti Intézet és a Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó közös kiadásában megjelent gyűjteménynek. Idős harcosok – egykori »ifik« – emlékeznek a kötetben a felszabadulásig eltelt fél évszázad magyar ifjúságmozgalmának egy-egy epizódjára.”¹⁴⁹ Az ifjúság számára tehát korántsem kizárólag „ifjúsági irodalmat” szántak. „Az állami tulajdonban lévő kiadó egyszerre volt alkotóműhely és cenzúrahivatal Magyarországon”,¹⁵⁰ és persze a sokrétű szocialista propaganda egyik fontos színtere. A Móra, és gyakran rajta keresztül az állam igyekezett a gyermekirodalom felé terelni a szerzőket, biztatni őket az ifjúsági művek írására, Kiss Dénes visszaemlékezése szerint például őt az alábbiak szerint:

146 *Gyerekmúzsák. Új művészetpolitikai folyóirat*, Magyar Hírlap 1986. december 4., 4.

147 *Látkép, gesztenyefával*, 234–235.

148 (cs. i.), *Könyvjelző*, Magyar Ifjúság 1957/6., 4.

149 KÁDÁR János, *Első lépések*, Magyar Ifjúság 1957/19., 2.

150 KOMÁROMI Gabriella, *Janikovszky Éva. Pályakép mozaikokban*, Móra, Budapest, 2014, 242.

„Már két verseskötetem megjelent, amikor a Móra Kiadóban összehívtak néhányunkat, főleg költőket. Fölszólítottak bennünket, próbáljunk meg ifjúsági regényt írni. Aztán eltelt néhány nap, és eszembe jutott, hogy valamikor 1957-ben leírtam magamnak körülbelül hatvan oldalt a gyerekkori élményekről. [...] Ezt a hatvan oldalt adtam oda Fazekas Lászlónak, [...] tréfának tartottam a dolgot. S ami következett, nagyon meglepett. »Ezt feltétlenül meg kell írnod!« – mondta Fazekas László néhány nappal később. Így történt, hogy szerkesztői, baráti biztatásra, 1969-ben elkezdtem írni a *Kányadombi indiánok* című regényt.”¹⁵¹

A monopolhelyzet, vagyis az állami támogatás, az áráktól és a piactól való függetlenség elősegítette azt, hogy a kiadónak csak a könyvek mint szellemi termékek létrejöttére és tartalmára kelljen koncentrálnia; mivel a könyvárakat az állam irányítottan alacsonyan tartotta, az embereknek volt pénzük költeni a könyvekre, de a könyvtárak száma is folyamatosan nőtt. A Móra sok egyéni megkeresésnek, a korábban csak „felnőtt” irodalmat író és publikáló szerzők gyermek- és ifjúsági irodalomra megnyerésének, és persze a jó szerkesztőknek köszönhetően hamar virágzásnak indult. Fénykorát a hatvanas-hetvenes években élte, a magyar gyermekirodalom második nagy korszaka tehát „egyebeesett a Móra első évtizedeivel”.¹⁵² Komáromi Gabriella megfogalmazása szerint „[n] agyon sötét időkben”¹⁵³ döntötte el a nagypolitika, hogy hazánkban egyetlen kiadó kezébe adja a gyermekkönyvet. Szokatlan döntés volt. Sok szempontból nem is szerencsés, semmilyen monopólium nem az. A szomszédságban nemcsak Prágának volt gyermekkönyvkiadója, hanem Pozsonynak is. Nemcsak Bukarestnek, hanem Kolozsvárnak is. Nálunk a gyermekirodalom mindenestől az Ifjúsági Kiadóé, majd a Móráé lett.”¹⁵⁴ A tehát egyetlen gyermek- és ifjúsági kiadónkban (de azért nem kizárólagos joggal a gyermekkönyvek felett)¹⁵⁵ már az ötvenes években kialakítottak gyermeklektorátust, ifjúsági lektorátust, politikai lektorátust és képszerkesztőséget (utóbbit két fővel, egyikük a méltán ismert nyomdász és könyvművész Tevan Andor volt, akinek a nyomdáját 1949-ben államosították; az Ifjúsági Kiadónál haláláig, 1955-ig dolgozott), emellett volt lektorá-

151 ILLÉS György, *A magyar ifjúsági irodalom kézikönyve*, Dekameron, Budapest, 2012, 168.

152 KOMÁROMI Gabriella, *Janikovszky Éva*, 2014, 250.

153 Az 1948–1953 közötti időszakot nevezi sötét időszaknak könyvében, amelynek Borbély Sándor és Lengyel Balázs volt a lektora, lásd KOMÁROMI Gabriella, *A gyermekkönyvek titkos kertje*, Pannonica, Budapest, 1998. Az ezen időszakkal foglalkozó tanulmány már 1993-ban megjelent: KOMÁROMI, *Sematizmuska*, 141–147.

154 KOMÁROMI Gabriella, *A Móra Kiadó 60. születésnapjára*. Elhangzott a Móra Kiadó 60. születésnapja alkalmából 2010. december 2-án az Uránia Nemzeti Filmszínházban, Csodaceruza, 2010. december 3. <http://csodaceruza.hu/?p=2328> (Hozzáférés: 2023. július 1.)

155 Előfordult, hogy néhány, máig ismert, sikeres könyv másutt jelent meg, például Waldemar Bonsels a Gondolatnál (1958-ban, Terényi István fordításában jelent meg a *Maja, a méhecske*) vagy A. A. Milne a Kossuth Kiadónál (1957-ben, Karinthy Frigyes fordításában jelent meg a *Micimackó*). De utóbbitól például később, másik kötetet a Móra adott ki: *Hatévasesk lettünk* (Devecseri Gábor, Tandori Dezső és Tóthfalusi István fordításában, 1973).

tusi titkár, kézirat-előkészítő, propagandista és dokumentátor.¹⁵⁶ „A politikai lektorátuson egy főszerkesztő és három szerkesztő (és egy kezdő szerkesztő) volt, ők ügyeltek a kiadó jogszabályoknak megfelelő működésére. Lukácsy Sándor szerint: »Nagyon sok volt az ifjúsági és a gyermekkönyv. Ezek dolgában még a könyvbizottság különös szigorú rendelt el. Andics Erzsébet¹⁵⁷ szokta mondogatni: Gyerek kezébe csak a legjobbat, legnemesebbet! Semmi sárkány, semmi csodás elem! Nem babonákra, hanem a szocializmus építésére nevelünk. Minden más tilos. A gyermek a jövőnk!«.”¹⁵⁸ Ez kiragadott példának tűnhet, de az ideológia még a tankönyvekben is jelen volt: a gyermekirodalom „nélkülözzön minden misztikus, idealisztikus szemléletet! [...] optimista és humanista világszemléletre neveljen!” – olvasható a felszólítás egy ifjúsági irodalmat ismertető tankönyvben 1971-ben.¹⁵⁹ Mindez jól mutatja, hogy a szocializmus mennyire nem számolt a pedagógiával, a fejlődéslélektannal, bár akkoriban egyébként sem volt evidens, ami néhány évtizeddel később az¹⁶⁰ – ugyan a Mérei–Binét-féle *Gyermekelektan* már 1970-ben megjelent –, ti. hogy a gyermekek érzelmi szükségleteinek kielégítéséhez elengedhetetlenek a varázsmesék, azaz a valódi mesék.¹⁶¹ Hiszen nagyjából kettőtől hét éves korig hiszünk azokban, segítenek minket, ekkor

„[...] a varázslatban, a csodában nincsen semmi meglepő, és a lehetetlen is lehetséges. A pszichológiában »mágikus világvég«-nek nevezzük az ilyen korú gyermek vágyakban áramló gondolkodását és azt a rendíthetetlen hitét, hogy ezek a vágyak – egyszerűen azért, mert szeretné, hogy így legyen – azonnal, mintegy varázssütésre meg is valósulnak. [...] A harmincas években a Szovjetunióban betiltották a tündérmeséket, mert úgy vélték, ilyesmivel csak a kapitalizmusban butítják a kicsiket, és egyébként sem felelnek meg a szocialista realizmus esztétikai követelményeinek. Azonban mindazok, akik komolyan odafigyel-

156 EMÖD Teréz, *i. m.*

157 Berei Andorné, azaz Andics Erzsébet, A. E. (1902–1986) történész, politikus, országgyűlési képviselő, 1949 és 1958 között a Magyar Történelmi Társulat elnöke, egyetemi tanár, az MTA tagja.

158 EMÖD Teréz, *i. m.*

159 KOLTA Ferenc, *Ifjúsági irodalom*, negyedik utánnyomás, Tankönyvkiadó, Budapest, 1971, 22.

160 Lásd az alábbi, sokrétű tanulmánykötetet *Mesebeszéd. A gyerek- és ifjúsági irodalom kézikönyve*, szerk. HANSÁGI Ágnes – HERMANN Zoltán – MÉSZÁROS Márton – SZEKERES Nikolett, FISZ, Budapest, 2017. (Minerva Könyvek 8.)

161 Bruno Bettelheim *The Uses of Enchantment* című, 1976-as műve 1985-ben jelenhetett meg először magyarul. Lásd a fülszövegét: „Az elmúlt évtizedekben a »racionalista« beállítottságú pedagógusok és pszichológusok úgy vélték, hogy a mesék ijesztő és kegyetlen motívumai ártalmasak a gyermeki lélek fejlődésére, ezért támadták és akadályozták a mesék eredeti, népi, »hagyományos« fogalmazásban való megjelenését. Bruno Bettelheim gyermekpszichológus a mesék részletes elemzése során bemutatja, hogy a felnőtt ésszel ijesztőnek és kegyetlennek tűnő mese-motívumok milyen módon vesznek részt a gyermek lelki »anyagcseréjében«, és hogyan segítenek megoldani a valóban ijesztő konfliktusokat, melyek lélektani megértése és feldolgozása nélkül a gyermek nehezen válhat kiegyensúlyozott, ép lelkű felnőtté” – Bruno BETTELHEIM, *A mese bűvölete és a bontakozó gyermeki lélek*, ford., KÚNOS László, Gondolat, Budapest, 1985.

tek a gyerekekre, gyorsan észrevették, hogy az óvodásokat és a kisiskolásokat nem lehet megfosztani a tündérmeséktől; ha mi, felnőttek nem mesélünk nekik ilyen mesét, megalkotják ők – méghozzá a klasszikus motívumokhoz nagyon hasonló elemekből – önmaguknak! Az első pillanatban talán meglepő, de a jó tündérmese nemcsak a három-hétéves gyermek gondolkodásmódját tükrözi, de tartalmazza azokat a konfliktusokat is, melyekkel ez a korosztály szinte törvényszerűen küszködik. [...] A gyermek – azonosulva ezekkel a mesefigurákkal – a saját helyzetét, a saját sorsát éli át, és a mesehős diadalával átéli azt a felszabadító, nagyszerű élményt is, amit Arisztotelész óta katarzisznak nevezünk.”¹⁶²

Az ötvenes évek végére kialakult a Móra portfóliója, különböző könyvtípusokat hoztak létre, korosztályonként más-más könyvészeti kivitelben, a leporellótól a képeskönyveken át – a nagy betűk és a sok illusztráció segített az olvasóvá nevelésben, lásd például *Göggös Gúnár Gedeon*¹⁶³ – az ifjúsági regényekig, továbbá nemenként is eltérő kínálatot nyújtottak: 1958-ban útjára indult a *Fiúk évkönyve*, 1959-től pedig megjelent a *Lányok évkönyve* című antológia.

A hatvanas években már jelentős tényezőnek számított a diafilm (1953-ban kezdtek mesediafilm-gyártásba) és az audiovizuális média is, és nemcsak az fordult elő, hogy könyveket adaptáltak, hanem az ellenkezője is: a Móra 1964-ben megjelentette Bálint Ágnes *Mi újság a Futrinka utcában?* című bábfilmjének – amelyet 1961-től vetített a Magyar Televízió – meseregény-változatát, 1965-ben szintén Bálint-könyvként is ismertté vált a *Mazsola* (Bródy Vera bábfiguráival és rajzaival), majd 1968-ban a *Szeleburdi család*. Sőt, még az 1963-ban útjára indított Tévé Maci nyomán is készült kiadás, Bálint Ágnes *Jó éjszakát, Maci!* (1970) című könyve. Hasonló módon alakult egy-két évtizeddel később például a *Süsü* sorsa: Csukás István 1976 és 1984 között írta a bábfilmsorozatot; a meseregény-változat első része 1980-ban jelent meg a Móránál *Süsü, a sárkány* címmel, amelyet további kötetek követtek a nyolcvanas években. Jellemző, hogy maga az ötlet, a karakter egy szovjet műből ered: Miroszlav Nastosijevic *Süsü, a sárkány* című rádiójátékából (1971), amelynek magyar bábjátékváltozatát Takács Vera dramaturgnak köszönhetjük.

1963-ban Janikovszky Éva és Réber László új képeskönyvtípust talált ki, „csaknem új műfajt fedezett fel”, írja Lengyel Balázs: a Janikovszky–Réber képeskönyvet.

162 RANSCHBURG Jenő, *A tündérmesék lélektanából*, Eső 2001/2., 90–91.

163 „Varga Katalin a Szépirodalmi Kiadó szerkesztője, majd főszerkesztője volt. A Göggös Gúnár játékos szövegeit olvasási gondokkal küzdő gyermeke számára állította össze, s egyik kollégája mutatta meg a Móra munkatársainak. Őt magát is meglepte a könyv nagy sikere.”, lásd EMŐD Teréz, *i. m.* Ez a mesekönyv első osztályosoknak készült, az olvasási tanulás segítése céljából, első kiadása 1962-ben jelent meg. Ezt követte a *Mosó Masa mosodája* 1968-ban szintén Varga Katalintól, szintén első osztályosok számára, majd az *Ablak-Zsiráf* a Mérei Ferenc és Binét Ágnes szerzőpárostól 1971-ben, amelynek az olvasástani mellett az ismeretterjesztés, a kisiskolások ismereteinek bővítése, a logikai összefüggések tanítása volt a célja.

„A humoros képeskönyvekben a gyerek beszél önmagáról és a világról. Éspedig kritikával beszél, úgy, ahogyan a felnőtt világot rengeteg fura ellentmondásával, mulattató kényszerselekvésével felfedezi. Így ez a könyvsorozat olyan tükörféle (még ha rafináltan torzító is), melyben ott áll a gyerek, ott állunk mögötte mi is, a család, és jóízűen, gondolkodásra késztetőn, nevethetünk magunkon.”¹⁶⁴

Lázár Ervin, akinek a Jelenkor publikálta az első novelláját 1958-ban, már lapoknál, folyóiratoknál dolgozott, és magyartanári diplomával rendelkezett, amikor megjelent az első könyve a Móránál 1964-ben: *A kisfiú meg az oroszlánok* című meseregény, Réber László illusztrációival – öt év múlva már németül is olvasható volt. Ezt számos további könyv követte, a leghíresebbek *A Hétfejű Tündér* (1973), az immár angolra is lefordított *Szegény Dzsoni és Árnika* (1981), *A Négyszögletű Kerek Erdő* (1985) és a *Bab Berci kalandjai* (1989).

1964-ben a Móra továbblépett korosztály tekintetében, a gyermekeken és az ifjúságon túl megcélozta a fiatal felnőtteket is: elsősorban a 18–24 éves korosztály számára alakították ki a Kozmosz Szerkesztőséget. Illés Lajos vezetésével itt adták ki a *Kozmosz Könyveket* és *A Magyar Irodalom Gyöngyszemei*, *A Világirodalom Gyöngyszemei*, a *Mai Magyar Költők Antológiája* sorozatokat. „Főként kortárs, humoros, fantasztikus alkotásokat, ifjúsági regényeket adtak ki. Sok kortárs szerzőt indítottak el pályájukon.”¹⁶⁵ 1964 és 2001 között 542 kötet látott napvilágot. A [z 1969-ben útjára bocsátott] *Kozmosz Fantasztikus Könyvek* sorozat [...] Kuczka Péter szerkesztésében [...] rajongótábort szerzett a műfajnak.”¹⁶⁶ Az úgynevezett magas irodalom felől viszont nemcsak a gyermekirodalom, de a sci-fi is alulértékelt volt. Szepes Mária szerint továbbá „a Móra és a Kozmosz [Fantasztikus Könyvek] kiadói részleg között kezdettől volt egy hasadás. Jó néhányan a gyerekírók között lenézték a fantasztikus műfajt.”¹⁶⁷ Úgy tűnik tehát, hogy a gyermekirodalom státusza, megítélése jobb volt, az irodalomtörténészek szerint a gyermekeknek szánt művek még mindig közelebb álltak a szépirodalomhoz, mint a fantasztikus irodalom. A Móra, talán ennek kompenzálásképpen is fordult főként a megbecsültebb ismeretterjesztő gyermekkönyvek felé, kínálata a hetvenes évekre egyre bővült, útjára indította a *Bölcs Bagoly*-könyveket (a sorozatban jelent meg kötet a könyvről és a gyermekkönyvtár használatáról is), és a *Gyermeke enciklopédia* köteteit. De emellett több szépirodalmi ifjúsági sorozata volt már. 1964-től létezett a *Delfin Könyvek* (elsősorban fiúkat megcélózva) Rónaszegi Miklós szerkesztésében, 1990-ig 167 címet jelentettek meg, főleg regényeket, Tőke Pétertől, Csukás Istvántól a „rég” szer-

164 LENGYEL, i. m., 286.

165 „[...] a Móra Kiadó Kozmosz Szerkesztőségében Kormos István évente két elsőkötetet indított el a pályáján. Ő csak olyan anyagokkal foglalkozhatott, amelyeket a két nagy kiadó [Magvető, Szépirodalmi] már elutasított. Ragyogó sorozat kerekedett belőlük. Kiss Anna és Veress Miklós József Attila-díjat kapott korábban kiadhatatlannak vélt kötetükért.”, RIGÓ, i. m., 72.

166 EMŐD Teréz, i. m.

167 EMŐD Teréz, i. m.

zőkön, mint Jókai vagy Molnár keresztül a külföldiekig (Daniel Defoe, Karl May, Jules Verne). Ezek voltak a legnépszerűbb (és a legolcsóbb) könyvek.¹⁶⁸

A *Pöttyös* és a *Csikós Könyveket* lányoknak szánták, az előbbi a nyolc-tizenegy, az utóbbit a tizenkét-tizenhat éves korosztálynak (általános iskolásoknak és középiskolásoknak), a legsikeresebbeket Kertész Erzsébet írta, de Fehér Klára, Szabó Magda vagy Janikovszky Éva is nagyon népszerű volt, és a sorozat darabjai között jelentek meg fordítások is (mint az 1975-ös *Minden másképpen van* című ifjúsági regény Irena Jurgielewiczowától vagy *A titkos kert* Francis Hodgson Burnett-től). A *Sírály Könyvek* pedig a kortárs ifjúsági regényekre profilírozódott, itt jelentek meg Mándy Iván *Csutak*-könyvei, Vidor Miklós *Dupla vagy semmi*e, Kiss Dénes *Kányadombi indiánok* című könyve, de fordítások is (pl. *Ismeretlen ismerősök – Elbeszélések a világirodalomból*, Uwe Kant: *Osztálybuli*, Meindert DeJong: *Kerék az iskolán*).

Az olvasószám növelése érdekében a kiadó éveken át minden évben olvasónapló-pályázatot hirdetett felső tagozatosok számára *Ezt olvastam* címmel, majd a pályaműveket füzetekben adta ki. 1967-től kezdve a Nemzetközi Gyermekkönyvnapot itthon is megtartották minden év április 2-án, Andersen születésnapján. Az *Olvasó népért* mozgalom keretében indult el 1971-ben Szegeden a tíz-tizennégy éveseknek szánt *Kincskereső* irodalmi ifjúsági lap, melynek köszöntőjét Darvas József, a Magyar Írók Szövetségének elnöke írta; a lap a Juhász Gyula Tanárképző Főiskolától 1974-ben átkerült a Magyar Úttörők Szövetségéhez, ott jelent meg 1988-ig, 1988 és 1992 között a Móra adta ki, később visszakerült Szegedre, és Rigó Béla lett a főszerkesztője. A Móra a szerkesztőbizottság tagja volt már a hetvenes években is, a lap szerkesztői a kezdetekkor Baka István és Csukás István, 1974-től Baka István és Simai Mihály voltak.

1970-ben 243 művet adott ki a Móra, összesen 4 863 000 példányban. A hetvenes évek elejétől gyorsabb ütemű könyvkiadási program bontakozott ki, mely magával vonta a mű- és példányszám emelését, s a könyvtipográfiát az esztétikai nevelés célkitűzéseinek megfelelően korszerűsítette. A gyermekkönyvekkel még több korcsoportot meg kívántak szólítani. A hetvenes évektől kezdve a könyv hátlapjára vagy impresszumoldalára odaírták, hogy hány éves kortól ajánlják azt.¹⁶⁹

1971-ben leváltották a Móra igazgatóját, Kováts Miklóst (aki később azonban irodalmi főszerkesztőként visszatérhetett) és az irodalmi főszerkesztő Petrovác Istvánt: „akit Lengyelországba küldtek »pihenni«, „Rázsó Gyula (hadtörténész) *Nagy hadvezérek* című munkáját betiltották, a kinyomtatott példányokat bezúzták. Tudniillik Mihail Frunze és Zsukov marsall közé bekerült Rommel tábornok is, mint a második világháború egyik legkiválóbb hadvezére.” 1972-ben „sikerült beerőszakolni a KISZ-sajtó lobbijának egyik kulcsembert, Szilvás Györgyöt a Móra Kiadó igazgatói székébe. Aki aztán tíz évre visszahozta az ott dolgozóknak – munkásgyűlésestől, munkaverseny-

168 Lásd erről a Prae Delfin-számát, mások mellett Földes Györgyi esszéjével: *Indiánok a delfinek között – a Delfin sorozat indiánregényei*, Prae 2023/1., 33–40.

169 EMŐD Teréz, i. m.

től – a Rákosi-korszakot.”¹⁷⁰ Szilvásy – aki korábban az *Ifjúkommunista* főszerkesztője volt – a Móra munkatársai nem szívelték, több szerkesztője „nehezményezte a blokkoló rendszer bevezetését és a nagyszabású fejlesztéseit. Szuperlektorok ellenőrizték a könyvkiadás menetét. A kiadói létszámot a hétszeresére emelte.”¹⁷¹ A mennyiségi fel-futás azonban korántsem jelentett minőséget, a politika rányomta a bélyegét a kiadóra, s ezáltal a gyermekirodalom sorsára ezzel az obskúrus vezetőváltással.

Az igazgatóváltás következtében „D. Major Klára a Minerva Kiadóhoz szerződött. Tótfalusi István 1980-ban hagyta ott a Mórát, amikor meg kellett magyaráznia a KB Irodalmi Osztálya számára, hogy miért kerülnek »klerikális« címszavak a készülő *Vademecum* szótárba.”¹⁷² D. Major Klára 1952-ben kereste fel Fazekas Annát, hogy a kiadó szerkesztője lehessen,¹⁷³ évtizedeken át ott dolgozott, szerkesztője volt például az *Évezredek története* (1963), *A mi világunk* (1967), *Az élet útja a Földön* (1973) című köteteknek, társszerkesztője a népszerű *A világ és az ember* (1978) gyermekenciklopédiának a Móránál, de a Minerva Kiadó híres *Nők enciklopédiája I–II.* című, 1966-os kötetén is társszerkesztőként dolgozott. Dr. Major Kláraként szerkesztője volt például a *Napraforgó – Válogatás a gyermekrádió műsorából* című kötetnek, amely 1978-ban jelent meg az RTV–Minerva kiadásában, vagy a *Minerva Évkönyvnek* (1975), később Janikovszky Éva *Örülj, hogy fiú!* (1983), *Örülj, hogy lány!* (1983) című köteteit szerkesztette a Minervánál, vagy Békés Pál *Doktor Minorka Vidor nagy napja* (1985) című könyvét, amely a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadónál jelent meg, de címlapján szerepel a Minerva (a *Minerva Családi Könyvek* sorozat is itt jelent meg, többek között az alábbi címekkel: F. Zborai Ilona *Nagyszülők és unokák*, 1979 vagy Vekerdy Tamás *Fiatal szülők könyve*, 1975). A nevéhez kötődik még például az *Ábel–Zsuzsanna. Képes bibliai lexikon* (1987) vagy a *Képes diáklexikon – Technika* (1989), szintén minervás kötetek. A rendszerváltás után ő volt a *Magyar Nagylexikon* sorozat főszerkesztője. 1971-ben tehát „átigazolt” a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadóhoz, ahol a Minerva ismeretterjesztő részleg főszerkesztőjeként dolgozott tovább, onnan ment nyugdíjba 1986-ban, de vissza-visszatért a Mórához: 1981-ben az ő szerkesztésében jelent meg a *Tegnapról holnapra* című kötet, vagy 1992-ben a több mint nyolcszáz oldalas *Móra lexikon*.

Tótfalusi István pedig (műfordítói munkásságán túl) leginkább a *Cini-cini muzsika* (1969) miatt lehet ismert a gyermekirodalomban; a nagysikerű, óvodásoknak szóló verseskötvet T. Aszódi Évával együtt szerkesztette, de nevéhez fűződik például a *Bukfenc-ező múzsa* (1976) is a *Kozmosz Könyvek* sorozatban (*A Világirodalom Gyöngyszemei*). A *Vademecum. Szokatlan szavak szótára* című kötet 1986-ban jelent végül meg, ennek Tótfalusi a szerzője volt, szerkesztője Szathmáry Éva és Rigó Béla, lektorai Hernádi Sándor, Orosz László és Lőrincze Lajos.

170 RIGÓ, i. m., 72.

171 EMÖD Teréz, i. m.

172 EMÖD Teréz, i. m.

173 DEZSÉNYI Katalin, *Egy élet. Beszélgetések D. Major Klárával*, Syllabux, Budapest, 2015, Fül-szöveg.

Szilvász nagy ambíciókkal érkezett, hatalmassá duzzasztotta a Mórát; programja, jelmondata az alábbiakkal összefoglalható: „minden napra egy könyv” – cél volt tehát mind a műszám, mind a példányszámok emelése, ehhez pedig pótolni kellett a távozó szerkesztőket, sőt jelentősen tovább bővíteni a szerkesztéssel foglalkozók számát. Egy-egy gyerekönyv körülbelül ötvenezer példányban jelent meg; 1980-ban csaknem húszmillió példányban adtak ki több mint négyszázféle kötetet.¹⁷⁴ (Akkoriban el is fogyott egy-egy népszerű könyv, *A Pál utcai fiúkból* 1982-ben százezer példányt adtak el, de ez nem minden esetben volt így: az „eladhatatlan könyveket 8 000 000 forint értékben kellett elajándékozni”).¹⁷⁵ Diósi Katalin például rögtön az érettségije után, 1972-ben került a Mórához műszaki szerkesztő gyakornoknak, visszaemlékezése szerint: a „számszerű teljesítménymániás igazgató jóvoltából ebben az időben meg kellett növelni a kiadó létszámát. (Amikor beléptem [még Kovács Miklós alatt], úgy emlékszem, hogy 72. voltam, a »fénykorban« 120-130 körüli volt a dolgozók száma.) Ennek következtében ki kellett bővíteni a képszerkesztőséget is. Nem egész egy év után átkerültem ide.”¹⁷⁶ Szilvász alatt a létszámbővülés szigorúbb lektori-szerkesztői gyakorlattal is járt, a lektorok teljesítményrendszerben dolgoztak, a szerkesztők fölött pedig szuperlektorok őrködtek. Azonban hamar kiderült, hogy

„[...] a gyermek- és ifjúsági könyvkiadásban megmutatkozó mennyiségi szemlélet túlermeléshez vezetett, ezért e terület a nyolcvanas évek elejére kénytelen volt a kiadott művek és a példányok számát – a valós igényekhez igazítva – drasztikusan csökkenteni. A növekvő anyag- és előállítási árakat a könyvkiadás dotációja nem tudta követni, ezért 1979 júliusában hatósági áremelésre került sor, melynek átlagos mértéke 17% volt. A könyvkiadók kénytelenek voltak önfinanszírozási formát bevezetni, nyereséges kiadványokkal rekompenzálni a növekvő gazdasági terheket.”¹⁷⁷

Néhány, véletlenszerűen kiválasztott példa alapján is szembetűnő, hogy a hetvenes évek második felében milyen magasak voltak a Móra példányszámai: A Sebők Éva által fordított *Fülesmackó új barátai* 1967-ben 25 ezer példányban készült; az 1968-as *Bambi gyermekei* Felix Saltentől és az 1973-as Upton Sinclair-meseregény, a *Manó-Mobil* 30-30 ezer példányban jelent meg. Beney Zsuzsa *Cérnahangra* című verseskönyvének második kiadása 1975-ben 51 800 példányban látott napvilágot (az első kiadás 1972-es) – ma már elképzelhetetlen egy verseskötet feleekkora példányszámban történő (újra)kiadása is. A *Megállok a magam lábán* (Hannes Hüttnerrel) 1976-ban 29 800 példányban jelent

174 Magyarország művelődési viszonyai 1960–1982, szerk. BARTA Barabás, Kossuth, Budapest, 1984, 187–197.

175 KOMÁROMI, Janikovszky Éva, 252–253.

176 70 év – 70 név. Diósi Katalin – Móra Kiadó korábbi Képszerkesztője, Móra.hu, 2020. 08. 04. – <https://mora.hu/hir/70-ev-70-nev-diosi-kati> (Hozzáférés: 2023. július 1.)

177 MIKOLA, i. m., 61.

meg. 1977-ben Tamkó Sirató Károly¹⁷⁸ *Szélkiáltó* című, óvodásoknak és kisiskolásoknak ajánlott könyve 29 800 példányban, Mándy Iván *Arnold, a bálnavadász* című könyve 24 800 példányban jött ki a nyomdából. 1979-ben a Nemzetközi Gyermekév keretében jelent meg Rónay György fordításában Marie-Claude Monchaux korszerű „felvilágosító” könyvének, *A sehány éves kislánynak* a harmadik kiadása, 120 ezer példányban! A három éven felülieknek szóló kötet 1971-ben jelent meg itthon először, az alábbi szöveg keretezi, ez áll a belső borítóján elől és hátul is: „Ez nem tündérmese, hanem igaz történet, de szebb minden tündérmesénél, mert egy igazi kislány igaz története”, amely persze távol áll a szocializmus propagandista gyerekkönyvképétől (tündérmese helyett valóság), mégis beleilleszthetőnek tűnik annak koncepciójába. A kötet csaknem két-tucatnyi kiadást ért meg a legutóbbi, 2023-as megjelenésig. Kormos István *Az égigérő fa* című könyvének második kiadása (Würtz Ádám rajzaival) 1980-ban 25 ezer példányt kapott. Nemes Nagy Ágnes Szecskó Tamás által illusztrált, a *Mit látunk az utcán?* című leporellójának 1980-as, harmadik kiadásán (az első 1974-es) az áll, hogy 55 ezer példányban jelent meg; a *Nyúlanyó húsvétja* című, Reich Károly által illusztrált lapozó harmadik kiadásán [1982] pedig az, hogy 84 800 példányban jelent meg (az első 1968-as). A Pásztor Gábor illusztrálta *Bors néni könyve*, amelyet öt éven felülieknek ajánlottak, 50 ezer példányban jelent meg, másodsorra 1983-ban (az első kiadás 1978-as). Érdemes ezzel összevetni az 1971-es évi (bár korábbi, de feltehetően jelentősen később sem változó) jövedelemlistából közölt válogatást, amelyben Nemes Nagy Ágnes honoráriuma nem tükrözi a kiemelkedő példányszámokat. A *Fecskeköszöntő – Gyermekversek a világirodalomból* című kötetnek 1982-ben immár az ötödik kiadása jelent meg, 55 ezer példányban, hat éven felülieknek ajánlották. Két, öt éven felülieknek ajánlott kötet közül az egyik: Tandori Dezső *Medvék minden mennyiségben (és még verebek is)* című, 1984-es kötete csak 9500 példányban jelent meg, Bálint Ágnes *Duruzsoló* című kötetéből (1989) már elhagyták a példányszám jelölését. A T. Aszódi Éva szerkesztette, 1988-ban megjelent *Az én szívemben boldogok a tárgyak – Kalácsa zenéskönyvben* sem szerepel már példányszámra vonatkozó adat, ahogy a négy éven felülieknek ajánlott 1990-es *Nekem két születésnapom van* című Marie-Claude Monchaux-kötetben (Káldor Kinga fordítása) sincs.

Nézzük meg például Csukás István néhány könyvének példányszámát! 1974-ben jelent meg először a méltán népszerű *Síppal, dobbal* – Csukás hangszereket ismertető könyve Réber László illusztrációival, Balassa Anna szerkesztésében, a *Bölcs Bagoly* so-

178 *Kiáltás* (1942) című verseskötete után egészen a hatvanas évek végéig nem engedték újabb verseskötetét publikálni. „[A] testnevelés hivatalosságai által ferde szemmel nézett, több ezer éves indiai hagyományra visszatekintő jóga oktatásával próbált némi jövedelemre szert tenni, s közel két évtizedes hallgatás után újra önálló kötettel szeretett volna jelentkezni – 1961-ben még hiába. Pedig saját szavai szerint »igyekezett megalkudni, a rendszer szempontjából is pozitív és közérthető verseket összegyűjteni a benyújtott anyagba«, a Magvető mégis visszautasította”, lásd SZŐNYEI, i. m., I., 965. Megfigyelték. Saját bevallása szerint hatszor dobták vissza a kötetét a kiadók. Első könyveit 1969-ban adták ki végül, versei mellett tudományos-fantasztikus regényt, gyermekverseket és műfordításokat publikált.

rozatban 26 300 példányban. Az 1976-os *Vakáció a halott utcában* 69 800 példányban jelent meg Rónaszegi Miklós szerkesztésében a Delfin Könyvek között. A *Hogyan lettem filmszínész?* című kötet Tótfalusi István szerkesztésében 1981-ben jelent meg, 30 ezer példányban. A hat éven felülieknek ajánlott *Süsü, a sárkány* az RTV Minerva kiadása volt 1980-ban (az 1985-ös harmadik kiadás nem közölt példányszámot). Csukás a hatvanas évek második felétől publikálta gyerekeknek szánt műveit, Kormos István javaslatára: „Az egész úgy kezdődött, hogy Kormos István dörmögő hangján szemrehányóan nekem szegezte a kérdést: miért nem írsz gyerekeknek?”¹⁷⁹ Kormos, Csukás barátja 1950-től a kiadóban dolgozott, Farkas László elmondása szerint „a Móra Kiadónál szükség volt a jó gyermekversekre. És megcsillantotta a költőtárs előtt a honoráriumot... És felismerte a csukási természetben a szeretetet, fantáziakincset. Így született a másik [költőin túli] csodavilága.”¹⁸⁰ A hatvanas években – írja Komáromi Gabriella – „Kormos kocsmája», azaz szerkesztőségi szobája a Móra Ferenc Könyvkiadóban nyitva állt az olyan tehetségek előtt is, akik tulajdonképpen kenyérért szegődtek el gyermekírónak, mint például Csukás. [...] És Kormos azon nyomban rendelt tőle egy mesekönyvet (*Egy szürke kiscsacsi*, 1967). (Azt még nem sejthette, hogy egyszer Kormos szobáját fogja örökölni a kiadóban.)”¹⁸¹ 1978-ban Csukás lett a Móra főszerkesztője, Aszódi Éva nyugdíjazása után ő vette át a gyermekirodalmi lektorátust, 1985-ig dolgozott a Móránál.

Kormos István 1950-től tehát – kisebb megszakításokkal – haláláig (1977) szerkesztője, gyerekirodalmi szervezője volt a kiadónak, a műhelymunkákon túl tartotta a kapcsolatot más kiadókkal, írókkal, és egy egész generációt biztatott a gyermekirodalom írására, fiatal költőket indított el a pályán. Kormos Istvánt a hatvanas években, franciaországi útjai alatt megfigyelték, hazamenetele után ki is hallgatták párizsi kapcsolatairól. Amikor 1964-ben hazatért szerelmétől, a házassága felbomlott, a válás küszöbén Lator László fogadta be, nála lakott ideiglenesen. Később újra kiment Párizsba, lektori jelentéseket írt, a Magyar Műhelynek dolgozott, aztán mégiscsak hazajött, bár se lakása, se állása nem volt már Budapesten, és a repülőjegyét is Réz Pál vásárolta meg neki, de aztán szerkesztői munkáját „folytathatta a Móra Könyvkiadóban”.¹⁸² „Aszódi Éva emlékei szerint a kölyökképű Kormosnak novemberben is csak egy rövidnadrágja volt, és egy zöldségeshez járt kisegíteni.”¹⁸³

Kormos István szerkesztői működése idején még a New York Palotában dolgozott a szerkesztőség, „kocsmájában”, azaz kiadói szobájában, a szerkesztőségben „pártfogásra lelt mindenki, akit a Magvető és a Szépirodalmi Kiadó elutasított. Megfordult itt Bertha Bulcsu, Csalog Zsolt és Spiró is. Némelyik »bevállalt« kötet József Attila-díjat kapott.

179 CSUKÁS István, *Hogyan lettem gyermekíró?* – Uő., *Költők éhkoppon*, Osiris, Budapest, 1996, 181.

180 KONDOR Péter János, *Hányféle Csukás István létezik? Interjú Farkas Lászlóval*, Irodalmi Magazin 2021/2., 6.

181 KOMÁROMI Gabriella, *A csapatjátékos*, Irodalmi Magazin 2021/2., 48.

182 SZÓNYEI, i. m., I., 1006.

183 KOMÁROMI, *A Móra Kiadó 60. születésnapjára*.

Kormos nemcsak a Vackor halhatatlan szerzője, hanem a Móra állócsillaga¹⁸⁴ – fogalmaz Komáromi Gabriella. És „megfordult” a kiadóban Nagy Gáspár is, akinek első kötetét a Móra adta ki a *Kozmosz* sorozatban, 1975-ben (a pályakezdő költészetét Kormos mutatta be az *Élet és Irodalomban* 1973-ban), ezután, 1976-ban meghívta őt Kormos a kiadóhoz szerkesztőnek. 1977-től, Kormos István halála után, Nagy Gáspár lett a *Gyöngyszem* sorozat szerkesztője, Csokonai Attila pedig a kiadó propagandaszerkesztője. Nagy Gáspár 1980-ig dolgozott a Mórában. Csokonai Attila így emlékszik vissza a hetvenes évekre:

„A Mórával 1975-ben kerültem kapcsolatba. Kezdetben »külsőztem«: német és holland gyerekkönyveket lektoráltam, illetve »kontrollszerkesztettem«. Ugyanakkor megismerkedtem a Móra egyik legendás (fő)szerkesztőjével, Kormos István költővel, és kollégájával, Nagy Gáspárral, aki úgyszintén költő volt és a Móra Kozmosz Könyvek szerkesztőségének ifjú munkatársa. Ők akkor éppen kezdő, fiatal költők kéziratát gyűjtötték az 1979-ben megjelent *Madárúton* című antológiához. (Kormos István váratlanul meghalt, *Nagy Gáspár* pedig elhagyta a Kiadót. Nem sokkal később Sík Csaba főszerkesztő jóvoltából a Kozmosznál jelent meg első verseskötetem.)¹⁸⁵

Balassa Anna (Balassa Jánosné) 1972-ben került a Mórához, hat év középiskolai magyartanítás után szerkesztőként; a hetvenes évektől már főszerkesztő-helyettes, illetve ifjúsági sorozatszerkesztő (*Hétszínvilág*), és fordított is. 1995 és 2005 között a Móra főszerkesztője lett, Borbély Sándort követve.¹⁸⁶ Balassa Anna emlékezete szerint annak idején neki nem volt igazán sem rálátása, sem ráhatása a kiadói programra, nem tudta, hogy azt jóváhagyja-e valaki. Szerkesztői feladatai közben úgy tapasztalta, hogy „abba sosem szóltak bele, mi ne jelenjen meg, csak abba, hogy mi igen: különösebben senki nem tiltakozott az ellen, hogy az évi háromszáz cím között egy úttörőzsebkönyvet is csináljunk”.¹⁸⁷

A hetvenes évekre felnőtt, „kinevelődött” egy írói nemzedék, amely tudatosan vállalta a gyermekírói szerepet (nyilván egy hozzáértő szerkesztőgeneráció is), és immár nemzetközi sikereket is elért: például 1973-ban Janikovszky Éva és Réber László *Ha én felnőtt volnék* (*Große dürfen alles*) című könyvükkel képeskönyv kategóriában elnyerték a *Deutscher Jugendliteraturpreis* német gyermekirodalmi díjat, a könyvet Irene Kolbe fordította németre. Főként Tótfalusi István érdeme, hogy új, később több magyar költő által kipróbált verstípus („svéd gyermekvers”) születik magyar nyelven – ő szerkesztette

184 Uo.

185 *70 év – 70 név. Csokonai Attila – Költő, Műfordító, Tanár, Könyvtáros, Vállalkozó, Főszerkesztő-helyettes*, Móra.hu, 2020. 10. 05. – <https://mora.hu/hir/70-ev-70-nev-csokonai-attila> (Hozzáférés: 2023. július 1.)

186 Sajnos 1995-től már nem működött a Móra Könyvklub hálózata, amelyet 1988-ban hoztak létre, a piacgazdaságra áttérés egyik lehetséges megoldásaként – a több száz csatlakozó intézményben tizenötezer tagja volt a klubnak, és saját folyóirata is működött: *Az Én Újságom* címmel.

187 Balassa Anna elmondása alapján 2023. augusztus.

és fordította az *Ami a szívedet nyomja – Mai svéd gyermekversek* című kötetet, amely 1975-ben jelent meg Szecskó Tamás illusztrációival; Tótfalusi Britt G. Hallqvist, Ingrid Sjöstrand és Siv Widerberg verseiből válogatott, érdemes nyomatékositani: a kötet több mint fordítás.

Csokonai Attila így vallott 2020-ban a hetvenes évek végi szakmai életéről, arról, hogy mi volt a feladata a Gyermek- és Ifjúsági Könyvszolgálatnál:

„Közben adandó alkalommal jelentkeztem a Propaganda Osztályra – hivatalos nevén: Gyermek- és Ifjúsági Könyvszolgálat, röviden: GYIK –, ahol 1977. október 1-jén munkába is álltam. Propagandaszerkesztő lettem, többedmagammal az volt a feladatom, hogy olyan 32, illetve 16 oldalas ingyenes, nagy példányszámú (50 ezer, illetve 200 ezer) füzeteket szerkesszek, írjak tele műfajilag változatosan, amelyek tájékoztatták a gyerekeket (alsósokat, felsősöket és középiskolásokat), valamint a felnőtteket (szülőket, óvónőket és pedagógusokat) a frissen megjelent Móra-kiadványokról. A füzet sorozat száma fokozatosan csökkent, a munkatársak más feladatot kaptak, illetve elmentek a Kiadóból, végül is én lettem az 1986-ban a Móra Könyvklub évente ötször 25 ezer példányban megjelent (könyves) magazinjának a felelős szerkesztője. (Az *Én Újságom* összes példánya olvasható a neten, nemrég digitalizálták.) [...] A Móra valószínűleg a 70-es évek végén és a 80-as évek elején élte fénykorát. A műszám magas volt, a könyvek átlagára kedvezően alacsony, a forgalom tekintetében az 1-2. helyen állott a kiadók között. Ekkor minden évben megrendeztük – karácsony előtt! – a Gyermekkönyvhetet. A szerkesztők lelkes csapata járta az országot, és tartott rendhagyó irodalomórákat, vezetett vetélkedőket, bemutatta a Kiadót, beszélt a könyvkiadás folyamatáról. Jó ideig a rádióban rendszeresek voltak a felolvasásaink új könyveinkről.”¹⁸⁸

A vallomásban azt is jelzi, hogy a Móra – pozíciójának megfelelően (a Kiadói Főigazgatósághoz tartozó tizenkét nagy kiadó egyikeként) – élvezhette reprezentatív irodáját:

„[a] szerkesztőség a gyönyörű New York Palota harmadik emeletén volt. Más volt a lépték, akkoriban sokkal nagyobb példányszámban jelentek meg a könyvek, mint most. Mindig nagy gondoskodással foglalkoztak a gyermekkönyvekkel. Értettek is hozzá. Szeretettel és odaadással fordultak a szerzők felé is, mindig be lehetett látogatni a kiadóba”

– fogalmazott Marék Veronika néhány éve.¹⁸⁹

188 *70 év – 70 név. Csokonai Attila – Költő, Műfordító, Tanár, Könyvtáros, Vállalkozó, Főszerkesztő-helyettes*, Móra.hu, 2020. 10. 05. – <https://mora.hu/hir/70-ev-70-nev-csokonai-attila> (Hozzáférés: 2023. július 1.)

189 *„Én nem szoktam kimondani a tanulságot!” Beszélgetés Marék Veronikával*, Pagony.hu, 2012. 05. 24. – <https://www.pagony.hu/en-nem-szoktam-kimondani-a-tanulsagot> (Hozzáférés: 2023. július 1.)

A 19. század végén épült New York kávéházat előbb modernizálták „1945 után, majd bezárták. Hungária néven 1954-ben nyílt meg ismét. [...] A palotarészben funkcióváltás is lezajlott, az ötvenes évek elején a Lapkiadó Vállalat irodaházává alakították át, kihasználva az Athenaeum Nyomda szomszédságát, de a hely irodalmi hagyományait is.”¹⁹⁰ A Móra szerkesztőségének helyszínéről, hatvanas-hetvenes évekbeli állapotáról Janikovszky János 2020-as visszaemlékezésében így írt:

„Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó
Budapest, VII. Lenin körút 9–11., III. emelet
Telefon: 221 293

Nagy, súlyos bejárati ajtó a körfolyosóról, recsegő parketta, süppedős szőnyeg, tiszteletet parancsoló ülőgarnitúra az előtérben. És van is tisztelet, vagy inkább ijedtség. De a bejárattól balra egy kis szobában Szilly bácsi, aki gondosan ellenőrzi a belépőket, a titkárságon pedig *Logodi Magda* néni mindig különösen kedvesen, mosolyogva fogadja Janika, vagyis Janikovszky Éva kisfiát, Janót. Az ijedtség a második látogatáskor már a múlté.

A hosszú folyosón jobbra plafonig vitrines könyvszekrények, balra pedig a dolgozók szobái: Kováts Miklós igazgató, Kormos István, Janikovszky Éva, Aszódi Éva, Bródy Dóra, Schindler Anna, Kemény Márta, Gut Ferenc, Sulyok Magda, Rónaszegi Miklós, Petrovác István, Tótfalusi István, Lengyel Balázs, D. Major Klára. Nagy nevek egy hőskorból. Ők a magyar gyerekirodalom megteremtői.”¹⁹¹

1980 tavaszán költözött át a Móra Szilvász György irányításával egy alkalmasabb székházba,

„melyet a Fővárosi Tanács bérelt és Szegő György építész alakított át számukra (Hermína út 57.). Korszerű épület volt előadóteremmel, kiállítótérrel. Író-olvasó találkozókat tartottak, kiállítást rendeztek (pl. a sci-fi festőinek munkáiból). Azt a bensőséges műhelymunkát és hangulatot azonban, amely a Lenin körúti New York palotában lévő székházat jellemezte, nem tudta pótolni. Szerzők ide már nem jártak ki beszélgetni.”

– fogalmaz Emőd Teréz.¹⁹²

190 M. KALÓ Judit, VADAS Ferenc, *New York, New York!*, Budapest 2006/5., 12.

191 70 év – 70 név. Janikovszky János – Móra Kiadó Vezérigazgató, Tulajdonos, Móra.hu, 2020. 12. 01. – <https://mora.hu/hir/70-ev-70-nev-janikovszky-janos> (Hozzáférés: 2023. július 1.)

192 EMÖD Teréz, *i. m.*

Janikovszky Éva a kezdetektől a kiadóban dolgozott, az ötvenes években lektora volt, később ifjúsági főszerkesztője, s 1987-es nyugdíjazásától kezdve is igazgatósági tag maradt.¹⁹³ Először 1981-ben, ötvenöt évesen küldte nyugdíjba¹⁹⁴ őt Szilvász György, az akkori igazgató, akinek leváltása után, két évvel később Janikovszky visszatérhetett állásába.¹⁹⁵ Szilvásy Sziládi János váltotta (1995-ig volt vezetői poszton). Amikor Janikovszky Évát 1981-ben nyugdíjba küldték, Rigó Béla lett az ifjúsági lektorátus vezetője (1988-ig). Janikovszky könyveit egy ideig a már említett Minerva adta ki.

A városligeti székházból később, 1995-ben a Váci útra került a szerkesztőség, miután a kiadó már részvénytársasággá alakult. A Váci úti időszakban csupán hét munkatársa volt már a Mórának.¹⁹⁶ Időközben a kiadó „vastartalékával együtt sajnos odalettek a lektori jelentései, a kéziratokkal együtt”¹⁹⁷ – fogalmazott Komáromi Gabriella. „A Váci úti telephelyen, ahova költözni kényszerültünk, nem volt raktározási lehetőségünk, vaspéldányok tűntek el, iratok, fontos kordokumentumok semmisültek meg” – mondta ezzel egybehangzóan Janikovszky János.¹⁹⁸ Balassa Anna elmondása szerint az egész vastartalék zúzdába került, illetve megsemmisítették. A nyolcvanas évek végétől méltatlan helyzetbe sodródott, költözésre kényszerült kiadónál, a rendszerváltás körüli évek rossz anyagi helyzete miatt, igazgató- és telephelyváltások után az is kétséges volt, egyáltalán fennmarad-e a Móra.¹⁹⁹ „Ma már csak a Nemzeti Bibliográfia fóliánsaiból tárható fel, mit adott ki az Ifjúsági Kiadó és a Móra. Szinte megírhatatlanná vált a kiadó története, az orális emlékezet dokumentumok nélkül ugyanis nem elegendő ehhez.”²⁰⁰

„Amikor a Móra a Városligetbe költözött, bérelt egy másik ingatlant is, amelyben szintén elhelyezést kapott a Magyar Könyv Alapítvány. Ennek Nemeskürty István tanár úr volt a vezetője, és amikor jött a privatizáció, akkor mi kértük, hogy egy, hadd maradjunk ott bérlőként, kettő, hadd vehessük meg a házat, vagy három, kapjunk valamifajta elhelyezési lehetőséget. Na, ezt főleg a Nemeskürty akadályozta meg, és ki lettünk onnan ebrudalva 1994-ben. Ez volt az a pillanat, amikor eldőlt a Móra-archívum sorsa [...] effektíve láttam, ott állt a konténer a Május 1. út udvarán, és hordták ki a népek az iratokat, szerződéseket, könyveket...”

193 1978-tól, megalakulásától 1995-ig az IBBY (Gyermekkönyvek Nemzetközi Tanácsa) magyar bizottságának az elnöke volt.

194 Gyakorlatilag „kényszernyugdíjazta” a kiadó számos munkatársát, így Lengyel Balázst is.

195 JANIKOVSKY Éva, *(Le)vonulás*, Élet és Irodalom 1987. febr. 6., 15.

196 Balassa Anna elmondása alapján, 2023. augusztus.

197 KOMÁROMI, Janikovszky Éva, 249.

198 MAKRAI Sonja, *Fontos kordokumentumok is megsemmisültek a rendszerváltást követő krízisben, de talpra álltak. Interjú Janikovszky Jánossal*, Hang 2020. 06. 14. – <https://hang.hu/konyveshaz/fontos-kordokumentumok-is-megsemmisultek-a-rendszervaltast-koveto-krizisben-de-talpra-alltak-117766> (Hozzáférés: 2023. július 1.)

199 Balassa Anna elmondása alapján 2023. augusztus.

200 KOMÁROMI, Janikovszky Éva, 249.

– fogalmaz Janikovszky János, a Móra Kiadó jelenlegi tulajdonosa.²⁰¹ A vastartalékot, vagyis minden könyvből, amit valaha kiadtak, hármat „le kellett tenni a kiadóban örök példánynak, azért, hogy ha újra kiadásra kerül, akkor legyen autentikus példány. Ezek a könyvek sorakoztak a mindenkori Móra Kiadó folyosóin hosszú-hosszú sorokban a plafonig” – fogalmaz Balassa Anna.²⁰² Ehhez képest mégis létezik valamiféle hevenyészett Móra Archívum, több ponton utal erre Komáromi Gabriella a Janikovszky-könyvben, ám ezek a dokumentumok nem hozzáférhetők: a „személyes emlékeket és a kiadó belső intézménytörténetére, »belháborúi«-ra vonatkozó információkat illetően Rigó Béla a tanúnk, aki a Móra Kiadó szerkesztője és Janikovszky Éva munkatársa volt, továbbá aki mindezekről eredeti dokumentumokkal is rendelkezik. A másolatokat a Móra Kiadó archívumának adta át, a továbbiakban erre hivatkozunk. L. Móra Archívum.”²⁰³ Rigó Béla, aki 1974 és 1988 között volt a Mórának előbb szerkesztője, majd főszerkesztője, már nem él.

Ha a kiadó rendszerváltás előtti időszakának történetét nem is láthatjuk ma még tisztán, néhány adat, dokumentum és a szubjektív vallomás eligazításul szolgálhat, bepillantást engedve egy olyan, gondosan kidolgozott-ellenőrzött könyvkiadási mechanizmusba, továbbá szerkesztőségi műhelymunkába, amely a maitól bár távol áll, a cél – részben, a szerkesztőké legalábbis – mégiscsak ugyanaz: a könyvek lehető legtöbbike minőségi és időtálló gyermek- és ifjúsági irodalom legyen, olyan, amelynek potenciális későbbi újrakiadásai lehetnek, olyan, amelyet felnőttek is szívesen vesznek a kezükbe, növelve mindezzel nemcsak az olvasók számát, de a gyermekirodalom presztízsét is.

E hosszú, szubjektív vallomásokkal tarkított irodalom- és kultúrtörténeti ismertető zárásául hadd idézzem Lengyel Balázst, aki újhaldasként és egyúttal mórasként 1973-ban így fogalmazott, s ma, ötven évvel később is érvényesnek látszanak sorai:

„Kedves Szülők! Régi pedagógiai elv, hogy érdemes odafigyelni arra, kikkel barátkoznak a gyerekeink. A gyerekirodalom, az igazi, olyan irodalom, amelyet minden művészi alkotásra nyitott ember (gyerek és felnőtt) egyaránt élvezettel olvas. Közös ügyünk, közös érdekünk, hogy mindnyájan tájékozódjunk benne.”²⁰⁴

201 CSAPÓ Ádám, *Hogy végezte a Móra Könyvkiadó archívuma síttszállító konténerben? És hogy sikerült ebből felállni? Interjú Janikovszky Jánossal és Balassa Annával*, Én Budapestem 2023. július 24. <https://enbudapestem.hu/2023/07/24/hogy-vegezte-a-mora-konyvkiado-archivuma-sittszallito-kontenerben-es-hogy-sikerult-ebbol-felallni> (Hozzáférés: 2023. július 24.)

202 Uo.

203 KOMÁROMI, Janikovszky Éva, 239.

204 LENGYEL Balázs, *Emancipáljuk-e a gyermekirodalmat* [1973] – Uő., *Közelképek. Válogatott tanulmányok*, Szépirodalmi, Budapest, 1979, 413.

Bibliográfia

- 70 év – 70 név. Csokonai Attila – Költő, Műfordító, Tanár, Könyvtáros, Vállalkozó, Főszerkesztő-helyettes, Móra.hu, 2020. 10. 05. – <https://mora.hu/hir/70-ev-70-nev-csokonai-attila> (Hozzáférés: 2023. július 1.)
- 70 év – 70 név. Diósi Katalin – Móra Kiadó korábbi Képszerkesztője, Móra.hu, 2020. 08. 04. – <https://mora.hu/hir/70-ev-70-nev-diosi-kati> (Hozzáférés: 2023. július 1.)
- 70 év – 70 név. Janikovszky János – Móra Kiadó Vezérigazgató, Tulajdonos, Móra.hu, 2020. 12. 01. – <https://mora.hu/hir/70-ev-70-nev-janikovszky-janos> (Hozzáférés: 2023. július 1.)
- „Én nem szoktam kimondani a tanulságot!” Beszélgetés Marék Veronikával, Pagony.hu, 2012. 05. 24. – <https://www.pagony.hu/en-nem-szoktam-kimondani-a-tanulsagot> (Hozzáférés: 2023. július 1.)
- [Sz. n.] Sokgyermekes anyákat tüntettek ki a Gyermekvédelmi Konferencián, Világosság 1951. július 2., 3.
- [VAJDA János] KIÁLTÓ SZÓ, Gyermekirodalom, Nővilág 1858. február 7., 86.
- „láthatatlan selyemsál a számon.” Nemes Nagy Ágnes és Lengyel Balázs leveleiből, s. a. r. BUDA Attila – PATAKY Adrienn – Tüskés Anna, Gondolat, Budapest, 2019.
- A „hatvanas évek” emlékezete. Az Oral History Archívum gyűjteményéből, szerk. MOLNÁR Adrienne, 1956-os Intézet, Budapest, 2004.
- A magyar gyermekvers. Gergely Ágnes beszélgetése Weöres Sándorral, Élet és Irodalom 1973. ápr. 7.
- A Népművelési Minisztérium Kiadói Főigazgatóságának levele Mészöly Miklósnak, 1955. szeptember 28., Holmi 2004/2. – <https://www.holmi.org/2004/02/meszoly-miklos-levelesladajabol>
- ACZÉL Judit, Hit és korszerűség. Interjú Szabó Magdával, Jelenkor 1997/9., 820.
- Andersen meséi, ford. Szendrey Júlia, Lampel, Budapest, 1856.
- ARENDT, Hannah, A totalitarizmus gyökerei, ford. Braun Róbert et al., Európa, Budapest, 1992.
- BARTAL Mária, Kertek Weöres Sándor Tűzkút című kötetében, Irodalmi Magazin 2023/3., 74–80.
- BELLA Katalin, A Szépirodalmi Könyvkiadó története 1950–1956, doktori disszertáció, ELTE BTK, Budapest, 2016, 29.
- BENEDEK Elek, Édes anyaföldem! Egy nép s egy ember története, bev. BENEDEK Marcell, Szépirodalmi, Budapest, 1979, 58.
- BETTELHEIM, Bruno, A mese bűvölete és a kibontakozó gyermeki lélek, ford., KÚNOS László, Gondolat, Budapest, 1985.
- BUDA Attila, A vas és az acél országa – Munkás, paraszt, értelmiség, munkaverseny lázában ég! Agitatív antológiaköltészet Magyarországon 1945–1956, szerk. L. SIMON László, Korona, Budapest, 2002, 14.
- CZIGÁNY Lóránt, Irodalom kényszerzubbonyban. Válogatott tanulmányok, Mundus Magyar Egyetemi, Budapest, 2006.
- (CS. I.), Könyvjelző, Magyar Ifjúság 1957/6., 4.
- CSAPÓ Ádám, Hogy végezte a Móra Könyvkiadó archívuma sittszállító konténerben? És hogy sikerült ebből felállni? Interjú Janikovszky Jánossal és Balassa Annával, Én Budapestem 2023. július 24. <https://enbudapestem.hu/2023/07/24/hogy-vegezte-a-mora-konyvkiado-archivuma-sittszallito-kontenerben-es-hogy-sikerult-ebbol-felallni> (Hozzáférés: 2023. július 24.)
- CSUKÁS István, Költők éhkoppon, Osiris, Budapest, 1996.
- DÉRY Tibor, Szép elmélet fonákja. Cikkek, művek, beszédek, interjúk (1945–1957), s. a. r. BOTKA Ferenc, PIM, Budapest, 2002, 288.
- DEZSÉNYI Katalin, Egy élet. Beszélgetések D. Major Klárával, Syllabux, Budapest, 2015.
- EMÖD Teréz, MÓRA kronológia, 2023. (kézirat)
- Esti Szabad Szó 1949. január 8., 3.

- FÖLDES Györgyi, *Indiánok a delfinek között – a Delfin sorozat indiánregényei*, Prae 2023/1., 33–40.
- GRESKOVITS Ágoston, *A' rendes kifejlődés, és a' célirányos nevelés' alapvonatai*, Tudományos Gyűjtemény 1836/11., 91.
- GRIMM, *Gyermek s házi regék Grimm után*, ford. Nagy István, Engel és Mandello, Pest, 1861.
- Gyerekműzsák. Új művészetpolitikai folyóirat*, Magyar Hírlap 1986. december 4., 4.
- Gyermekirodalom*, szerk. KOMÁROMI Gabriella, Helikon, Budapest, 1999, 177.
- H. J.: Weöres Sándor: *Bóbita*; G. B.: Mészöly Miklós: *Hétalvó puttyocska*, Család és Iskola 1955/11, 14.
- HAFNER Zoltán, *Az Újhold tagjai 1956-ban – Irodalom a forradalomban*, szerk. ANGALOSI Gergely, Universitas, Budapest, 2008, 112.
- HANSÁGI Ágnes, *Gyermekirodalom és gyermekolvasó a 19. századi magyar tömegmédiákban – Medialitás és gyermekirodalom*, szerk. HERMANN Zoltán – LOVÁSZ Andrea – MÉSZÁROS Márton – PATAKI Viktor – VINCZE Ferenc, Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan, Budapest, 2020, 107–118.
- HERMANN Zoltán, *Vázlat a magyar gyermekirodalom történetéhez – Mesebeszéd. A gyerek- és ifjúsági irodalom kézikönyve*, szerk. HANSÁGI Ágnes – HERMANN Zoltán – MÉSZÁROS Márton – SEKERES Nikolett, FISZ–Minerva, Budapest, 2017, 31.
- HORVÁTH Attila, *A cenzúra működési mechanizmusa Magyarországon a szovjet típusú diktatúra időszakában – Magyar sajtószabadság és szabályozás 1914–1989. Előadások a magyar sajtószabadság történetéhez*, szerk. PAÁL Vince, Média tudományi Intézet, Budapest, 2013, 82–83.
- HORVÁTH Attila, *A magyar sajtó története a szovjet típusú diktatúra idején*, Média tudományi Intézet, Budapest, 2013, 90.
- ILLÉS György, *A magyar ifjúsági irodalom kézikönyve*, Dekameron, Budapest, 2012.
- JÁLICS, *Művészek a gyerekekért*, Film Színház Muzsika 1984/12., 21.
- JANIKOVSKY Éva, *(Le)vonulás*, Élet és Irodalom 1987. febr. 6., 15.
- JANIKOVSKY Éva, *Naplóm 1938–1944*, Móra, Budapest, 2020.
- KÁDÁR János, *Első lépések*, Magyar Ifjúság 1957/19., 2.
- KARDEVÁN LAPIS Gergely, *Arany János és a gyerekkérs problémája*, Irodalomtörténet 2021/1., 18–47.
- KÁROLYI Amy, *Magyar írók szólnak gyerekekhez*, Új Idők 1946/1., 269.
- KÓKAY György, *A könyvkereskedelem Magyarországon*, Balassi, Budapest, 1997. <https://mek.oszk.hu/03200/03233/html/kokay20.htm> (Hozzáférés: 2023. július 1.)
- KOLTA Ferenc, *Húsz év ifjúsági irodalma 1945–1965 III.*, Jelenkor 1965/8., 737–744.
- KOLTA Ferenc, *Ifjúsági irodalom*, negyedik utánnyomás, Tankönyvkiadó, Budapest, 1971.
- KOMÁROMI Gabriella, *A csapatjátékos*, Irodalmi Magazin 2021/2., 47–51.
- KOMÁROMI Gabriella, *A gyermekkönyvek titkos kertje*, Pannonica, Budapest, 1998.
- KOMÁROMI Gabriella, *A Móra Kiadó 60. születésnapjára*. Elhangzott a Móra Kiadó 60. születésnapja alkalmából 2010. december 2-án az Uránia Nemzeti Filmszínházban, Csodaceruza, 2010. december 3. <http://csodaceruza.hu/?p=2328> (Hozzáférés: 2023. július 1.)
- KOMÁROMI Gabriella, *Elfelejtett irodalom. Fejezetek XX. századi ifjúsági prózánk történetéből 1900–1944*, Móra, Budapest, 1990.
- KOMÁROMI Gabriella, *Janikovszky Éva – Pályakép mozaikokban*, Móra, Budapest, 2014.
- KOMÁROMI Gabriella, *Sematizmuska. A sztálinizmus gyermekirodalmáról*, Iskolakultúra 1993/15–16., 141–147.
- KOMÁROMI Gabriella – RIGÓ Béla, *Szövegek metamorfózisa és vándorlása a gyermekirodalomban – A magyar irodalom története, III.*, szerk., SZEGEDY-MASZÁK Mihály – VERES András, Gondolat, Budapest, 461–471.
- KONDOR Péter János, *Hányféle Csukás István létezik? Interjú Farkas Lászlóval*, Irodalmi Magazin 2021/2., 5–10.
- KOVÁCS György, *A fiatal írók tanácskozásának tanulságai*, Szabad Ifjúság 1953. 02. 22., 4.

- KÖNYVES-TÓTH Lilla, *Keresd a könyvtárban!*, Gaál Éva rajzaival Móra, Budapest, 1982
- KOVÁCS Máté, *Az olvasóközönség, könyvkiadás, könyvtárak a dualizmus korában – A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében*, összeáll. Uő., Gondolat, Budapest, 1970, 77.
- LENGYEL Balázs, *Egy magatartás története*, Magvető, Budapest, 1986.
- LENGYEL Balázs, *Emancipáljuk-e a gyermekirodalmat [1973] – Uő., Közelképek. Válogatott tanulmányok*, Szépirodalmi, Budapest, 1979, 404–413.
- LENGYEL Balázs, *Francia ablak. Az 50-es évek irodalmi atmoszférájáról [1997] – Uő., Ki találkozik önmagával? Tanulmányok, emlékezések, naplójegyzetek*, Széphalom Könyvműhely, Budapest, 2001, 105.
- LŐCSEI Péter, *Költő(k) a hallgatás tornyában*, Vasi Szemle 2016/5., 591–602.
- LYONS, Martin, *A 19. század új olvasói: nők, gyermekek, munkások – Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*, ford. SAJÓ Tamás, szerk. Guglielmo CAVALLIO – Roger CHARTIER, Balassi, Budapest, 2000, 348–380.
- M. KALÓ Judit, VADAS Ferenc, *New York, New York!*, Budapest 2006/5., 12–15.
- Magyar irodalmi lexikon*, I., főszerk. BENEDEK Marcell, Akadémiai, Budapest, 1963, 488–489.
- MAKRAI Sonja, *Fontos kordokumentumok is megsemmisültek a rendszerváltást követő krízisben, de talpra álltak. Interjú Janikovszky Jánossal*, Hang 2020. 06. 14. – <https://hang.hu/konyveshaz/fontos-kordokumentumok-is-megsemmisultek-a-rendszervaltast-koveto-krizisben-de-talpra-alltak-117766> (Hozzáférés: 2023. július 1.)
- MARGÓCSY István, *Líra és rendszerváltás – A demokrácia reménye. Magyarország, 1945*, szerk. RAINER M. János – STANDEISKY Éva, 1956-os Intézet, Budapest, 2005, 128–129.
- Mesebeszéd. A gyerek- és ifjúsági irodalom kézikönyve*, szerk. HANSÁGI Ágnes – HERMANN Zoltán – MÉSZÁROS Márton – SEKERES Nikolett, FISZ, Budapest, 2017. (Minerva Könyvek 8.)
- MÉSZÖLY Miklós, *A mese korszerű (Régi jegyzetek egy régi interjúhoz) – Uő., Érintések*, Szépirodalmi, Budapest, 1980, 139–140.
- MIKOLA Katalin, *Tájékozódás*, Fejér Megyei Könyvtáros 1986/2., 55–64.
- MRÁV Noémi, *A tévémaci tudatformáló szerepe*, Médiautató 2009/2. https://www.mediakutato.hu/cikk/2009_02_nyar/01_tevemaci_allamszocializmus/ (Hozzáférés: 2022. november 21.)
- NEMES NAGY Ágnes, *A gyermekversek minősége*, Könyv és Nevelés 1981/3., 95.
- FÖLDES NEMES NAGY Ágnes, *Az élők mértana. Prózai írások*, II., Osiris, Budapest, 2004.
- NÉMETH Luca Anna, *A Singer és Wolfner Kiadó gyerekkönyv-kiadási és hirdetési tevékenysége a századfordulón 1888–1920*, Magyar Könyvszemle 2018/4., 411–443.
- PATAKY Adrienn, „Gyógyír volt számomra Nemes Nagyot fordítani.” Interjú Guillaume Métayer-vel, Irodalmi Magazin 2022/1., 100.
- PATAKY Adrienn, *„népi szürrealista” és az újholdasok*, Irodalmi Szemle 2019/7–8., 23–43.
- PATAKY Adrienn, *Menedék és hivatás. Nemes Nagy Ágnes és az iskola*, Irodalmi Magazin 2019/3., 61–66.
- PÓSA Lajos, *Hogy kell írni a gyermekeknek?*, Magyar Salon 1890/12., 138–139.
- RANSCHBURG Jenő, *A tündérmesék lélektanából*, Eső 2001/2., 90–92.
- RÉVAI József, *Tanuljunk a szovjet kultúrától – Uő., Irodalmi tanulmányok*, Szikra, Budapest, 1950, 270–277.
- RIGÓ Béla, *Metszéspontok – Kádár-kori emlékek*, Somogy 2019/2., 67–79.
- SCHEIN Gábor, *Az autonómia és heteronómia fogalmáról Weöres Sándor politikaképe alapján*, Irodalomtörténet 2022/3., 247–264.
- SIMÁNDI Irén, *Politika, társadalom, gazdaság a Magyar Rádióban 1945–1948*, Gondolat, Budapest, 2012.
- SOLTÉSZ Márton, *A semlegesség illúziója. Közelitések az Aczél György – Szabó Magda-vonalhoz – Batthyány Lajos Alapítvány Doktori Ösztöndíjprogram Tanulmánykötet 2020/2021*, szerk. DEZSŐ Tamás – PÓCZA István, Batthyány Lajos Alapítvány, Budapest, 2022, 710–750.

- Soltész Márton, *Két „szakmabeli”. Adalékok a Király István – Szabó Magda-vonal történetéhez*, Tiszatáj 2017/10., 71–80.
- STANDEISKY Éva, *Gúzsba kötve. A kulturális elit és a hatalom*, 1956-os Intézet, Budapest, 2005, 167.
- Szabadság. *Magyar írók antológiája*, Szépirodalmi, Budapest, 1951.
- SZABÓ Magda, *Koncentrikus körök – Uő., Kívül a körön*, Szépirodalmi, Budapest, 1980, 515.
- SZONDY György, *A magyar ifjúsági irodalom gyermekkora*, Protestáns Szemle 1932/6., 398–409.
- SZÖNYEI Tamás, *Titkos írás. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet*, I., Noran, Budapest, 2012.
- Sztálint köszöntjük. Magyar költők versei a 70 éves Sztálinhoz*, Franklin, Budapest, 1949.
- TÓTH Gyula, *Feljegyzés Siklós elvtársnőnek*, 1965. december 14. – *Írók pórázon. A Kiadói Főigazgatóság irataiból, 1961–1970*, szerk. Uő. – VERES András, Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézet, Budapest, 1992, 3319–320.
- TÓTH László, *Gyermek- és ifjúsági könyvújdonságok*, Népszabadság 1966. december 17., 9.
- URBANIK Tímea, *A vásári bohózatról a mese-groteszkig. Mészöly Miklós bábos kapcsolódási pontjai*, Art Limes 2007/4., 37–42.
- Világirodalmi lexikon*, IV., főszerk. KIRÁLY István, Akadémiai, Budapest, 1975, 738–741.
- WAGNER, *Hová surran a gyík? A gyerekeket szolgálják*, Magyar Hírlap 1977. február 4., 4.
- ZÁHONYI Ede, *A magyar úttörősjátó három évtizede 1946–1976*, Ságvári Endre Könyvszerkesztőség, Budapest, 1980.
- Zárt, bizalmas, számozott. Tájékoztatáspolitikai és cenzúra 1956–1963 (Dokumentumok)*, szerk. CSEH Gergő Bendegúz – KALMÁR Melinda – PÓR Edit, Osiris, Budapest, 1999.
- ZÖLD Ferenc, *A magyar könyvkiadás és könyvterjesztés 1945–1985*, Magyar Könyvszemle 1985/3–4., 242–261.

Vackor, Bors néni és a többiek

A GYEREKVERS HELYZETÉNEK ALAKULÁSA AZ UTÓBBI 70 ÉVBEN

Szlukevényi Katalin

Az 1950-ben alapított Ifjúsági Kiadó jogutóda, a Móra Könyvkiadó 70. születésnapját reprezentatív kiadvánnyal kívánta megünnepelni. Az évforduló jó alkalmat kínált a történeti áttekintésre, és a szerkesztőségben úgy döntöttünk, hogy a méltó ünnepeléshez az antológia műfaja a legalkalmasabb. Így született meg az a két kötetből álló gyerekkvessgyűjtemény, amely a jelen írás kiindulópontjául szolgál. Az első, 2020-ban megjelent rész címe *Diridongó – válogatott versek óvodásoknak*; ezt a könyvet én szerkesztettem, és Láng Annamária illusztrálta. A folytatás 2022-ben jött ki *Miért vagyok gyerek? – Vagány versek iskolásoknak* címmel; ebbe a verseket Szekeres Niki válogatta, illusztrátora pedig Klement Csaba lett. Mindkét kötet azonos formátumú, és ugyanazon a koncepción alapul, azaz tematikus ciklusokba rendezett mintát ad neves kortárs, illetve a huszadik század második felében aktív költők gyerekverseiből, de mind a szövegek, mind a rajzok igazodnak a két korosztály eltérő igényeihez. Az első kötetrel végzett munka során óhatatlanul át kellett gondolnom a gyerekeknek szóló versek helyzetét az elmúlt hét évtized során, és véleményemet a második kötet olvasása is megerősítette. Úgy látom, hogy az említett időszakban a magyar nyelvű gyerekköltészet kétszer is felívelt, egészen más okokból, bár poétikailag sok szempontból hasonló eredményekkel. Az alábbiakban ezt a két virágkort tekintem át röviden a két antológia szerzőinek apropóján, különös tekintettel a Móra Kiadóhoz erősen kötődő, mára klasszikussá vált két költő: Nemes Nagy Ágnes és Kormos István munkásságára.

„Az a helyzet, hogy már jó ideje beszélhetünk a magyar gyerekköltészet reneszánszáról”¹ – állapította meg Nemes Nagy Ágnes *A gyermekversek minősége* című előadásában, amelyet az IBBY (International Board on Books for Young People, azaz a Gyermekkönyvek Nemzetközi Tanácsa) prágai találkozásán tartott. 1980 szeptemberében megfogalmazott véleménye ma ismét érvényesnek tűnik, ám mostanra az általa tárgyalt, a huszadik század közepén kezdődő és nagyjából a hetvenes évek végéig terjedő gyerekköltészet reneszánsz mellett kirajzolódik egy második is, amely az utóbbi pár évtized fejleménye, és nem kizárólag a magyar irodalomban érzékelhető. E két korszak megértéséhez érdemes a magyar gyerekversek történeti alakulására nemzetközi kontextusban vetni egy pillantást.

1 NEMES NAGY Ágnes, *A gyermekversek minősége*, Könyv és Nevelés, 1981/3, 95–98, 96.

A gyerekeknek szóló mesék, mondókák, dalok bizonyára a felnőtteknek szóló versekkel és elbeszélésekkel párhuzamosan léteztek a népköltészet kezdeteitől fogva, mivel azonban ezek szájhagyomány útján terjedtek, írásos rögzítésükre többnyire csupán évszázadokkal vagy akár évezredekkel később, jobbra a romantika néphagyomány iránti érdeklődése nyomán került sor. Vagyis az írott gyerekirodalom jóval később jelenik meg, mint a felnőtteknek szóló. Számos, a gyerekirodalom történetét áttekintő kutató, például Kimberley Reynolds a 17. századra teszi az első, kifejezetten gyermekközönséget célzó könyvek megjelenését Európa-szerte.² Ezek kezdetben moralizáló, a keresztény gyermeket a kegyes életre oktató művek, mint például a puritán James Janeway: *A Token for Children* (1672) című műve – az egyik legelső kiadvány a fiatal korosztály számára Matthew Grenbynek az angol nyelvű gyerekirodalom kezdeteit feltérképező listája szerint³ –, amely korán elhunyt gyerekeknek a mai olvasó számára meglehetősen bizarr élettörténeteivel kívánja a helyes útra terelni az ifjú olvasót. A rövid prózai biográfiák sorában néhány vers – himnusz, imarészlet, dal – már ebben a könyvben is megjelenik, de csupán kiegészítésképpen.

A befogadhatóságot, megjegyezhetőséget elősegítő verses forma aztán kifejezetten dominánssá válik a 18. század közepén, amikor a gyerekirodalom Európa több országában is virágzásnak indul. Harvey Darton a gyerekirodalom önállósulását konkrétan John Newbery kiadványa, az *A Little Pretty Pocket Book* 1744-es megjelenéséhez köti.⁴ Amint az a teljes címből kiderül, ez a *Szép kis zsebkönyv, amelyet a kis Tom úrfi és a szép Polly kisasszony mulattatására szántak*, egyszerű, rimes versikét rendel az ábécé minden egyes betűjéhez, és a borító alcímként szolgáló latin és angol felirata is hangsúlyozza a didaktikus célzatot: „Delectando monemus. Instruction with Delight”, azaz: „Oktatás és öröm.”

A horatiusi gyönyörködtetve tanítás szellemisége figyelhető meg közel egy évszázaddal később az első magyar gyerekkönyvben is. Bezerédj Amália: *Flóri könyve* (1836) című gyűjteménye szintén az ábécével indít, majd a szótagolva olvasást segítő „Olvasó gyakorlások” című fejezet következik, ezután pedig képekkel, sőt néhány dal kottájával kiegészített, kellemes hangzású versek formájában ad át földrajzi ismereteket, illemszabályokat s egyéb, a szerző által alapvetőnek ítélt tudást. Mint azt a kiadó, Heckenast Gusztáv az 1840-es kiadás előszavában kiemeli, a mű sikerét az mutatja, ha „a’ gyermek gyönyörködve forgatja e’ könyvecskét”, továbbá ha „egy két magyar anyában eszme ’s kedv foganzik a’ magyar kisdetek képeztetésüket hasonló mód elősegíteni”.⁵ Vagyis a magyar gyerekirodalmi hagyomány jobbra szintén edukációs szándékú szórakoztató versikékkal indul.

2 Kimberley REYNOLDS, *Children’s Literature: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, 2011, 24.

3 Matthew O. GRENBY, *Children’s Literature*, Edinburgh University, Press, 2008, ix.

4 F. J. Harvey DARTON, *Children’s Books in England: Five Centuries of Social Life*, Cambridge University Press, 1982, 2.

5 Bezerédj Amália, *Flóri könyve sok szép képekkel, földrajzokkal és muzsika melléklettel*, Pest, Heckenast Gusztáv, 1940, *Előszó* 2., számozás nélküli oldala.

A kezdetek fenti, hevenyészett áttekintéséből is kiviláglik két, témánkra vonatkozóan fontos mozzanat. Az egyik, hogy a vers a legelső nyomtatott kötetektől fogva meghatározó jelentőségű a gyerekirodalomban. A másik, hogy a verses formát szemlélatomást elsősorban ornamentális funkciója miatt választják a szerzők, remélve, hogy a fülnek kellemes hangzás megkönnyíti a gyerek számára az elsajátításra szánt tartalom befogadását, különösen mivel a legkisebbek maguk még nem tudnak olvasni, azaz a nekik szóló könyveket felolvasásra szánják a szerzők, és az elhangzó szövegben a kötött forma erősebben érzékelhető. Ebből az elvi alapvetésből sok minden következik. Pozitív eredmény, hogy az utóbbi két-háromszáz évben függetlenedett a gyerekirodalom a felnőtteknek szóló írásoktól, igyekezve igazodni olvasóinak a felnőttektől eltérő igényeihez, kialakítva saját nyelvezetét, műfajait, hagyományát. Negatív fejlemény azonban, hogy ekképp a gyerekvers hosszú időn át sokszor szándékosan leegyszerűsített nyelvű, didaktikus versikéket jelentett, amelyek közhelyszámba menő ismereteket közöltek olvasóbarát stílusban, nélkülözve a felnőtteket célzó irodalom komplexitását.

Ez utóbbi felfogás – és számos egyéb irodalomszociológiai tényező – miatt a gyerekirodalom gyakorlatilag a huszadik század végéig alacsonyabb rangúnak számított a felnőtteknek szóló művekhez képest. Jól illusztrálja ezt a közvélekedést a már említett Nemes Nagy-előadás egyik részlete: „mindazok, akiről a következőkben szó esik, országunk neves, sőt olykor legjobb költői közé tartoznak (presztízsérték!), akik hírnevüket nem a gyerekirodalomban szerezték, hanem az úgynevezett »nagy irodalomból« léptek át folyamatosan a gyerekversek területére”.⁶ Ebben a mondatban Nemes Nagy Ágnes, aki maga is kora egyik legjelentősebb magyar gyerekversezője, egyértelműen hierarchikus rendszerként jeleníti meg az irodalmat, amelyben élvonalbeli kollégái teljesítményének legitimálásához szükségesnek érzi megemlíteni az árulkodó szóhasználatát „nagy”-ként jellemzett, azaz nem csupán felnőtt olvasóknak szóló, hanem egyszersmind érzékelhetően magasabb rendűnek is tekintett irodalomban elért sikereiket. Ezt az álláspontot persze részben a sajátos magyar irodalompolitikai helyzet magyarázza, mivel az 1948-as kommunista hatalomátvételtől fogva – ahogy arra többek közt Komáromi Gabriella is rámutat – „»Hallgató« nagy költőink műfordításból éltek, és gyermekverseket írtak. Illyés, Kassák, Weöres, Pilinszky, Nemes Nagy Ágnes és sokan mások. A gyerekek szerencséje, hogy akkoriban az irodalom margójára szorultak.”⁷ Azaz épp Nemes Nagy generációjának számos élvonalbeli alkotója úgy élte meg saját gyerekirodalmi tevékenységét, mint amire politikai nyomásra és megélhetési okból, az elsődlegesnek tekintett, „valódi” társadalmi tétellel bíró felnőttirodalom művelése helyett kényszerült.

Ennek a felemás helyzetnek az eredménye a gyerekversek már említett, első reneszánsza. Az 1950-es évektől a legjelesebb magyar költők egymás után írják az izgalmasnál izgalmasabb gyerekverseket, kivételes intenzitással mozgósítva kreatív energiákat ezen a területen, ahová épp annak vélt jelentéktelensége miatt szorultak, és amelyet

6 NEMES NAGY Ágnes, *A gyermekversek minősége*, Könyv és Nevelés, 1981/3, 95–98, 96.

7 KOMÁROMI Gabriella, *A gyermekversek titkos kertje – Tanulmányok, esszék, kritikák*, Pannonic, 1998, 25.

pont az ő teljesítményük virágoztat fel. Azaz ennek az időszaknak a vívmánya, hogy a gyerekköltészet immár nem csupán egy-egy kivételes darabban – például Petőfi Sándor *Arany Lacinak* (1847) írt, közismert meséjében, vagy Szabó Lőrincről a *Lóci óriás lesz* (1933) filozofikus gondolatmenetében – éri el a felnőttirodalom színvonalát, hanem jelentős mennyiségben tűnnek fel benne a felnőtteknek szóló szövegekkel összemérhető poétikai komplexitású versek.

Nemes Nagy Ágnes példájánál maradva: a bejárónője által ihletett *Bors néni könyve* (1978) nemcsak könnyed szürrealizmusa és bravúros zeneisége tekintetében méltó párja a szerző bármelyik, felnőtteknek írt művének, hanem a címszereplő ábrázolása is messze túlmutat az idős nőkre vonatkozó kliséken. Az *aranyecset* (1962) keleti forráson alapuló, szövevényes, verset és prózát váltakoztató meséje pedig gazdag és többértékű jelentéseket kínál a fiatal és az idősebb olvasók számára egyaránt. A fő történetszál, amelyben a valóságot teremteni képes, varázslatos aranyecset tulajdonosa, a fiatal festő, Szádeli számos kaland után magával a császárral is megküzd, olvasható fordulatos meseként, amelynek pozitív főhőiséért lelkesen izgulnak az óvodások – a szerző születésének századik évfordulója alkalmából készült színpadi adaptáció Léner András rendezésében⁸ egyértelmű sikernek bizonyult a gyerekközönség előtt –, de az ötvenes évek szovjetizálódó Magyarországot ismerő felnőtt számára ez egyszersmind allegória is a művészről, aki a végsőkig ellenáll, amikor képességeit a politikai hatalom saját propagandacéljaira próbálja kisajátítani. A cselekmény főszálába fűződő mesebetétek némelyike szintén gazdag korabeli áthallásokban. Így *A Ponty-királyfi*⁹ címszereplője, Zétár kezdetben kiszolgáltatott kishal, aki retteg a csukáktól, és jogos önvédelem céljára kér fogat Szádelitől. Amint azonban a fiú jószándékúan fölfegyverzi a pontyot, az azonnal visszaél a hatalmával. „Öli, gyilkolja a halakat, senki meg nem állhat előtte. Saját fajtáját sem kíméli, folyik a pontyvér a vízben, menekül, aki bír. Gonosz, gonosz lett Zétár, mióta foga van. Azt mondja, ő a ponty-király”¹⁰ – panaszkodik egy béka Szádelinek, és a fiú vívódásában, hogy kinek segítsen, ha a segítség újabb erőszakhoz vezet, nehéz nem ráismerni a korszak értelmiségi alkotóinak ambivalens érzéseire, akik egyrészt maguk is támogatták, hogy a háború előtt mélyszegénységben élő rétegek jobb helyzetbe kerüljenek, másrészt elborzadva látták, ahogy néhányan épp azok közül, akik korábban maguk is rengeteg megpróbáltatáson mentek keresztül, frissen szerzett hatalmukat mások elnyomására kezdték használni. Hasonlóképp *Rózsa-rózsa* története az élő fát megsebző művészről és a kertészfiú meg a címszereplő egymást kölcsönösen elpusztító-feltámasztó, szenvedélyes kapcsolatáról a héjanász jellegű felnőtt szerelmek bonyodalmait jeleníti meg a mese gyönyörűséges képeiben.

8 Zichy Műhely, *Az aranyecset*, bemutató 2022. január 14. <https://zichyszinmuhely.hu/eloadas/az-aranyecset/>

9 Későbbi kiadásokban: *A ponty-király*. ld. NEMES NAGY Ágnes, *Az aranyecset*. https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/NEMESNAGY/nemesnagy00308a_kv.html

10 NEMES NAGY Ágnes, *Az aranyecset*, Móra, 1962, 39.

A szocializmus évtizedeiben a gyerekirodalomba kényszerült és annak keretei közt is egymást inspiráló, élvonalbeli magyar költők számára fontos találkozási pontot jelentett az Ifjúsági Kiadó szerkesztősége. Különösen jelentős Kormos István, aki az alapítástól kezdve egészen 1977-ben bekövetkezett haláláig dolgozott ott szerkesztőként, valamint Nemes Nagy Ágnes egykori férje, Lengyel Balázs író, aki 1963-ban csatlakozott a szerkesztőséghez. Állásuknak köszönhetően mindketten számos kiváló irodalmár barátjukat tudták munkával ellátni, és a körülöttük kialakult szellemi műhely hatása az ifjúsági irodalom határain messze túlmutatóan érvényesült, például az 1964-ben indult *Kozmosz Könyvek* sorozat révén, amelyben a felnőtteknek szóló szépirodalom kiemelkedő könyvei is helyet kaptak. Így például Lengyel Balázs utolsó, a Móránál töltött évében, 1981-ben a *Kozmosz* sorozat részeként jelent meg mind Rakovszky Zsuzsa, mind Ferencz Győző első verseskötete, a *Jóslatok és határidők*, illetve a *Ha nem lenne semmi nyom*.

E műhely alakjait idézi meg Kormos talán legismertebb gyerekkönyve, a *Mese Vackorról, egy pisze kölyökmackóról* (1956). A *Vackor az óvodába érkezik* című részben a narrátor névsorolvasást tart.

Hej, óvoda,
óvoda,
de sok gyerek
jár oda:
Katona Anna – egy,
Varga Bence – kettő,
Pór Jutka – három,
Fazekas Marci – négy,
Fazekas Eszter – öt,
Domokos Matyi – hat,
Vas Pista – hét,
Pengő Gyöngyi – nyolc,
Fodor Dávid – kilenc,
Kováts Vicu – tíz...

A tréfásan óvodásként ábrázolt alakok egy része valóban gyerek lehetett a mű születése idején, másokban viszont egyértelműen felismerhetők Kormos irodalomtörténetből jól ismert munkatársai. Katona Anna (1920–2005) valószínűleg az 1975-ben Amerikába emigrált irodalomtörténész és angolos műfordító. Janikovszky János emlékei szerint – aki a mórás szerző és szerkesztő Janikovszky Éva fiaként gyerekkorából jól ismeri a kiadó korabeli munkatársait – „Varga Bence” a szintén mórás szerző Varga Katalin (1928–2011) fiára, a történész és kurátor Varga Benedekre (1962) utal. „Pór Jutka” bizonyára Pór Judit (1931–1995) műfordítóként azonosítható, aki Lator László költő és műfordító feleségéként Kormos baráti köréhez tartozott. Szintén Janikovszky János szóbeli közlése alapján „Fazekas Marci” és „Fazekas Eszter” Fazekas Anna (1905–1973) gyerekei voltak, és ő nemcsak az ifjúsági kiadó fontos szerzőjének számított, hanem az

intézmény igazgatója is volt 1952–1962 között, azaz a *Vackor* első kötetének írása idején. „Domokos Matyi” való életbeli megfelelője Domokos Mátyás (1928–2006) irodalomtörténész, míg „Vas Pista” szemlátomást Vas István (1910–1991) költő, műfordító. Janikovszky János azonosította Pengő Gyöngyit is a Móra egykori szerkesztőjeként, Fodor Dávidot pedig Fodor András (1929–1997) költő fiaként; Fodor András *A kollégium – Napló, 1947–1950* (1991) című könyvében többször ír Kormoshoz fűződő, egyetemista korában kezdődött barátságáról. Egyedül a „Kováts Vicu” alakját inspiráló kollégának nem sikerült nyomára bukkannom. Azaz a korszak egyik legnépszerűbb gyerekkönyve, a *Vackor* sorozat verses elbeszélésének első darabja egyszersem a kulcsregény jellegzetességeivel is eljátszik: a szerző cinkosan kacsint össze az olvasóval, aki az óvodások otthonos társaságában a költő közeli barátaira ismerhet, a „lompos, loncsos és bozontos, híres, neves, nevezetes, piszen pisze kölyökmackó”-ban pedig magára Kormosra. Nagyszabású önéletrajzi összegzése, a címét Gulácsy Lajos festő egyik képétől kölcsönző *Nakonxipánban hull a hó* is megerősíti ez utóbbi olvasatot.

NN mandula ízeit
mentettem volna fogkefémre
Vackorral azonosított
a mesebeli medveboccsal

ki tengermélyből hangtalan
szóval halántékomra csattant
elhallgatta a mondhatót
kikotyogta a mondhatatlant

három lépésre villogott
egy aranyisasakos fej mindig¹¹

Az NN monogram mögött felsejlő Nemes Nagy Ágnes a legendás szőke hajkoronáját és tiszteletet parancsoló viselkedését egyszerre érzékeltető „aranyisasak” metonímiáján kívül egyik legtöbbször idézett sorpárja egyértelműsíti: „ne mondd soha a mondhatatlant / mondd a nehezen mondhatót”.¹²

Más szóval az Ifjúsági Kiadó – 1957-től Móra Ferenc Ifjúsági Kiadó – szerkesztősége körül az ötvenes évektől kialakuló szellemi műhely jóvoltából radikálisan átalakult a magyar gyerekversek. A politikailag kisajátított felnőttirodalom helyett a hallgatást választó szerzők közül sokaknak jelentettek menedéket – a műfordítás mellett – a gyerekirodalmi megbízások, és az ő munkájuk nyomán bekövetkezett a gyerekversek rene-

11 Kormos István, *Nakonxipánban hull a hó*, Nógrád Meggyei Tanács V. B. Művelődésügyi Osztálya, 1971, 100.

12 NEMES NAGY Ágnes, *Elégia egy fogolyról* – NEMES NAGY Ágnes, *Összegyűjtött versek*, Jelenkor, 2016, 176.

szánsza. Műveikben a korábbinál sokkal átjárhatóbbá vált a felnőtteknek és gyerekeknek szóló költészetet elválasztó határvonal, illetve a leegyszerűsítő közlésmód helyére olyan hangok léptek, amelyek igazodtak ugyan a legfiatalabb olvasók sajátos igényeihez, de összetettség és ötletesség tekintetében megfeleltek a felnőtteknek szóló irodalom színvonalának.

A magyar gyerekversek második reneszánsza nagyban épít az előző virágkor eredményeire, de a felvirágzás ezúttal nem egy speciális regionális helyzetnek köszönhető, sokkal inkább illik egy globális trendbe. A gyerekirodalom népszerűsége a huszonegyedik században látványosan megugrott Magyarországon, amit a könyvpiaci statisztikai adatai is bizonyítanak.¹³ Ezzel összhangban a korábban meglehetősen elhanyagolt terület elkezdett jelentős figyelmet kapni az utóbbi pár évtized során mind itthon, mind a nemzetközi kutatásokban.

Hadd érzékeltessem a változást két hazai idézettel. 1974-ben Zalabai Zsigmond még így panaszkodott:

„A gyermekverseknek – magyar vonalon – jóformán szakirodalma sincs. Nem kíséri olyan hatalmas tanulmány- és esszéhullám, mint a felnőtt-költészetet, s ha olykor az érdeklődés középpontjába kerül is, a megjelent írások korántsem vázolják fel esztétikai rendszerét, nem tisztázzák megnyugtatóan elméleti kérdéseit, nem a művészi tükrözés sajátosságát s ennek stílusbeli vetületét. »A kritika, ami nincs«” – jellemzi tömören a helyzetet Iszlai Zoltán.¹⁴

Ezzel szemben Kérchy Anna a 2017-es megjelenésű *The Edinburgh Companion to Children's Literature* című gyerekirodalmi tanulmánykötetről szóló recenziójában már a szakirodalom gazdagságát hangsúlyozza: „Ahogy a szerkesztők az előszóban megállapítják, mára olyan mértékben megnőtt a gyerek- és ifjúsági irodalommal tudományos igénnyel foglalkozó folyóiratok, tanulmánykötetek, kutatócsoportok, konferenciák és kiadók száma, hogy lehetetlen teljes körű, kimerítő áttekintést nyújtani a szakmai fejleményekről.”¹⁵ A változást nemcsak a nemzetközi kritika, hanem a magyar nyelvű alkotók is észrevették, ahogy arra Mészáros Márton mutatott rá épp a *Diridongó* kö-

13 A KSH adatai szerint „2001-ben 12 568 ezer kötet szépirodalmat és 2111 ezer kötet gyerek- és ifjúsági irodalmat nyomtattak, míg 2020-ban 6126 ezer felnőtteknek, illetve 5417 ezer fiatal olvasóknak szóló művet; azaz – ismét kerekítve – a szépirodalom példányszáma felére esett vissza, miközben a gyerek- és ifjúsági irodalomé két és félszeresére nőtt.” SZLUKOVÉNYI Katalin, *Kié az aranyalma? – Egy szerkesztő észrevételei Zalka Csenge Virág népmesegyűjtményei kapcsán*, Mesecentrum 2022. VII. 4. <https://mesecentrum.hu/esszektanulmanyok/kie-az-aranyalma.html>.

14 ZALABAI Zsigmond, „A játszótársam, mondd, akarsz-e lenni” – Töprengés a gyermekversről és a hazai magyar gyermekversekről, Irodalmi Szemle, 1974/9, 824–836, 825.

15 KÉRCHY Anna, *Kortárs angolszász gyerekirodalom-tudományi körkép*, Helikon 67/4 (2021), 625–634.

tetbemutatójának online beszélgetésében „[...] érzékelek egy ilyet, hogy [...] most már nem lehet úgy menő költő valaki, hogyha nincs egy menő gyerekverskötete”.¹⁶

A két korszak – a Nemes Nagy prágai előadásában tárgyalt, az 1970-es évek végéig tartó első reneszánsz, valamint a 21. század eleje óta érzékelhető második virágkor – vertermésének áttekintéséhez jó kiindulópontot kínálnak a Nemes Nagy által felvázolt verstípusok. Ő az alábbi kategóriákról beszél: 1. Weöres Sándor „dallamos, játékos” szürrealizmusa;¹⁷ 2. az „önéletrajzi elemek”-ből építkező Zelk Zoltán;¹⁸ 3. Tamkó Sirató Károly, aki „az avantgarde felől érkezett a gyerekköltészetbe”, és akinek „nyelvi bukfeneci, expresszionista tréfái” figyelemre méltóak;¹⁹ 4. „a népi alap” fontosságát bizonyító Kormos István és Csanádi Imre;²⁰ illetve 5. Orbán Ottó, Horgas Béla és Gyurkovics Tibor, akik megpróbálják „prózaibbra fogni a gyerekvers hangját. Témáik a mindennapok, modern környezetünk témái, a gyerek problémáival közvetlenül, természetesen foglalkoznak. Eszközük a szabadvers.”²¹

A *Diridongó*, illetve a *Miért vagyok gyerek?* kötetait végiglapozva a kortárs szerzőknél hasonló irányok figyelhetők meg, bár némi arányeltolódással. A fenti sorrendben haladva: 1. a Weöres Sándor által kijelölt, erősen zenei motivációjú gyerekköltészet folytatói között említhető többek közt Szabó T. Anna és Rutkai Bori. A 2. és 5. kategória mára szerintem nem választható szét szigorúan, mert míg Nemes Nagy idején Zelk kötött formái és a másik három szerző szabadversei egyértelműen elkülönítették a kétféle irányt, mára akár ugyanazon szerző is szabadon váltogatja a kötött és szabad formát – gondoljunk például Tóth Krisztinára –, és ha az önéletrajzi elemeket, a mindennapok valóságából vett témákat, a gyerekek tényleges problémáit vizsgáljuk, ezek a kritériumok tekinthetők akár szinonimnak. Ez az irány egyébként kifejezetten népszerű lett – ahogy azt Nemes Nagy is megjósolta²² –, többek közt az *Ami a szívedet nyomja: mai svéd gyermekversek* címmel, Tótfalusi István válogatásában megjelent antológiának köszönhetően, amelynek nyomán a „svéd gyerekvers” – a valós élet visszásságaira gyerek nézőpontból reflektáló, humoros szabadvers – gyakorlatilag önálló terminussá vált a magyar szakirodalomban; itt többek közt Ijjas Tamás, Kiss Ottó, Kollár Árpád, Lackfi János, Turbuly Lilla és Vörös István nevét érdemes említeni. 3. Az eleven képzeletvilágú, de – a Weöres-féle, hangzásalapú irányzattal szemben – inkább a kép és a nyelv törvényszerűségei által vezérelt, eredeti humorú megközelítés szintén stabilan termékenynek bizonyul, főleg az angol nonszensz költészet inspirációjával megtámogatva, például Varró Dániel, illetve Gáti István, Havasi Attila, Keresztesi József verseiben. 4. A népdalra emlékeztető, hagyományos, négy soros, kiegyensúlyozottan rímelő

16 MÉSZÁROS Márton, *Diridongó kötetbemutató*, Őszi Margó Fesztivál 2020. X. 8., 17:29–17:50 <https://www.youtube.com/watch?v=XdQtWn8iLYg&t=1067s>.

17 NEMES NAGY Ágnes, *A gyermekversek minősége*, Könyv és Nevelés, 1981/3, 96.

18 I. m. 97.

19 I. m. 97.

20 I. m. 97.

21 I. m. 97.

22 I. m. 97.

formák vannak talán leginkább visszaszorulóban, bár ezekre is akad példa Miklya Zsolt vagy László Noémi egy-egy versében. Végül a két kötet felhozatalát áttekintve radikálisan új kezdeményezést nem látok a mostanság fellendülőben lévő gyerekköltészetben. A szabadvers és a humor ugyan nagyobb teret nyert a dallamos, hagyományos formákhoz képest, és talán több szerző kísérletezik változatos formákkal, de gyakorlatilag az összes kortárs gyerekvers tekinthető a Nemes Nagy által leírt valamelyik verstípus folytatásának vagy újraértelmezésének.

Összességében tehát a két évfordulós gyerekvers-antológia szerkesztése során egyszerre volt könnyű és nehéz dolgunk Szekeres Nikivel. Egyrészt a 20. század második felében, illetve a kortárs irodalomban aktív költők által írt hatalmas mennyiségű és gyakran kiváló gyerekversek tömegéből válogathattunk, így legfeljebb a bőség zavarával kellett megküzdünk. Másrészt viszont az anyag feltérképezését, kategorizálást segítő irodalomtudományi gondolkodás globális szinten is csupán az utóbbi pár évtized fejleménye, Magyarországon pedig egyelőre inkább csak kibontakozófélben van, így nagymértékben voltunk kénytelenek szubjektív döntéseinkre hagyatkozni a kidolgozott szakirodalom helyett. Az 1950-es évektől a Móra Kiadó szerkesztősége körül formálódó szellemi műhely hatásai máig érzékelhetők mind a Móra által először publikált és mostanra klasszikusként elfogadott költők – Nemes Nagy, Weöres Sándor és sokan mások – töretlen népszerűségében, mind pedig az ezen művek által kijelölt irányokat továbbgondoló kortárs gyerekversekben. Érzékelhető azonban a különbség is az ötvenes évektől fogva a politikai nyomás előli menedékként szolgáló gyerekirodalomba kényszerült költők kiváló teljesítménye, illetve a mostani gyerekirodalmi reneszánsz globális beágyazottsága tekintetében, bár a két korszak legizgalmasabb gyerekversei közti kapcsolat az egyéni művekben lépten-nyomon tetten érhető.

A komformizmus dicsérete

SZABÓ MAGDA IFJÚSÁGI REGÉNYEIRŐL

Lovas Anett

„Miért vagyunk annyira zavarban, ha Szabó Magdáról kell véleményt mondanunk?”¹ – teszi fel a kérdést Szilágyi Zsófia, s a többes szám első személy alighanem elsősorban a kritikus, irodalomtörténeti közvéleményt rejti: Szabó Magda életművéről tanulmánykötetek, disszertációk születtek az elmúlt években, de megítélése minimum elmentmondásos. Nehezen megfogható az a tapasztalat, amelyről Térey János is beszélt a debreceni, 2017-es Szabó Magda Törzsasztal beszélgetésében: „Szabónak van kulcsa az olvasóhoz, és egyetemes mondandójával 42 nyelven képes valamit nyújtani, sőt strandolvasmánnyá válni, komolyabb engedmények és olcsó eszközök nélkül. Ez elkesztő.”²

A 20. századi irodalmi kánonban történő elhelyezését az sem segíti, hogy egy olyan íróperszónát ismerünk meg Szabó Magda interjúi, nyilvános megszólalásai vagy akár személyes beszélgetések alapján, aki folyamatosan szerepek mögé bújt, újra és újra meghazudtolta vagy kiszínezte saját életrajzának tényeit, aki úgy próbálta uralni a saját recepcióját, hogy közben tréfát űzött a kritikusaival és így tovább. Krusovszky Dénes amellett érvel, hogy Szabó Magda művei a „közérthető, de gondosan megírt, irodalmi igényű, szórakoztató művek”³ közé tartoznak, vagyis a *middlebrow* irodalom keretein belül lenne pozicionálható, de mivel hazánkban (ahogy Krusovszky erre felhívja a figyelmet, a szocialista irodalompolitika működésének következtében) ez a kategória nem létezik, a kritika számára nehezen sorolhatók be a regényei. Az elmúlt években azonban több tanulmánykötet is napvilágot látott Szabó Magda felnőtteknek szóló regényeiről, illetve doktori disszertációk is íródtak, azonban az ifjúsági regényeit vagy lányregényeit mérsékeltbb figyelem övezi (bár az *Abigél* egyes középiskolákban kötelező olvasmány). Ez a hiány arra ösztönzött, hogy sorra vegyem Szabó Magda ifjúsági regényeit, dolgozatomban újraolvasásukhoz igyekszem értelmezési szempontokat kínálni.

Hogyan vált Szabó Magda ifjúsági szerzővé? Ismeretes, hogy pályáját újholdas líri-

1 Szilágyi Zsófia, Szabó Magda határai, Alföld, 2019. december, 136.

2 Szabó Magda Törzsasztal, Alföld, 2017. szeptember, 64.

3 Krusovszky Dénes, Mitől boldogtalan a magyar író?, online elérhető itt: https://magyarnarancs.hu/pislogo_szobrok/miert-nem-boldog-senki-a-magyar-irodalomban-114075, letöltés ideje: 2023. 08. 11.

kusként kezdte, de alkotótársaival együtt a Rákosi-korszakban osztályidegennek nyilvánították, 1949-ben a Baumgarten-díjat az odaítélésének napján visszavonták tőle. Ezután tíz év hallgatás következett, mialatt középiskolai tanárként dolgozott, az ebben az időszakban született kézíratait pedig elmondása szerint barátai rejtegették.⁴ 1958-ban egy meseregénnyel, a *Bárány Boldizsárral*, egy „felnőttregénnyel”, a *Freskóval*, valamint egy ifjúsági regénnyel, a *Mondják meg Zsófikának* címével térhetett vissza. A *Freskó* komoly kritikái visszhangot kapott, de az író elmondása szerint tanítványai dühösek voltak, amiért nem „nekik való” regényt írt.

„Mikor dedikálni hozták a könyvemet, megkértem őket, hagyják a csudába, olvassák csak a szüleik. Az egyik tanítványom rám is szólt. Dühös volt, vérpiros. »Nem szégyelli magát, Magdi néni, hogy olyan könyvet ír, amit az osztályának nem helyes elolvasni?« Nevettem, de azért voltaképpen nem szívből. Megígértem, írok olyan könyvet is, amit ők is kézbe vehetnek. Ez lett a Zsófiika, részint a gyerekeknek tett teljesített ígéret, részint búcsúm az iskolától, fogalmazzunk így: tanáréveim tapasztalatainak sűrítése, egyfajta pedagógiai végrendelet.”⁵

Szabó Magda elmondása szerint tehát első ifjúsági könyvének megírását a tanítványai motiválták, de alighanem egzisztenciális okok is szerepet játszottak abban, hogy 1958-tól 1970-ig a gyerek- és ifjúsági művek határozzák meg írói pályáját. 1959-ben jelent meg a *Sziget-kék*, ’61-ben az *Álarcosbál*, ’62-ben a *Születésnap*, ’65-ben a *Tündér Lala*, s végül ’70-ben az *Abigél* – ez utóbbi regény jellemzően elismerő visszajelzéseket kapott mind a kritikusok, mind az olvasóközönség részéről, ezt követően Szabó nem írt újabb ifjúsági művet. Szilágyi Zsófia kiemeli, hogy Szabó Magda megismételte a korábbi korszak íróira jellemző pályaeépítést: Móriczhoz, Karinthyhoz vagy Molnár Ferenchez hasonlóan Szabó is a felnőttművekre való rákészülésnek, átmeneti egzisztenciális megoldásnak tekintette a gyerekirodalmat; „sőt, mintha ezekkel a regényekkel tette volna le a »hűségeskü« az új világ mellett – hogy aztán nagy olvasói és szakmai sikert érjen el egyszerre, és ne legyen szüksége effajta, mégiscsak alacsonyabb presztízsű művek írására”.⁶ Kosztrabszky Réka amellet érvel, hogy az író témaválasztásai és utalásai nem feltétlenül a szocializmus melletti kiállásáról tanúskodnak; a Szabó Magda prózaművészetét kutató irodalomtörténész úgy véli, hogy „ezek mögött nem politikai elköteleződést kell gyanítanunk, hanem egyfajta írói tudatosságot és elővigyázatosságot, mely lehetővé tette számára az irodalmi életbe való visszatérést és jelenléte, s mely abban nyilvánult meg, hogy mindig annyi utalást helyezett el a regényeiben, hogy a cenzorok ne köthessenek bele a szövegeibe, [...] a szigor enyhülésével párhuzamosan a szo-

4 Bővebben lásd Szabó Magda, *Hit és korszerűség*. Aczél Judit beszélgetése, Jelenkor, 1999/9., 817–824.

5 Költészet és valóság (Szabó Magdával *Mondják meg Zsófikának* című regényéről beszélget Kabdebó Lóránt), Alföld, 1984. május, 51.

6 Szilágyi Zsófia, Szabó Magda határai, Alföld, 2019. december, 137.

cialista realizmus szellemében megkövetelt tematikai elemek és utalások egyre kevésbé meghatározók a műveiben”.⁷ Ez az óvatosság és tudatosság érhető tetten akkor is, ha a kamasz(lány)oknak szóló műveit – *Mondják meg Zsófikának*, *Álarcosbál*, *Születésnap*, *Abigél* – vizsgáljuk.

A *Mondják meg Zsófikának* az 1950-es évek végén, a hallgatás évtizedét követően született. Főhőse, Nagy Zsófia, a történet kezdetén elveszíti az édesapját, s miközben nyomába ered annak, hogy mi lehetett az apa utolsó mondata (vagyis arra a kérdésre keresi a választ, hogy mit mondjanak meg Zsófikának), bonyolult felnőttügyekbe keveredik. Nemcsak a *Zsófikára*, hanem az utána következő Szabó Magda-regényekre is jellemző a titokszerkezet: mindegyik regénynek valami rejtély, meglepetés vagy titkolózás áll a középpontjában (a *Születésnap*ban például a főszereplő a balesetet szenvedett édesanyja helyett nyeri meg a háztisztasági versenyt, és ehhez titokban mozgósítja az erőforrásokat). Mind a négy történet főhőse egy-egy kamasz lány, akik úgy emelkednek ki kortársaik közül, hogy mégis megmaradnak „közepesnek”. Szabó Magda így vall Zsófikáról: „Aki ügyetlenebb volt, gátlásosabb, nehezebben boldogult ilyen nagyon szem előtt levő iskolában – ez már, látja, Zsófica-probléma, a közepes gyerek elhelyezkedése a társadalomban.”⁸ Lukácsné Plenk Anna a *Zsófica*, a *Születésnap* és az *Álarcosbál* tanár- és tanítványkaraktereit vizsgálta pedagógiai szempontból, s ő is azt tartja a regények nagy erényének, hogy „reflektorfénybe állítja a közepes gyereket. Szülők és tanárok szívesen foglalkoznak a kiválókkal és a gyengékkel... a közepesben nem látják meg a lehetőséget. Pedig a Nagy Zsófiák, Illés Borik, Boros Krisztinák szunnyadó lelkének felébresztése, az ő lappangó tehetségük kibontása az igazi szülői, pedagógusi feladat.”⁹ Úgy gondolom, ez a leírás nem csupán a vizsgált regények főhőseire, de az *Abigél* központi szereplőjére, Vitay Georginára is igaz lehet. Ezek a „közepes gyerekek” nehéz körülmények között próbálják megállni a helyüket: ahogy Szekeres Nikoletta (s az ő nyomán Szilágyi Zsófia) rámutat,¹⁰ ezek a regények a mai, úgynevezett taburegények lehetséges előzményeiként is olvashatóak annyiban, hogy olyan családi, társadalmi problémákat is szóba hoznak, mint az alkoholizmus, a csonka családok, a kortárs bántalmazás, kiközösítés (melyben Vitay Georgina is részesül). A mai taburegények nem a Szabó Magda-i hagyományt folytatják, viszont bizonyos tematikus párhuzamok tetten érhetőek a ma könyvei és Szabó Magda regényei között. Mindegyik regénynek kiemelt helyszíne az iskola, bár a *Születésnap* a téli szünetben játszódik (így a vakációregényekkel is roko-

7 Kosztrabszky Réka, Az új, vérbeli női epikus születése, Tiszatáj, 2017. október, 93.

8 Költészet és valóság (Szabó Magdával *Mondják meg Zsófikának* című regényéről beszélget Kabdebó Lóránt), Alföld, 1984. május, 49.

9 Lukácsné Plenk Anna, „En tanárnak is – író voltam”. Iskolák, tanárok, tanítványok Szabó Magda életművében, Elektronikus Könyv és Nevelés, X. évfolyam, 2008/1. szám, online elérhető itt: https://epa.oszk.hu/01200/01245/00037/lpa_0801.htm, letöltés ideje: 2023. 08. 11.

10 Szekeres Nikoletta, Hiánynya adott válasz újszerű írásmódokkal. Dóka Péter *A kék hajú lány* és Tasnádi István *A kőmajmok háza* című kamaszregénye a kortárs irodalmi regiszterek tükrében – *Mesebeszéd. A gyerek- és ifjúsági irodalom kézikönyve*, szerk. Hansági Ágnes – Hermann Zoltán – Mészáros Márton – Szekeres Nikoletta, FISz, Budapest, 2017, 259.

nítható Szilágyi Zsófia szerint), de itt is az iskolai, kortárs kapcsolatok válnak fontossá. Schäffer Anett és Nagy Csilla mellett érvelnek, hogy az *Abigél* bentlakásos iskolája heterotópiaként, sőt válságheterotópiaként olvasható, ilyen értelemben az identitás formálódásában is szerepet játszik.¹¹ A másik három esetben az iskola mint intézmény nincs élesen elhatárolva a társadalom egyéb területeitől, az *Álarcosbál*ban és a *Zsófika*-ban a példaképpé váló tanáregyeniségeknek lesz identitásformáló szerepe.

A *Zsófika* utáni művekben, különösen a *Születésnap*ban és az *Álarcosbál*ban már megjelennek a szocialista realizmus tematikai elemei, és a „szocialista embereszmény” irányába is erős gesztusokat tesz a szerző. Talán ebben annak a vitának is szerepe volt, amely *Az őz* nyomán kibontakozott, s melyet Kosztrabszky Réka foglalt össze tanulmányában.¹² A vitát Hermann István írása indította 1960-ban az *Élet és Irodalom* hasábjain,¹³ cikkében *Az őz*, illetve az *Iskola a határon* című regényeket a „hátranézés irodalmának” példáiként határozta meg. Véleménye szerint e művek szereplői olyan provinciális alakok, akik az egykori világuk visszatérésében reménykednek, mivel az új fejlődés minden perspektívát elzárt előlük. Úgy gondolja, hogy ezek a figurák nosztalgiairól tanúskodó, nyugati irányzatok megoldásaival történő megjelenítése helytelen, s csak a szatirikus ábrázolási mód révén lehet fölérjük kerekedni. E vitát követően jelent meg 1961-ben az *Álarcosbál*, 1962-ben pedig a *Születésnap* – mindkét regény, de különösen a *Születésnap* tétje az, hogy a főszereplő képes-e a közösség tevékeny résztvevőjévé, a társadalom hasznos tagjává válni, ahogy ezt a szocialista nevelési program is megkövetelte. A Művelődésügyi Minisztérium 1963-ban adta ki *Az általános iskolai tanulók tervszerű nevelésének programját*, melyben hat pontban vázolja fel a szocialista társadalom embereszményének jellemzőit. A munkára nevelés kapcsán a következőket olvashatjuk: a fiatal

„[...] tartsa kötelességének önkiszolgálását és a család többi tagjának érdekében végzett munkát. [...] Legyen figyelmes és előzékeny szülei iránt odahaza; legyen képes felszólítás nélkül is a segítségükre lenni. Legyen figyelmes és előzékeny az ismerősökkel, rokonokkal, idegenekkel szemben. Szükség esetén segítsen a szomszédokon, pajtásain, a ház körüli teendők ellátásában is. Tudja, hogy kötelességei vannak osztálytársaival és az egész iskolával szemben.”¹⁴

Illés Bori, a *Születésnap* főhőse édesanyja balesete nyomán belsővé tette ennek az embereszménynek a sajátosságait: ábrándos, szertelen, dacos kamaszlányból kötelességtudó,

11 Lásd Nagy Csilla: *Tér- és testpoétika Szabó Magda Abigél című regényében*; Schäffer Anett: „Csak játsszátok a hülye játékaikat ebben a börtönben”: Transzlokálitás, transzgresszió és identitás Szabó Magda *Abigél* című regényében – *Kitáruló ajtók. Tanulmányok Szabó Magda műveiről*, szerk. Körömi Gabriella – Kúspér Judit, Líceum Kiadó, Eger, 2018.

12 Lásd Kosztrabszky Réka, *Az új, verbeli női epikus születése*, Tiszatáj, 2017. október, 91–92.

13 Hermann István, *A hátranézés irodalma, Élet és Irodalom*, 1960. június 17.

14 *Az általános iskolai tanulók tervszerű nevelésének programja* (Nevelési terv), Tankönyvkiadó, Bp., 1963, 125.

a családja és tágabb közössége számára hasznos emberré vált. Kriszti, az *Álarcosbál* főhőse pedig így vall saját személyiségének megváltozásáról:

„[...] én is igazi gyerek leszek, ami nem azt jelenti, hogy felelőtlen, vagy pláne gyáva, elhúzódos, hanem értelmes és vidám, meggondolom a tetteimet. Vége az üres estéknek, a tálba bámulásoknak az asztalnál, a házunk megrázza magát, mint a mesében, s a szomorúság és szürkeség lehámlik róla mindörökké. Most már igazán kezdődhetik a bál, az én bálam...”¹⁵

Ez a rövid részlet szinte szövegszerűen megelőlegezi a nevelési tervben foglaltakat; a felelőtlen gyerekből „igazi”, tehát vidám, értelmes, művelt gyerek válik a nevelődés során.

Illés Bori nem maga beszél a változásáról, hanem ismerős tekintetek szűrőjén keresztül kapunk hírt a transzformációról: „Hangjában sem izgalom, se zavar. »Egy felnőtt beszél – gondolja csodálkozva Kozma, nahát, igazán egy felnőtt!«”¹⁶ Édesapja így szól édesanyjához a regény végén: „Nagy lányunk lett, Stefi – mondja apa.”¹⁷ A *Születésnapban* és az *Álarcosbálban* is kiemelten hangsúlyosak az apai tekintetek. Illés Bori szinte már egy nőt lát a tükörben, édesapja azonban még a „régí” lányt:

„A konyha már tiszta, csak a bor meg a sütemény maradt az asztalon, Bori a fürdőszobában öltözik. Mikor elkészül, s meglátja magát, nagyot sóhajt. Száll-száll a sóhaj, a testetlen, a könnyű, sodorja magával a mogyorónyi könnyeket, a tévedéseket, a céltalan merengést, a gyerekkort. Nagy haja kibomlik, eltűnnek a Boriska-copfok, egyetlen varkocsba fonja a haját, ahogy annyiszor szerette volna, fényes, hosszú fürtjei villognak. Ám ahogy kilép, és szembekerül apával, apa mégis a régi Boriskát látja, azt a hajdanit, pedig annak sose volt ilyen kék ruhája, túsarkú cipő se volt a lábán, és sose hordta szőke haját ilyen gyönyörű, egyetlen fonatban. De azért ő az, akármilyen ruha van is rajta, akárhogy fésülködik is: édes nyugalma, szelíd szeretete, a biztonság...”¹⁸

Az édesapa észleli a változásokat, de a szülő számára Borbála még nem lép Boriska helyére. Az *Álarcosbálban* ezzel szemben az édesapa tekintete szinte nővé avatja Boros Krisztit: „– Apám! – mondja Krisztina. – Rettentően örülök, hogy eljöttél. Ez nem az ő lánya! Az ő lánya csenedesebb, halkabb, és sose mondaná neki azt, hogy »apám«. Mintha megnőtt volna, magasabb is a szokott önmagánál, persze, ez a túsarkú cipő...”¹⁹ Malcolm Barnard szerint az öltözködés, a divat nem csupán az egyéni, hanem a csoport-

15 Szabó Magda, *Álarcosbál*, Móra, Bp., 1961, 224.

16 Szabó Magda, *Születésnap*, 310.

17 I. m. 311.

18 I. m. 314.

19 Szabó Magda, *Álarcosbál*, Móra, Bp., 1961, 232.

identitás kialakulásában és kifejezésében is szerepet játszik.²⁰ Boros Kriszti és Illés Bori megjelenésükkel a „felnőtt nők” csoportjába kívánnak tartozni: nem véletlen, hogy mindketten túsarkút vettek fel, és valóban tudják is hordani, az (apai) tekintetek pedig megerősítik ezt az újfajta identitást.

A katarzis, a boldog befejezés mindkét esetben csak akkor valósulhat meg, amikor a lányokban megszilárdult a változás: Illés Bori számára az általa korábban csak ábrándképekben létező Rudolf manifesztálódik, Boros Krisztit pedig akkor fogadja nevelt lányává kedvenc tanárnője, Éva néni, amikor beszélgetésük során meggyőződött arról, hogy a lány érett, bölcs döntéseket képes hozni – mindkét regény vége tehát egyfajta happy end, a lányregények műfaji kódjainak megfelelően.

Öltözet és identitás összefüggései jelen vannak az *Abigél*ben is. Itt Vitay Georgina a Matulába belépve le kell hogy vegye magáról divatos pesti ruháit, és be kell öltöznie matulás egyenruhába, amely mintegy megszünteti a lányok között lévő társadalmi különbségeket; a szigorú matulás uniformis a csoportidentitás egyik jelölője is. Gina azonban a regény végén újabb átöltözésre kényszerül: hogy észrevétlenül szökhessen ki a Matulából, Zsuzsanna diakonissza egyenruháját kell felvennie.

„Lerángatta a kötényt, a ruháját, berúgta a holmiját Zsuzsanna ágya alá, az izgalomtól olyan merevek és zibbadtak voltak az ujjai, hogy alig engedelmeskedtek neki. Lekapta a vállfárról a diakonissza ünneplőjét, belebújt. A ruhát még csak sikerült gyorsan felvennie, de a főköttővel eleinte nem boldogult, elsírta magát tehetetlenségében, hogy sose láthatta Zsuzsannát öltözködni, nem figyelte meg, hogy kell feltenni azt a nyomorult főköttőt. Talált két hullámcsatot a kemény vászonra húzva, azokkal próbálta megrögzíteni, alig bírta elhelyezni a copfjait a főköttő fehér öblében. A ruha hosszú volt neki, bő is, Zsuzsanna szobájában nem volt tükör, nem tudta megnézni, hogy mutat benne.”²¹

Itt valami mást látunk, mint az előző regényekben: Ginára bő ez a ruha, nem tud benne rendesen járni, mozogni, később azt is látjuk, hogy minduntalan megbotlik benne, sőt a főköttőt szökés közben el is hagyja, ami további bonyodalmakat okoz. Gina élete az átöltözéssel, a szökéssel fenekestül felfordul ugyan, mégsem válik felnőtté: Horn Mici, akinél bujkál, azt mondja neki: „Te csak a hősöket szereted, kis Vitay, a csinos fiatal hadnagyokat, jókedvű, bolondos asszonyokat, akik táncolnak, meg pimasz hangon beszélnek az igazgatóval, és nem engedelmeskednek senkinek.”²² Gina személyisége nem változik akkorát, mint Boros Krisztié, Illés Borié vagy akár Nagy Zsófié; a Matula rendjébe betagozódott ugyan, de gyermeki naivitását, ártatlanságát nem veszítette el. Ahogy arra Soltész Márton felhívja a figyelmet, sokan happy endet olvastak bele az *Abigél* végébe, hiszen sikerült a szöktetés, és azt is megtudtuk, kicsoda *Abigél*, de Soltésszal egyetértve

20 Malcolm Barnard: *Fashion as Communication*, London, Routledge, 1996.

21 Szabó Magda, *Abigél*, Bp., Móra, 1970, 370.

22 I. m. 392.

magam is úgy látom, hogy nincs itt semmiféle happy end. A narrátor időnként a cselekmény idejéhez képest a jövőbe tekint, és elmondja, hogy a matulás tanárok és diákok közül kik pusztulnak el a háborúban, illetve Gina szökéséről a következőket olvashatjuk:

„»Szólj csak még egyszer!« – kérte Horn Mici, és Bánki újra azt mondta: »Kotkodács!« – Gina kinyitotta az ajtót a felcsattanó nevetésben, nem vette észre senki. Így látta őket legeslegutoljára, nevelőt, növendéket egyaránt háttal, Marinak még arca se volt, haja se látszott. A kuncogó megszólalt végre, azt mondta: »Röfi-röfi-röfi!« A dolgok rettenetes kettőssége, amelyek megértésére még fiatal volt, de amelyeket azért mégis érzékelt, a fulladásig dobogtatta a szívét, míg futott az üres folyosón, gondosan elkerülve az ügyeletes szoba most is kicsit nyitott ajtaját. »Matula, vigyázz!« »Matula, játszik!« Háború. Halál. Kotkodács.”²³

A vidám játékot a halál, a háború képzete szakítja meg – nem csoda, hogy egy tizenéves kamasz lány nem tudja elviselni azt a súlyt, amit a háborús helyzet rak rá, nem csoda, hogy nagy rá ez a kabát. A radikális személyiségfejlődés elmaradása mintha azt is jelezné, hogy az *Abigél*ben a szocialista realizmus szellemében megkövetelt tematikai elemek és utalások az előző regényekhez képest kevésbé meghatározóak.

Gyerekkép, apai tekintetek, öltözködés és identitás, tanár-tanítvány kapcsolatok, rejtélyek, titkok, jelmezek – talán ezek lehetnének az újraolvasás lehetséges kulcsfogalmai. Lehet, hogy Szabó Magda a korszak ideológiájához részben igazodó, mondhatni komformista szerző volt, de érdemes ezt a meglátást árnyalni, és ehhez az ifjúsági regényeinek alaposabb elemzése kiváló támpontul szolgálhat.

23 I. m. 370.

Író, lektor, tanácsadó egy személyben

JANIKOVSZKY ÉVA SZAKMAI IDENTITÁSAI

Vojnics-Rogics Réka

Janikovszky Éva hagyatékának feltérképezését 2021-ben kezdtem meg a Móra Ferenc Könyvkiadó megbízásából.¹ A Janikovszky János tulajdonában lévő hagyaték nemcsak rendkívül terjedelmes, hanem ígéretes is: Janikovszky Éva levelezése, lektori jelentései, szerkesztői beszámolóí, konferenciabeszédei és más fennmaradt iratok több szempontból is kiegészítik a szerző személyéről és irodalmi munkásságáról alkotott jelenlegi képünket. Ezért tanulmányomban főként olyan információkkal igyekszem árnyalni Janikovszky Éva biográfiáját és szerzői profilját,² amelyek eddig a hagyaték feldolgozatlansága miatt nem kerültek napvilágra. Írásomhoz olyan dokumentumokat válogattam össze, amelyek segítenek rávilágítani, hogy milyen tényezők, események, folyamatok járultak hozzá Janikovszky Éva máig tartó népszerűségéhez. Vagy egy fokkal színpadiasabban fogalmazva: vajon miben rejlik Janikovszky Éva sikerének titka? A kérdés megválaszolásához legalább egy monográfia terjedelmi kereteire lenne szükség, ezért jelen tanulmány inkább a Janikovszky Éva-kutatást elősegítő általános megállapításokat, kiindulópontokat, összefüggéseket igyekszik megfogalmazni.

1 Szeretnék köszönetet mondani Janikovszky Jánosnak, Pacskovszky Zsoltnak és Dóka Péternek, akik hasznos tanácsokkal és értékes információkkal segítették kutatásomat.

2 Janikovszky Éva életrajza többek között a vele és fiával, Janikovszky Jánossal készült interjúknak, Komáromi Gabriella monográfiájának, valamint a naplók kiadásának köszönhetően nyilvánosan hozzáférhető és meglehetősen pontosan adatolt. Vö. KOMÁROMI Gabriella, *Janikovszky Éva: Pályakép mozaikokban*, Bp., Móra, 2014; JANIKOVSZKY Éva, *Naplóm, 1938–1944*, II. bővített kiad., Bp., Móra, 2021.

Néhány fontosabb interjú: BAKA István, *A Kincskereső Janikovszky Évánál*, Kincskereső, 1975/9, 18–19; ESZE Dóra, *Jó nekem: interjú Janikovszky Évával*, Nők Lapja, 1996/42, 8–9; FÖLDES Anna, *Megismételhetetlen találkozások. Egy nagy nemzedék kortársa voltam... avagy pályám (párbeszéd) emlékezete*, Európai Kulturális Füzetek 20–21, Bp., Új Világ, 2006; SZIJÁRTÓ Gabriella, *Janikovszky János: Ezt a befektetést nem nyereségvágyból, hanem féltékenységből követtem el*, Szabad Föld, 2016. 05. 22. <https://szabadfold.hu/orszag-vilag/janikovszky-janos-ezt-a-befektetest-nem-nyeresegvagybol-hanem-feltekenysagbol-kovettem-el-260289/>; FÜLÖP Tamás, *Janikovszky János: Az édesanya szót valahogy nem tettük magunkévá*, Litera, 2021. 04. 15. <https://litera.hu/magazin/interju/janikovszky-janos-az-edesanya-szot-valahogy-nem-tettuk-magunkeva.html>

Janikovszky Éva kivonatolt életrajza pedig az alábbi honlapon érhető el: www.janikovszkyeva.hu

Azon evidenciát leszámítva, hogy Janikovszky Éva legtöbb publikációja magas esztétikai minőséget képvisel, a szerző rendkívüli népszerűségének okát a következőkben látom: írásai közérthetőek, és olyan tartósan aktuális témákra reflektálnak, amelyekhez könnyű kapcsolódni; munkáinak döntő hányada nem korosztályspecifikus; szövegközlési gyakorlatának köszönhetően széles olvasóközönséget ért el; írói brandjének fontos szegmense a személyes jelenlét és a publikummal szembeni nyitottság. (Olvasóival gyakran került közvetlen kapcsolatba, ugyanis minden egyes olvasói levélre válaszolt, és eleget tett az író-olvasó találkozókra vonatkozó meghívásoknak.) Köz- és elismertségéhez nagyban hozzájárult, hogy Janikovszky Éva több szakmai identitással is bírt. Egy kézben összpontosított számos irodalmi szakmát (az írói hivatáson túl többek között lektorként, szerkesztőként, fordítóként, irodalomszervezőként dolgozott), valamint szociális és tanácsadói tevékenységet is végzett. Nem feledkezhetünk meg a magyar gyerekirodalmat népszerűsítő munkájáról sem: az IBBY (International Board on Books for Young People) magyarországi szekciójának elnökeként 1978-tól 1995-ig tevékenykedett.³ Ebben az időszakban rengeteg nemzetközi konferencián, könyvvásáron, kongresszuson vett részt, amelynek köszönhetően élénk kapcsolatba került a gyermekirodalmi szakma külföldi képviselőivel. Kiterjedt kapcsolati hálója a magyar gyermekkönyvkultúra számára több hozadékkal is járt: megszerezte népszerű külföldi művek kiadási jogát, és bekapcsolta a magyar gyermekkönyvpiacot a nemzetközi vérkeringésbe. Janikovszky Éva sokoldalú munkásságának felvillantásával remélhetőleg kellően érzékeltettem, hogy szerkesztői, irodalomszervezői, fordítói vagy akár kultúrdiplomáciai működése is izgalmas kutatási terepként szolgálna, azonban terjedelmi okok miatt a továbbiakban kizárólag lektori, írói és tanácsadói tevékenységére szűkítem vizsgálódásomat. Ezen szakmai identitások ismertetése mentén térek ki azokra a fentebb vázolt lehetséges okokra is, amelyek elősegítették, illetve növelték Janikovszky Éva írói brandjének népszerűségét.

Janikovszky Éva mint lektor

Janikovszky Éva irodalmi pályáját az Ifjúsági Kiadó (1957-től Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó) lektoraként kezdte 1954-ben, majd a kiadó szerkesztőjeként, 1964-től 1987-ig pedig a főszerkesztőjeként tevékenykedett. A hagyatékban megközelítőleg 150 darab általa írt lektori jelentés található, ezekben konstruktív módon és éles szemmel viszonyul az aktuálisan elemzendő kéziratokhoz.⁴ A lektori beszámoló műfaja alapvetően arra hivatott, hogy neutrálisan rögzítse a kritikus észrevételeit az adott munkával kap-

3 Az IBBY magyarországi szekciójának jogutódja jelenleg HUBBY (Hungarian Books on Board for Young People) néven működik.

4 Az idézett szövegeket betűhíven közlöm, csak a véletlenszerű hibákat (a nyomdahibákat és a szerző elütéseit) emendáltam.

csolatban, ezzel szemben Janikovszky lektori jelentései gyakran humorosak, poetikus töltetűek, a műelemzés során kreatív gondolatársítások, hangulati benyomások is teret kapnak. Mint ahogy például Bálint Ágnes *Egy szeleburdi család hétköznapijai* című kéziratához fűzött alábbi megjegyzése mutatja:

„Bálint Ágnes kisregénye azzal emelkedik ki a többi közül, hogy az ő szeleburdi családja nemcsak bohém és bolondos, hanem minden hobbyjuknak és bolondériájuknak /elnézést kérek, de ez az igazság/ humánus tartalma van. A kis lakásban összezsúfolt népes család egyenlő jogu tagként fogad körébe minden új jövevényt: legyen az aranyhörcsög, cincér vagy lopótök. [...] /Amikor átköltöznek a nagyobb lakásba, mert a költözködés után bucsuzik el az olvasó a további vidám hétköznapiaktól – legszívesebben küldene nekik lakásszentelőre egy kis bölényt. Náluk nem pusztulna ki./”⁵

Janikovszky összességében két fő szempontot érvényesített a munkák bírálása során. Egyrészt a szövegek esztétikai minősége felől, másrészt a gyerekközönség (vélt és való) igényei felől olvasta a kéziratokat. Szemlélete egy olyan gyermekirodalmi hozzáállást tükröz, miszerint a gyermekek (a felnőttekétől) eltérő igényekkel bírnak: aktuális mondanivalójú, társadalmi értékekre nevelő és friss stílusú szövegekre van szükségük, amelyek gondolati tartalmát is képesek befogadni. Példának okáért Selma Lagerlöf 1943-ban az Athenaeum Kiadónál napvilágot látott *Amikor én kislány voltam* című regényének esztétikai értékét elismerte ugyan, de egyrészt azért nem támogatta Móra kiadós megjelenését, mert fiatalabb főszereplőt visz színre, mint a *Pöttyös Könyvek* sorozat célközönsége, másrészt úgy gondolta, hogy súlyos témája és filozófiai eszmefuttatásai miatt a kötet inkább csak felnőttek számára élvezhető.⁶ Ugyanígy járt el Füst Milán meséi esetében is. Véleménye alapján a benyújtott szövegek – művészi igényességük dacára – nem felelnek meg a modern gyermekeknek szóló mese követelményeinek. Groteszk poénjaik, kiábrándító (de legalábbis semmi esetre sem megnyugtató) befejezésük, illetve a könnyen adaptálható tanulság hiánya miatt Füst Milán „meséi” inkább a novella műfajával írhatók le:

„A hetvenéves ember szemében a harmincéves is gyerekeknek számít. Talán ilyesféle optikai csalódás áldozata Füst Milán, amennyiben azzal a szándékkal jutatta el hozzánk meséit, hogy azokat gyerekek számára kiadjuk. Nem hinném, hogy tévedéséről ne tudnánk öt percek alatt meggyőzni. Ehhez elég, ha néhány

5 Ld. Melléklet I: Janikovszky Éva Bálint Ágnes *Egy szeleburdi család hétköznapijai* című kisregényéről írt lektori jelentése (1967. 06. 12.) Vö. BÁLINT Ágnes, *Szeleburdi család*, Bp., Móra, 1968.

6 Ld. Melléklet II: Janikovszky Éva Selma Lagerlöf *Amikor én kislány voltam* című regényének esetleges újrakiadása kapcsán írt lektori véleménye (1959. 09. 29.) Vö. Selma LAGERLÖF, *Amikor én kislány voltam*, ford. G. BEKE Margit, Bp., Athenaeum, 1943.

mondatban megkíséreljük összefoglalni a mesék /miért mesék? többsége novel-la!/- mondanivalóját. [...] A Szent-tüz. »Megváltozni nem lehet hiába határoz el ilyet az ember. Fogadkozni lehet, sirni, átkozódni, csak éppenhogy kibujni a bőréből nem tud az ember«. Egyet azonban tehet: meghalhat.»⁷

A gyermekolvasók nevelését egyértelműen, tehát didaktikus módon célzó, adott esetben félelmet keltő, illetve a gyerekszereplők megleckéztetésére épülő történetekkel már lektorként is igyekezett „leszámolni”. Az alábbi mese főként azért váltott ki belőle (más jelentéseihez képest szélsőségesebb) érzelmi alapú megnyilvánulást, mivel Janikovszky pontosan azon 19. század végi, 20. század eleji gyerekirodalmi trendek ellen küzdött, amit még Földy Pál *Sárika a porszívóban* című, 1963-as meséje is képviselt.⁸

„Lektori jelentés

Földy Pál: *Sárika a porszívóban* című meséjéről

I.

Ha a szerzőt elmebajosnak nevezem, gyengéd és tapintatos vagyok. Tanulságos meséje arról szól, hogy Sárikát, aki nagyon válogatós, rossz étvágyú kislány, s ezért összezsugorodik, az öreg porszívó meg akarja leckézteni és takarítás közben beszippantja. Sárika a porszívóban elbúcsúzik az élettől és megbánja finnyasságát. Anyukája mindenütt keresi őt, de sehol sem találja, ezért inkább szétszedi a porszívót, mert egy jó háziasszony tisztán rakja el a takarító szerszámokat. Idézek: »Legnagyobb bámulatára a gyűjtőzsákból elsőnek Sárika aszalódott teste gurult ki.« Anyuka felkapta, életre csókolta, tisztára fürdette kislányát, akinek használt a lecke, mert ezután jó étvággal evett, nem válogatott. A szerzőt vigye el a szenesember. Zsákban.»⁹

Akadtak azonban olyan, az ifjúsági irodalmi szempontoknak eleget nem tévő, de világirodalmi rangú munkák, amelyek esetében mégis vállalta volna (némi kompromisszummal ugyan) a megjelentetés kockázatát. Anne Frank naplójának kiadásához a műben felmerülő, politikailag, lélektanilag és ideológiailag „kényes kérdések” miatt magyarázó előszó és a felnőttkiadáshoz képest sokkal több lábjegyzet beiktatását taná-

7 Ld. Melléklet III: Janikovszky Éva Füst Milán meséiről írt lektori jelentése (1960. 07. 18.)

8 Még a 20. század első évtizedeiben is dominált az a (például Tábori Róbert, Gaál Mózes, Tutsek Anna stb. által képviselt) szemlélet Magyarországon, miszerint a gyermekirodalmi szövegek egyik elsődleges feladata az olvasók nevelése, bevett értékekre tanítása. Ezirányú vizsgálódásaimat ld. VOJNICS-ROGICS Réka, „No Gyurica, kell-e még a szabadság?” – *A Pesti Napló gyermekrovatának funkciói (1893–1910)*, Bp., Károli Gáspár Református Egyetem – L’Harmattan Kiadó, 2020, szerk. HERMANN Zoltán, LOVÁSZ Andrea, MÉSZÁROS Márton, PATAKI Viktor, VINCZE Ferenc, 77–105; uő, *Egy 20. század eleji bestseller sorozat – Tutsek Anna: Cilike viszontagságai*, Irodalomtörténet (megjelenés alatt).

9 Ld. Melléklet IV: Janikovszky Éva Földy Pál *Sárika a porszívóban* című meséjéről írt lektori jelentése (1963. 03. 20.)

csolta.¹⁰ Ritkább esetben az adott munka nemkívánatos szövegrészeinek lerövidítése, esetleg eltávolítása, vagy magának a kötetnek a delfinizálása mellett is érvelt: Charlotte Brontë *Jane Eyre* című regényének hosszabb terjedelme és vallásos betétei miatt az eredeti mű helyett egy ifjúsági átdolgozás elkészítését javasolta.

„Az eredeti – tehát a »*Jane Eyre*« – teljes kiadása, sajnos, nem jöhet szóba, azon egyszerű oknál fogva, hogy a legjobb lányregényből is megárt a sok, márpedig ez harminc ív. De érdemesnek tartanám egy igen csekély munkával járó – egyszerű húzásokról van szó! – ifjúsági változat megjelentetését, maximum húsz ív terjedelemben. A húzás egyébként önként adódik: egyrészt a vallásos részek – melyek egyébként is erőltetettnek hatnak, másrészt a főcselekménytől messze vivő unokatestvér és hittérítő vőlegény-szál az, amit fájdalommentesen ki lehet operálni a regényből. /Ch. Bronte csak hálás lehet érte./”¹¹

Janikovszky a kéziratokat általános és konkrét megjegyzésekkel is ellátta, szinte nincs olyan szöveg, amelyhez legalább néhány apró megfigyeléssel, javaslattal hozzá ne tudott volna járulni. Például Szabó Magda *Születésnap* című regényének kéziratához a szerkesztés, a narráció és a karakterábrázolás módját érintő kommentárokat fűzött:

„A »*Születésnap*« első harmada messze alatta marad a Szabó Magdától joggal elvárható színvonalnak. A jól sikerült első fejezetet követő 60–70 oldal unalmas, hosszadalmas, a kronologikus elbeszélésmód következtében nehézkes, illetve félrevezető, s néhány erőltetett mozzanat miatt kevésbé hiteles. [...] Szabó Magda – éppen végletes ábrázolásmódja, a bizarr dolgok iránti különös hajlandósága, romantikus szenvedélyessége folytán – gyakran kötél-táncot jár a giccs szakadéka felett. Legnagyobb örömömre ebben az esetben sem esett le. Sikerült irodalmi s helyenként magas irodalmi színvonalon tartania az érzelmi hatáskeresésnek azt a sajátos válfaját, amely minden regényének egyik jellemzője. [...] Néhány megemlítésre sem méltó apróság mellett nem találtam hitelesnek Szilvia alakját. Ez a tündérszép, velejéig rohadt, tizenhat éves kislány egy született Kémery Paula a *Disznótorból*. Csak kevesebb indokkal.”¹²

Kertész Erzsébet *Hugonnai Vilma* című életrajzi regényének érdemeit szintén elismerte, de arra buzdította a szerzőt, hogy címszereplőjét tegye vonzóbbá a fiatal olvasóközönség számára. Ennek elsődleges eszközét a karakterrel való azonosulás lehetőségében látta. Janikovszky szerint az olvasók történetbe (bele)élését elősegíti, ha Hugonnai Vilma

10 Ld. Melléklet V: Janikovszky Éva Anne Frank naplójáról írt lektori jelentése (1962. 06. 29.)

11 Ld. Melléklet VI: Janikovszky Éva Charlotte Brontë *Jane Eyre* című regényének ifjúsági kiadása kapcsán írt jelentése (1960. 04. 30.) Vö. Charlotte BRONTË, *A lowoodi árva (Jane Eyre)*, ford. RUZITSKA Mária, SZÁSZ Imre, Bp., Móra, 1967.

12 Ld. Melléklet VII: Janikovszky Éva Szabó Magda *Születésnap* című regényéről írt lektori jelentése (1962. 01. 10.) Vö. SZABÓ Magda, *Születésnap*, Bp., Móra, 1962.

nem külön példaképként, hanem egy természetes módon viselkedő, gondolkodásmódját és szokásait illetően átlagos nőként jelenik meg.

„Kertész Erzsébet – ez már az *Elizabeth*nél is kiderült – bizonyos sémákkal dolgozik »Az *Emancipált Nő*« ábrázolásakor. Az E. N.: fiús természet, utálja a cicomát, nem érdekli semmi, ami minden más normális lányt érdekel /pl. divat, szórakozás, fiúk, stb./ – csak eljövendő hivatásának él, elkeseredetten küzd a tanuláshoz való jogért, életcélja elérése érdekében feláldoz mindent, stb. stb.

Nem tudom, Hugonnai Vilma mint vélekedett a fent említett kérdésekről. De, ha egy mód van rá, nagyon kérem a szerzőt, ne undorodjék Vilma már kora ifjúságában a szép ruháktól, ne borzadjon el a gondolatra, hogy szórakoznia kell, ne iszonyodjék az udvarlóktól, ne vesse meg a táncot, hanem viselkedjék úgy, mint egy normális nő, s ennek ellenére akarjon tanulni. Legalább olyan frappáns lesz.”¹³

Vagyis befutott, elismert szerzők (mint Kertész Erzsébet és Szabó Magda) szövegeit éppolyan szigorú, de előremutató kritikával illette, mint akár az 1962-ben még ismeretlen Lázár Ervin első (*A kisfiú és az oroszlánok* című) regényének kéziratát.

„Lektori jelentés

Lázár Ervin: *A kisfiú és az oroszlánok* c. kisregényéről

III./IV.

Ilyen kedves szürrealista mesét már rég olvastam, a szerző magávalragadó humorral és kästneri könnyedséggel bonyolítja a történetet, amely első perctől kb. a 27. oldalig magával is ragadja az olvasót. Később már sajnos a szerzőt ragadja magával, aki saját ötleteinek uszályába kerülve nem képes egyetlen újabb játékos lehetőséget sem kihagyni, és ezért kissé túlírja a történetet.

A szerződéskötést jó szívvel javaslom azzal a fenntartással, hogy a nyilvánvalóan fiatal, kezdő íróat hívjuk be a kiadóba és beszéljük meg vele azt a néhány részt, amely – legalábbis szerintem – átdolgozásra szorul.

- 1./ Noha személy szerint elragadónak találom dr. Kis János és Metternich Jenő oroszlánokat, figurájuk szimbolizmusa zavar. Se kozmopolita, se anarchista oroszlán nem hiányzik ebből a bájosan értelmetlen meséből; mi szükség arra, hogy minden kritikus a rejtett értelmét kutassa, mikor nincs neki és ne is legyen.
- 2./ A cselekménytől elvezető túlzásnak tartom, hogy Gabriella /derék tervezőirodai rajzoló/ felcsap artistanőnek, és elmegy Arabellával a tengeren túl-

13 Ld. Melléklet VIII: Janikovszky Éva Kertész Erzsébet *Hugonnai Vilma* munkacímű regényének szinopszisáról írt lektori jelentése (1963. 10. 18.) Vö. KERTÉSZ Erzsébet, *Vilma doktorasszony: Az első magyar orvosnő életregénye*, Bp., Móra, 1965.

ra. A szerző ezen a ponton megsértett egy törvényt, amit magam se tudok megfogalmazni, /hiszen minden szürrealista történeten belül önként adódik a belső logika/ de biztos, hogy igazam van. Gabriella realitás; s maximum annyi történhet vele, hogy titokban oroszlánketrecek tervez napközök helyett, s a tervezőiroda klubestjén mint légtornász lép fel, ami meglepi a munkatársait.

- 3./ Még egy apróság: Bruckner Szilviáról csak a kisfiú és barátai tudják, hogy Bruckner, a cirkuszban csak Szilviának ismerik.
- 4./ Kihagynám Arabella és az aljas lelkületű igazgató közti erőszakolt szerelmi jelenetet. Minek?

Beszéljünk a kéziratról /úgy tudom, hárman olvastuk/ mielőtt behívnánk a szerzőt; én nagyon kedvesnek tartom.

Budapest, 1962. április 29.

Janikovszky Éva¹⁴

Amennyiben egy szöveg nem felelt meg esztétikai mércéjének vagy ideológiai elveinek, fanyar iróniával fejezte ki nemtetszését, ahogy arról Csukás István *Csicsóka és a moszkító*k című szövegéről írt lektori jelentése is tanúskodik. A regénytervezet kiadását a szöveg silánynak és hiteltelennek tartott stílusa miatt nem támogatta:

„Lektori jelentés

Csukás: *Csicsóka és a Moszkitók* c. humoros regényéről.

Szinopszis + 32 oldal.

II.

A szerző arra a tévedésre alapozza tervbe vett regényét, hogy a csokorba szedett jassz-kiszólások, gyerekshájra valló idétlenségek, és »szellemes« bmondások egy bizonyos mennyiségen túl már humoros gyerekregénynek minősülnek.

Szerintem téved. Csicsóka figurája és a körülötte zajló tömény marhaság fent jellemzett hangjánál fogva ugyan különbözik a régi sematikus úttörőregényektől /amelyekben az örs összefog, hogy megjavítsa az osztály legrosszabb tanulóját/, de ez a különbség inkább a régi sematikus úttörőregények javára szól.

Kiadását nem javaslom.

Budapest, 1959. augusztus 19.

Janikovszky Éva¹⁵

14 Ld. Melléklet IX: Janikovszky Éva Lázár Ervin *A kisfiú és az oroszlánok* című regénytervéről írt lektori jelentése (1962. 04. 29.) Vö. LÁZÁR ERVIN, *A kisfiú meg az oroszlánok*, Bp., Móra, 1964.

15 Ld. Melléklet X: Janikovszky Éva Csukás István *Csicsóka és a Moszkitók* című regénytervéről írt lektori jelentése (1959. 08. 19.) Vö. CSUKÁS ISTVÁN, *Csicsóka és a moszkitók*, Bp., Móra, 1982.

Az eddig szemlézett lektori jelentések alapján talán érdemes lenne felülvizsgálnunk azt a közkeletű megállapítást, miszerint a kommunista rezsim időszakában a felnőttek könyvpiacán érvényesülni nem tudó, elhallgattatott szerzők a gyermekirodalomban „találtak menedéket”. Természetesen van igazságtartalma ennek az állításnak (gondoljunk csak Nemes Nagy Ágnes vagy Weöres Sándor életútjára), azonban a két tagmondat között téves logikai kapcsolat húzódik. Az ilyenformán elhangzó kijelentés ugyanis azt sugallja, hogy a felnőtt- és gyermekirodalom között nincsen jellegbeli különbség, a szépirodalmi ihletettség/tehetség magától értetődően a gyermekek körében is népszerűséget implicál. Ezért a kijelentést érdemes a visszájára fordítanunk: Weöres Sándor, Mátyás Iván, Szabó Magda vagy Mészöly Miklós azért értek el sikereket a gyermekirodalom terén, mert magas minőségű, a kor gyermekirodalmi szempontjainak (is) megfelelő szövegeket hoztak létre. Míg – függetlenül esztétikai írói tehetségüktől és képzettségüktől – Füst Milán és Örkény István (sőt pályája elején Csukás István) nem tudtak érvényesülni a gyerekönyvpiacra.¹⁶ Örkény *Ez már Magyarország* című kéziratának bírálata legalábbis azt bizonyítja, hogy a hatvanas évek gyermekönyvpiacán való érvényre jutáshoz a korszak szocialista ideológiájának beemelése mellett elengedhetetlen volt a gyerekirodalmi affinitás és szakértelem.

„Lektori jelentés

Örkény István: *Ez már Magyarország* című szinopszisáról

II.

Nem ismerem a szerző eredeti elképzelését, de ezt a módosított tervezetet nem tartom elfogadhatónak. Disszidens mese – amelyből az sem derül ki, hogy hősnője tízéves vagy tizenhat, valamint az sem, hogy akiknek szánja a szerző, azok kisgyerekek vagy bakfis lányok. De mindegy is, véleményem szerint ez a nagyvonalúság csak azt jelzi, hogy maga a story sem hiteles, de a művészi hitelesség igényével sem lép fel. [...]

S ha egy gyöngye pillanatomban mégis arra hajlanék, hogy elhiggyem, elég a vadászgató olasz grófra gondolnom, aki egyszeriben kastélyába viszi és családjába fogadja az erdőben barangoló árva lánykát. /Az életből ellesve./ Ha a kislány kilenc-tíz éves, mért vágyik el ebből a mesevilágból a rég elfelejtett váci nagymamához? /Alle Achtung, a kislánynak saját lakosztálya, szobalánya, sofőrje stb. van, úgy él, mint egy királylány!./ Idézem a szerzőt: »Veronkát épp a nagyúri életformák üressége űzi egy nap tovább. Rájön, hogy ezek a bonyolult szertartások nem takarnak semmiféle emberi kapcsolatot, ő a gróféknak nem gyereknek, hanem gyerekformájú játékszernek kell.« Ne tessék mondani. Ezután már egyáltalán nem lepi meg az olvasót, hogy a tovább bujdosó kislányt egy kósza magyar repülőgép – amelynek pilótája váci, és ismeri a nagymamát – kényszer-

16 Csukás István *Csicsóka és a Moszkitók* című regénytervének 1959-es benyújtását követően csak 1967-ben jelent meg (az első) gyermekirodalmi munkája. Vö. CSUKÁS István, *Egy szürke kiscsicsi*, Bp., Móra, 1967.

leszállás közben, egy mezőn felkapja és hazaviszi. Miért ne? Rég olvastam ennél hazugabb történetet.¹⁷

A hagyatékban fellelhető lektori és szerkesztői jelentésekből az is kirajzolódik, hogy Janikovszky az 1950-es évek végétől elmélyülten foglalkozott a lányregény műfaji hagyományaival, aktuális magyarországi helyzetével. A *Pöttyös és Csíkos Könyvek* sorozat szerkesztőjeként aktív szerepet játszott az 1950-es évek „lányregényválságának” megoldásában.

„Ha könyvesboltjaink eladóit afelől faggatjuk, hogy milyen műfajban mutatkozik hiány, milyen könyveket keres hiába a közönség, a felsorolásban előkelő helyet foglal el a lányregény, mint igen keresett irodalmi »hiánycikk«. Lányregény... Egyáltalán létezik ilyen? [...] A szorosan vett lányregény tehát bakfis lányról szól, mégpedig a mai bakfis lányról, erről a nagyon is talpraesett, néha kihívóan szemtelen, néha meg nevetségesen érzélgős fruskáról, aki hol a meg nem értett hősnő szerepében tetszeleg, hol meg az egész világot magához ölelné áradó jókedvében. [...] Azokról az utcán nevetgélő, iskolatáskájukat lóbáló bakfisokról akarnak olvasni, akik talán titokban rúszozzák a szájukat és Yves Montand képét őrzik a számtankönyv borítója alatt,¹⁸ de helytállnak az életben és éjszakákat bögnék át, ha csalódniuk kell a felnőttekben. [...] a mai bakfis lányról kell írni, a tematikai megkötés mindössze ennyi. Ezenbelül igazán bő tere marad az írónak a választásra, hogy a családi élet, az iskola vagy a barátság stb. területén felbukkanó konfliktusokat kívánja-e ábrázolni. A szerelmet szándékosan nem említettem, mégpedig azért, mert véleményem szerint, /noha a lányregényt távolról sem azonosítom a szerelmi történettel/ a szerelem éppoly szervesen hozzátartozik a lányregényhez, mint ahogyan a valóságban is hozzátartozik a bakfiskorhoz. [...] Csak néhány címet és nevet sorolok fel emlékeztetőül, annak bizonyítására, hogy érik már az új termés. A legnépszerűbb, s legtöbbet olvasott mai lányregény Thury Zsuzsa *Francia kislánya*,¹⁹ mely az első sikeres kísérlet volt arra, hogy elhódítsa a mai lányokat 1920-as ideáljaiktól. [...] Ugyancsak ehhez a korosztályhoz szól Beczássy Judit, Kántor Zsuzsa és Nagy Zsuzsa egy-egy sikeres lányregénye,²⁰ és Kertész Erzsébet: *Kaland a Szamócában* c. könyve,²¹ mely arra a feladatra vál-

17 Ld. Melléklet XI: Janikovszky Éva Örkény István *Ez már Magyarország* című regénytervéről írt lektori jelentése (1962. 03. 26.)

18 Yves Montand (Olaszország, 1921 – Franciaország, 1991) francia szanzonekes és filmszínész, korának szexikonja. Az Ivo Livi néven anyakönyvezett énekes 1957 tavaszán Budapesten is fellépett. Vö. [N. N.], *Yves Montand magyar falevelei – Világstárok Budapesten*, MTVA Archívum, 2021. 10. 13. <https://archivum.mtva.hu/stories/Yves-Montand>

19 THURY Zsuzsa, *A francia kislány*, Bp., Ifjúsági, 1953.

20 BECZÁSSY Judit, *Marika*, Bp., Ifjúsági, 1955; KÁNTOR Zsuzsa, *Rügyecske*, Bp., Ifjúsági, 1956; NAGY Zsuzsa, *Csakazértis!*, Bp., Ifjúsági, 1954.

21 KERTÉSZ Erzsébet, *Kaland a Szamócában*, Bp., Móra, [1957.]

lalkozott, hogy átmenetet teremt a Cilikék²² és a mai bakfis irodalmi ábrázolása között. Ami pedig az előkészületben lévő műveket illeti: örömmel üdvözölhetjük sorukban Webster bűbájós humorú, méltán világhírű *Nyakiglábapóját*²³ / mely egyben azt is példázza, hogy nem minden régi lányregény évül el/, Karin Michaelis: *Bibijét*,²⁴ Kästner: *A két Lotti* c. a mozi vásznáról már nálunk is ismert könyvét,²⁵ Gergely Márta *Szöszijét*,²⁶ mely egy »jampi« kislány napjainkban játszódó történetét eleveníti meg, hogy csak találomra említsek néhány példát. Új és remélhetően sikeres kezdeményezése a Móra Ferenc Könyvkiadónak a jövő évben induló olcsó lányregénysorozat.²⁷ [...] Az igazság kedvéért azonban azt is hozzá kell tennünk, hogy a 15–16 éveseknek szóló lányregényekben még mindig hiány mutatkozik, mert a felsorolt művek zöme 12–14 éveseknek íródott.²⁸

A hosszas idézetből világosan kitűnik, hogy Janikovszky Éva professzionális, tudatosan alkotó szerző, aki jó érzékkel nyúlt olyan irodalmi zsánerekhez és témákhoz, amelyek addig hiányoztak a magyar könyvpiacról. Az 1950-es évek végétől szisztematikusan tanulmányozta a lányregény műfajának kortárs követelményeit, mivel lektori pozíciójának köszönhetően széles rálátása nyílt a gyerek- és ifjúsági irodalmi trendekre. Az

22 Tutsek Anna 20. század eleji népszerű lányregénysorozata. Vö. TUTSEK Anna, *Cilike rövid ruhában*, Bp., Singer és Wolfner, 1909; uő, *Cilike menyasszony lesz*, Bp., Singer és Wolfner, 1909; uő, *Cilike mátkasága*, Bp., Singer és Wolfner, 1912; uő, *Cilike férjhez megy*, Bp., Singer és Wolfner, 1915; uő, *Cilike mint asszony*, Bp., Singer és Wolfner, 1922; uő, *Cilike bajtársai*, Bp., Singer és Wolfner, 1924; uő, *Mindig lesznek Cilikék*, Bp., Singer és Wolfner, 1934; uő, *Cilike búcsúja*, Bp., Singer és Wolfner, 1937.

23 Jean WEBSTER, *Nyakigláb apó*, ford. ALTAY Margit, Bp., Móra, 1963.

24 Karin MICHAELIS, *Bibi*, ford. SZIRÁKY Judith, Bp., Móra, 1958.

25 Erich KÄSTNER, *A két Lotti*, ford. TÓTH Eszter, TÖRÖK Sándor, Bp., Móra, 1958. A regényből azonos címmel rendezett mozifilmet Josef von Báky, amelyet 1950-ben mutattak be az NSZK-ban, majd többek között Magyarországon is vetítették.

26 GERGELY Márta, *Szöszí*, Bp., Móra, 1958.

27 A serdülő lányokat célzó Pöttös Könyvek sorozat elindítása 1958-ra datálható, eredetileg „12 éven felülieknek” korosztály-megjelöléssel indult. A Csíkos Könyvek sorozat 1962-es indulásától a Pöttös Könyvek sorozatba már inkább kisebbeknek, 8–13 éveseknek szóló munkákat válogatnak be, az idősebb (13–14 év feletti) lányoknak szóló művek a Csíkos Könyvek sorozatban jelentek meg.

28 Janikovszky Éva *Tegnap Cilikék és mai Évák. Néhány gondolat a lányregényről* címmel írt értekezéséből közöltem részletet. Az 1957-ben keletkezett irat a Móra Ferenc Könyvkiadó Janikovszky Éva-hagyatékában található. Ezen írás előzményverziója a később nyilvánosan is megjelenő esszének. Vö. Uő, *Cilikék tündöklése és bukása – Néhány gondolat a lányregényről*, Élet és Irodalom, 1957. 12. 06. [9.]

A hagyatékban található előzményforrás teljes mértékű közlését a dokumentum piszkosajellege miatt nem tartom célszerűnek. Szövegkritikai megfontolásból fakadóan úgy gondolom, hogy az alapszöveg teljes egészében nem használható fel, hiszen az ultima manus (utolsó kéz elve) alapján azt tekintjük főszövegnek, amelyet a szerző utolsóként hagy jóvá. Mivel Janikovszky nem ezt a dokumentumot szánta a végső, lezárt szövegnek, ezért az alapszövegből kizárólag azokat a szakaszokat közlöm, amelyek tartalmi egyezést mutatnak a végső formátummal.

idősebb lányoknak szóló regények hiányának felismerése, írói érdeklődése és munkatársainak buzdítása pedig arra ösztönözték,²⁹ hogy megalkossa első, saját fantáziából merített munkáit, a *Szalmaláng* és *Aranyeső* című lányregényeket.

Janikovszky Éva mint író

Janikovszky Éva írói pályája a kiadó megbízásából (egyfajta próbamunkaként)³⁰ írt *Csip-Csip* című ismeretterjesztő mesekönyvvel és lányregényekkel indult.³¹ A *Szalmaláng*ról Rónaszegi Miklós,³² A *kisnővér* munkacímét viselő *Aranyesőről* pedig Bartócz Ilona³³ írt lektori jelentést. Janikovszky Éva első lányregényét Rónaszegi dicsérettel illette, kiemelve a főhős pontosan és érzékletesen megrajzolt karakterét, a cselekmény láttatásának csavaros módját (a voltaképpen történetek Palócz Vera képzeletében játszódnak), illetve a regény vidám, érthető és mai stílusát.³⁴ Janikovszky második regényének tervezetét szintén méltányolta az aktuális lektor. Bartócz a regény érdemét hasonlóképpen abban látja, hogy Janikovszky „igazi mai” fiatalokat visz színre, akiknek „gondjai mindnyájunk gondjai”. A lektor nagyrészt a szöveg világnézeti aspektusaival foglalkozik, egyes cselekményszálakat, szöveghelyeket referenciálisan olvas. Például Burián Ágnes továbbtanulási közönyében az oktatási rendszer problémáit, a lány érettség-válaszában a szocializmus hatását látja: „/végre egy regény, amiben a szocializmust építő társadalmunk nem az ifjúság Róbertbácsija/,³⁵ hogy ez utóbbi követelményeket támaszt amellett, hogy segít; nagyon jó, hogy Ágnes nem üvegházban érlelődik [...]”³⁶ Ilyenkép-

29 Interjúiban írói pályakezdése kapcsán rendszeresen beszél a kollégák támogatásáról, ösztönző szerepéről. „Mindig nagyon szerettem olvasni, de arra, hogy magam is könyveket írjak, sohasem gondoltam. Itt beszéltek rá, a Kiadóban, hogy próbáljam meg.” BAKA, *uo.*, 19.

30 „A kiadó akkori igazgatója beszélt rá. Mit rábeszél, belelökött! Így, ahogy mondom, ezt osztotta rám házi feladatul. Valaki nem készült el egy betervezett ismeretterjesztő gyerekkönyvvel, és akkor *Fazekas Anna* rám mutatott, és azt mondta: *Té. Te fogod megírni.*” ESZE, *uo.*, 8.

31 KISPÁL Éva, *Csip-Csip*, Bp., Móra, 1957; JANIKOVSKY Éva, *Szalmaláng*, Bp., Móra, 1960; *uő*, *Aranyeső*, Bp., Móra, 1962.

32 Rónaszegi Miklós (1930–2022) író, 1950-től az Ifjúsági Kiadó korrektora, majd 1953-tól felelős szerkesztője. Nevéhez kötődik a Delfin Könyvek sorozat elindítása és szerkesztése.

33 Bartócz Ilona (1914–1968) író, fordító, az Ifjúsági Kiadó szerkesztője.

34 Ld. Melléklet XII: Rónaszegi Miklós Janikovszky Éva *Szalmaláng* című regényéről írt lektori jelentése.

35 Róbert bácsi: Feinsilber Róbert (Jemen, 1865 – Bécs, 1957), híres népbarát, a „szegények apostola”. Az 1910-es években a Budapesti Rendőr-főkapitányság alkalmazásában öngyilkosjelölteket kellett lebeszélnie szándékukról, az 1920-as években adományokat gyűjtött a szegényeknek, valamint Budapest több pontján ingyenkonyhát működtetett. Miután az 1930-as évek elején kiderült, hogy az adományokat önös célra használja fel, és uzsoratevékenységet folytat, kiutasították az országból.

36 Ld. Melléklet XIII: Bartócz Ilona Janikovszky Éva *A kisnővér* munkacímű regényéről írt lektori jelentése.

pen Janikovszky lányregényei ifjúsági irodalmi igényességükön, esztétikai megformáltságukon túl a szocialista irodalomszemlélet igényeit is kielégítették.

Az elismerő felhangok ellenére nem a lányregények hozták el Janikovszky számára a hírnevet, hanem a Réber Lászlóval együtt jegyzett képeskönyvek.³⁷ 1962-ben kezdődött el közös munkájuk, amikor is T. Aszódi Éva, a Móra Kiadó főszerkesztője Janikovszky *Te is tudod?* című, első gyerekkönyvének illusztrálására Rébert kérte fel. A közös kivitelezés egy Magyarországon addig ismeretlen gyerekkönyves műfaj kibontakozását eredményezte. A textuális és vizuális síkon egyaránt innovatív képeskönyvekre rövidesen nemcsak a keleti blokk országai, hanem a nyugat-európai piac is felfigyelt.³⁸ Janikovszky Éva a kollektív alkotófolyamatról és a köztük szövődő barátságról a következőképpen emlékezett meg (eredetileg a) nyilvánosságnak szánt, Réber Lászlónak címzett születésnapi köszöntőjében:

[...] megkísérlem bemutatni egyik legkedvesebb, legrégebb barátomat, aki nagyon közel áll hozzám. Tehát: Réber László. [...] Együtt munkálkodásunk 1962-ben kezdődött, amikor első képeskönyvem szerkesztője – azóta is áldom T. Aszódi Évát ezért a gondolatért – úgy gondolta, hogy Réber Lászlót kéri fel készülő könyvem illusztrálására. Ma is előttem van az akkori Réber. Magas, dőlceg fiatalember, sűrű, egyenes szálú haja csak valamivel hosszabb a megszokottnál. Mindig nyitott kabátban, fekete pulóverben, magasra tartott fejjel lépett be a kiadóba. Sietős léptekkel vágott át a tágas előtérben, közben fejét biccentve üdvözölte azokat, akik elég magasak voltak ahhoz, hogy látóterébe kerülhessenek.

Mindig kopogott az ajtón – ami kizárólag azért említésre méltó, mert ez valahogy nálunk a könyvkiadóban nem volt szokás –, s ha belépett a szobába, az első kérdése az volt: nem zavarom? Ezzel is egyedül állt, mert egy könyvkiadóban soha senkinek nem jut eszébe, hogy ezt megkérdezze, akkor se, ha láthatóan zavarja az ott dolgozókat. [...] szálfaegyenes derékkel ült a széken, ölében, vagy előtte az asztalon az irattáska vagy a rajzmappa. Ezt is csak külön felszólításra nyitotta fel: szögletes, kimért, de mégis gyors és gyakorlott mozdulatokkal tépte fel és távolította el a grafikák csodás csomagolását /made by Réber/, hogy át-

37 JANIKOVSKY Éva, *Te is tudod?*, Bp., Móra, 1963; uő, *Ha én felnőtt volnék*, Bp., Móra, 1965; uő, *Akár hiszed, akár nem*, Bp., Móra, 1966.

38 Az 1960-as években Janikovszky Éva kötetei (*Aranyeső*, *Te is tudod?*, *Akár hiszed, akár nem*, *Bertalan és Barnabás*, stb.) német, francia, angol, szlovén, spanyol és olasz nyelven is megjelentek. Az 1970-es években a Réber–Janikovszky szerzőpáros egyes képeskönyveit ültették át finn, dán, lengyel, szlovák, svéd, bolgár, szerb-horvát és cseh nyelvre, 1984-ben a *Bertalan és Barnabást* pedig japánra is lefordították. <http://janikovszkyeva.hu/>
Janikovszky Éva művei közül a Réber László által illusztrált képeskönyveket fordították le legtöbb nyelvre. Az alábbi művek a leginkább reprezentáltak a nemzetközi szintén: JANIKOVSKY Éva, *Ha én felnőtt volnék*, Bp., Móra, 1965; uő, *Akár hiszed, akár nem*, Bp., Móra, 1966; uő, *Jó nekem*, Bp., Móra, 1967; uő, *Bertalan és Barnabás*, Bp., Móra, 1969; uő, *Felelj szépen, ha kérdeznek!*, Bp., Móra, 1983; uő, *Örülj, hogy fiú! Örülj, hogy lány!*, Bp., Móra, 1983.

nyújtsa megsejmlésre új munkáját. Amíg az ember ámuldozva csodálta rajzait, sose figyelte a hatást, amint ez a művészekről megszokott volt. Ott ült ugyan, de valahogy mégis visszavonultan. Ő megcsinálta, amit vállalt, hogy aztán hogyan tetszik másoknak, ez már nem tartozik rá. [...] Réber mindig tökéleteset alkotott. Nem tartozott a gyorsan, könnyen rajzoló művészek közé, minden vonalának megvolt a végiggondolt, kikísérletezett gondolati előtörténete. Tisztelte, és feldolgozta a szöveget. Aztán hozzátette saját magát. Az eredmény: ezt csakis így lehet illusztrálni. [...] Hogy remek humora van, ezt karikaturista múltja bizonyította, s szerencsére gyermekkönyv-illusztrációira is kisugárzott. Hogy több évet töltött orosz hadifogságban és csak 1948-ban jött haza, ez előbb-utóbb kiderült, ha megtisztelte az embert barátságával. Azt, hogy macskájuk van, már az első években, hogy lánya egyidős az én fiammal, több mint kétévi együtt munkálkodásunk után tudtam meg. A lánya fényképét harminc év után láttam először, feleségét körülbelül húsz év múlva ismertem meg. Nem mondható, hogy egy kitárukozó személyiség. A lakásukban először tavaly jártam. Harminc éve magázzuk egymást, ami Magyarországon – mert ez egy tegeződő nép – rekordnak tekinthető.

Tizennyolc közös könyvünk van. Én megírtam, és ő az illusztrációkban mindig hozzátett valamit. Amitől mélyebb lett, és kerekesebb is. Olyan egész.

[...] A 70. születésnapján – némi habozás után, mert ugyan hogy jövök én ahhoz, hogy tudjam, mikor van a születésnapja – végül is nagy elszánással felhívtam. Parancsoljon, mondta. Laci, hadartam én halált megvető bátorsággal, az Isten éltesse, és csak annyit akarok mondani, hogy nagyon szeretem magát.

Csönd. Aztán: Köszönöm, tudtam.

Ebben maradtunk, s szerencsére minderről azóta egy szó sem esett. Remélem, bízhatok az Önök diszkréciójában, ugyanis Réber kifejezetten viszolyog az érzélgősségtől.”³⁹

Janikovszky Évának életében összesen huszonnyolc könyve jelent meg, amelyből húsz gyermekeknek, nyolc pedig felnőtteknek szól.⁴⁰ Vagy mégsem? Barbara Wall a gyermekirodalmi művek narrációtechnikáját vizsgálva három lehetséges megszólítási mó-

39 Janikovszky Éva *Szubjektív portré Réber Lászlóról* (1992) című, Réber Lászlót 72. születésnapja alkalmából köszöntő írása a Janikovszky Éva-hagyatékban található. Janikovszky valószínűleg publikálta ezt az írást a nyilvánosság számára, de a sajtó felületén még nem akadtam a nyomára. Hasonlóképpen egy korábbi forráshoz, e szöveg esetében sem tartanám szerencsésnek az alapdokumentum közlését. A szöveggözlés/átírás során szem előtt tartottam az ultima manus elvét, tehát főszöveggént a Janikovszky által (ön)korrektúrázott variánst jelentetem meg.

40 www.janikovszkyeva.hu. Az alábbi honlapon fellelhető Janikovszky Éva irodalmi és televíziós munkáinak időrendes jegyzéke és idegen nyelven megjelent köteteknek tételes listája is. Felnőtteknek szánt munkái: JANIKOVSZKY Éva, *A lemez két oldala*, Bp., Móra, 1978; uő, *Örülj, hogy fiú! Örülj, hogy lány!*, Bp., Móra, 1983; uő, *Felnőtteknek írtam*, Bp., Móra, 1997; uő, *Mosolyogni tessék!*, Bp., Móra, 1998; uő, *Ájlávjú*, Bp., Móra, 2000; uő, *De szép ez az élet!*, Bp., Móra, 2001; uő, *Ráadás*, Bp., Móra, 2002.

dot különít el: egyszeri címzés (*single address*) során a szerző kizárólag a gyermekhez szól; dupla címzés (*double address*) esetén a szerző csak úgy tesz, mintha a gyermek olvasmányigényét szeretné kielégíteni, valójában a gyermek mögött álló felnőtt elvárását célozza; az első kettő fúziójaként értelmezhető, és csak ritkábban megvalósuló kettős címzés (*dual address*) esetén pedig a szerző a gyereket és a felnőttet a szöveg különböző szintjein keresztül, hierarchiamentes előfeltevésekkel szólítja meg.⁴¹ Janikovszky gyermekirodalmi (és egyes felnőtteknek szóló) munkái Wall *kettős címzés* terminusával írhatók le: „Én olyan könyveket akartam írni, amelyek mintegy hidat képeznek felnőttek és gyerekek között. Olyanokat, amelyek egyformán szólnak gyerekekhez és felnőtthöz, igaz, más-más szinten.”⁴² Vagyis könyvei – eltérő síkon ugyan, de – egyszerre elégítik ki a gyermek- és felnőttolvasók igényeit. Abban, hogy Janikovszky könyvei kettős kódolásúvá váljanak, Réber László kiemelkedő szerepet játszott. A papíron hagyott kéznyomán, jellegzetes illusztrációs stílusán ugyanis nem változtatott attól függően (esetleg csak színeiben), hogy gyerek- vagy felnőttkötethez rajzol. Janikovszkynak huszonhárom kötetét illusztrálta, amelyek ilyenformán már borítójuk alapján is felismerhetőek, illetve materiális/könyvészeti kódjuk nem jelöli ki egyértelműen az olvasóközönséget. George Borstein arra mutatott rá, hogy az irodalmi mű jelentésének nemcsak nyelvi, hanem a szöveg anyagi hordozóját érintő materiális színterei is vannak.⁴³ Szerinte az olvasás jelentésképző aktusától nem függetleníthető az, hogy a szöveg anyagisága milyen kontextust teremt az irodalmi mű egyes megjelenéseikor. Ennélfogva a Janikovszky-kötetek pontosan a felnőtt-gyerek közönség együttes megszólításának képességét veszítenék el, ha a kiadványokat célközönség alapján eltérő illusztrációk egészítenék ki.

Janikovszky írói működésének vizsgálata során érdemes számot vetni a kor bevett publikációs gyakorlatával is, vagyis azzal a jelenséggel, hogy szövegeinek egy részével (először) nem könyv formátumban, hanem a napi- és hetisajtóban, illetve periodikákban találkozhattak az olvasók. Akadnak ugyan egyszeri sajtópublikációi is,⁴⁴ azonban írásai túlnyomórészt folytatásokban jelentek meg, többek között a *Kisdobos*, az *Óvodai Nevelés*, a *Kincskereső* és a *Nők Lapja* felületén,⁴⁵ amelyeket a folyóiratos megjelenés után (a *Te ezt még úgysem érted...* című sorozatát kivéve) kötetben is publikált.⁴⁶ Janikovszky munkái-

41 Barbara WALL, *The Narrator's Voice. The Dilemma of Children's Fiction*, Macmillan, London, 1991, 9.

42 ESZE, *uo.*, 8.

43 George BORNSTEIN, *Hogyan olvassuk a könyvoldalt? Modernizmus és a szöveg materialitása*, ford. VINCE Máté. – *Metafilológia I: Szöveg, variáns, kommentár*, Bp., Ráció, 2011, szerk. DÉRI Balázs – KELEMEN Pál – KRUPP József – TAMÁS Ábel, 117.

44 JANIKOVSKY Éva, *Téma az utcán*, Élet és Irodalom, 1958. 01. 17., 4; *uő*, *Szivesség*, Élet és Irodalom, 1958. 08. 08.; *uő*, *Maga a tőkély*, Tisztás, 1999. október, 60–64.

45 Például a *Már óvodás vagyok* című elbeszéléssorozata 1968-tól 1971-ig jelent meg az Óvodai Nevelésben. Az *úgy volt...* című elbeszéléssorozatát 1975 és 1981 között publikálta a Kincskeresőben. A *Mosolyogni tessék!* címen megjelent tárcáit 1997 és 1999 között közölte a Nők Lapjában.

46 A *Te ezt még úgysem érted...* elbeszéléssorozat a Kincskereső 1990-es évfolyamában jelent meg, 2024 áprilisára a Móra Kiadó gondozásában jelenik meg kötet formájában.

nak máig tartó népszerűsége tehát aktualitásuk és egyedi stílusuk mellett a szövegek közlés gyakorlatából is fakad. Az író 1970-es évektől kibontakozó széles körű ismertségéhez nagyban hozzájárult, hogy a sajtón keresztül (a könyvpiachoz képest) szélesebb, heterogén olvasóközönséget ért el. A különböző profilú lapokban való publikálás azt eredményezte, hogy Janikovszky Éva neve egyaránt ismerőssé vált a szövegeket autotelikusan olvasó professzionális, műértő befogadók, a pedagógiai szempontokat előtérbe helyező tanárok és óvodapedagógusok, vagy akár a szövegeket referenciálisan értelmező laikus olvasók számára is. Nyilvánvaló, hogy az életkoruk, társadalmi helyzetük, érdeklődésük és a belletrisztikához való viszonyulásuk tekintetében egymástól lényegesen eltérő befogadói csoportok különböző típusú szövegeket igényelnek. Janikovszky írásai azonban mindig utat találtak az aktuális lapok olvasótáborához: az *Óvodai Nevelés*be kisgyermekeknek szóló, ünnepségeken előadható drámákat, gyerekszájtörténeteket publikált, a *Kincskereső*be a kamaszok életérzését felvillantó humoros novellákat közölt,⁴⁷ a *Nők Lapjába* és a *Hölgyvilág*ba pedig főként a nyugdíjas élet mindennapjairól értekező ironikus, iránymutató énelbeszéléseket írt. Saját bevallása szerint szövegeinek könnyű befogadhatósága, illetve a belső nézőpontú elbeszélési technika alkalmazása is közrejátszott művei népszerűvé válásában: „Lehet, hogy azért is szerencsém van az olvasókkal, mert én rövidket írok, és amit írok, könnyen olvasható. Többnyire egyes szám első személyben fogalmazok, így a szövegeim vetélkedően is mondhatók.”⁴⁸ Tehát Janikovszky Éva irodalmi sikerének megértése érdekében nem hagyhatjuk figyelmen kívül szövegeinek használati vetületét sem. A *lemez két oldala*, *Az úgy volt...* vagy a *Már iskolás vagyok* dramatikus szerkesztési-elbeszélési módjukból fakadóan könnyen adaptálhatók, számtalan óvodai és iskolai előadás, hangjáték, színházi adaptáció készült belőlük. A szövegek közérthetőségük, könnyű olvashatóságuk, témájuk, valamint a színre vitt karakterek és a célközönség életkori azonossága okán iskolai tankönyvekbe, olvasókönyvekbe is bekerültek. Ezenkívül a sajátos Janikovszky-humorfaktor biblioterápiás hozadékkal is bír. A *lemez két oldala*, az *Örülj, hogy fiú! / Örülj, hogy lány!* vagy a *Kire ütött ez a gyerek?* a szülő/nagyszülő-gyerek/kamasz viszony parodizálásán keresztül segít az emberi kapcsolatok megértésében. A *Nők Lapjában* megjelent *Mosolyogni tessék!*-tárcák pedig voltaképpen addig tabuként kezelt (de mindenesetre erősen elhallgatott) témákat, az időseket érintő társadalmi diskurzusokat vitték színre. Erős tematizációs képességgel bíró gyakorlati szövegei sémát szolgáltatottak, nyelvet és szempontokat kínáltak az olvasók számára, hogy saját énképüket felépíthessék.

„Mi, időskorúak, azzal a meszesedő agyunkkal, csak kapkodjuk a fejünket.
(Persze kellő óvatossággal, mert a hirtelen mozdulatoktól beleáll a nyakszirtünk-

47 A Kincskeresőben látott napvilágot *A tükör előtt* című kamaszmonológ is, amelyet 2015-ben adtak ki először kötetben is. Vö. JANIKOVSKY Éva, *A tükör előtt*, Kincskereső, 1971/3, 11–12; uő, *A tükör előtt*, (Kárpáti Tibor rajzaival), Bp., Móra, 2015.

48 FÖLDES, uo. http://www.c3.hu/~eufuzetek/index_2021.php?nagyr=20_21/2021_A11_JanikovszkyEva.html

be a görcs.) Környezetünk ugyanis számunkra követhetetlen sebeséggel változik. [...] Zöltségéből fitness-center, fitness-centerből kilós butik, kilós butikból salátabár, salátabárból kutyakozmetika, kutyakozmetikából non-stop vegyeskereskedés. [...] Ami azt illeti, érdekes játék. Megmozgatja a fantáziát, dolgoztatja az agyat. Kombinatív készséget, jó memóriát, vállalkozási kedvet igényel, akárcsak a tőzsde.”⁴⁹

Janikovszky Éva, a tanácsadó

A hagyatékban található legnagyobb dokumentumcsoportot Janikovszky Éva levelezése képezi, amelyből munkatársainak, családtagjainak és barátainak írt kb. 600 levelét felhasználva, a jövőben válogatáskötet készül.⁵⁰ Az író nő kiterjedt levelezést folytatott, de nemcsak rokonaival és szakmabeliekkel, hanem rajongóival is gyakran váltott levelet. Több mint ezer darab, olvasótól érkező levél található a hagyatékban, azonban az anyag teljes mértékű feldolgozását nem láttam szükségesnek, mert egyrészt ezekből a levelekből nyilvánvalóan csak az olvasók élete, személyisége bontakozik ki, másrészt már néhány száz levél átolvasásával is kirajzolódtak azok a jegyek, amelyek Janikovszky Éva olvasókkal folytatott levelezésének karakterisztikáját jellemzik. Ezért végül megközelítőleg kétszáz darab, laikus (a szerzőt a levélváltás kezdetekor személyesen nem ismerő) olvasótól származó levél tartalmából vontam statisztikát. Ezenkívül azokra a levelekre alapozom állításaimat, amelyeket Janikovszky Éva küldött olvasóinak. Viszonylag kevés, mindössze hat levél fénymásolt, gépátírtos vagy piszkozatos verziója áll rendelkezésünkre, mivel Janikovszky természetszerűen elpostázta az eredeti leveleket.⁵¹ Ezek a források közvetlenségről tanúskodnak, az író nő sokszor osztott meg személyes jellegű információkat is a címzettel. Nem idegenkedett a személyesebb kapcsolatok kialakításától sem: ha a téma intimitása vagy az olvasó által lefestett szituáció komplexitása megkívánta, egyszerűen elkérte az olvasó telefonszámát. Így többször előfordult, hogy befutott író-főszerkesztőként szabadidejében számára ismeretlen emberekkel beszélgett a telefonon. Sőt, egyes olvasóit meg is látogatta. A most következő levél Janikovszky Éva publikummal szembeni nyitottságát érzékelteti: amennyiben ideje és elfoglaltságai engedik, az író nő örömmel tett volna eleget alábbi olvasója invitálásának is.

49 JANIKOVSKY ÉVA, *Változások*, Nők Lapja, 1998/41, 13.

50 A kötet előreláthatólag 2026 áprilisában, Janikovszky Éva születésének 100. évfordulója alkalmából jelenik meg.

51 E helyütt szeretném jelezni, hogy amennyiben valaki rendelkezik Janikovszky Évától származó levéllel, a dokumentum(ok) megosztásával nagyban segítené a Janikovszky Éva-kutatás menetét. Magától értetődően a levele(ke)t csak a levél tulajdonosának hozzájárulása esetén tesszük közzé.

„2001. dec. 9.

Drága Zsófi,

kérlek, ne higgy a látszatnak, nem vagyok ilyen! Mármint olyan, hogy egy eny-nyire aranyos levélre, mint a Tied, csak ekkora késéssel válaszolok. Mentségem tömérdek, de akkor is nagyon szégyellem magam. Szóval mikor megjött a leveled, én nem voltam itthon, aztán mikor megjöttem, mondták, hogy van néhány levelem, elküldjék-e, mire mondtam, hogy ne, majd úgyis bemegyek. Ezek a levelek általában verseket és meséket tartalmaznak, és írójuk arra kér, hogy olvassam el, és mondjam már meg, hogy miképp lehetne ebből könyvet csinálni?

Így aztán nagy késéssel hoztam csak el leveledet, s még akkor sem tudtam azonnal válaszolni, mert reggeltől estig rohángáltam, író-olvasó találkozókra, TV-be, rádióba, most éppen idénycikk vagyok, mert a Téli Könyvvásár közeledtével /már itt van/ mindenkinek eszébe jut, hogy beszéljek az olvasásról, ugyanis az idén én írtam a világ gyerekeinek szóló Message-t a nemzetközi gyerekkönyv napon, áprilisban. /Hatott rájuk, ugyanis azóta is szorgosan olvassák a Harry Pottert, bár én nem kifejezetten erre gondoltam./⁵²

Szóval, borzasztóan örültem a levelednek, és Neked, és köszönöm a meghívásodat, bizisten remek tipp, hogy ahelyett, hogy itt csúszkálók a -10 °C-ban, inkább Veled nézném a pálmafákat /Florida a szerelmem, mármint Sarasota környéke, ott már sokszor voltam, hát tudom, milyen!/, de sajnos, nem valószínű, hogy útra kelek. Ám a comfort feelingemet határozottan javítja, hogy arra gondolhatok: meghívtál Sao Paulo-ba, ahonnan ide csak a soap operék jutnak, de az aztán tömegestül. /Egyet se láttam, de a magyar népnek az a legfőbb kikapcsolódása. A magyar TV-nek meg ez a legolcsóbb műsor./

Zsófi, ezt a levelet megpróbálom átfaxolni, az van, E-mailem nincs, computerem se, egy 72 éves mechanikus írógéppel írok. Melyik könyvemet olvastad? Mert eddig négy korosztályunknak szólót írtam, szívesen elküldöm, amit nem ismersz. [...] Kérek egy mukkanást, ha ezt megkaptad, mert ha nem, akkor küldöm postán. Millió chanuukai⁵³ és karácsonyi puszit

küld Janikovszky Éva*

*Én ugyanis félzsídó vagyok, de anyukám után és jogán egészenek érzem magam. /Nebich./⁵⁴

52 Magyarországon 1950 és 1953 között június első vasárnapján, azt követően minden év május utolsó vasárnapján tartották/tartják a nemzetközi gyermeknapot. A 2001-es nemzetközi gyermeknap „Message”-ét Janikovszky Éva fogalmazta meg felkérésre. Ld. Melléklet XIV: Janikovszky Éva nemzetközi gyereknap alkalmából a gyermekekhez írt üzenetének piszkozata (2001.)

53 *chanuka* vagy *hanuka* héber szó, jelentése: „felszentelés”. A zsidók egyik legnagyobb, nyolc napig tartó ünnepe, amelynek során a szíriai görögökkel szembeni szabadságharcuknak állítanak emléket.

54 *nebach* jiddis kifejezés, jelentése: „sajnos”, „bánom is én!” Ld. Melléklet XV: Janikovszky Éva levele egy felnőtt olvasójához. Kelt: Budapest, 2001. 12. 09.

Fesztelen stílusából és nyílt attitűdjéből kifolyólag, a levelek olvasása során könnyen az a benyomásunk támadhat, hogy az író nő valójában nem is idegenekkel, hanem kedves, régi ismerőseivel társalog. Gyorsan barátkozott, egy-két levélváltás után már a „drága” jelzővel illette egyes olvasóit, és a „(Sok) szeretettel ölel” formulával zárta leveleit. Szembetűnő a levelek praktikus-tanácsadó jellege is. Janikovszky Éva gyakorlatiassága, kiváló problémamegoldó készsége szinte átüt a papíron:

Juditkám, nagyon megértelek. Huszonegy éve vagyok özvegy. Anyám hét éve halt meg. Van egy fiam, két unokám, aranyosak, hétvégéken látom őket. Egyébként sok barátom van, emberi kapcsolatok nélkül nem tudnék élni.

Hogy mit csinálj Apáddal? Fogadj ápolónőt, s ha ez nem megy, helyezd el szociális otthonban. Nem kegyetlenség. Látogatni fogod. De az életed nem mehet rá. Nézz ki egy éjjel az ablakon a csillagos égre /az enyéim ott vannak/ és mondd el Anyádnak, hogy mi van. Meg fogja érteni. És ha ő megérti, akkor az Isten is megérti. Én csak így szerettem volna keresztül tudok kommunikálni vele. Vagy az őrangyalomon keresztül, aki mindig velem van. Lehet, hogy ő az anyukám, de ez lényegtelen.

Juditkám, ne legyen lelkiismeretfurdalásod. Te nemcsak fasza csaj vagy, hanem nagyon jó gyerek is. De ha az életed tönkre megy az önfeláldozásban, az borzasztó. Elviselhetetlen mártír anyuka és feleség leszel, plusz boldogtalan.

Ha ápolónőt fogadsz, mondd meg szegény Icunak, hogy ez mennyibe kerül, és a felét ő fizeti. Ha otthonba adod, ugyanígy. És ha szegény Icunak nincs rá pénze /mert lehet, hogy nem lesz/, akkor hozd nyugodtan szóba az örökséget. Tudom, hogy pokoli nehéz és megalázó, de akkor is. Kössetek egy szerződést, hogy ő lemond a javadra és Te vállalod Apád gondozásának költségeit.

Köszönöm, hogy engem szúrtál ki. Nagyon jólesett.

És boldog volnék, ha megírnád, hogy milyen közös emlékeink vannak?

Sok szeretettel ölel

99. máj. 18.

Janikovszky Éva⁵⁵

Az olvasóktól beérkezett leveleket a feladás dátuma, a feladó (körülbelüli) életkora, lakóhelye, a levél tárgya és funkciója alapján tipologizáltam, a következőkben ezen kategóriák mentén foglalom össze röviden kutatásom vonatkozó eredményeit. Elsőként az olvasói levelek tárgyról, céljáról ejtenék szót. Kevés levél szorítkozik egyetlen témára, általában többfajta cél/funkció társítható hozzájuk. Például a gratulációt kifejező levél gyakran kéréssel párosul, a tanácsot kérők pedig érthető módon elmesélik a megoldásra váró problémás szituációt is. Két fő kategóriát különítettem el: a feladó vagy *ad*, vagy *kér* valamit. Janikovszky Évához olvasói/rajongói gyakran fordultak tanácsért/útmutatá-

55 Ld. Melléklet XVI: Janikovszky Éva levele egy felnőtt olvasójához. Kelt: Budapest, 1999. 05. 18.

sért (54),⁵⁶ információért (57) vagy immateriális szívességért (64). Kéziratot tartalmazó levelek is befutottak Janikovszky Éva otthonába (15), amelyekben a feladók véleményért, támogatásért és tehetséggondozásért folyamodtak hozzá.⁵⁷ Ritkább esetben adományt is kértek tőle (5):

„97. nov. 30.

Kedves Erzsébet /Erzsike, Zsóka?/

[...] Teljesen átérzem névnapí bánatát, különösen azt, ami a gyerek 14. születésnapjával kapcsolatos. Nekem is egy fiam van, persze már felnőtt, és két unokám.

Erzsi, én nyugdíjas vagyok, magukhoz viszonyítva biztosan könnyebben élek, havi nyugdíjam majd negyvenévi kiadói munka után 34 000 Ft, a rezsim majdnem ugyanannyi, de még hozzá tudok keresni egy keveset, szóval megvagyok. És boldogan segítek mindenkinek, akinek tudok.

A fiának, ha megírja a módját, hogyan tehetem, küldenék egy igazán klassz pulóvert, meg könyvet is karácsonyra, ha megírja, hogy mi érdekli. Ezenkívül talán a továbbtanulásban is tudnék segíteni, mert a Staféta Alapítvány kuratóriumi elnökeként, ha a gyerek továbbtanul és Maga ír nekem egy kérelmet /nevezhetjük pályázatnak is/ talán el tudom érni, hogy valami egyszeri-kétszeri anyagi támogatást kapjon. A Staféta nehéz anyagi körülmények között élő gyerekek továbbtanulását támogatja.

Erzsikém, semmi olyasmit nem tudok tanácsolni, amitől egyszerre jóra fordul minden. Két levele alapján úgy gondolom, hogy nem szabadna ennyire érzékenynek lennie. Az ember kap pofonokat. S azokat nehéz mosollyal viszonzni. De bízson kicsit jobban az emberekben, a segítőkészségükben. Hogy kérjen-e 500 embertől 100 Ft-ot – erre nem tudok válaszolni. Én sem tenném, mert szoronganék attól, hogy szélhámosnak tartanak. De a gondjait nyugodtan megoszthatja akár ismeretlenekkel is, ebben nincs semmi szégyeltnivaló. Például, ha megírná nekem a saját méreteit, hány centi, hány kiló, milyen számú ruhát hord, és nem venné zokon, akkor boldogan küldenék Magának néhány holmit. /Én 38-as méret vagyok, 47 kg. és 160 cm./ Csak ez a titokzatosság zavar, mert nem akarok kellemetlenséget okozni, szóval választ várok, Karácsony előtt! [...]

Erzsi, most legyen szíves menjen a tükör elé, és mosolyogjon egyet, nekem, ha szabad kérnem. Ígérem, hogy meglesz az oka a mosolyra, még akkor is, ha ebben a percben nem tudom, mitől és hogyan.

Sok szeretettel üdvözlöm, és várom levelét nem a Nők Lapjához, hanem az én címemre.

1071 Budapest, Bajza u. 8.

Janikovszky Éva⁵⁸

56 A mintavételhez 225 levelet használtam fel. A zárójelbe írt adat az adott kategóriához tartozó levél(darab)számot jelöli.

57 A szám azért ilyen alacsony, mert a kéziratok javarészt szerzőik a kiadóra küldték.

58 Ld. Melléklet XVII: Janikovszky Éva levele egy felnőtt olvasójához. Kelt: Budapest, 1997. 11. 30.

Az *adás* gesztusához pedig azokat a helyzeteket soroltam, amikor egy olvasó gratulált az író munkáihoz, díjaihoz vagy egyéb érdemeihez, köszönetet nyilvánított, esetleg üdvözlét küldte. Néhány kivételtől eltekintve minden levélíró eleget tett ennek az udvariassági formulának (217). A levelek olykor mellékletet is tartalmaznak (30), a feladók apró tárgyi ajándékokkal adták fel leveleiket. A gyerekek sokszor kézműves meglepetést is küldtek az írónek, legtöbbször rajzokat mellékeltek vagy kidíszítették a borítékot, de a felnőtt olvasók között is akadtak ajándékozók. Minden egyes olvasótól jellemzően legalább két levél érkezett be a lakására vagy munkahelyeire, hiszen az első levelükre adott válasza is reflektáltak. Elvértve akár – főként idősebbek és kamaszok esetében – tíz-tizenkét levelet is váltott olvasóival, de a rajongók nem váltak állandó levelezőpartnereivé. Annak ellenére, hogy rengeteg ember szeretett volna az író barátja, levelezőtársa lenni, az adott probléma megoldódása vagy a kérés teljesítése után Janikovszky – elfoglaltságaira hivatkozva – megszakította a levelezést.

Mivel Janikovszky Éva levelezése végigkísérte egész életét, vizsgálatukkal fontos összefüggések tárhatók fel. Például a levelek keletkezésének dátumából következtethetünk Janikovszky Éva közismertségének temporális kezdeteire is: 1962-ből származik az első rajongói levél, amelyet a hatvanas évek közepétől fokozatosan egyre több követett. Két időintervallum azonban az alapvetően magas levélszám mellett is kiemelkedik. Az első időszak 1987-től 1990-ig tart, a második 1997-től 1999-ig. A levélváltások sűrűsödésének oka mindkét esetben az író aktuális munkahelyében keresendő. Janikovszky a *Kincskereső* ifjúsági lap felületén 1989-ben indította el *Ami a szívedet nyomja* című tanácsadó rovatát,⁵⁹ a *Nők Lapja* magazinban pedig 1997-ben kezdte el közölni a *Mosolyogni tessék!*-tárcákat. Ennek következtében 1989-től a kamasz, 1997-től ugyanakkor a felnőtt (főként idősebb, nyugdíjaskorú) levelezőpartnereinek száma nőtt meg. Összességében másfélszer annyi felnőttől (136), mint (18 év alatti) gyermektől származó levél (89) található a mintaanyagban.⁶⁰ A felnőtt olvasókkal szemben a gyermekek legtöbbször megírták életkorukat: a legtöbb levél 13–14 évesektől érkezett.

„89. nov. 15.

Drága Emese,

most kaptam meg a leveledet /nov. 15. van/ és éppen tegnap voltam Somoskő-ujfaluban, meg Salgótarjánban, ott lötyögtem Tarjánban délután vagy két óra hosszat, milyen kár, hogy nem tudtam hamarabb, hogy vagy, talán találkozhatunk volna.

59 A *Kincskereső* folyóirat a rovat címét az *Ami a szívedet nyomja* gyermekvers-antológiától kölcsönözte. Vö. Britt G. HALLQVIST, Ingrid SJÖSTRAND, Siv WIDERBERG, *Ami a szívedet nyomja: Kortárs svéd gyermekversek*, ford. TÓTFALUSI István, Bp., Móra, 1975.

60 Az egyszerre több diáktól, valamint az iskoláktól, osztályoktól érkező leveleket értelemszerűen egynek számoltam, hiszen a gyerekek aránya irreálisan megnőtt volna, ha a vonatkozó leveleket egy egész osztály tanulói létszámával szorozom fel, ezenkívül gyermekekkel foglalkozó intézmények esetében a levélírás ötletének hátterében egy felnőtt jelenlétével is számolnunk kell.

Majd válaszolok Neked a *Kincskereső*ben is, de az csak 3 hónap múlva jelenik meg, mivel addig készül a lap a nyomdában, hát nem akarom, hogy addig várj. A jelige: 14 éves leszek, jó?

De addig is, kérlek, olvasd el a *Kire ütött ez a gyerek?* c. könyvemet, mert amit erről a korról, ami a kamaszoknak épp olyan borzasztó, mint a családjuknak, mindent megírtam, amit tudok.

Sajnos, ezen mindenki túlesik. /És ez még a szerencsés eset/ Én már elmúltam 60 éves, de Anyukámmal élek együtt, és néha még most is olyan kiállhatatlan kamaszmódra viselkedem vele, amire már nincs mentségem. Emese, egyet tudok tanácsolni, próbálj meg beszélni a nagymamáddal. Tudom, hogy irtó nehéz, de talán megéri. Mondd neki azt, hogy emlékezzen rá, ő is volt tizenéves. Biztosan jobb természete volt, mint neked, de azért az is biztos, hogy neki is voltak konfliktusai a szüleivel, a nagyszüleivel. Próbálj vele megállapodni abban, hogy mondjuk, ha úgy érzi, hogy most kezdesz elviselhetetlen lenni, akkor ad egy puszit az orrodra. Vagy felemeli a stop táblát, amit majd te szerkesztesz neki egy fakanálra, és ez azt jelenti, hogy vigyázat, mindjárt baj lesz, de még nincs, még lehet visszakozni, még elnevezhetitek magatokat mindketten, mielőtt jön az, amit Te is megbánnál és ő is, vagy amivel tényleg fájdalmat okozol. Nem varázsszer, de próbáld meg. [...]

Ami a fiút illeti. Nyugodtan keresd meg, de ne csinálj belőle nagy problémát. Együtt voltatok nyáron, hát kíváncsi vagy, mi van vele, hogy van? Ennyi, és nem több. Akkor is, ha több. Még nagyon sok fiút fogsz szeretni, és ő is sok lányt. Tudom, ezt nehéz elhinni, de így van.

És ami a legfontosabb: nem vagy sem elhagyatott, se magányos, se szerencsétlen! Fiatal vagy, minden előtted áll, a világ tele érdekes, csodálatos dolgokkal, Te még rengeteg szépet fogsz látni, sok barátod lesz, előtted a szerelem nagy élménye, a munka /amit remélem, szeretni fogsz/ meg minden.

Hát erre gondolj, kérlek, és ha nem elég meggyőző az, hogy gondolsz rá, akkor egyszer keresd meg az igazán elhagyatott, igazán magányos, igazán szerencsétlen gyerekeket. Sokan vannak.

Szeretettel ölel:

Janikovszky Éva⁶¹

A kiskamasz olvasók jelenléte tehát azért domináns, mert a *Kincskereső* célközönségként éltek a lehetőséggel, hogy tanácsot kérjenek lelki problémáikkal kapcsolatban a „belső titkos tanácsos Éva nénitől”.⁶² Az író nő a tanácsadó rovat keretén belül azok-

61 Ld. Melléklet XVIII: Janikovszky Éva levele egy kiskamasz olvasójához. Kelt: Budapest, 1989. 11. 15.

62 A rovatot a következő szöveggel harangozták be: „Szeptemberenként – mint minden diák – a *Kincskereső* is megpróbál új életet kezdeni. [...] ezért indítjuk útjára új levelezési rovatunkat

ra a levelekre válaszolt, amelyek a tizenéves lányok általános problémáira reflektáltak (mindössze egy fiú küldött be tanácskérő levelet), de magánúton az egyedi, speciális gondokkal küszködő tinédzserek leveleire is reagált. A lelkeség rovat megszűnése után⁶³ a fiatalok továbbra is kértek levélben segítséget az íróntól, amelyekre ugyancsak készségesen válaszolt.

„Kedves Flóra /olyan szép a neved, jó leírni/

köszönöm leveledet, nem voltam itthon, csak néhány napja kaptam kézhez. Hát édes lányom, tökéletesen megértem érzéseidet, de szabadjon azt mondanom, hogy csacsi vagy.

Először találkoztál újjazdagékkal és ez ennyire fejbe vert? Mi az, hogy „megalázó” volt? Te alázhattad volna meg őket, ha elkezded egy verset mondani, és megkérded, hogy na, ki írta?

Flóra, ez nem vigasz, ez nem kioktatás, szeretném, ha elhinnéd, őszintén mondom, Te vagy a gazdagabb. Elég nagy lány vagy már és elég intelligens ahhoz, hogy tudd: különböző értékrendek vannak. De tied a jobb, az értékesebb, legyél rá büszke. És szegény Katit, aki igazán nem tehet a szüleiről, próbáld kicsit megismertetni a saját értékrendeddel. Tapintatosan.

Flóra, én őszintén remélem, hogy egyszer Te is gazdag leszel, mert azért az nem rossz, önmagában. Akkor megvehetsz minden könyvet, sokat járhatsz színházba, koncertre, megnézheted a világ gyönyörű múzeumait, és tudni fogod, hogy mit látsz. És örülni is tudsz majd. Hogy újjazdagék miért nem voltak kíváncsiak a véleményedre? Mert kívülesik az ő érdeklődési körükön. Mert nem értik. Mert talán – és ez a jobbik eset – szégyellik magukat, hogy Te másként gondolkodol.

Kérlek, adj nevemben egy nagy puszit Anyukádnak, hogy ilyenné nevelt, amilyen vagy, és felejtse el, de életre szólóan a kisebbségi érzést. Semmi okod rá. És írd máskor is, örömmel olvasom minden sorodat. Újjazdagéknak, azt hiszem, nem válaszolnék. De nem is írnának.

(a svéd gyerekverskötet címét kölcsönözve): Ami a szívedet nyomja címmel. Ez a négy szó, úgy véljük, jól kifejezi, hogy legbenső, legégetőbb, legfontosabb magángondjaitokkal, legszorítóbb érzéseitekkel-élményeitekkel is bátran, (akár nevetek elhallgatását kérve!) jelentkezhetnek a rovat vezetőjénél. Aki nem más, mint JANIKOVSKY ÉVA! Igen! A népszerű író, akinek épp tavaly szavazták meg a gyerekek a MOSOLYREND LOVAGJA címet, egy könnyelmű pillanatában elvállalta, hogy ő mivel amúgy is sok-sok levelet kap gyerekektől (»nem tudom, tetszik-e rá emlékezni, ott ültem az író-olvasó találkozón jobbra a második sorban, de még valamit szeretnék megkérdezni, mert ott... szóval, nem mertem...«), igen, ő veszi kézbe a rovatot, gondjaiba a beérkező leveleket. És válaszol neked, ha hozzá fordulsz, és örömet teszi, mert szívügyének tekinti mindazt, ami a szívedet nyomja. És reméli, hogy segíthet neked. Nincs tabutéma – mindenre választ kaphatsz.” *Ami a szívedet nyomja*, Kincskereső, 1989. 09. 01., 23.

63 A rovat 1990 októberében jelent meg utoljára. *Ami a szívedet nyomja*, Kincskereső, 1990. 10. 01., 13.

És ne a jólétre haragudj /az volna jó, ha mindenki jobban élne/ csak a butaságukat sajnáld.

Szeretettel ölel:

98. 10. 11.

Janikovszky Éva⁶⁴

Mind a *Kincskereső*nél, mind a *Nők Lapjánál* egyfajta pszichológusként, „lelki coach-ként” tekintettek rá olvasói, azonban míg a kamaszokat expliciten is felszólították problémáik elmesélésére, a *Mosolyogni tessék!*-tárcákat olvasók voltaképpen szépirodalmi szövegeket kezdtek el referenciálisan befogadni. Janikovszky Éva *Év végi körlevél* című írásában ironikusan számot adott arról, hogy a gondok-bajok mellett azért „öröm” is érte, végre sikerült találnia egy fürdőkád-felújító kisiparost.⁶⁵ A következő *Nők Lapja*-számban már arról számolt be, hogy egy olvasója elkérte tőle a mester telefonszámát, ami aztán több előfizetőt is arra buzdított, hogy hasonlóképpen cselekedjen. Az író személyes életkörülményeinek megosztásával (mint amilyen például az iparosmesterrel való büszkélkedés, unokáinak, kedvenc nyaralóhelyeinek, szegedi múltjának megemlézése) tulajdonképpen a szövegek magas fokú referencialitását támasztotta alá. Janikovszky *Mosolyogni tessék!*-tárcái interakcióra, kommunikációra készítették az olvasókat: az olvasói levelek tanúsága alapján szövegei kis körökben beszédtemává váltak, háziasszonyok, barátnők adták tovább egymásnak a *Nők Lapja*-lapszámokat. Sokan ragadtak tollat, és írtak levelet a szerzőnek – amelyben hálájukat fejezték ki a humoros, őszinte és lélekemelő szövegekért, vagy leírták az adott témából kiindulva saját élettörténetüket, élethelyzetüket. A rovat azonban csak egy viszonylag szűk közönséget tudott megszólítani, ezért Janikovszkyt 1999 nyarán elbocsátották a *Nők Lapjától*.

„99. jún. 21.

Kedves Zsuzsa,

bocsánat a bizalmas megszólításért, de én 73 éves vagyok, így nyugodtan a nővéremnek tekinthetem, ha szabad.

Annyira megörültem levelének, hogy el sem mondhatom, igazán a legjobb pillanatban jött, mindjárt elmesélem: miért. /Egyébként elég későn küldték el a *Nők Lapjától*./ Ám éppen akkor érkezett meg, amikor egy olvasótól megtudtam, hogy ezentúl engem nem közölnek a lapban.

Kórházban voltam, és éppen vártam a májusi számot, amiben a következő *Mosolyogni tessék!*-nek meg kellett volna jelenni, és az összes nővér meg néhány beteg is leszaladt az újságoshoz, hogy megvegyék, és aláírassák velem, ha már ott vagyok. Hát gondolhatja, hogy milyen kínos volt, mikor kiderült, hogy nincs benne! Nem értettem, miért, időben elküldtem, vissza is szóltak, hogy rendszerben megérkezett. Hát akkor mi van? Vasárnap odatelefonáltam, éreztem, hogy

64 Ld. Melléklet XIX: Janikovszky Éva levele egy kamasz olvasójához. Kelt: Budapest, 1998. 10. 11.

65 JANIKOVSKY ÉVA, *Év végi körlevél*, *Nők Lapja*, 1998/53, 18.

a titkárnő nagyon zavarban van /kedveljük egymást/, s azt mondta, ő nem tud semmit. Ugye most új főszerkesztő jött a laphoz, neki nem mondtak semmit. Mivel magam is szerkesztőségben dolgoztam majd negyven évig, éreztem, hogy mellébeszél. De hát nem az ő dolga. Kértem valamelyik főszerkesztő-helyettest /mindkettőt jól ismerem/, hát egyik se volt bent. Kértem, hogy hívjanak vissza. Nem hívtak. Én hívtam újra, kapcsolták is, aztán kiderült, hogy éppen most ment el. Nem hívott vissza senki, csak másnap egy olvasó, aki várta az írásomat, és telefonált, hogy miért maradt ki? Neki mondták a titkárságon, hogy ezentúl nem is fogják közölni, mert az új főszerkesztő ezentúl csak fiataloknak akar lapot szerkeszteni. Ezen úgy felháborodott a kedves olvasó, hogy felhívott engem. Ugye, milyen bájos formája a búcsúnak, hogy így kellett megtudnom, hogy ezentúl nem kellek, mert öreg vagyok, illetve öregeknek írok.

Zsuzsa, akkor se lettem volna boldog, ha kapok egy levelet, hogy köszönik két és fél éves közreműködésemet, de most megváltozott a lap koncepciója, hát őszinte sajnálattal... stb.

De ezt tudomásul vettem volna, ilyen van. De az, hogy egy szót sem szólnak, csak lapítanak, majd csak észreveszem, hát ez nemcsak megalázó, hanem elképesztően buta is.

Gondolhatja, ezek után a levele úgy hatott, mint egy borogatás. Köszönöm! Nagyon sok levelet kapok, külföldről is, itthonról is, így beképzeltség nélkül tudom, hogy sokan szívesen olvasták, amit írtam. És ez a lényeg. Talán megérti, hogy ezek után nem küldtem el igazán kedves levelét a laphoz, hogy közöljék, mert még azt hinnék, hogy én rendeltem meg.

Kedves Zsuzsa, kicsit gondban vagyok a borítékra írt címmel, de remélem nagyon, hogy megkapja leveletem. Köszönöm még egyszer szívet melengető sorait, és ha kedve van, írjon máskor is!

Sok szeretettel öleli

Janikovszky Éva⁶⁶

Zárásként Bella István⁶⁷ Janikovszky Éva hatvanadik születésnapjára írt köszöntőjéből idézek egy részletet. Bella érzékletesen ragadja meg az író nő munkásságának kulcsmotívumait, a gyermekperspektíva alkalmazását és a gyermekközpontú attitűdöt:

„Sokak szerint az emberek közti megértéshez, a kölcsönös barátságához és jóindulathoz a gyerekszívek és -elmék megértésén át vezet az út. Hogy ha a két, saját államiságában élő, szuverén »nagy hatalom«, a kisgyerek és a nagy felnőtt megérti egymást, a világ is könnyebben békél meg önmagával. Janikovszky Éva,

66 Ld. Melléklet XX: Janikovszky Éva levele egy nyugdíjaskorú olvasójához. Kelt: Budapest, 1999. 06. 21.

67 Bella István (1940–2006) Kossuth- és József Attila-díjas költő, műfordító.

akit most a születésnapján köszöntünk, azt is tudja, hogy ebben az antagonisztikusnak tetsző »harcban« a felnőtt nagy előnyben van a gyerekekkel szemben, mert – ahogy egyszer mondotta is –, a felnőtt már volt gyerek, de a gyerek még gyereknek is folytonosan csak *lesz*, s nincs más tapasztalata a világról, csak saját gyermeksége. Épp ezért minden Janikovszky-könyv részrehajló, elfogult: gyerekpárti.”⁶⁸

Én annyival egészíteném ki a költő szavait, hogy Janikovszky Éva nemcsak gyerek-, hanem emberpárti is volt. Szociális és tanácsadó munkássága, illetve levelei és publikációi alapján egy olyan rendkívüli energiával és felelősségtudattal bíró személy körvonalázódik, aki az altruista viselkedés, valamint a családi és társadalmi együttélés pozitív mintáit fogalmazta meg, és adta tovább olvasóinak. Janikovszky Éva munkásságához alapvetően szövegközpontú elemzésekkel szokás közelíteni, írásainak filológiai, recepciótörténeti, narrációtechnikai stb. vizsgálata értékes aspektusokkal gazdagíthatja a szerzőről alkotott ismereteinket. Azonban úgy vélem (és tanulmányomban ennek próbáltam hangot adni), hogy egy író népszerűségéhez, közismertségéhez nem kizárólag szövegeinek értéke vezethet, hanem (jelen esetben) személyisége, olvasókkal szembeni hozzáállása, publikálási gyakorlata, az irodalmi életben betöltött pozíciója vagy akár az egymást kiegészítő és erősítő szakmai identitásai is.

68 BELLA István, *Köszöntő*, Élet és Irodalom, 1986. 04. 18., 7.

A Pál utcai csillagok

CSILLAGOK EGERBEN

Galuska László Pál

A Nagy Könyv országos felmérés és programsorozat kapcsán 2005-ben országos szavazásra került sor, amelynek eredményeképpen Magyarország legkedveltebb könyvének az *Egri csillagok* bizonyult. A második helyet Molnár Ferenc: *A Pál utcai fiúk* című regénye szerezte meg, a harmadik legkedveltebb magyar olvasmány pedig Szabó Magda *Abigélje* lett, maguk mögött hagyva Tolkien vagy Rowling ifjúsági regényeit is.¹ A szavazás eredménye egyébként azért is jelentőségteljes, mivel 400 ezer olvasó által beküldött vélemény alapján állapították meg a végeredményt, s ez a szám arányaiban jóval túlszárnyalta a nagyjából hatszorta nagyobb népességű Egyesült Királyság 750 ezer,² és ténylegesen is a körülbelül nyolcszorta nagyobb népességű Németország 250 ezer szavazatát.³

Valamit megérezhetett ebből a népszerűségből Hernádi Gyula, aki 1994-ben megírta a regény folytatását;⁴ illetve inkább megíratatta: a szerző állítása szerint a szöveg jelentős része diákok fogalmazásaiból állt össze.⁵

A Hernádi által választott cím nyilvánvalóan történelmi fricska, de mégsem véletlen: az emberi képzeletet megmozgató legismertebb történetek nagyon hasonló elemekből épülnek fel: bár karaktereik és díszleteik változatosak meg tarkák, de tartószervezetük kövei ugyanabból a sötét és mély bányából származnak: az emberi elmének abból a tartományából, amelyet Jung „kollektív tudattalannak” nevezett.

Persze Gárdonyi Géza aligha gondolta volna, hogy műve megnyeri a 21. századi magyar olvasók támogatását, de valószínűleg azt sem, hogy regénye a magyar gyermek- és ifjúsági irodalom kánonjába kerül. 1891-ben úgy került Budapestre, mint Feszty Árpád

1 Az 5. legnépszerűbb egyébként a manapság szintén hevesen támadott Jókai Mór lett *Az arany emberrel*, de az ő regényei – az egyébként szintén többször kifogásolt Fekete Istvánéival együtt – még többször felbukkannak a népszerűségi listán már az első 20 legnépszerűbb olvasmány között.

2 Részletesebben lásd itt: The Big Read [on-line] <https://www.bbc.co.uk/arts/bigread/>

3 Az eredményekről: Arens, Peter: »Unsere Besten – Das große Lesen« Die größte Lesekampagne, die es jemals gab, in: ZDF Jahrbuch, 2004, [on-line] <http://www.zdf-jahrbuch.de/2004/programmarbeit/arens.htm>

4 Hernádi Gyula: *Egri csillagok háborúja*, Méliusz, Debrecen, 1994.

5 Lásd pl.: Lőcsei Gabriella: Kamaszálmok, észbontó mesék: Hernádi Gyula esete az Egri csillagokkal, in: Magyar Nemzet. 57. évf. 277. sz. 10. p

honfoglalási körképének sajtófelelőse (akkori szóhasználatban: a történeti körképvállalat titkára). A Feszty-körkép sikerén felbuzdulva saját hasonló vállalkozást kívánt indítani: Dante *Isteni színjátékának Pokol* című fejezetét szerette volna pannók segítségével bemutatni a nagyközönségnek.⁶ A vállalkozások anyagi bukást jelentettek Gárdonyi számára, és fővárosi írói létének idegensége meg visszhangtalansága is hozzájárulhatott ahhoz, hogy 1897-ben már Egerben találjuk – innentől kezdve haláláig a vidéki város lakója maradt. Ám mégis: a milleniumi látványosságok érlelhettek meg benne a török hódoltság idején játszódó hőstörténet megírását.

A magyar honfoglalási emlékkiállítások részeként két keleti témájú „papírvárost” is emeltek Budapest területén. Az egyik ezek közül az „Ős-Budavára” nevű épületegyüttes volt, amely a Népligetben épült fel, és 1896. május 2-án nyitotta meg kapuit. A fából és gipszből álló épülettömeg eredeti ötlete egy 1686-os, Bécsben őrzött dokumentum alapján merült fel, ebben egy korabeli olasz hadimérnök rajzai láthatók a visszafoglalt Budavárról. Az ábrák szerint a kemény ostrom után felszabadított város jórészt megőrizte középkori arculatát, ám természetesen számos török építmény is maradt területén. Ős-Budavára ezt az egzotikus kettősséget: a középkori és keleti építészet késő romantikus egyvelegét volt hivatott visszaadni.⁷

A másik látványos építményegyüttes a Konstantinápoly Budapesten nevet viselte, és Lágymányos mellett emelték. Történelmi háttére nem nagyon volt, vigalmi negyedként is építették, a Kelet izgalmas (helyenként kifejezetten erotikus) csábításával kívánta bevonítani a közönséget.⁸ Ez utóbbi terület beépítése hasonló anyagokból valósult meg, mint Ős-Budavára, de kizárólag keleties épületek alkották. Azért itt is voltak történelmi tablók: bemutatták például II. Rákóczi Ferenc Konstantinápolyba érkezését, de nagyrészt dús idomú táncosnők, mutatványosok és játékbarlangok paradicsoma volt.

Valószínűleg ez a két nagy formátumú vállalkozás és azok képei ragadhattak meg Gárdonyi emlékezetében. Ehhez azonban mindenképpen hozzájárult az a körülmény is, hogy szerzőnk letelepedett abban a városban, ahol korábban megszerezte tanítói képesítését. A várának védelméről szóló regény örök hírnevet szerzett Eger városának, azonban a kultuszt nem Gárdonyi kezdte építeni.

Eger tízezres, jelentéktelen kisváros volt az 1800-as évek elején. Egyetlen fontosságát érsekségi székhely mivolta adta. Pyrker János László ciszterci szerzetest és apátot 1827-

6 A történethez az is hozzátartozik, hogy Gárdonyi épp ekkoriban fejezte be és adta ki a *Pokol* fordítását. Lásd: A *Pokol*. Írta Dante Alighieri. Fordította Gárdonyi Géza. A Molnár és Trill *Pokol-körképéből* vett rajzokkal. Budapest: Singer és Wolfner, 1896.

7 Ős-Budaváráról részletesebben: Perczel Olivér: Az Ős-Budavára negyed története, 1896–1907, in: Tanulmányok Budapest múltjából (4) 2015. 281–316. p. [online] https://epa.hu/02100/02120/00041/pdf/EPA02120_tbm_2016_41_281-316.pdf

8 Lásd: Konstantinápoly Budapesten, in: Vasárnapi Ujság – 43. évfolyam, 36. szám, 1896. szeptember 6. 598–599. p.; említve még: Széchenyi, Ágnes: A kanonikus Egri csillagok keletkezéstörténeti kontextusban. A magyar–török viszony változása a 19. sz. második felében, 3–4. p. in: Az Oszmán Birodalomtól Törökországig. Gondolat Kiadó, Budapest 2021. 1–12. p. A szöveg elérhető online: <http://real.mtak.hu/119226/1/AkanonikusEgricsillagokkeletkezestortenetikontextusban.pdf>

ben nevezte ki a Szentatya az egri főegyházmegye élére. Pyrker érsek első intézkedéseinek egyike volt, hogy elrendelte a teljesen romos állapotban lévő egri vár rekonstrukcióját és régészeti feltárását. Hirtelen feltámadt az érdeklődés az egri ostrom iránt, amely a török hódítás idején a kevés magyar győzelmek egyike volt, bár igaz, nem tartott sokáig. Az első ostrom 1552-ben zajlott, és a város 1596-ban – mindössze negyvennégy évvel később, sokkal nagyobb és jobban felszerelt védőseccel – háromheti ellenség elleni küzdelem után végül feladta a várat, mely ezt követően 91 évre török uralom alá került. Végül 1687-ben Antonio Caraffa tábornok vette vissza, gyakorlatilag véráldozat nélkül, ostromzárral és a török várórség kiéheztetésével. (Ennek is volt köszönhető a vár aránylag jó állapota.)

A regionális, majd országos figyelem hatására hamarosan megszületett az első nagyhírű műalkotás is, amely szintén megragadhatta Gárdonyi fantáziáját, Székely Bertalan: *Egri nők* című történelmi tablója, amely épp a kiegyezés évében, 1867-ben készült el, az országos érdeklődést ismét Egerre irányítva. A festmény témacentrumában az 1552-es ostrom egyik – a művészi képzelet által némileg felülírt – pillanata áll: középpontjában egy monumentális alakká magasztosult nőalak (a festő szándéka szerint Dobó Katica)⁹ magasodik (aki több szempontból is emlékeztet Delacroix barikádokon álló szabadságszimbólumára), jobb kezében lévő szabályával éppen halálra sújt egy támadó janicsárt, míg bal kezével segítőleg ragadja meg a mellette hátrahanyatló férfi várvédő harcos csuklóját. A festmény már saját korában nagy sajtóvisszhangot keltett, a tanítóképzőt Egerben 1878-ban elkezdő Gárdonyinak mindenképp hallania kellett róla, már csak azért is, mivel a képet Eger városának nőegylete gyűjtésből vásárolta meg alkotójától, s az egylet adományozta tovább nagylelkűen a Nemzeti Múzeumnak.¹⁰

Az *Egri csillagok* megírása előtt Gárdonyi számos forrásból merített. Az egyik legfontosabb Tinódi Lantos Sebestyén krónikás éneke volt,¹¹ de használta Szerémi György történeti munkáját,¹² Verancsics Antal követi jelentéseit,¹³ Dzséláldáde Musztafa Nándorfehérvár ostromáról közölt leírását,¹⁴ Istvánffy Miklós históriáját,¹⁵ nem utolsósorban persze Zrínyi Miklós *Szigeti veszedelem* című eposzát is. Azonban a népelet egyes elemeinek rögzítésekor saját korábbi munkái voltak segítségére,¹⁶ Konstantinápoly leírá-

9 Egri nők: Száz szép kép / Székely Bertalan, in: Laskay Gabriella (szerk.): Száz szép kép, 2004 [online] <https://mek.oszk.hu/01400/01474/html/>

10 Lengyel Géza: Székely Bertalan, in: Nyugat, 1911. 4. sz. [online] <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/human/szepirod/magyar/nyugat/html/index.html?02571.htm&02569.htm>

11 Ezek egy közel kortárs példánya meg is volt Gárdonyinak, és hagyatékában a szerző széljegyzeteivel ellátva fent is maradt. TINÓDI Sebestyén összes művei 1540–1555. Budapest: MTA, 1881. Említi: Széchenyi Ágnes, 7. p.

12 Szerémi György: Epistola de perdicione regni Hungarorum (1484–1543)

13 Verancsics Antal követi jelentései (1553–1557)

14 Dzséláldáde Musztafa: Tabakatü'lMemâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik (Nándorfehérvár ostroma)

15 Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában

16 Pl. azok, amelyek Az én falum c. elbeszélés gyűjteménye élményanyagául is szolgáltak. Az én falum, I-II. Budapest, Légrédy, 1898–1900

sához pedig saját úti élményeit használta fel. 1899 júniusában Tóth Béla¹⁷ nevű barátjával elutazott a Boszporusz-parti városba. Tóth Béla beszélt törökül, és korábban tagja volt annak a diákküldöttségnek, amelynek nagy szerepe volt abban, hogy a szultán visszaadta Magyarországnak az összes török kézen levő Corvinát.¹⁸ Gárdonyi többek között megtekinthette a dervisek táncát, a padisah bevonulását a mecsetbe, bejutott a Jedikulébe (Héttorony), a császári kincstárba, és még a szultán hivatalos fogadásán, a szelámlikon is részt vehetett. Ezek az élmények is mind beépültek a regénybe.

Az *Egri csillagok*at 1899 karácsonyán¹⁹ kezdte folytatásokban közölni a *Pesti Hírlap*, majd regényként először 1901-ben jelent meg. Élete folyamán a szerző számos alkalommal átdolgozta műve szövegét, még halála előtt is korrektúrázta. Ebből született meg a szakma által leghitelesebbnek tekintett átirat.²⁰ Mint már említettük, Gárdonyi sosem szánta tudatosan ifjúsági műnek regényét, bár a gyermek- és ifjúsági irodalomba kerülés egyik jeleként fogadhatjuk a keletkezés egyik közvetlen előzményét, amit az író fia, Gárdonyi József közölt édesapjáról szóló életrajzi írásában. A dokumentum az író személyes följegyzéséből származik, és Gárdonyi mellett főszereplője maga a közlő: a gyermek Gárdonyi József.

„Egy tavaszi napon fölvezetem a fiamat az egri várba. Azt mondtam neki:

– Hunyd be egy pillanatra a szemedet, és gondold azt, hogy az idő kereke visszafordult az 1552-ik esztendőbe. Ez a bástya, ahol állunk, tele van sárgacsizmás, sisakos fegyveres katonával. Lent meg, amerre látsz, mindenütt fegyveres török nyüzsg. A török minden oldalról lövi a félmázsás ágyúgolyót: kőgolyót, vasgolyót. Az ágyúk úgy dörögnek, mint az ég a zivatarban. Puff! ide csattan egy golyó a lábunk elé. Szétütötte a követ. Egy magyar katona leesett. Puff! Itt a másik golyó is. Félsz úgy-e? Bezzeg azok a hősök nem féltek. Ha féltek volna, nem maradtak volna itten. Nézd, amott az akácfánál jön Dobó lóháton... Vasba öltözöttek, mint a többi...

S élénk színekkel festettem eléje az ostromot, Dobót, Mecsseyt, a hős aszszonyokat, a bombahányó és falromboló törököt, a halottakat, a sebesülteket, a harmincnolc napig tartó nagy ostrom minden jelenetét.

17 Az a Tóth Béla, aki – nem túl barátságosan – „tudományos veszedelemnek” „modorosságra burkolt csira átabota munkának” minősítette Benedek Elek meséit, mindazonáltal a századforduló ismert és közkedvelt publicistája, anekdotaírója és műkedvelő etnográfusa volt. A török kultúra iránti érdeklődése miatt barátai „Effendi” becenéven emlegették. Benedek-kritikájáról magunk is szót ejtettünk korábban. (Lásd pl. Galuska László Pál: Deszkavártól Jégorszáig. Benedek Elek meseírói munkássága, in: Könyv és Nevelés, 2009/4. [online] https://epa.oszk.hu/01200/01245/00044/glp_0904.htm)

18 Erről bővebben lásd pl. Széchenyi Ágnes tanulmányát, 5. p.

19 Pesti Hírlap, XXI. évf. 356. sz. (1899. december 24.) 43. p.

20 Gárdonyi Géza: *Egri csillagok*. A szöveget gondozta és az életrajzi jegyzetet írta Császtvay Tünde. Budapest, Osiris, 2005. (Osiris Diákkönyvtár)

A gyermek napokig ezt forgatta az elméjében, de ami engem meglepett az volt, hogy a figyelmét Bornemissza Gergelynek, a király főhadnagyának alakja ragadta meg legjobban. Ez volt, akiért legjobban lelkesült és akinek tettein szívéből kacagott. S nekem a gyermeki lélek érzékeny tükrében kellett meglátnom, hogy csakugyan ez a legérdekesebb alakja az egri ostromnak.

Ekkor gondoltam rá, hogy ennek a Gergely deáknak az életét meg kellene írnom regénynek. (...)

Ez a vidám szép alak tragikus véget ért. Lehetetlen olyan életrajzot írnom, hogy az olvasók sírva tegyék le a kezükből. Ezen úgy segítettem, hogy az elejére fordítottam annak a nehéz sorsnak a képét, amely őt érte. Az olvasó a regény első felében megismeri a magyar rabok útját és a héttornyú börtönt, anélkül, hogy csak sejtene is, hogy mindezt azért mondom el, hogy mikor a regény végére ér, gondolatban visszahelyezhesse az érdekes hőst a regény első felében rajzolt állapotokba.”²¹

Ilyen előzmények után a regény végül ezen a teljes címen jelen meg: *Egri csillagok (Bornemissza Gergely élete)*. S ez a téma- és címválasztás irányította a regényt a gyermek- és ifjúsági irodalom területére. Sőt, a szerző eredetileg a *Gergő Diák* munkacímet szánta a műnek.²²

A gyermek- és ifjúsági irodalom a befogadók életkora szempontjából specifikálódik: ez pedig a 0–18 éves korosztály. A két fő korcsoportját a gyermekirodalom (0–12 év) és az ifjúsági irodalom (13–18 év) befogadói köre alkotja.

Míg a gyermekirodalomban mindhárom műnem műfajaiból találunk szövegtípusokat, addig az ifjúsági irodalom szinte teljes mértékben az epika területére koncentrálik. Bár vannak ifjúsági novellák, elbeszélések (ezek népszerűsítésére egyébként éppen Gárdonyi korában²³ történtek nagyobb arányú erőfeszítések), azonban az ifjúsági irodalom leginkább elterjedt és kedvelt műfaja a regény, annak is pedig az „ifjúsági regény” néven ismert típusa. Az ifjúsági regény nem önálló műfaj, még csak nem is al-műfaj. Témája szerint leginkább szerelmi, kaland-, esetleg nevelődéstörténet, leginkább e három különböző arányú kombinációja. Ez nyilván nem véletlen: a témák egybeesnek a serdülő korosztály ösztönös és tudatos érdeklődésével.

Amikor Gárdonyi főhőse gyermekkorával kezdi el a történetet, amelyben végigkövethető Gergő és Vica serdülése, ébredő szerelme, és boldog, ifjú házaspárrá válása, utat nyitott regénye olvasói rétegének megváltozása előtt. Ráadásul többek véleménye

21 Gárdonyi József: *Az élő Gárdonyi II.* Budapest, Dante, 1934. 17–19. p.

22 Gárdonyi József, 17. p. Később ugyanó:

„A vázlat összeállítása után a *Gergő diák címe lekerül a kemény tábláról. Új cím: Holdfogyatkozás. De Gárdonyinak ez se tetszik. Csak két hétig állja a helyét. Lesz: Hol terem a magyar vitéz! Ez jobb. Ezt is kinövi egy hónap alatt és kerül helyébe a Török gyűrű. Ez meg aztán csak egy napig él. Kiderül, hogy a török gyűrű hamis érték. Ezután következik: Hold és a csillagok, amiből végre a maradandó két szó alakul: Egri csillagok és ez illeszkedik a regénye élére.” (44. p.)*

23 Lásd pl. Gácsi Klára, Oláh János (szerk.): *Százszorszép novellák*, Budapest, Móra, 1991.

szerint²⁴ azon kevés századfordulós olvasmány közé tartozik, ahol a női főszereplő is karakterisztikus alak.²⁵

Már az első, 1901-es kritika is nagyra értékelte a művet, és 1902 októberében megkapta a Tudományos Akadémiától a legjobb történelmi regénynek járó Péczely-díjat.²⁶ Gárdonyi gyorsan beletörődött abba a ténybe, hogy regénye ifjúsági, majd még életében iskolai kötelező olvasmánnyá vált.

Ma az *Egri csillagok* a negyedik osztályosok kötelező olvasmánya. Hogy miként lett egy ifjúsági regény tizenegy évesek irodalma, annak földerítésére külön irodalom- és pedagógiatörténeti nyomozás kellene. Talán az egyik oka az lehet, hogy a regény első részében a főhős hét-, a főhősnő ötesztendő. Jumurdzsákkal való első találkozásuk, a törököktől való szökésük a kor hazafias gyermek- és ifjúsági novelláinak elemeit idézi.

Csillagok a Pál utcában

Mindössze öt évvel az *Egri csillagok* megjelenése után egy fiatal szerző is jelentkezik a gyermekregényével, a címe: *A Pál utcai fiúk*.

Molnár Ferenc műve 1906-ban jelent meg folytatásokban. Molnár maga ennyit mond a könyv keletkezéséről: „1906-ban írtam meg folytatásokban egy ifjúsági lap számára, amelyet volt tanárom, dr. Rupp Kornél szerkesztett.”²⁷ Az újság a *Tanulók Lapja* címet viselte. Végső formájában a Franklin Kiadó adta ki 1907. április 10-én.

Az általános közvélekedés szerint *A Pál utcai fiúk* című regénye Molnár egyetlen gyermekirodalmi alkotása, amely előzmény nélküli az életműben. Valójában szerzőjének nem az első és nem is az utolsó efféle jellegű próbálkozása.²⁸ Ilyenek például *A gazdátlan csónak története* (1902, kisregény), a Józsi-történetek, a *Péterke*, *A két kis angyal*, a *Petrence Palkó* és *Az első lépés* című novellái. Matyasovszky József szerint *A Pál utcai fiúk*kal egy időben megjelent (egyébként Karinthy által az *Így írtok tiben* is karikírozott) *Gyerekek* című karcolatgyűjtemény több darabja is a regény „előtanulmányainak” tekinthető. A gittegylet tanári kihallgatása dramatizált formában már itt előbukkan teljes kidolgozottságban, ráadásul ezen a címen. Heti tárcáiban középiskolás kori emlékfoszlányait örökíti meg. *Reismann tanár úr* című elbeszélésében szerepel a diákok kö-

24 Lásd pl. Ruff Orsolya: Elővettük minden idők legnépszerűbb kötelező olvasmányát, in: Könyves Magazin [online] https://konyvesmagazin.hu/bookline_kids_gyerek/egri_csillagok.html

25 Ruff Orsolya, uo. „Gárdonyi Évája ugyanakkor minden szempontból megfelel egy modern hősnő alapvetéseinek: önállóan alakítja sorsát, amikor úgy dönt, hogy a családi és királynői nyomás ellenére nem lesz Fürjes Ádám felesége, és az ő döntése az is, amikor az életveszéllyel dacolva bejut az ostromlott egri várba.”

26 Ruff Orsolya, uo.

27 Idézi Komáromi Gabriella, 128–129. p. Borbély Sándor (szerk.): Ötven nagyon fontos „gyerek-könyv”. Műismertetések és műelemzések, Lord, Bp. 1996. 128–133. p.

28 Matyasovszky József: Molnár Ferenc. 65–66. p. in: Uő (szerk.): Molnár Ferenc, Tóth Könyvkereskedés Kft. Debrecen, 1997. 65–74. p.

zött egy Csónakos nevű fiú (*Budapesti Napló*, 1898. április 10.).²⁹ Gimnazista korának emléke megjelenik a *Két krajcárért füge* című elbeszélésében is (*Budapesti Napló*, 1902. szeptember 6.).

Molnár Ferenc először e regénye révén vált ismertté. A gyermeki lélek újonnan felfedezett világa mint téma a levegőben volt az 1900-as évek első két évtizedében. Nálunk Krúdy, Kosztolányi, Karinthy sikeres gyermekregényei, és gyermeki témájú művei is ezt bizonyítják. A *Pál utcai fiúk* is azonnal sikert aratott. Molnár Gál Péter említi azt az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárának nyomdai szerződése között található megállapodást, amely szerint a Franklin kiadó örök áron ezer korona tiszteletdíjért megvásárolta A *Pál utcai fiúkat* 1907-ben.³⁰ Külföldön is az egyik legismertebb magyar irodalmi szöveg. 1997-ig 14 nyelvre fordították le, a legnagyobb sikere Olaszországban volt.

A regény cselekményszerkezete drámai pontossággal fölépített. A vörösingesek háromszor támadnak a Pál utcaiakra (einstand, Áts Feri zászlólopása, majd a csapat támadása), Nemeceknek háromszor kell a víz alá merülnie, egyre feszítettebb körülmények között. Tíz Pál utcai és tíz vörösinges csap össze. A regény is tíz fejezetből áll. A mű végén a szerző minden szálát elvarr; Nemecek meghal, Kolnay és Barabás kibékülnek, és mind a két gyermekcsapatot elküldik a saját kis mennyországukból, a vörösingesek előtt a Fűvészkert, a Pál utcaiak előtt a grund kapuja zárul be örökre. A cselekménysémák egyezése mellett a keserűdes befejezés is rokonítja Gárdonyi művével.

A *Pál utcai fiúk* a gyermekregények kategóriáján belül az úgynevezett „bandaregények” közé tartozik. A bandaregények (pl. Erich Kästner: *Emil és a detektívek*, Arkagyij P. Gajdar: *Timur és csapata*, Csukás István: *Keménykalap és krumpliorr* stb.) általában egy olyan gyermekcsoportról szólnak, amelyek a csoportbeli szerepek (vezér/ek, alárendeltek, támogatottak stb.) kialakulása után eredményesen képesek egy őket fenyegető, komoly veszélyhelyzet elhárítására vagy más probléma megoldására. Az ilyen típusú művek témája nagyon gyakran nyomozás vagy csoportok közötti összecsapás. Molnár műve az utóbbi kategóriába tartozik, a cselekmény középpontjában a Pál utcaiak hősie „honvédő harca” áll, amelynek során megoltalmazták a grundot a beözönlöni készülő ellenségtől, a fűvészkerti vörösingesek csapatától.

A bandaregény sikerét az ember egyik legelemibb ösztöni sajátossága biztosítja, vagyis az a tény, hogy az ember csoportlénnyé, és csak kis csoportok tagjaként érzi jól magát. A csoportok működése által válik sikeressé, hogyan találják meg helyüket a csoporttagok a közösségben, illetve hogyan ruházza föl a csoport magát egyéni, más csoportoktól világosan elkülöníthető attribútumokkal. A bandaregények befogadója önkéntelenül is belép a szövegben formálódó csoportba, sajátos lelkialkatának megfelelően kiválasztja magának a neki leginkább megfelelő lelkialkatú csoporttagot, és mintegy vele együtt „szocializálódik” a cselekmény folyamán. A befogadóban kialakuló csoportérzés egyik legfontosabb megnyilvánulása, hogy a műben szereplő ellenfél, illetve

29 Molnár Gál Péter: A Pál utcai fiúk, in: Színház.hu [online] <http://www.szinhaz.hu/index.php?id=376&cid=9852> Letöltés: 2007. január 9.

30 Molnár Gál, i. m.

másik csoport idegenné és negatívvá válik a számára. A szövegíró ezeket a folyamatokat ügyesen irányíthatja. Érdekes megfigyelni Molnár regényében a két szembenálló csapat, a Pál utcaiak és a vörösingések meghatározó vonásait. A Pál utcaiak – a „sértett” közösség – tagjai egyenként csaknem mind gyengébbek és esendőbbek a vörösingéseknél. Molnár állandóan hangsúlyozza a vörösingések erőfölényét, gondoljunk csak az „einstandoló” félelmetes Pásztorokra, vagy akár Áts Ferire, akinek erejétől még saját bandája is retteg. A Pál utcaiak fizikai hiányosságai mellé még kisebb jellemhibák is társulnak. Kolnay és Barabás, valamint a gittegylet tagjai állandó formai vitákba bonyolódnak, Csele hiú, Csónakos erős, de nem túl okos, Nemecsek kicsi, gyöngye és gyáva, Geréb agresszíven a csoportvezérségre törne. A csoporton belüli konfliktus tovább erősíti a szemlélődőben a fenyegetettségérzetet, és a feszültséget fokozza a vörösingések látszólagos vakfegyelve és egyöntetűsége. Ugyanakkor azonban a Pál utcaiak a lényegi kérdésekben mégis együtt tudnak működni; vitán felüli a számukra, hogy a grundot meg kell védeni, hogy az alapvető becsületkódex törvényeit meg kell tartani. Mivel a legtöbbjük ezekben a kérdésekben következetes, ezért ismerik el csaknem egyhangúlag (Geréb kivételével) Boka vezérségét, ezért lesz képes Nemecsek hősiei tetteket végrehajtani, ezért fognak a vörösingések támadásakor a Pál utcaiak tökéletes fegyelemben együtt harcolni. Továbbá fontos a Pál utcaiak esetében az önkéntesség és a demokratikus háttér; a Pál utcaiak között mindenki „tiszt” az egy Nemecsek kivételével, de neki is van „polgári” tisztsége: titkár a gittegyletben; Boka választott, demokratikus vezető, a fiúk saját akaratukból, meggyőződésből és lelkesedésből engedelmeskednek neki. A vörösingések csapatát ellenben a csapatvezértől való rettegés és a mohóság tartja össze; bár nagyszerű területet birtokolnak a Fűvészkertben, a Pál utcai grundot is be akarják kebelezni. „Azért tesszük, hogy legyen hol labdázunk. Itt nem lehet, és az Eszterházy utcában mindig veszekedni kell a helyért... Nekünk labdaterület kell, és punktum!” – mondja az egyik Pásztor. Áts Feri autokratikus vezér, a vörösingések szervezete erősen hierarchikus. Ám a látszólagos fegyelem és szilárdság a vereség után hamar fölbomlik, a vörösingések súlyos belső konfliktusba bonyolódnak, amelynek folyamánaképpen elveszítik megmaradt területüket is. A vörösingések indoka – bár karaktereik egyenként tulajdonképpen szimpatikusak – igazságtalansága miatt válik ellenszenvenné.

A regény felépítése gyakorlatilag annyira egybevág az *Egri csillagok*éval, hogy már a kortársak közül is többen sejtették, Molnár műve gyakorlatilag Gárdonyi gyermekszemszögű görbe tükre, egyfajta karikatúrája. Bár Molnár művét bandaregényként határoztuk meg, mégis van néhány olyan vonása, amelyek a többi bandaregénytől elkülönítik. Az egyik ilyen momentum az ellenséggel való összecsapás heroizmusa, illetve a grund mint a megvédendő haza toposza. Markáns különbség még a belső ellenség – az áruló Geréb – megjelenése is, ami szintén segít a feszültség fokozásában. Szintén jelentős különbségnek mondható a tragikus elemeket hordozó vég, amely inkább a mítoszokra, mint a gyermekregényekre jellemző végkifejlet. A *Pál utcai fiúk* sikerének egyik legfontosabb titka, hogy fölépítésében a hősi eposzokra, illetve az eposzszerű történetekre emlékeztet. Nem csupán arról tájékoztat, milyen egy jó csoport működése, hogy az ember hová kerülhet a csoporton belül, hanem arról is, mi az emberi létezés értelme

általában. Az emberi létezés értelme a mítoszokban és eposzokban az, hogy az egyén a pozitív erkölcsi erők oldalára álljon, és a jó oldalon, ereje megfeszítésével próbálja megvédeni mindazt, amit a világmindenségben értéknek gondol.

Másvilági csillagok

Molnár műve után hat esztendővel (1912-ben) Franciaországban megjelenik Louis Pergaud *Gombháború* (*La Guerre des boutons*) című bandaregénye. A regény cselekménye két francia kisváros, Longverne és Velrans (magyar fogalmak szerint inkább falu) gyermekeinek viszálya.

A regényben szereplő mindkét gyermekcsoport hasonló módon jellemzett, de a narrációs technika miatt az olvasó mégis a longverne-iek csapata mellé áll, egyszerűen azért, mert a longverne-i csapat tagjai között vannak a mű nézőpontkarakterei. A cselekmény hasonlóan alakul, mint Molnár regénye esetében, a longverne-i csapat legyőzi a velrans-iakat, de a győzelem itt is csupán „erkölcsi”, a szülők – az áruló Bacaille megleckéztetése miatti dühükben – alaposan megbüntetik a győzteseket. Pergaud regénye Martell Károly és Charlemagne szaracénok elleni küzdelmeinek csatáit idézi, a történelmi regény parodisztikus felidézését tovább erősíti, hogy a fejezetek elején – Victor Hugo és Walter Scott romantikus történelmi nagyregényeihez hasonlóan – klasszikus mottók olvashatók, amelyek témájukban ironikusan előrevetítik a fejezetben történő eseményeket.

Pergaud regénye sokkal inkább felidézi a gyermeki ösztönös és gátlástalan attitűdöket, mint Gárdonyi vagy Molnár gyermekhősei. Ezzel együtt kétséges a korosztály is, amelyhez szól – még ma is akadna olyan szülő, aki nem örülne, ha gyermeke elolvasná. Ugyanakkor „őszintébb” és kegyetlenebb is – ezáltal iróniája ellenére realisztikusabb, mint Gárdonyi vagy Molnár műve.³¹ Az ellenség itt is erősebbnek, fegyelmezettebbnek tűnik, a rokonszenves csapat gyenge, belső ellentétek mutatkoznak. Az ellenlábas vezér is nagy formátumú alak, képes a stratégiai gondolkodásra, és az ellenség is rendelkezik egyfajta szabálytudattal.³²

A 21. századi gyermekeket eszközeik gyakran elzárják a közösségektől, szórakozásaik sok esetben magányosak, öncélúak és nem fejlesztik személyiségüket. A fizikai világ helyét átvette a virtualitás, amely veszélytelenebb, de valós élmények tekintetében szegényesebb, mint a fizikai valóság, amelyet elhagytak. A kapcsolatok is virtuálisak, de a virtuális térben kialakított kapcsolatok tovább csökkentik a valós érintkezések lehetőségét.

31 „Aki szereti Rabelais-t, ezt a valódi francia lángelmét, azt hiszem, örömeit leli majd könyvemben, mely címe ellenére nem kisgyermeknek szól és nem is ifjú szüzeknek. (...) Gyerekkorom egy darabkáját akartam felidézni, megmutatni, hogy kiszabadulva a képmutatás, a család és az iskola béklyójából, milyen lelkes és szilaj, őszinte és hősi vadócéletet éltünk.” Pergaud, Louis: *Gombháború*, Előszó.

32 Pergaud, Louis: *Gombháború*, ford.: Bognár Róbert, Móra, Budapest, 1986.

De mi a virtualitás? Egy olvasmány, egy leírt történet mennyivel valóságosabb a számítógépek képernyőjénél? Mircea Eliade a mítoszokat és meséket olyan „pszichodrá-mákként” jellemzi, amelyek segítenek befogadóiknak abban, hogy valódi sérülés nélkül élhessék meg a létezés határhelyzeteit.³³ Ha egy mai gyereknek nincs kedve és társasága ahhoz, hogy valós kalandokat éljen meg, legalább lélekben legyen lehetősége a tapasztalatszerzésre. S miért ne történhetne ez meg épp a bandaregények segítségével?

A bandaregény a közösségi élmény megélésének talán egyik utolsó lehetősége napjainkban.

Irodalomjegyzék

- Dante ALIGHIERI: *A Pokol*. Fordította Gárdonyi Géza. A Molnár és Trill Pokol-körképéből vett rajzokkal. Budapest, Singer és Wolfner, 1896.
- ARENS, Peter: »Unsere Besten – Das große Lesen« Die größte Lesekampagne, die es jemals gab, in: *ZDF Jahrbuch*, 2004, [on-line] <http://www.zdf-jahrbuch.de/2004/programmarbeit/arens.htm> (letöltés: 2023. 02. 16.)
- BETTELHEIM, Bruno: *A mese bűvölete és a bontakozó gyermeki lélek*. (ford. Kúnos László), Budapest, Gondolat, 1985.
- BORBÉLY Sándor (szerk.): *Ötven nagyon fontos „gyerekkönyv”. Műismertetések és műelemzések*, Budapest, Lord, 1996.
- HERNÁDI Gyula: *Egri csillagok háborúja*, Debrecen, Méliusz, 1994.
- GALUSKA László Pál: Deszkavártól Jégorszáig. Benedek Elek meseírói munkássága, in: *Könyv és Nevelés*, 2009/4. [online] https://epa.oszk.hu/01200/01245/00044/glp_0904.htm (letöltés: 2023. 03. 12.)
- GÁCSI Klára – Oláh János (szerk.): *Százszorszép novellák*, Budapest, Móra, 1991
- GÁRDONYI Géza: *Az én falom, I–II*. Budapest, Légrédy, 1898–1900
- GÁRDONYI Géza: Egri csillagok. A szöveget gondozta és az életrajzi jegyzetet írta Császtvay Tünde. Budapest, Osiris, 2005.
- GÁRDONYI József: *Az élő Gárdonyi II*. Budapest, Dante, 1934.
- HORGAS Judit: *Fák közt, padon a Fűvészkertben*. [online] http://epa.niif.hu/01300/01348/00023/04_05_29.html (letöltés: 2007. 01. 09.)
- Konstantinápoly Budapesten, in: *Vasárnapi Ujság*, 43. évfolyam, 36. szám, 1896. szeptember 6. 598–599. p.
- LŐCSEI Gabriella: Kamaszálmok, észbontó mesék: Hernádi Gyula esete az Egri csillagokkal, in: *Magyar Nemzet*, 57. évf. 277. sz. 10. p.
- MATYASOVSZKY József (szerk.): *Molnár Ferenc*, Debrecen, Tóth Könyvkereskedés Kft. 1997.
- PERCZEL Olivér: Az Ős-Budavára negyed története, 1896–1907, in: *Tanulmányok Budapest múltjából* (4) 2015. 281–316. p. [online] https://epa.hu/02100/02120/00041/pdf/EPA02120_tbm_2016_41_281-316.pdf (letöltés: 2023. 03. 02.)

33 „Tagadhatatlan, hogy a mesehősök és hősnők megpróbáltatásai és kalandjai szinte kivétel nélkül beavatási mozzanatként is értelmezhetők. Rendkívül fontosnak tartom azt is, hogy amióta csak a mese mint olyan létezik (...), a primitív és a civilizált közönség egyaránt örömmel hallgatja, akárhányszor ismételik is. Ez azt jelenti, hogy a beavatási szertartások – még álcázott formában, mint a mesében is – az ember mélyről fakadó szükségletét kielégítő pszichodráma kifejezési eszközei” Eliade, Mircea, idézi Bettelheim, Bruno: *A mese bűvölete és a bontakozó gyermeki lélek*. (ford. Kúnos László), Budapest, Gondolat, 1985. 38. p.

- PERGAUD, Louis: *Gombháború*, ford.: Bognár Róbert, Móra, Budapest, 1986.
- SZÉCHENYI, Ágnes: A kanonikus Egri csillagok keletkezéstörténeti kontextusban. A magyar-török viszony változása a 19. sz. második felében, in: *Az Oszmán Birodalomtól Törökországig*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2021. 1–12. p.
- LENGYEL Géza: Székely Bertalan, in: *Nyugat*, 1911. 4. sz. [online] <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/human/szepirod/magyar/nyugat/html/index.html?02571.htm&02569.htm> (letöltés: 2023. 03. 10.)

Források

- The Big Read [online] <https://www.bbc.co.uk/arts/bigread/> (letöltés: 2023. 02. 16.)
- Egri nők: Száz szép kép / Székely Bertalan, in: Laskay Gabriella (szerk.): *Száz szép kép*, 2004 [online] <https://mek.oszk.hu/01400/01474/html/> (letöltés: 2023. 03. 10.)
- RUFF Orsolya: Elővettük minden idők legnépszerűbb kötelező olvasmányát, in: Könyves Magazin [online] https://konyvesmagazin.hu/bookline_kids_gyerek/egri_csillagok.html (letöltés: 2023. 02. 22.)
- MOLNÁR Gál Péter: A Pál utcai fiúk, in: *Színház.hu* [online] <http://www.szinhaz.hu/index.php?id=376&cid=9852> (letöltés: 2007. 01. 09.)
- MOLNÁR Sándor: Az örök kiskamasz: Molnár Ferenc, in: *Könyv és Nevelés* [online] <http://www.opkm.hu/konyvesneveles/2003/1/Borbely.html> (letöltés: 2007. 01. 05.)

Az ifjúsági és fiatalfelnőtt-irodalom tervgazdálkodása

Szekeres Nikoletta

A kis- és nagykamaszoknak, illetve a fiatal felnőtteknek szóló irodalomnak Magyarországon tulajdonképpen nem született olyan elnevezése, amelyet definitív módon, szakmai konszenzus alapján egyöntetűen használna a szakirodalom, mint mondjuk a Young Adult vagy New Adult kifejezések az angolszász irodalomtudományban. Ifjúsági irodalomnak hívunk mindent, ami nem a kisgyerekeknek, de még nem a felnőtt felnőtteknek szól. Ez a nem túl tudományos megfogalmazás arra szeretné felhívni a figyelmet, hogy bár a szigorú elnevezések nem mindig segítik munkánkat, a hiányzó terminusok komoly problémát tudnak okozni. Míg a „felnőttkori” irodalom tudományos vizsgálata során az életkori szempontok nagyjából irrelevánsak, addig a gyerek-, az ifjúsági és a fiatal felnőtteknek szóló irodalom esetében nagyon is meghatározóak, de el kell fogadnunk azt is, hogy nem kizáróan azok, mást jelentenek a könyvpiac és mást az irodalomtudomány számára, nem mellesleg tekinthetünk rá úgy is, mint a generációk összekapcsolásának lehetőségére. Ráadásul a korosztályos megjelölés főleg a könyvpiac – az irodalom terén legfeljebb a kritika, de inkább recenzióírók – számára meghatározó. A művek célközönségének életkori meghatározásában rejlő ellentmondások feloldása¹ – és nem figyelmen kívül hagyása – is szükséges lenne ahhoz, hogy érdemben tanulmányozhassuk őket, legalább annyira, mint az, hogy alaposan ismerjük azt a szövegtörzset, amelyet ily módon kategorizálni szeretnénk.

Tanulmányomban a magyarországi ifjúsági irodalomról szóló diskurzusok felelevenítése mellett a Móra Könyvkiadó egy-egy kiadványának szorosabb olvasása mentén annak járok utána, hogyan is alakult a fiataloknak, fiatal felnőtteknek írt regények sorsa (egy műfaj[?] hazai megszületése[?]) az 1950-es évek második és az 1960-as évek első felében. Jelen tanulmány egy hosszabb kutatás első fejezetét ismerteti.

1 Az ifjúság meghatározása, az ifjúságról való gondolkodás régebbi és új irányvonalai a fiataloknak szóló irodalmat kutatók számára is sok releváns információt, inspirációt nyújthatnak. Ilyen például Phil Cohen *Az ifjúsági probléma újragondolása* (*Az ifjúsági probléma újragondolása* in Ifjúságszociológia, Belvedere, Szeged, 2006.) című tanulmánya, amelyben azt vizsgálja, hogy milyen feltevések alakították az elmúlt évtizedek fiatalokról szóló gondolkodásmódját. A kutatás részletesen kitér az ifjúság-tinédzser, ifjúsági kultúra-tinédzserkultúra mint politikai, ideológiai konstrukció nemzetközi és magyarországi megjelenésére.

Komáromi Gabriella *Gyermekirodalom* című könyvében a serdülő kamaszt teszi meg az ifjúsági irodalom olvasójául, és ő a tizenegy–tizennégy éves korosztályt tekinti annak. A különbség szerinte a felnőttirodalomhoz képest csak annyi, hogy címezte gyerek, külön poétikai sajátossága nincs. Gyakran válik a népszerű műfajok, a lektúr és a ponyva előszobájává, és a „jelentős írókat ritkán vonzza be az irodalomnak ez a tája”.² Alkotóik véletlenszerűen vagy kényszerpályán kerülnek az ifjúsági irodalom közelébe. A könyvek cselekményét tekintve Komáromi kiemeli, hogy a kamasz az eseményességet, az érdekességet honorálja, illetve e könyvek jellemző cselekménysémáit és műfaji variációit a kamaszkori pszichés igények tartják életben. Végül a következő, morális igényt emeli még be a műfaji leírásba: a gyerek- és ifjúsági irodalom kerüli az alantast, az öncélú agressziót, és erkölcsi jóra nevel. Fontos, hogy az ifjúságról szóljon és legyen benne több műfaji lehetőség.³

Már a 20. század első felében is többen panaszkodtak arra, hogy az ifjúsági irodalom nem kap kellő figyelmet. Pintér Jenő *Magyar irodalomtörténete*⁴ című, pozitivistá szemléletet tükröző, nagy ívű munkájában arra céloz, hogy a német ifjúsági átíratok előzönlötték a magyar könyvpiacot, amelyekkel nehezen vették fel a versenyt a hazai művek, illetve Neményi Imre is behatóan foglalkozik ugyanezzel a kérdéssel, valamint a fiataloknak szóló irodalommal és annak terjesztésével az *Ifjúsági könyvtárak és ifjúsági olvasmányok a nevelés szolgálatában*⁵ című könyvében.

Az 1950-es évek második felétől az ifjúsági irodalom időről időre az érdeklődés középpontjába került. Ez két, párhuzamosan jelentkező folyamatnak is köszönhető volt: egyrészt a szociológia tudományának fellendülésével világszerte vizsgálni kezdték a nemzedéki és generációs kérdéseket, másrészt Magyarországon az 1956-os forradalom után minden, így az ifjúságpolitika és ifjúsági kultúra is szigorú, a szocialista ideológia befolyása alá került. Erről a későbbiekben még részletesen lesz szó, elsőként azonban öt olyan publikáció vonatkozó részét mutatom be, amely elismert és olvasott irodalmi folyóiratokban kapott helyet. Az írások tíz-húsz év különbséggel is kísértetiesen hasonló dolgokat állítanak, ráadásul nagyon sok általuk felvetett probléma visszaköszön a 2020-as évek irodalomtanításáról, olvasói-befogadói elvárásairól, valamint a könyvpiac és a minőségi irodalom egymást nem mindig erősítő viszonyáról szóló diskurzusokban is. A vizsgált írásokból főképpen az ifjúsági irodalomhoz, fiatal felnőtteknek szóló irodalomhoz kapcsolódó megállapításokat emeltem ki.

2 Komáromi Gabriella: *Gyermekirodalom*, Helikon Kiadó, Budapest, 47.

3 Komáromi Gabriella: i. m., 52.

4 Pintér Jenő: *Magyar irodalomtörténete*, Nyolcadik kötet, Franklin Társulat, Budapest, 1941., <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/MagyarIrodalom-magyar-irodalom-tortenet-1/magyar-irodalomtortenet-pinter-jeno-5116/7-a-magyar-irodalom-a-xix-szazad-utolso-harmadaban-2239/a-regeny-es-drama-26C0/az-ifjusagi-irodalom-2822/>

5 Neményi Imre: *Ifjúsági könyvtárak és ifjúsági olvasmányok a nevelés szolgálatában*, Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai), Budapest, 1902., <https://mek.oszk.hu/15600/15690/15690.pdf>.

A *Jelenkor* 1965–1966-os évfolyamai *Ifjúság és művészet* címmel több számban is teret adtak a téma kifejtésének. Ez a sorozat 1968-ban a Móra Könyvkiadó gondozásában – egy-két írás kivételével – könyv formájában is megjelent Szederkényi Ervin⁶ szerkesztésében és előszavával (*Vita az ifjúsági irodalomról*, Móra Könyvkiadó, Budapest, 1968), aki a Janus Pannonius Tudományegyetem adjunktusa, 1964 és 1987 között a pécsi *Jelenkor* folyóirat főszerkesztője volt.

A *Jelenkor* 1965. decemberi számában az ő írása⁷ zárja a cikksorozat első szakaszát; ebben az addigi tanulságok levonása mellett ismerteti a program indulásának körülményeit. A cikkek publikálásának egyik fő oka az az elvárás volt, hogy a kulturális sajtó jobban kapcsolódjon a társadalom problémáihoz, és ennek szellemében az ifjúsági irodalom is társadalmi ügyként/problémaként jelenik meg. (A József Attila Tudományegyetem pártbizottsága például az ebben az évben hozott határozata szerint szigorú irányelvek bevezetésével az ideológiai ismereteik elmélyítésére sarkallta az ott dolgozókat.)⁸ Mégis olyan kérdések merülnek fel a cikkekben, amelyek egy része akár ma is érvényes lehet; Szederkényi így ír erről: „Az ifjúsági irodalom sorsa nem szűk szakmai érdek, hanem olyan széleskörűen és súlyosan társadalmi ügy, amennyire annak tartjuk társadalmunk jövője szempontjából az ifjúság tudatának, tevékenységének az irodalom és a művészet eszközeivel történő formálását.”⁹ Nehéz elvonatkoztatni azonban attól a tényről, hogy bármennyire is tanulságosak, adott esetben hasznosak ezek az írások, a tudatformálás alapvetésként kíséri végig az egész diskurzust, még akkor is, ha gyakorlatlan alkalmazzuk a sorok között olvasás módszerét. Szederkényi említést tesz még az év októberében, a *Jelenkor* és az Írószövetség közös szervezésében létrejött ankétról, egy 1964-ben megrendezett prágai nemzetközi konferenciáról, illetve a pécsi Tanárképző Főiskola tanszékéről és vezetőjéről, Kolta Ferencről, aki több írást is jegyez a sorozatban. Nem érdemes figyelmen kívül hagyni Szederkényi azon megjegyzését a tanulmányokról, esszékről általánosságban, hogy feleslegesen védekezőek: „Ez részben érthető, éppen az ifjúsági irodalom mellőzöttségéből fakad, abból a kényelmetlen érzésből, hogy talán ismét pusztába vesznek a szavak, vagy olyan falakról hullanak vissza, amelyek most sem fognak leomlani. A jövőben mégis szakítani kellene a defenzív magatartással, s annak ismételt felpanaszolása helyett, milyen falakat kell még áttörni, a fal áttörésére valóban alkalmas gondolatoknak, konstruktív és megvalósítható elképzeléseknek, javaslatoknak a kidolgozása lenne célszerű.”¹⁰ Talán ennek szellemében is az 1968-as könyv előszavában már így ír: „világossá vált, másrészt, hogy az ifjúsági irodalom nem állítható mereven szembe a felnőttirodalommal”.¹¹

6 Szederkényi Ervinről bővebben itt: <https://www.jelenkor.net/multkor/785/szederkenyi-ervin>

7 Szederkényi Ervin: *Vita közben...*, *Jelenkor* folyóirat, 1965., 8.évf., 12. sz. 1162.

8 Bővebben itt: http://digit.bibl.u-szeged.hu/00000/00099/01965/00254/dm_1965_254_005.pdf.

9 Szederkényi Ervin, i. m., 1162.

10 Uo., 1164.

11 Szederkényi Ervin: *Előszó, Vita az ifjúsági irodalomról*, Móra Könyvkiadó, Budapest, 1968., 8.

Földes Péter *Ne tételesen, hanem valami módon ellenőrizhetően!* című esszéjében síkra száll amellett, hogy az ifjúsági irodalom teljes értékű irodalom, „nem holmi gyanús határterület”,¹² olvasói „nem csökkent értékű felnőtt”-ek,¹³ és olyan művekre hivatkozik, mint a *Don Quijote*, *Gulliver*, *Robinson*, vagy *A Pál utcai fiúk*. Ami kiemelten fontos írásában, és fontos üzenet akár saját korában, akár napjainkban is, az az, hogy amikor a társadalom – akár helyénvalóan is – az ifjúsági olvasmányra nevelési segédletként tekintett, azzal hatalmas károkat okozott, „dilettánsok és ujjmutogatással oktató pedagógusok malmára”¹⁴ hajtva a vizet. Szerinte a pedagógiai szempont nem maradhat külső szempont, „Mesterkéletlenség, művésziesség, meggyőzőerő, jó pedagógiai cél, életszerűség, igazság ugyanígy kölcsönösen feltételezik egymást.”¹⁵ Egyértelmű, hogy a nevelési funkció az egyik fő vitaterület, amely Földes szerint nélkülözhetetlen eleme az ifjúsági könyveknek, de kizárólag úgy, ha a tanító hang nem hallatszik ki mögüle. Seres József *Elvek, tendenciák, a valóság és a művészet az ifjúsági irodalomban* című írásában olyan fordulatot sürget, amelyben „a Kortárs, az Új írás, a Kritika, sőt ezek mellett akár valamelyik vidéki folyóirat is úgy döntene, hogy legalább kéthavonként közöl kritikákat gyermek- és ifjúsági művekről, teret nyit az eddigi cikkekben fölvetett s az újabban fölmerülő problémák megvitatásának, s esetleg állandó ifjúsági irodalmi rovatvezetőt is szerződtet. S hányszor merült már föl egy önálló ifjúsági szépirodalmi és kritikai folyóirat gondolata is!...”¹⁶ A cikk szerzője ezután hosszasan elidőzik azon, hogy az életkori sajátságok mennyire teszik alkalmatlanná az ifjúsági irodalmat irodalomként létezni. Weöres Sándor *Bóbitáját* hozza példaként, amivel máris bizonyítja, hogy az ifjúsági irodalom tárgyalása során, illetve az ifjúsági irodalomtörténet hiányának emlegetése mellett mindig ugyanahhoz a védekező állásponthoz nyúlnak vissza a területtel foglalkozók, amely védekezésben irányt tévesztenek, és elfelejtik feltett kérdéseiket megválaszolni, mindenekfelett pedig megalkotni egy olyan fogalomrendszert, amelyben világosan elkülöníthetővé válik gyerek-, ifjúsági és fiatal felnőtteknek szóló irodalom. Amíg ez csupán társadalmi, és nem irodalmi konstrukció, nehezen igazolhatók az egyébként érvényesnek tűnő állítások. Seres is, akárcsak Földes, igyekszik lándzsát törni egyfajta intelligens didaxis mellett, miközben a feltett kérdések máig megválaszolatlanok. Elfogadott tényként hangzik a tetszetős állítás: „a jó ifjúsági mű oktat is, nevel is, de elsősorban mégis művészet legyen”, de a magyarázat inkább spirituális, semmint tudományos jellegű: „A nevelés, tanítás tendenciái belső átélésből, költői indulatból fakadnak.” Itt is tetten érhető, hogy – minden jóakarat ellenére – milyen hiányok és tévutak jellemezték, majd változtatták berögzött formulákká azokat a gondolatokat, amelyek éppen a (gyerekeknek és) fiataloknak szóló irodalom körüli vizsgálódások megújítására esküdtek

12 Földes Péter: *Ne tételesen, hanem valami módon ellenőrizhetően!*, Jelenkor folyóirat, 1965., 8. évf., 3. sz. 260.

13 Uo.

14 Uo.

15 Uo.

16 Seres József: *Elvek, tendenciák, a valóság és a művészet az ifjúsági irodalomban* in Jelenkor folyóirat, 1965., 8. évf., 2. sz., 183.

fel. Az említett két írás sokat hivatkozik Kolta Ferenc bevezető cikkére, amely a *Vita az ifjúsági irodalomról* kötetben is az *Epilógus és prolóógus* címet kapta. Kolta részletelesen beszámol a már említett, 1964 júniusában *A gyermek az atomkorszak emberei és könyvei között* címmel megrendezett prágai konferenciáról, amelyen tizenhárom ország (jellemzően a szocialista blokk országai) 65 küldötte vett részt, és nagyjából a már hallottakat támasztják alá. Ezek szerint a részt vevő országok hasonló problémákkal küzdenek (sőt, még a japán delegáció képviselője is csodálkozva szembesül azzal, hogy bár irodalmuk az európaiótól függetlenül fejlődött, mégis sok a párhuzam), sokan csak pedagógiai segédeszközt látnak a fiataloknak szánt művekben, a hozzászólók érintették a giccs témáját, a kritika hiányát, és ismét középpontba került az irodalom „emberformáló” hatása, ami művészi forma nélkül azonban nem igazi irodalom.¹⁷

Nem volt teljes az egyetértés abban a nagyon fontos kérdésben, hogy mi az ifjúsági irodalom funkciója? Nevelés? Bevezetés az irodalomba?¹⁸ Az irodalom megszerettetése? Szinetár György szerint nem helyes, hogy a gyerekeknek csak a szépet és jót mutatják egyes könyvek, az életet ismerőnek kell lenniük a műveknek,¹⁹ de talán a legérdekesebb felvetés, amely öntudatlanul is épp a *young adult* és *new adult* irodalomra kérdez rá, Tatay Sándoré, aki azt mondja, hogy van egy űr, ahol véget ér az ifjúsági irodalom iránti érdeklődés, de még nem kezdődik el a felnőttirodalom olvasása.²⁰ Ezen a találkozón részt vett Kováts Miklós is, aki 1964 és 1972 között a Móra Könyvkiadó vezetője, főszerkesztője volt, és konkrét könyvkiadási, irodalompolitikai javaslatokkal, többek között azzal az ötlettel áll elő, hogy legyen egy ifjúsági irodalmi pályázat és díj az év legjobb ifjúsági regénye címmel.²¹

Jól nyomon követhető itt is, hogy a gyerek- és ifjúsági irodalom terminusok nem egyértelműen kijelölt területeket fednek le, használóik maguk is gyakran találomra al-

17 Kolta Ferenc: *Epilógus és prolóógus* in Jelenkor folyóirat, 1965., 8. évf., 1. sz., 73–74.

18 „Amikor pl. Richard Bamberger bécsi professzor (író, pedagógus, az IBBY egyik alapító tagja, a szerk.) arról beszélt, hogy az ifjúsági művek legfőbb funkciója a könyvek megszerettetése a fiatalokkal, s ezért legfontosabb követelménynek az érdekes, de egyben művészi megformálást igénylő témát jelölte meg, és egyben tiltakozott a művek bármiféle tendenciózussága ellen, mert szerinte »a külső szempontok szerint alkotó írók csak rossz könyveket írhatnak«, ezzel kimondatlanul is kisebbitette a pedagógiai aspektus tudatos érvényesítésének követelményét. A szovjet hozzászólások ezzel szemben elsősorban ennek a fontosságát hangsúlyozták.” – Kolta Ferenc: *Epilógus és prolóógus*, Jelenkor folyóirat, 1965., 8. évf., 1. sz., 74.

19 Kolta Ferenc i. m. 15.

20 Kolta Ferenc i. m. 15.

21 Diósi Katalin, a Móra Könyvkiadó egykori képszerkesztője így emlékszik vissza Kováts Miklósról: „És azt tudja még valaki, hogy kicsoda volt Kováts Miklós? Voltaképp elég vicces, hogy ezt a fantasztikusan művelt, okos embert, aki meglehetősen rossz káder lehetett (hiszen csak megbízott igazgató volt, a belépésem után néhány héttel visszaminősítették irodalmi vezetőnek, és a nyakába-nyakunkba ültettek egy pártaktivistát), édesanyám a Marxista Egyetem Esztétika tagozatáról ismerte, mindketten ott tanultak. Tudja még valaki, hogy mi volt a Marxista Egyetem Esztétika tagozata? (Persze, ha valaki ismeri Cseh Tamás dalait, akkor tudhatja: »...esztétikát, igen, esztétikát tanul szabad időben«), <https://mora.hu/hir/70-ev-70-nev-diosi-kati>.

kalmazzák ezeket a kifejezéseket, de egy biztos: az 1960-as évek közepétől a fiatalok ismét a figyelem középpontjába kerülnek. Az 1956-ban alakult *Magyar Ifjúság* nevű, ideológiailag erősen irányított újság mellett 1965-ben elindul az *Ifjúsági Magazin* (IM), amely bár nem nélkülözi a „politikai korrektséget”, de egy addig ismeretlen világ is megnyílik benne az olvasók számára. És habár a prágai konferencia leirata szerint óhajtott ifjúsági irodalmi magazin ötlete nem ver gyökeret, de az IM jó darabig futtatja Könyvjelző rovatát, illetve Irodalom rovatot indít, hírt ad a korosztályhoz közel álló, friss megjelenésekről. Kolta bevezető írása mellett a *Jelenkor* folyóiratban egy háromrészes sorozattal a 20. századi második felének ifjúsági irodalmát mutatja még be, amelyvel egyszerre tesz kísérletet egy irodalomtörténet megalapozására és ékel a szövegbe rövid recenziókat, kis kritikákat az 1950 és 1965 között született művekről. Az az írói eljárás, amellyel itt találkozunk, egyrészt megfelel annak a korabeli koncepciónak, amely szerint a tudományos írás nem zárja ki a szubjektív véleményeket, másrészt felerősíti a gyerek- és ifjúsági irodalom múltja tudományos leírásának hiányosságát, hiszen számos esetben a jelenségek vizsgálata helyett minőségi ítéleteket sorolnak az elemzők. Mindenesetre nincs egyszerű dolga Koltának. Az ötvenes évek egy kaptafára íródott kisdobos- és úttörőregényei közül (olyanok, mint Ábel Pétertől az *Úttörővasút*, vagy Fehér Klárától Az „Előre”-örs pályát választ) kevés említésre méltó akad, és mindenképp becslendő, hogy összefoglalást ír ezekről az évekről, kiemelve azokat a pillanatokat, amelyek meghatározták a gyerek- és ifjúsági könyvkiadást. „Jelentős volt, hogy az újjászervezett írószövetségben új szakosztályként megalakult az ifjúsági irodalmi szakosztály. A »fordulat éve« az ifjúsági irodalomban valójában az 1950-es esztendő. A szovjet példa megismerésével egyre nyilvánvalóbbá vált az ifjúsági irodalom óriási jelentősége. A párt vezetői is magukévá tették ezt az ügyet, és ismételten is felhívták az írók figyelmét az új típusú ifjúsági irodalom megteremtésére és kibontakoztatására. A Népművelési Minisztérium pedig ebben az évben elhatározta, hogy az ifjúsági irodalom támogatására negyedévenként prémiumot oszt a legjobb művek szerzőinek, és rendezi az írói tiszteletdíjak kérdését. Végül: igen nagy jelentőségű volt, hogy a könyvkiadás 1948-ban történt államosítása után, 1950-ben az államosított könyvkiadókat feladatköreik szerint csoportosították s még ebben az esztendőben megalakulhatott az Ifjúsági Könyvkiadó Vállalat. Azóta van külön gazdája Magyarországon az ifjúsági irodalom különleges szakértelmet kívánó kiadásának. 1951-ben az első írókongresszuson már az ifjúsági irodalomról is szó esett.”²² Az Ifjúsági Kiadó 1957-ben vette fel a Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó nevet, amely teljes körű jogutódjaként vitte tovább a gyerekek és az ifjúság nevelésének központosított programját.²³

22 Kolta Ferenc: *Húsz év ifjúsági irodalma* (II. rész) – *Jelenkor* folyóirat, 7. sz., 650. https://adt.arcanum.com/hu/view/JelenkorPecs_1965_2/?pg=75&layout=s.

23 Köszönhetően a programszerű irodalomszervezésnek, amely szintén az ideologikusság jegyében intézményesítette a könyvkiadást is, 1950-től az Ifjúsági majd 1957-től Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó lett az az állami könyvkiadó, amely szinte totális monopolhelyzetben nagy példányszámban, rengeteg címmel dolgozva adott ki gyerek- és ifjúsági irodalmat, illetve for-

A megjelenések ismertetése során Kolta jogos kritikát fogalmaz meg az úttörő-regényekről, ezek közül pozitív kiemelészt Palotai Boris *Sztálinvárosi gyerekek* (1953) című kisifjúsági regénye kap csak, bár ez a mű is a hivatalos propaganda szájíze szerint íródott, a Palotai-életműben ma már nehezen sorolhatnánk a fontosabb darabok közé. Üdvözli Gergely Márta *Szösz-trilógiájának* 1958-ban megjelent első darabját. Jegyzete azt mutatja, az 1956-os forradalom után újra felerősödő ideologikusság 1959-ben tetőzik, amikor kiadják Földes Péter *Mennyei páncélvonat* és Hárs György *Ökölbe zárt szív* című regényét, illetve Tábori Andrásról *Az utak kettéválnak* című, valamint a Kis Tamás által szerkesztett *Táncrend* című riport-elbeszélésköteteket.

A '60-as évektől egyre több lányregény jelenik meg, 1962-ben pedig a Móra Könyvkiadó bevezeti a *Csíkos Könyvek* sorozatot, amely tizenhárom éven felüli lányoknak szól. A fiatalfelnőtt-irodalom szempontjából a Móra másik fontos sorozata, a *Kozmosz Könyvek* 1964-ben indul útjára:²⁴ „A sorozat az érett ifjúsághoz szól, és regények, kisregények, útikönyvek, visszaemlékezések, szatirikus hangvételű írások formájában ad választ olyan kérdésekre, mint munka, élethivatás, az ifjúság helye a társadalomban, a fiatalok kapcsolata az idősebb nemzedékkel stb. Olyan »felnőttműveket« igyekszik adni, amelyek speciálisan az érett ifjúságnak nyújtanak segítséget problémáik megoldásában. Véleményt a nagy jelentőségű kísérlet eredményéről egyelőre nem mondhatunk.”²⁵ Egykét népszerű, fiataloknak és felnőtteknek szóló regény (Palotai Boris *Viharos mennyország*, Szabó Magda *Álarcosbál*, Vidor Gyula *Galambposta* vagy Fekete Gyula *Szerelmesek bolygója*) mellett a tudományos-fantasztikus regények gyakoribb előfordulását emeli még ki Kolta Ferenc, és ismét számonkéri a nagy folyóiratokon, hogy miért nem közölnek több gyerek- és ifjúságiirodalom-kritikát.

Az 1967-es januári *Kortárs* folyóiratban jelenik meg Seres József *Ifjúsági irodalmunk mai helyzete és problémái* című írása, amely szemléletes példája a hazai indoktrináció

dult idővel a fiatalok felé is. „Az állami tulajdonban lévő kiadó egyszerre volt alkotóműhely és cenzúrahivatal Magyarországon” – Komáromi Gabriella: *Janikovszky Éva – Pályakép mozaikokban*, Móra, Budapest, 2014, 242.

- 24 Kováts Miklóssal, a Móra Könyvkiadó szerkesztőjével az Ifjúság Magazin is készített interjút. Az interjú készítője mini-kiadónak nevezi a Kozmoszt, amely elnevezés Kováts tetszését is elnyeri, hiszen a Móra óriási éves terméséhez képest a fiatalságot megszólító sorozat évi 25-30 könyvet ad ki (az interjú itt olvasható: https://adt.arcanum.com/hu/view/IfjusagiMagazin_1967/?query=Kozmosz+k%C3%B6nyvek+indul%C3%A1s&pg=34&layout=s). A sorozat, amely aztán több lábat is növesztett (*Kozmosz Fantasztikus Könyvek*, *Az Én Világom* stb.), olyan új, kísérletezőbb írói hangokat, regénymegjelenéseket is támogatott, amelyek a fiatalokhoz közelebb álltak, és nem feltétlenül a hivatalos pártállami narratívát tükrözték. A Kozmosz idővel bár elvesztette azt a jellegét, hogy elsősorban a fiatal felnőttek problémáiról szóló könyveket adjon ki, a nyolcvanas évek második felétől a fiatal költők pályakezdését segítette (*Kozmosz Könyvek* elsőkötetes költői), illetve egyes szerzők számára gyakori publikációs lehetőséget nyújtó sorozattá vált. Így találjuk a Kozmosz Könyvek között Bächer Iván, Ágh István műveit, Tóth Krisztina első megjelent verseskötetét (*Kabátlobogás* 1989-ből), Marno János *Együtt-járását* 1987-ből, vagy Háy János szintén első publikációját (*Gyalog megyek hozzád a sétálóúton* szintén 1989-ből).

- 25 Kolta Ferenc: *Húsz év ifjúsági irodalma (III. rész)* – Jelenkor folyóirat, 1965., 8. sz., 741.

működésének. A szovjet példákkal (Arkagyij P. Gajdar *Timur és csapata*, Valentyin Katajev *Távolban egy fehér vitorla*) alátámasztott gyerekhősiességről folytatott eszmefuttatás után Seres hamar az ifjúsági irodalom alapvető funkciójának elemzésébe kezd, amelynek legfőbb szerepét szerinte a nevelési szándékkal határozhatjuk meg: „Az irodalom tehát társadalomformáló szerepét úgy töltheti be igazán, ha éppen az ifjúság formálását, érzelmi és gondolatvilágát, tettekre készségét, egyszóval egész szemléletét és magatartását formálja, alakítja ehhez a nagy feladathoz. Kertelés nélkül kimondhatjuk: ez a nevelési igény szülte az ifjúsági irodalmat, s az a fölismerés, hogy a 10–14, sőt a 14–18 éves serdülő vagy fiatal sem találhat meg mindent a felnőttek irodalmában, amire neki éppen ebben a korban szüksége és igénye van. Jogos igénye, s ez egyáltalán nincs ellentétben a művészi követelményekkel és igényekkel.”²⁶ És bár elfogadja Kerékgyártó István egy 1964-ben a *Kritika* folyóiratban megjelent, éppen az ifjúsági irodalom és a pedagógia viszonyát elemző írásának egyik konklúzióját, mely szerint „ez egyszerűen az életkori sajátosságokból következik, tehát nem ez az elsődleges”,²⁷ de azonkívül, hogy elismétli a már többek által is elmondott kötelező érvényű distinkciókat – vagyis hogy pedagógiai szándék megjelenése irodalmi műben csak művészi igénnyel párosítva releváns, illetve a gyerek- és ifjúsági irodalom is irodalom, élesen meghúzható határvonal nem létezik közte és a felnőttirodalom között –, ezeken kívül más érvényes megállapításokat ő sem tesz. Csakúgy, mint Kolta, felsorol néhány, számára érvényes, művészileg színvonalas művet az elmúlt évekből, de az ő listájában is keveredik a gyerek- és ifjúsági irodalom, Weöres *Bóbitájától* Nemes Nagy Ágnes *Lila fecskéjén* át Szabó Magda *Álarcosbál* című regényéig széles a paletta. A rendszerezés igénye Seresben is megjelenik, és szerinte a következő kérdésekkel lenne érdemes foglalkozni: Hogyan lehetne csoportosítani a könyveket? Mely területeken a legerősebb a fejlődés? Mennyire olvasottak ezek a könyvek? Hogyan viszonyulnak az irodalom egészéhez? Tematikailag és művészi elmélyültség szempontjából milyen tanulságokat nyújtanak? Mennyire és hogyan érvényesülnek bennük az ifjúsági irodalom sajátosságai (életkori sajátosságok, pedagógiához való viszony stb.)? Talán az ifjúsági (és gyerek)irodalom meghatározásának szempontjából az utolsó kérdés lenne a legfontosabb, főképpen úgy, hogy közben az ifjúsági irodalom körülírására is kísérletet tesz a cikk írója. A szabatos meghatározás végül elmarad, helyette gyors ítéletek hangoznak el az ifjúsági irodalom jelen helyzetéről, és az öröm kifejezése a fejlődése kapcsán, illetve kiemeli a *Kozmosz* sorozat általa kevésbé jónak ítélt három darabját (Gerencsér Miklós *Tilalomfa*, Solymár József *A harmadik jelrendszer*, Soós Magda *Mindenki elutazott*, ezekből Soós Magda könyvével később részletesebben foglalkozom), amelyek „hátráltatják az ifjúsági irodalom egyenrangúságának gyakorlati elismerését”.²⁸ Seres konklúziójából az is kiolvasható, hogy bár bizonyára a legjobb indulat vezérli az ifjúsági irodalom minőségi változásainak értékelését illetően, az irodalmi szempontok – mint oly sokak esetében – háttérbe szorulnak

26 Seres József: *Ifjúsági irodalmunk mai helyzete és problémái* – Kortárs folyóirat, 1967. 1. sz., 144.

27 Uo., 144.

28 Uo.

eszmefuttatásai során: „Most talán elég lesz annyi a már elmondottakon kívül, hogy az ifjúsági irodalom akkor kerül igazán szoros kapcsolatba a pedagógiával, ha az ifjú olvasók megértik, átélik, ha megérik benne a szépet, a jót. Az ifjúsági íróknak nagyon kell ismernie és szeretnie az ifjúságot.”²⁹

Az *Élet és Irodalom* (ÉI) 1973-ban több számában is foglalkozott azzal, hogy „Mit olvasnak a gyerekek?”. Maga a sorozat címe is így hangzott, és elindítását az a hiány indukálta, hogy nem született elég kritika a gyerek- és ifjúsági könyvekről. A 2000-es évek első felében megrendezett gyerek- és ifjúsági irodalmi kerekasztalok, szakmai rendezvények, konferenciák is gyakran hasonló kérdések mentén szerveződtek, és mint láthatjuk, ezeken is, és azóta is újra meg újra felmerül az 1965–1966-os *Jelenkor*-vita egyik alapkérdése. Az ÉI cikksorozatát indító írás bevezetőjében a következő felvetésekkel találkozhatunk: van-e egyáltalán az irodalom egészétől elkülöníthető gyermekirodalom? Milyen a mai magyar gyermekirodalom állapota? Milyen hagyományokat hozott magával a „felszabadulás” előtti időkből? Mit várnak a gyerekek olvasmányaiktól? Eljut-e, és hogyan jut el hozzájuk a jó irodalom? Milyen az ifjúsági könyvkiadás, a gyermekkönyvtárak és könyvesboltok helyzete? Mennyit segítenek – és segítenek-e – az irodalom megszerettetésében az általános iskolai tankönyvek és az úgynevezett tömegkommunikációs eszközök (a gyermeklapok, a tévé, a rádió)? És egyáltalán: mit jelent a gyermekek életében az irodalom?³⁰

Vargha Balázs – aki a Petőfi Irodalmi Múzeum kutatója, az Országos Széchényi Könyvtár főmunkatársa, később pedig a *Budapest*, a *Kortárs*, majd az *Élet és Irodalom* munkatársa is volt, rengeteg, az akkori időkben divatos ismeretterjesztő, szórakoztatva tanító könyvet írt gyerekeknek, illetve bábjátékok, filmforgatókönyvek is fűződnek nevéhez – kezdi a sort az ÉI sorozatában, kritikai észrevételeivel ma is frissességet sugárzó esszéjével.

Tükröt tart a didaktikusság, a káros ideologikusság elé, és felhívja a figyelmet az oktatás problémáira is: „Bizonyos, hogy Kőműves Kelemen balladájának nem az a lényege, hogy »a pénz utáni hajsza, a vagyon imádata elfojtja a legszebb emberi érzéseket«, ahogy az irodalomtanítási nevelői kézikönyv mondja.”³¹ Elmarasztalja a tankönyveket, amelyek stílusukban és gondolatiságukban is egyre messzebb kerülnek a klasszikus és kortárs szépirodalomtól: „Az alsós olvasókönyvekben még mindig, még ma is a moralizáló tanszövegek uralkodnak. Van igazi irodalom is, de azt meg az interpretálással csapják agyon.”³²

Kiemeli a Móra Könyvkiadó szerepét, amely jóval igényesebb munkát végez, mint bármelyik, ilyen témákkal foglalkozó médium. A Móra egyik legfőbb szerepét pedig abban látja, hogy olyan egyedi tehetségeknek adott lehetőséget az alkotásra, mint Ne-

29 Uo., 146.

30 *Mit olvasnak a gyerekek?* https://adt.arcanum.com/hu/view/EletesIrodalomIrodalmiUjsag_1973_1/?query=%C3%A9let+%C3%A9s+irodalom+1973&pg=154&layout=s.

31 Vargha Balázs: *Könyvek – kicsiknek* in *Élet és Irodalom*, 1973., 10. sz., 11.

32 Uo., 11.

mes Nagy Ágnes, Tamkó Sirató Károly, Hajnal Anna, Csoóri Sándor, Lázár Ervin, Szabó Magda, Tatay Sándor, Janikovszky Éva stb.³³

Vargha írása azért érdemel még kitüntetett figyelmet, mert két nagyon fontos dologban alkot az addigi sémáktól eltérő véleményt. Egyrészt a fiatalokról szóló irodalom kapcsán elsőik között beszél a fogalmi-definíciós problémákról (sajnálatos módon ez a gondolata folytatás nélkül maradt), amelyek, mint azt már jeleztem, mindenképpen nehezítették a tudományos diskurzus létrejöttét. Másrészt egyre inkább elszakad attól az irodalmi előképtől, amely nem szűnt meg sulykolni az erőltetett morális célzatot, és amely, ha csak itt, egy írás erejéig is, de végre elvesztette (sosemvolt) érvényét:

„Még mindig rájár a nyelvünk, hogy ifjúsági irodalmat mondjunk. Pedig rendszerint a gyermekirodalomról beszélünk ifjúsági irodalom néven. Az ifjúsági irodalom egészen más valami. Akiknek az ifjúsági könyvek – könyvkiadásunkban a Kozmosz könyvek – szólnak, minden mást is olvasnak. Baj is volna, ha csak a Kozmosz kiadványokat olvasnák. Ők már az egész felnőtt irodalom birtokosai lehetnek: klasszikus és modern regényeké, verseké, szakkönyveké. Amit csak megértenek, amihez csak kedvük van. Ezek mellett kiegészítésképpén érdekelhetik őket olyan könyvek is, amelyek éppen az ő korosztályukról, az ő korosztályukhoz szólnak. De ez a mai külön ifjúsági irodalom nem hasonlíthat ahhoz, amire hajdan ezt mondták: „a felserdült ifjúság és a nép számára”. Az ilyen népoktatásnak, erkölcsnemesítésnek immár nincs hitele, nincs becsülete. Életbentartói még vannak.”³⁴

Lengyel Balázs *Emancipáljuk-e a gyerekirodalmat?* című írásában egyrészt felhívja a gyerekirodalom fiatalságára a figyelmet, és ő is a Vargha kijelölte úton halad: „Ahogy az irodalom nem szolgálólánya sem a teológiának, sem a filozófiának – s ezt ma már nem is vitatjuk –, úgy a gyerekirodalom nem szolgálólánya sem a pedagógiának, sem az ismeretközlésnek.”³⁵ Bajza Józsefet megidézve azt írja, hogy a művészet elsődleges célja

33 „A mai magyar irodalom elvi problémái közül az Írószövetség a polgári esztétika érvényesülését, az ilyenfajta irodalom előretörését vetette fel. [...] Szerintünk ezek az írók (Hegedűs Géza, Szobotka Tibor, Szabó Magda, Nemes Nagy Ágnes, Illés Endre, Kolozsvári Grandpierre Emil, Bóka László, Bárány Tamás, Vas István, Passuth László stb.) nem teremtik, mert nem teremthetik meg a szocialista irodalmat, mert élményanyaguk a kispolgári világból való, sznobok, és nincs élményanyaguk a munkás- és parasztleletből. Nem jutottak tovább, mint hogy szembefordultak a faszizmussal és a régi úri Magyarországgal, de általában nem sok hajlandóságot mutatnak a szocializmus, a proletárdiktatúra vállalására. Ma a megjelenéshez elég az 1945-ös álláspont is, és nem kritérium a mai témával való foglalkozás. A könyvkiadás túlzott óvatosságból megnehezíti a mai politikai mondanivalójú művek kiadását. A Szövetség azt javasolja, hogy ezeket szorítsuk háttérbe, fogjanak össze a kommunista írók és kritikusok ennek érdekében, és inkább adjuk ki a népiesek haladó műveit.” – *Feljegyzés az írószövetség munkájáról – Zárt, bizalmas, számozott*, Osiris Kiadó, Budapest, 1999., 156.

34 Vargha Balázs: i. m., 11.

35 Lengyel Balázs: *Emancipáljuk-e a gyerekirodalmat?* in *Élet és Irodalom*, 1973., 17. évf., 1973., 11.

a művészet, ha ennek megfelelt, közvetve lehet erkölcsi célja is, majd egy fahasonlattal azt is kijelenti, hogy a gyerek- és ifjúsági irodalom, illetve a „felnőtt” irodalom ugyanolyan esztétikai törvények alatt áll („Egy fa van”³⁶), azzal a természetes és igen hangsúlyozott különbséggel, hogy a gyerekirodalom mindenkor tekintetbe veszi a gyerekek életkori sajátosságait. Ami még itt is tartja magát, egyfajta naiv értékelői szemlélet, amely olyan ítéletekre sarkallja a cikk íróját, mint: „A gyerekirodalom elsősorban a költők területe, nem a naturalista íróké”.³⁷ Valószínűsíthetően a líraiságra és képzeletgazdagságra utal, de ezek az érzelmi viszonyulások mutatják, hogy akik a változást sürgetik, sem könnyen beszélnek tárgyukról „felnőtt” módon. Lengyel a történelmi regények és a lányregények kapcsán aggodalmát fejezi ki azzal kapcsolatban, hogy romlik e könyvek minősége, és felsorol pár alkotót és művet, amelyek szerint a valódi szépirodalom kategóriájába sorolhatók (Szántó Tibor *A denevér-kastély* és Vidor Miklós *Vasárnap döntő*³⁸ című regénye, Mészöly Miklós *Fekete gólyája*, Mándy Iván *Csutak* sorozata). Sérlemzei, hogy a minőségi irodalmak kisebb példányszámban mennek el, mint a ponyvairodalom (Szántó Tibor regénye pl. tizenkétezer példányban, de egy-egy bestseller 40–50, sőt hatvanezres példányszámmal indul az első kiadásban). Az 1973. június 9-i lapszámban az írásokra érkezett sok-sok olvasói levélből szemlész a lap. „Doboss Gyula a gyermek-olvasóközönség ízlését vizsgálta s találta »konzervatívnak«: 1937 és 1968 között a kedvelt írók listája (Gárdonyi, Verne, Cooper, May, Jókai stb.) mit sem változott. Jó lenne, írta, ha kísérletképpen szakemberek által kiválasztott műveket olvastatnának el a gyerekekkel, és a felmérés eredményei alapján egyeztetnék az irodalmilag adott lehetőségeket az ifjú olvasók igényeivel.”³⁹ A cikksorozat igyekszik a gyerek- és ifjúsági irodalom szinte minden területéről szót ejteni, így lesz téma a folyóiratok kérdése is (érdekes vita olvasható például a *Dörmögő Dörmötörről*), és mindennek kapcsán igyekszik a lap a szakma több oldalának képviselőjét is megszólaltatni. Ebből és más szempontból is figyelemre méltó Szilvásy Györgynek,⁴⁰ a Móra Könyvkiadó 1972 és 1983 közötti igazgatójának hosszú írása. *Vita – soha jobbkor* című cikkében leteszi a voksát amellett, hogy az ifjú-

36 Uo.

37 Uo.

38 Vidor Miklós 1964-es regénye, mint sok másik könyv az évtizedben, az 1956 utáni emigrációs hullámot dolgozza fel, hiszen a forradalom után közel kétszázezren disszidáltak Magyarországról. A könyv a sportregények/fociregények köntösébe bújva mutat egy jóval komplexebb képet a témáról, mint például Kőszegi Imre *Szívet cserélni* (A pesti lány 2.) című regénye, de a későbbiekben erről még lesz szó.

39 Kada Júlia: *Levelek a gyerekirodalomról* – Élet és Irodalom, 17. évf., 23. sz., 1973., 4.

40 Szilvásy György a Móra vezetése előtt az Ifjúkommunista folyóirat főszerkesztője volt. Janikovszky János, a Móra Könyvkiadó tulajdonosa így nyilatkozott egy interjúban Szilvásyról: „Kisebbségi földrendezés akkor is előfordultak a kiadón belül, főleg miután 1972-ben Szilvásy György lett az igazgató, aki visszahozta a Rákosi-kor hangulatát. Édesanyámat, az akkor már nemzetközileg is elismert író, a kiadó megbecsült főszerkesztőjét, Janikovszky Évát 55 évesen, 1981-ben nyugdíjba küldte.” https://hvg.hu/360/202023__janikovszky_janos__csabitasrol_karokrol__szellemi_vagyon

sági és gyermekirodalomnak „sajátos eszközeivel támogatnia kell az állam ifjúságpolitikai törekvéseit”,⁴¹ amelyeknek célja, hogy felkészítse a gyerekeket

„(...) az ezredforduló körüli, utáni felnőtt életükre, segítve harmonikus beilleszkedésüket a mainál magasabb tudományos, technikai, termelési színvonalon álló, fejlettebb szocialista társadalomba. Részletesebben: a gyermekekből olyan felnőtteket szeretnénk nevelni, akiknek szocialista céljaik lesznek, humanisták, hazafiak és internacionalisták, művelt, képzett, optimista, harcos, közösségi, közéleti emberek, akik szeretik az életet, tisztelik embertársaikat, akik felismerik és élvezni tudják a szépet és a jót a természetben, a társadalomban, a tudományban és a művészetben, a barátságban és a szerelemben, akik életük értelmének tartják, hogy maradandót alkossanak.”⁴²

A fiataloknak szóló művek kapcsán jelzi, hogy a 14 éven felüli korosztályt megszólító művek száma igen alacsony. Hiányolja a szervezett könyvpropagandát, és a probléma orvoslására egy, a különféle intézményekkel együttműködésben dolgozó, központi ifjúsági könyvszolgálat létrehozását javasolja. „Anyagi fedezetről gondoskodik az állam. A Művelődésügyi Minisztérium Kiadói Főigazgatósága lehetővé tette, hogy a Móra az 1967–72 közötti évi 155 könyv helyett 1973-ban valamivel több mint 200, 1974-ben pedig 250 művet adjon ki. A példányszám is felugrik a korábbi évek négy-öt milliójáról 1973-ban hét-, 1974-ben nyolcmillióra.”⁴³ Érdekes, hogy a minőségi javulást a mennyiségi ugrástól várja. Azt viszont tisztán láthatjuk, hogy még a hét-nyolc évvel korábbi, 1965-ös *Jelenkor*-vita írásai sem sugároztak ilyen elhivatott ideologikusságot, és hűséget a pártelvekhez.

1986 februárjában indult a következő „disputa” a *Kortárs* folyóiratban, Csatáry Ildikó és Kéry László cikkével *Az ifjúsági sajtó szerepéről* címmel. Itt az értelmezési horizont már kitágul, és a figyelem nemcsak szűken az irodalomra, hanem a gyerekek és fiatalok olvasói szokásaira is kiterjed. Az írást egyrészt olyan aggodalmak inspirálták, melyek szerint a tömegkommunikációs eszközök kevésbé felelnek meg az általános, „kívülről támasztott igényeknek”⁴⁴ (itt pontos magyarázatot nem kapunk, mik is azok, valószínűsíthető csak, hogy a politikai elvekre gondolnak a cikk írói), másrészt az is kérdés, hogy az üzenetek eljutnak-e egyáltalán a befogadóhoz. A háztartásokban természetes a rádió, televízió és az ifjúsági magazinok jelenléte, amelyek ráadásul már nemcsak szórakoztató műsorokkal, cikkekkel, hanem a kamaszok mindennapjaival, lelkiállapotával, problémáival foglalkozó anyagokkal is készülnek (gondoljunk a Kamasz-panasz, Tinitonik, Válasz, Veszély típusú műsorokra, vagy például Veres Pál rovataira a *Magyar Ifjúság* című lapban *Az orvos válaszol*, majd az *Ifjúsági Magazinban* a *Doktor úr kérem...*

41 Szilvásy György: *Vita – Soha jobbkor* – Élet és Irodalom, 17. évf., 25. sz., 1973., 7.

42 Uo.

43 Uo.

44 Csatáry Ildikó – Kéry László: *Az ifjúsági sajtó szerepéről*, *Kortárs*, 30. évf., 2. sz., 128.

címmel, amelyek a szexuális tanácsadás egészen új perspektíváját villantották fel, és ha van rá esély, hogy az olvasói levelek egy része nem valódi volt, mégis számos kérdés a felvilágosítástól elzárt tömegek számára olykor életmentőnek bizonyult, de legalábbis izgalmasabbnak, mint a szocialista propaganda). Ezzel kötik össze a kortárs csoportok egyre jelentősebb befolyását, amelyek még inkább a tömegkommunikációs eszközök felé fordítják a fiatalokat. Jól kirajzolódik, hogy az a mesterterv, mely szerint a *Dörmögő Dömötör* a kisdobos-, a *Kisdobos* újság az úttörő-, a *Pajtás* újság pedig a KISZ-es életre hivatott felkészíteni a gyerekeket, egyre kevésbé válik be, nem beszélve a már említett ifjúsági magazinokról, amelyek bár a KISZ lapjai, mégsem közvetítik elég erőlyesen a párt üzenetét. Az *Ifjúsági Magazin* a propagandaosztály vizsgálódásai alapján nem megbízható orgánus,⁴⁵ mivel nem elég kritikusan tálalja a „Nyugat” híreit, és szinte már az első pillanattól, 1965-től, vagyis megalakulásától kezdve széleskörűen mutatta be az extremitásokat, a nyugati és tengerentúli együtteseket, híreket, eseményeket, jelenségeket (kábitószer, divatirányzatok, punkjelenség, transzneműség stb.), azokat a témákat, amelyek a fiatalokat érdekelték.

Egy általuk elvégzett kutatás során 13–29 éves korig vizsgálják az olvasók ifjúsági sajtót fogyasztó szokásait, ami már csak azért is érdekes, mert a fiatal korosztály végét itt a 29 éves korig tolják ki. Sok érvényes állítást nem fogalmaznak meg a kutatás kapcsán, ráadásul az olyan sorok után, mint „Más ilyen irányú vizsgálatok általános tapasztalata például az, hogy messze a legelterjedtebb ifjúsági orgánus a Magyar Ifjúság, melyet a mi adataink nem támasztanak alá”⁴⁶, nehéz eldönteni, hogy inkább az elvárások vagy a tények vezetnek tollukat, hiszen a vonalas *Magyar Ifjúság* jóval kevésbé volt népszerű a szabadabb *Ifjúsági Magazin*hoz képest, ahogy ezt majd a soron következő cikk is bizonyítja. Mindenesetre Kériék jegyzete dilemmákat vet fel a korosztály kiterjesztésével, másrészt kordokumentumként is figyelemre méltó abból a szempontból, hogy a nyolcvanas évek végén már nyilvánvaló volt a mozgalmiság erőszakos terjesztésének kudarca.

Széky János, aki üdőbb, humorosabb és önkritikusabb hangot üt meg, *Van-e ifjúsági sajtónk?* címmel többek között az előző írásra is reflektál. Megemlíti Fekete Gyulának, a kor szintén egyik közkedvelt írójának *Szennyezett források* című cikkét, amely 1983 elején jelent meg az *ÉS*-ben, és felröptette az *Ifjúsági Magazin*nak, hogy aránytalanul nagy mennyiségben ír szexualitásról, szubkulturákról, nyugati kultúrszemétről.⁴⁷

Széky azt mondja, hogy az *IM* legalább nem hunyta be a szemét a változások előtt, „nem tüntette fel a korosztályt szebbnek és jobbnak, mint amilyen volt”.⁴⁸ Ezután azt is megtudhatjuk tőle, hogy az *Ifjúsági Magazin* szerkesztéspolitikájában gyökeres változás következett be Fekete cikke nyomán. „A tizenéveseket közvetlenül érintő viták (Kell-e nekünk Piramis brigád, Bamba nemzedékbe tartozom. Második kiadásban élni), vagy-

45 Muray András – Tóth Eszter Zsófia: „Doktor úr kérem...” – *Diskurzusok a szexualitásról az Ifjúsági Magazinban (1965–1989)*, Médiautató, 13. évf., 3. sz., 149.

46 Csatáry–Kéri, i. m., 132.

47 Széky János: *Van-e ifjúsági sajtónk?*, Kortárs, 30.évf., 6. szám, 143. o.

48 Uo.

is a konkrét politizálás helyét átvette a történelmi, illetve a nemzeti tudat kérdéseit tárgyaló publicisztika. A szüzesség elvesztése helyett arról folyt a disputa, hogy miképp kell szakítani. Nem tudom, hogy mindez kedvező változásokhoz vezetett-e az olvasóközönség értékrendjében – de szeretném remélni.”⁴⁹

Nagy Attila *A 15–18 évesek olvasási kultúrájáról* című cikkében egy az 1983-as év utolsó heteiben végzett reprezentatív, ezerfős kutatásról számol be a címben említett korosztály körében. A sajtó tekintetében a korosztály által legolvasottabb lapnak az *Iffú-sági Magazin* bizonyult, úgy a gimnazisták, mint a szakmunkástanulók körében.

„A fiúk mindhárom esetben gyakrabban vesznek kézbe folyóiratokat, s természetesen olvasói profiljuk is más. Irodalmi lapokat (Mozgó Világ, Kortárs, Nagyvilág, Új írás) szinte kizárólag csak gimnazista lányok forgatnak, míg a technika (Autó-Motor) meg a tudományos ismeretterjesztés (Delta, Élet és Tudomány) jobbra a szakközépiskolás és szakmunkástanuló fiúk körében népszerű.”⁵⁰

A szabadidős tevékenységek közül legnépszerűbb a magnózás, együttlét a barátokkal, a szépirodalom olvasása a kilencedik helyen áll. A diákok sokféle könyvet olvasnak, nemük, iskoláik (szakmunkásképző, szakközépiskola és gimnázium a vizsgált iskolatípusok) szerint valamelyest elkülönülve. A *Diákéletmód Budapesten* című 1971-es könyv a fiatalok életmódját vizsgálta, és Nagy Attila ennek a munkának az egyik táblázatát hívta segítségül vizsgálódásaihoz. Összehasonlította az akkori fiatalok preferált íróit az 1983-as eredményekkel. „A gyermekkori iskolai (Gárdonyi, Jókai, Fekete, Molnár stb.) és iskolán kívüli (May, Dumas, Cooper) kedvencek sora mellett kissé bizonytalanul ugyan, de mégis feltűnik az 1983-as rangsor első 30 neve között a középiskolai tanterv néhány reprezentánsa is (Móricz, Shakespeare, Mikszáth), de a szerzők csaknem harmada a divatos s részben kortárs szórakoztató irodalom képviselőiből áll (Rejtő, Lucas, Charrière, Segal stb.), miközben az élő magyar szerzőket mindössze három név képviseli: Szilvási, Berkesi, Szamos. Az utóbbi év olvasmányaiából kiemelt, maradandó eredmények szerzőinek listáján, ahol Rejtő mögött Szilvási került a második helyre – főként a lányok körében átütő sikert arató, *Egymás szemében* című, egy párkapcsolatot kettős nézőpontból feldolgozó, tabutémákat is érintő regényével –, a kortárs magyar szerzők közül feltűnik még Nemere a 11., Moldova a 21. és Szabó Magda a 28. helyen, miközben a másfél évtizeddel korábbi listán szereplő romantikus és klasszikus szerzők (Hugo, Zola, London, Maupassant, Solohov, Karinthy Frigyes) most egyetlen szavazatot sem kapnak, a megmaradottaknál pedig tetemes mértékű tekintélyvesztést tapasztalunk (Jókai 35% : 7%, Mikszáth 12% : 1%, Hemingway 5% : 0,9%, Tolsztoj 3,2% : 0,68%).”⁵¹ A kortársak közül mindössze Berkesi András és Szilvási Lajos került be mindkét felmérés alapján a legkedveltebb szerzők közé, ami egyrészt azt bizonyítja, hogy a kortárs

49 Uo.

50 Nagy Attila: *A 15–18 évesek olvasási kultúrájáról*, Kortárs, 30. évf., 2. sz., 136–137.

51 Uo., 142.

irodalmat nem biztos, hogy ismerték a fiatalok, másrészt azt, hogy a propagandagépezet jól működött, hiszen két olyan szerzőről van szó, akik közül az előbbi a korszak legsikeresebb szerzője, a párthoz hűséges szocialista lektűríró, utóbbi szintén a támogatott szerzők közé tartozó alkotó.

A rendszerváltás előtti utolsó évben, 1988-ban az *Alföld* folyóirat egy egész számot szentelt a gyerek- és ifjúsági irodalomnak. Az első írás a már említett Fekete Gyuláé, aki a „rangon aluli” gyerekírói identitásról értekezik hosszán, illetve a televíziózás káros hatásairól, ami legalább akkora aggodalmat kelthetett akkoriban, mint korunkban a megállás nélküli internetezés; sajnos ettől még az írásban az aggodalom és a szakmaiság aránya túlzott mértékben tolódott el az előbbi felé. Talán izgalmas lett volna, ha egy visszatekintést ír pályájáról, ifjúsági és sci-fi-írói tapasztalatairól, hiszen ő az, akinek munkássága az ötvenes években kezdődött, sok mindent láthatott ez alatt a közel negyven év alatt, és a jelek szerint (a fent említett, az *Ifjúsági Magazin*ban megjelent cikkének következményeire gondolva) komoly hatása is volt szavainak.

Az ifjúsági irodalomról *Négy évtized a magyar ifjúsági és gyermekirodalomban* címmel Rigó Béla ír hosszán, személyes hangú írásában főképpen a pályán eltöltött időre reflektál, de szakmailag releváns kérdéseket is tematizál. „A gyermek- és ifjúsági irodalom nem önálló doboz az egyetemes kartotékban, nem önálló tartomány, hanem egy szempont, egy társadalmi igény”⁵² – kezdi cikkét, amelyben felrója a magyar ifjúsági irodalomnak és egyben az akkori magyar társadalomnak, hogy tabuizáló, prűd és önelmentmondásosan viszonyul a problémákhoz:

„(...) így például az NDK szerzői a tíz éven felüliek számára már régóta magától értetődő természetességgel írnak a szexualitás problémáiról, és az ifjúsági szerzők politikai bátorsága sem kisebb a felnőtt olvasókat megcélzó írások alkotóinál. Nálunk ezen a téren nagyon nagyok a távolságok. Míg a társadalom meglehetősen szépségszissel törődik bele az új generációk problémáinak gyarapodásába, az a szülő, aki kényelemszeretetből hagyja, hogy gyermeke fennmaradjon a 18 éven felülieknek szóló éjszakai adáson, fölháborodott hangú feljelentő levelekkel követel megtorlást, ha valamelyik ifjúsági könyvben olyasmi dolgok vannak, amelyek tárgyalása az ő korában tilalmasnak számított. Így aztán ma nemcsak Adrian Mole kamaszférfit naplóinak nincs magyar változata, hanem Christa Kozik *Bicegő angyalának* vagy Zseleznyikov *Bocsáss meg, Madárijesztőjének* sem.”⁵³

Ezek azok a könyvek, amelyek a Móra Könyvkiadó *Piknik* sorozatának hála, az 1980-as évek második felében eljutottak a magyar olvasókhoz is, és érezhetően nagy kontrasztot jelentettek az akkori kortárs magyar korosztályos könyvekhez képest.

52 Rigó Béla: *Négy évtized a magyar ifjúsági és gyermekirodalomban* – *Alföld*, 1988., 39. évf., 12. sz., 28.

53 Uo., 34.

Azt is leírja Rigó Béla, hogy az IBBY magyar szekciója 1986 és 1988 között nem tudta kiadni az Év Könyve díjat az ifjúsági regény kategóriájában, mert egyszerűen nem talált olyan könyvet, amely arra érdemes lett volna.

Izgalmas jelenségről számol be azzal kapcsolatban is, hogyan változott az elmúlt évtizedekben az ifjúsági irodalom. Míg megszaraporodtak a nehéz gyereksorsokat, nevelőotthonban nevelkedett gyerekeket, csonka családokat bemutató könyvek, „közben virágzik a vakációirodalom”.⁵⁴ Bár az okok felfejtésére nem vállalkozik, mégis fontos kérdéseket tesz fel. Valószínűleg a cenzúra és a folyamatos indoktrináció kikerülhetetlen következménye volt, hogy elmaradt az ifjúsági regények egészséges evolúciója. Az viszont, ahogyan Rigó is írja, feltűnő, hogy a sok, a problémákkal szembenéző, nem tabuizáló, merész és bátor könyv, amely a hatvanas évektől a nyolcvanas évek közepéig jellemezte a könyvpiacot, eltűnt, mintha hirtelen megszakadt volna a fejlődés. Ugyanezt látja a műfajiság kérdésével kapcsolatban is, a kísérletező kedv és a zsánerek, műfajvariációk megszűnését tapasztalva. Felhívja a figyelmet a határon túli magyar irodalom jelentőségére, és kiemeli, hogy „Ott nem szakosodás szerint íródnak a gyerekkönyvek” – elég csak Gion Nándorra gondolnunk, hogy Rigó Béla kijelentését könnyen elfogadjuk –, amivel végre más fénytörésben annak az írói identifikációnak a kérdését is problematizálja, mely szerint a gyerek- és ifjúságíró marginalizált szerepben, lenézettnek érzi magát Magyarországon.

Ozsváth Sándor *Helyzetjelentés az ifjúsági irodalomról* című írásában kérdésekkel kezdi a téma körüli vizsgálódást, amely a már ismert problémákat sorolja:

„Van-e önálló ifjúsági irodalom? Irodalom-e az ifjúságnak szánt művek sora? Netalán: rangon aluli irodalom? Vagy: csupán a pedagógia »szolgálólánya«? Jó írók pótcselekvése? Dilettánsok vadászterülete? Üzlet? Mi? A kérdések sora, köre és mélysége tetszés szerint tovább bővíthető. Tény azonban, hogy legalább egy évszázada folyik vita hazánkban ifjúságunk irodalmi olvasmányairól.”⁵⁵

Igyekszik a fogalmak tisztázásában előrelépni, és az ifjúsági irodalmat a 10–16 éves korosztályban határozza meg, amellyel kapcsolatban jelzi, hogy az olvasói hajlandóság természetesen kitolódhat. Nyilvánvalóan nem lehet kategorikusan kijelenteni és meghatározni, hogy egyes művek mikor érik el egy-egy korosztály bizonyos tagjait, és láthatóan érdemes rugalmasan kezelni azt az irodalmat, amely valahol mégis beazonosítható korosztályos alapon, azonban ő sem jut el egy olyan használható fogalmi rendszer megalkotásához, amely segítene a gyerek-, ifjúsági és fiatal felnőtteknek szóló irodalom tudományos feltérképezésében.

Amit mégis megtesz, az az, hogy az ifjúsági irodalom olvasóit kettéosztja, 10–12 és 13–16 éves korosztályra. A befogadás tekintetében az ifjúsági irodalom fogyasztását egyre inkább az individuális élményszerzés jellemzi, és azt is hozzáteszi, hogy az ifjú-

54 Uo., 35.

55 Ozsváth Sándor: *Helyzetjelentés az ifjúsági irodalomról* – Alföld, 1988., 39. évf., 12. sz., 83.

sági regényt a legjobb lenne kamaszregénynek nevezni. Ismét elhangzik, hogy a pedagógiai célkitűzés csak másodlagos a művészi intenció mellett. Ezután témák szerint, megjegyzésekkel a kamaszregény műformáit mutatja be, vagyis témák és műfajok mentén kapunk egy-egy rövidebb ismertetőt a kalandos regényekről, lányregényekről, a kamasztársadalom regényeiről, a történeti regényekről és az úgynevezett átmeneti műformákról. A kalandos regények közé sorolja a fantasztikus irodalmat is, és míg kalandos regényekből klasszikus példákat sorol (*Robinson, A legyek ura*, Verne, Jack London, Hemingway), addig a sci-fi-irodalom kortárs írói közül kiemeli Zsoldos Pétert, Hernádi Gyulát, Stanislaw Lemet. A lányregényekről kis történeti bevezetőt ad, rehabilitálja Tutsek Annát és *Cilikéjét*,⁵⁶ líraisággal, finom humorral jellemzi e műveket, amelyek mai lányokról szólnak, és olyan képviselői vannak, mint Thury Zsuzsa, Gergely Márta, Szabó Magda, Janikovszky Éva. A kamasztársadalom regényei alatt tárgyalja a bandaregényeket, „A szinte kizárólag fiús olvasmányok elsősorban a kamaszok életével, az iskolával kapcsolatosak, nemes célokért tevékenykedő, harcoló gyerekekről szólnak.”⁵⁷ Ez az illuzórikus leírás *A Pál utcai fiúkról* írt rövid, kétsoros elemzését is áthatja, politikai színezetet adva a regénynek: „A bandaregényben – akárcsak az indiánregényben – polarizáltak az ellentétek, mégpedig egy demokratikus (pl. a Pál utcaiak) és egy diktatórikus (vörösingesek) úton szervezett közösség áll szemben egymással.”⁵⁸ Az úttörőregények itt is, csakúgy, mint Kolta Ferenc leírásában, félresikerült kísérletnek bizonyultak, viszont Oszvách elismeréssel szól a vakációs regényekről, amelyeknek alapdarabja Fekete István regénye, és amelyek mintha végre leváltak az úttörő-irodalomtól. „A kalandos történetben robinzonád, banda- és indiánregény-motívumok keverednek krimiszerű izgalmaival”,⁵⁹ vagyis a műfajkeveredés mint poétikai elem is megjelenik a felsoroltak között. Bár ezeknek a könyveknek a felnőtt alakjai néha idealizáltak, jegyzi meg Oszvách, de még sok lehetőség rejlik a vakációs regényekben:

„A szűk tematikai keresztmetszet tágításával, árnyaltabb ábrázolással, fejlődés-lélektani és pedagógiai szempontok komolyabb megfontolásával a mai regény alkotói

56 „(...) a Kolozsvárról Budapestre került fiatal író nő szerkeszti a Magyar Lányok c. lapot, s megteremt egy lányregényfigurát: Cilikét. Számos jó szándékú, nevelő célzatú könyvet írt, s főhőse, a buzgó, tetterre kész, szeleburdi kislány egy korszakot képviselt. Az olvasók mint rövid ruhás kamaszlányt ismerték meg, s elkísérhették egészen nagymama koráig. Tutsek Anna további érdeme, hogy rangos írókat toborzott a Magyar Lányok táborába (Jókai, Mikszáth, Bródy, Gárdonyi stb.). Mellettük Hermann Ottóné, Kosáryné Réz Lola, Altay Margit és Benedek Rózsi művei váltak népszerűvé, az átlagot azonban giccses, szentimentális művek jelentették, amelyekben előkelő lányok édeskes szerelmeiről, ábrándozásairól és ezek happy endes valóra válásáról volt szó. A felszabadulás után megkérdőjelezték a lányregények szükségességét, s a műfajt mint kóros Cilike-irodalmat emlegették. A lányok azonban titokban továbbra is olvasták – Lakits Pál kutatásai szerint ma is olvassák! – a régi könyveket, ezért felvetődött egy új típusú lányregény szükségessége.” Oszvách Sándor i. m., 89.

57 Uo., 90.

58 Uo.

59 Uo.

még sok jelentős művel örvendeztethetik meg népes olvasótáborukat (irányadó példák: Mándy Iván: *A locsolókocsi*, Méhes György: *Tatárok a tengeren*, Fodor Sándor: *A felnőttek idegesek*, Berkes Péter: *Bezzeg a Töhötöm!*, Gion Nándor: *A kárókatonák még nem jöttek vissza*).⁶⁰

A történelmi regények kapcsán kiemeli, hogy egyre több a félmúltat, a második világháború utáni eseményeket tematizáló regény, az átmeneti műfajok alatt pedig a detektívregényeket, krimiket tárgyalja. A Kovács Endre – Szerdahelyi István-féle irodalomelmélet meghatározását veszi alapul, amelyben mind a krimi, mind a fantasztikus irodalom átmeneti műfajként szerepel,⁶¹ ő azonban a sci-fit az ifjúsági irodalom autonóm műfajának tartja.

A megismert cikksorozatok, viták, disputák alapján jól látható, hogy miközben a 14 év feletti korosztály többször is középpontba kerül, nem beszélve arról, hogy a taglalt könyvek egy jó része róluk és/vagy nekik (is) íródott, mégis – jobb híján – a nekik szóló könyvek az ifjúsági irodalom kategóriájába kerültek. A monopolhelyzetben lévő Móra Könyvkiadó külön sorozatokat indított ennek az olvasói rétegeknek, amely sorozatok élettörténetének áttekintése bár ebbe a tanulmányba nem fér bele, de említésük azt is kívánja jelezni, hogy feltérképezésük izgalmas feladat lehet még a kutatók számára, illetve a *Kozmosz* sorozat a tanulmány itt nem közölt részében feldolgozás alá került.

Az 1956 utáni fiatalfelnőtt-irodalom főbb típusai, jellemzői

A fiataloknak, kamaszoknak, fiatal felnőtteknek szóló irodalom (is) a politikai cenzúra és ideologikusság szempontjából 1956 után élte egyik legnehezebb időszakát, és mivel ez egybeesett a műfaj hazai felnövéstörténetének első szakaszával, nem véletlen, hogy erős károkat is szenvedett, máig nehezen találja helyét, saját nyelvét a magyar irodalomban.

Ez a sokszor problémák, tabutémák köré szerveződő irodalom felveti a témacentrikusság okán az olyan, nem a piac, nem is a közönség, hanem az irodalomértők felől elhangzó kérdéseket, mint:

„Az egyetlen krízishelyzetre kiélezett művekre vonatkozó alapvető kérdés az, hogy – ha már konstatálható ez a könyvkorpusz, és ha hallgatólagosan a társadalom irányából történő igényre adott egyfajta válaszként értelmeződik – a tabutémák marginalizálásának vagy éppen ignorálásának megszűnése kötelező módon túldimenzionálást is jelent? Hiszen a kiemelés, körbevilágítás tartja tulajdonképpen életben magát a problémát, ha nem éppen autogeneratív gesz-

60 Uo., 91.

61 „amelyek szintén az autonóm művészet bizonyos formai kellékeit magukra öltve lépnek ugyan elénk, de nem rendelkeznek az intenzív totalitás jellemvonásaival, mégsem károsak, megtévesztők.”, uo., 91–92.

tusként értelmeződik az egész folyamat. Holott, ha van/kell legyen bármilyen pszichológiai, pedagógiai szándék e művek mögött, akkor talán az lehetne, hogy a sokszínűség jó, pontosabban az, hogy a másság természetes (értelemszerűen más megítélés alá esnek az életet, a bármilyen, bármihez való szabadságot veszélyeztető, bántalmazást tematizáló művek).⁶²

Az a hazánkban elmaradó – bár tőlünk nyugatabbra sem politikummentes, hiszen a fiatalság felértékelődése, piaci és domináns szereplőként való megjelenése sem nélkülözi az ideologikusságot –, organikusabb fejlődés, amely például életre hívta Susan Eloise Hinton *Outsiders* című művét 1967-ben, nálunk egy szervezett propaganda részeként, ha nem is teljes egészében, de részlegesen más formát öltött. A hatvanas-hetvenes évek (hullámszó, mégis) felívelő korszaka után, nem követve a társadalmi változásokat, az 1980-as évektől szinte teljesen elhallgatva, a kétezres évektől mintha hagyományok nélkül kellene újratemetnie magát. Ami a jelek szerint tradícióként megmaradt, az éppen a valamilyen ideologikum mentén szerveződő szövegek, kiadói sorozatok, témaorientációjú zsánerek túlnyomó jelenléte, amely ritkán tud a választott központi problémán túl (és szándékosan nem a magasirodalmi kifejezést használjuk) szépirodalmi eredményeket is felmutatni. Miközben születtek a szocializmus idején olyan művek, amelyek azt bizonyítják, hogy lenne mire építkezni.⁶³ De természetesen, ha egy irodalmi műben a társadalmi kérdések válnak az elsődleges motiváló erővé, illetve az értelmező sem talál egyéb vizsgálódási terepet, abban az esetben már nem irodalomról beszélünk, és ahogy Lovász Andrea folytatja a megkezdett gondolatot: „a társadalmi szolgálatként értelmezett tematikai gazdagodás esetében az irodalom, a gyerek- és ifjúsági irodalom visszalép a pedagógia szárnyai alá, amennyiben ismét alkalmazott irodalomként tekint önmagára”.⁶⁴

1956 után az ellenforradalmi narratíva jegyében sorra születtek célzottan a fiatalok számára olyan „mindennapi hősök”, példamutató figurák történetét megíró életrajzi (kis)regények, amelyek vagy a Tanácsköztársaság idején, vagy a második világháború alatt, a nácik ellen küzdő kommunista aktivistáknak állítanak emléket. A kötetek reprezentálják az 1956-os forradalom utáni kilátástalanság és depresszió élményét, miközben olyan didaktikus, agitációs propagandaként működnek, amely a ma közönsége számára szinte olvashatatlanra teszi e műveket (Hámori Ottó *A vasbeton szobor*, Sólyom József – Zele Ferenc *Harcban az ellenforradalommal*, Kántor Zsuzsa *Práter utca*). Visszatérő figurája a szövegeknek Braun Éva, akit 27 évesen fogtak el a nyilasok 1945. január 1-én többek között röplapok terjesztéséért, róla szól Kántor Zsuzsa (Kántor Péter író édesanyja) 1957-es *A sötét éjszakában* című kisregénye.

62 Lovász Andrea: *Amiről nem lehet beszélni, arról is – avagy képmutató-e a kortárs ifjúsági irodalom?* – Könyv és Nevelés, 18. évf., 3. sz., 35.

63 Gáspár-Singer Anna: *Címkek a borítón*, Tabutémák a kortárs magyar gyerek- és ifjúsági könyvekben – Mesebeszéd, szerk. Hansági Ágnes – Hermann Zoltán – Mészáros Márton – Szekeres Nikolett, FISZ, Budapest, 2017., 307–341.

64 Lovász Andrea: i. m., 35.

A „hivatalos irodalomkritika” egyik legfontosabb kritikai attitűdje a filmszerűség nyomon követése volt a korabeli szövegeken, és talán nem túlzás azt állítani, hogy a szocializmusban készült rengeteg filmadaptáció hatására az írók sokszor igyekeztek könyveikkel egyben „filmre” is dolgozni (ami felveti a kittleri „megfilmeshetetlenlenség”⁶⁵ kapcsán az irodalmiság kérdését is e regények esetében). Kántor könyve is szívesen alkalmazza a filmes montázs technikát és az akciófilm dramaturgiát, miközben a történet csomópontjai erős kölcsönhatásba lépnek a szöveg által kijelölt topografikus pontokkal.

Több *coming of age* történetet találunk az 1956-ot követő időszakban. H. Szabó József *Klári* című könyve (Móra Könyvkiadó, Budapest, 1959) egy fiatal, pályakezdő pedagógusnőről szól, aki a városból egy kis faluba kerül tanítani, a korabeli modell szerint, amely szabadon helyezhette a pedagógusokat (hol pályakezdőként, hol büntetésből) az ország bármelyik iskolájába. A kulákság ellen hangoló regény bár mindent megtesz azért, hogy pozitív képet fessen a vidékre helyezett tanítók életéről, a falusi élet a nagyvárosihoz képest őszinte, értékekkel teli világának ábrázolásával, de vannak szereplők, akik a nehézségek artikulálásáért felelősek. A szocialista dialektikus logika szerint felépülő dialógusokat alkalmazó prózatechnika jellemző írói eszköze a korszak egyes alkotóinak, így kerül szóba *Klári* története kapcsán a romaeducáció és a szegregált-integrációs oktatás kérdése is. Kőszegi Imre *A pesti lány* I., II., (Móra Könyvkiadó, 1958) című könyvsorozata egy Budapestről vidékre költöző lány, Éva mindennapjait mutatja be, a vidék és a város az előző regényhez kísértetiesen hasonló szembeállításával, illetve a második rész a lány és szerelme rövid emigrációját meséli el Éva apja után, ahol a regény egyértelműen a forradalom utáni emigrációs hullámra reagál. A narrátor a fiatalokat fokalizátorként alkalmazva a külföldre menekült apát és környezete életét egyre ellenszenvesebbnek, léhának, a nyugati világot negatívnak mutatva be, végül hőseit hazahozza a szocialista Magyarországra. Beczássy Judit *Egy-szer vagyok fiatal* (Móra Könyvkiadó, Budapest, 1958) című regénye „proletár” környezetben játszódik, a regényben megjelenik a szülői (apai) alkoholizmus problémája, és bár a főszereplő Ilus felnőttésváltása azt a már ismert koreográfiát viszi végig, mely szerint a szigorú szülő ellen lázadó kamasz végül megérti az előző generációt, mégis a regényből kiolvasható keserűség, a fiatal lány anyja által elszenvedett fizikai abúzusról szóló leírásai, a dialógusok hangja és az erős hatáselemek komplexebb olvasási élményt nyújthatnak. Mindazonáltal a szülőkhöz való visszatérés végül elmarad, a majdnem elkallódó lányt a szakszervezet „menti meg” önmagától és a színjátszástól, ezzel a befejezéssel hiteltelenítve a regény valódi tétjét, a főszereplő szabad önmagára találásának lehetőségét. A kelet-nyugat, illetve az ország elhagyásának dilemmáját a már említett Kőszegi Imre-könyvön túl még sok regény, illetve dokumentarista jellegű irodalom is prezentálta. Ezek közül kiemelendő Takács István *A másik város* című 1959-es, és Vidor Miklós (aki a Takács-könyv szerkesztője is egyben) *Vasárnap döntő* című, pár évvel későbbi, 1964-es regénye. Előbbiben Csomós Ferkó az író által egyes szám első személyben írt fülszöveg szerint stoplis cipővel külföldre indul, vagyis a foci nemzetközi valuta

65 Friedrich KITTLER, *Aufschreibesysteme 1800–1900*, Fink, München, 1995, 314.

jellegéből fakadó sportkarrierje építését használja arra, hogy kipróbálja, milyen is a határon túl szerencsét próbálni. A korabeli elvárt narratíva szerint hazatér, kallódásának, sodródásának, illetve a karakterek ábrázolásának azonban kevésbé sematikus megoldásaival, a retorikai és poétikai eszközök színesebb alkalmazásával találkozhatunk. Vidor könyve a YA-regények problémacentrikusságát az irodalmi igényességgel érzékenyen vegyítő prózavilágot teremt (pályája az Újhold-nemzedék költői között indult, a Sík Sándor által újraindított *Vigiliában* publikált, majd szabadúszó íróként, műfordítóként tevékenykedett), ahol a szintén a külföldi sportkarriert tematizáló történet mellett a fiatalok szembesülnek szüleik esendőségével (az egyik szereplő édesapja szeretőt tart, aki vel azután a fiú kapcsolatba lép, hogy megértse a bonyolult viszonyrendszert, amelyben szülei élnek, és ami később erős hatással lesz személyiségére). A regény abban is újat nyújt, hogy befejezése nem azzal az egyértelmű végkifejlettel kecsegtet, mely szerint biztosan jó döntés visszatérni Magyarországra.

A szocialista regényeket végigkíséri a társadalmi egyenlőtlenségek ábrázolása, amelyről a későbbiekben még részletesen lesz szó. A már említett szövegek is gyakran ütköztetik a különböző társadalmi osztályokat az elvárt szocialista narratíva szerint, de a szegénység és kilátástalanság a korszak mindennapjainak alapélménye volt. Sásdi Sándor⁶⁶ a *Sólyom utcai fiúk* című 1963-as könyve korosztályán belül a szociográfiai irodalom egyik csúcscarabja, az iróniától sem mentes szöveg egyedi, az argót és a rétegnyelvet az irodalmi nyelvvel keverő stílusa egy, a galériaregény zsánerét is mozgásba hozó, méltatlanul elfeledett ifjúsági regény.

Egy kor – két író

Gergely Márta és Kőszegi Imre fiataloknak szóló regényeinek elemzése

Az alapvető fiatalkori szocializációs közeg általános esetben a család, az iskola, ritkább esetben iskola és bentlakásos kollégium, tehát a szűk családi kör és a kortárs csoportok az intézményekben, illetve tanárok, pedagógusok, nevelők. A fiataloknak szóló irodalmat ilyen módon tematikájában jellemzően ez határozza meg. A YA- és NA-irodalom fontos szubzsánerei, a *coming of age* típusú, magyarul – nevezzük így – felnőttéztörténetek, illetve a *problem novelek*, amelyek sokszor tematizálják a főhős, a szereplők családi és iskolai konfliktusait, problémáit. Előbbi egyfajta fejlődéstörténetet mutat be, amelynek során együtt izgulunk a főhőssel, és gyakran több évig kísérjük egy bizonyos

66 Szántó T. Gábor Moldova György zsidótrilógiája kapcsán közölt fontos esszé sorozatot a litera.hu oldalán, ahol Moldova mellett nem egy elfeledett szerzőt megemlít a magyar holokauszt-irodalomból. Sásdi Sándor nevét a tanúságtevő irodalom kapcsán is fontos megemlítenünk, a *Sólyom utcai fiúkban* is találunk egy túlélőt: <https://litera.hu/irodalom/publicisztika/szantot-gabor-adossag-moldova-gyorgy-zsido-trilogiaja-2-resz.html>, bővebben Lengyel Imre Zsolt ír a szerzőről a Magyar Narancsban, itt: <https://magyarnarancs.hu/konyv/belesuszeroltam-a-szenvedest-86814>.

életrésztében. Utóbbi a főhős életét problémacentrikusan tárja elénk, és főleg olyan szövegekre használják a terminust, amelyekben egy kamasz először szembesül valamilyen társadalmi problémával, vagy személyesen a főhőst érintő veszteséggel, betegséggel (utóbbit egyre gyakrabban illetik a *sick-lit*⁶⁷ névvel), tragédiával.⁶⁸ Ezekben a regényekben sokszor nyersebb nyelvezetet használnak, akár a trágár kifejezéseket sem kerülve, gyakori a nyelvtani igénytelenség, és sokszor alsóbb osztálybeli, szegényebb családok nehézségeit ismerhetjük meg. A *The Outsiders*, de a *Catcher in the Rye* vagy a *The Pigman* is sokszor kapta meg a *problem novel* elnevezést.

Az 1956 és 1989 között írt regényeket történelmileg, mint arra már a fentiekben kitértünk, leginkább az 1919-es Tanácsköztársaság,⁶⁹ a holokauszt, az 1944-es budapesti ostrom, a forradalmi tavasz (április 4. a felszabadulás ünnepeként, munkaszüneti napként összevonták március 15-ével, utóbbit háttérbe szorítva), illetve az 1956-os⁷⁰ – a kommunizmus alatt ellenforradalomként számontartott – forradalom határozta meg. Jellemzően az 1956 utáni regényekben (intenzívebben a hatvanas évek végéig), a történelmi események személyes történeté formálását áthatotta a megkívánt pártpolitikai színezet. Azok a társadalmi változások, amelyek tulajdonképpen a 20. század első felében indultak be, most artikulálódtak igazán hangosan, repetitív módon a fiataloknak szóló regényekben is. Hamar kiderült, hogy az, ami akár szociológiai, akár irodalmi szövegekben a kispolgári értékrendet kárhóztató hangként jelent meg, a kommunizmus előtti polgári Magyarországot, az arisztokráciának kedvező, szegényeket elnyomó rendszert elítélő hanggal azonos. A propaganda nemcsak az (osztály)harcos, szebb jövőért és nemes célokért törekvő munkás ifjúságot éltette, hanem előszeretettel emlékeztette is a népet, esetünkben a fiatal olvasókat arra, milyen káros a „régii értékrend”. Ugyanez a dichotómiákra és az ellenségkép sematikus megrajzolására épülő gondolkodás érvényesült a város-vidék szembeállításában, illetve a nyugat-európai életmód kiszámíthatatlanságának és a magyarországi élet megbízhatóságának összehasonlításában. Egyik fontos következménye ennek az attitűdnek az, hogy a családi és/vagy generációs, általában erős érzelmi töltettel bíró konfliktusok ezekben a regényekben politikai konfliktusokká is váltak, akaratlanul modellezve a mikro- (és makro)társadalomban a politikai és társadalmi viták racionális megvitatásának ellehetetlenülését. Mind a való életben, mind az interpretációkban egy szinten jelent meg családi és politikai probléma, szabadon transzformálódott egy a másikká.

67 Julie Passanante Elman: „*Nothing Feels as Real*” – *Teen sick-Lit, Sadness, and the Condition of Adolescence*, https://www.academia.edu/24325612/_Nothing_Feels_as_Real_Teen_Sick_Lit_Sadness_and_the_Condition_of_Adolescence.

68 <https://en-academic.com/dic.nsf/enwiki/2076590>

69 Sok regényben a szülők elhallgatása, titkolózása okoz konfliktust, amit aztán a fiatalok bontanak ki (Dániel Anna *Hiányzik Szecső* című regénye), ritkán vallomások formájában is találkozunk az 1944-es események feldolgozásával, pl. Palotai Boris regényeiben.

70 A forradalomellenesség kihangosításához kapcsolódnak az emigránsregények is, amelyek azt hivatottak a fiataloknak bemutatni, hogy akik elhagyták az országot ‘56 után, általában rosszabb helyzetbe kerültek, életük kisiklott (Szilvási Lajos: *Bujkál a Hold*).

A korszak egyik kedvelt és termékeny írója, műfordítója, Kőszegi Imre⁷¹ számos olyan, fiataloknak és fiatalokról szóló könyvet írt, amelyek „hűen” tolmácsolják a fenti intenciókkal a korabeli problémákat. A *pesti lány* című duológia első részének alap-története látszólag egyszerű: Kuthy Éva, a budapesti, nagyvilági életet élő lány vidékre kerül nagymamájához. Az ízig-vérig lányregénynek szánt, a *Csíkos Könyvek* sorozatban megjelent kötetben végigkísérhetjük, milyen viszonyok között szokja meg környezetét, találja meg helyét és érik felnőtté főhősünk. Kőszegi gördülékeny írói stílusának és jó dramaturgiai érzékének köszönhetően ügyesen adagolja a vidámságra nem sok okot adó részleteket. Hamar kiderül, hogy ami Éva pesti életében elsőre irigylésre méltónak tűnik, nevezetesen hogy anyja keveset törődött vele, és így felhőtlenül élvezhette a szabadságot, moziba és cukrászdába járhatott barátaival, valójában mélyen megsebezte őt, hiszen, mint mindenki, ő is igaz szeretetre, törődésre vágyik. Ez a családi szituáció kiváló alkalmat ad a szerzőnek arra, hogy a modern életmód hátulütőire is felhívja a figyelmet. Miközben ütközteti a nagymama és unokája értékrendjét, amelyen keresztül bemutatathatja a régi polgári világ avítságát, egyoldalúságát, arra is ügyel, hogy a modern élet velejáróit mégse csak az erkölcstelenséggel azonosíthassák az olvasók:

„Lángné hét hónapja nevelte a gyermeket az első világháború előtti jómodor szellemében, valamilyen avult illemkönyv alapján. Beszért neki a helyes állásról és a kifogástalan ülésről, a halk igenről, a sokféle köszönés sokféle hangsúlyáról, a társadalmi rangkülönbségek érzékeltetéséről, a kesztyűviselés fortélyairól, a szem lesütésének művészetéről, az étvágy megfékezéséről és egyéb indulatok leküzdéséről, a kínálás kellő önuralommal történő elhárítása után következő erélyesebb unszolás illendő elutasításáról és más hasonlókról. Éva lesütött szemmel figyelmetlen igenekeket mondott. Nagy néha megpróbált ellenkezni: De nagymami, a mai élet sokkal egyszerűbb..., természetesebb...”⁷²

Az első konfliktus egy nejlonkombinén robban ki közöttük, szinte Éva beköltözésének pillanatában, ruhái kipakolásánál. A ruhadarab az erkölcstelenség szimbólumává válik, és nem nehéz felfedezni mögötte azt a szerzői szándékot, hogy bár kiváló alany a nagymama a régi polgári értékek hasznavehetetlenségének bemutatására, de egy szereplő hitelesebb, ha pozitív értékekkel és tulajdonságokkal is felruházható. Így nyitja fel a nagymama Éva szemét a külsőségek helyett a mélyebb értékekre. Nem Kőszegi regénye az egyetlen, amely a válást, a családok szétszakadását is tematizálja, e regények gyakran olyan anyaképet tárnak az olvasók elé, ahol az anyaság helyett a „könnyelmű életet”, a „szórakozást” választja a szülő, és a nagyszülők kerülnek (ismét) nevelői pozí-

71 Számos útleírás átültetését köszönhetjük neki, Lawrence Green *Ahol megáll az idő* című afrikai útleírását, David Attenborough *Madagaszkár állatparadicsoma* című útleírását, a hegycsúcsok meghódításáról Fritz Rudolph *Csúcsok, istenek nélkül* című könyvét, vagy Josephine Scarr a *Nők hatezres csúcsokon* című könyvét a Kulu-vidékének első női meghódítóiról stb.

72 Kőszegi Imre: *A pesti lány*, Móra Könyvkiadó, Budapest, 1958., 21.

cióba, miközben az unokák nevelése sokszor azért is került a nagyszülői szerepek közé, mert a szülők dolgoztak.

„Az 1940-es évek végén ugrott először 10 ezer fölé a válások száma, 1959-ben pedig ideiglenesen ugyan, de már a 20 ezret is meghaladta. A stabilan 20 ezer fölötti évenkénti válásszám az 1960-as évek közepétől jellemző és egészen a legutóbbi évekig folyamatosan e szint fölött ingadozott. Lokális maximumát 1987-ben érte el, erősen megközelítve a 30 ezer felbontott házasságot, az ezt követő visszaesés után 24-25 ezer körül stabilizálódott”⁷³

– olvashatjuk a Központi Statisztikai Hivatal által kiadott *A válások demográfiai jellemzői* című írásban. Az ötvenes évektől egyre inkább a mindennapok része a szülők válása. Katona Katalin 1967-es könyvének adatai szerint (*Ifjúságunk problémái*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1967) a szülők mindennapos konfliktusának elviselése az egyik legnehezebb a fiatalok számára, a többség a család megléte ellenére is az egyedüllétől szenved. A könyvben ismertetett közvéleménykutatás a magányosság jelenségét is vizsgálja,⁷⁴ amelyet párhuzamba állít a kötöttségektől való meneküléssel, az individualizmus térnyerésével. A regények azt sugallják, hogy azok a gyerekek, akik bizonytalanok a szülők szeretetében, könnyen kerülnek közelebb a céltalanság és kiüresedés érzéséhez, a magány állapotához (pl. Palotai Boris *Zöld dió*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1968., Somogyi Tóth Sándor *Gyerektükör*, Magvető Könyvkiadó, 1963. stb.).

Míg Kőszegi a cselekmény idejét 1953-ra teszi, addig Gergely Márta *Szösz* című regényének (amely szintén sorozat lett, három résszel) ideje 1956. Mindkét regény 1958-ban jelent meg, és számos ponton párhuzam vonható közöttük. Szösz anyja elvált, és még mindig keresi önmagát, bár férje, Sándor bácsi jómódú ember, akivel közös gyerekeik is vannak, mégsem veszi magához Szöszt, hanem anyai nagyanyja neveli a lányt, ami számos konfliktushoz vezet. A lányt nem érdekli a tanulás, így az általános iskola elvégzése után fodrázsként kezd dolgozni, amivel részlegesen végre kiérdemli a szigorú értékrendet követő és követelő nagymama megbecsülését. Eközben apja, aki szintén fodrász, új feleségével él Pásztón egy kis lakásban, és bár szeretetteli kapcsolat van közöttük, az apához költözés sem merülhet fel. Voltaképpen egyik szülő sem vállalja Szöszt, és egyik szülőre sem jellemző az érzelmi felnőttesség. Anyja énekesnői karrieréről ábrándozik, gyakran elsőszülött lányát használja a többi gyerek gardírozására, aki kiválóan teljesíti is feladatát, apja pedig örömmel kényezteti, viszi cukrászdába és dugdos pénzt a zsebébe, de érdemben rá sem számíthat a lánya. Miközben Szöszt szétszóródott családjaihoz vezető látogatásaiban kísérik, nemcsak topográfiai, hanem – a különböző városrészek arcának és rezdüléseinek finom ábrázolásával – lélektani utazásokat is teszünk a lánnyal. Felvillanó életképeket, finom kis budapesti *couleur locale*-okat kapunk a regényben, ahogy a hetedik kerületből, a belső, Klauzál téri résztől a Murányi

73 *A válások demográfiai jellemzői*, <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/valas17.pdf>.

74 Katona Katalin: i. m., 179.

utcaig, anyjáék lakásáig keresztül-kasul bejárja Pest egyik központi részét, hogy aztán, átszelve a várost, apjához Budára, a Pasarétre érjen. Ezek az utazások a szeretetkérés metaforájává válnak. Szöszi nagyanyjának töpörödött, állandóan dolgozó alakjában a tisztességes munkásasszony keménykezű, az ítélkezéstől sem visszariadó figurája jelenik meg (a *Rozsdatemető* Pék Máriájának egyik előképeként), aki mellett bár gondoskodásban, de állandó kontrollban is része van. A regény elejétől feszült a viszonyuk, és ez a feszültség csak egyre nő. Dramaturgiailag ügyes megoldás, hogy amikor Szöszi dolgozni kezd, kapcsolatukban beáll egyfajta béke, a lány megéli a siker és elismertség érzését, miközben a számára terhes tanulás nyomása is megszűnik. Perspektívájában az iskola nyűgként, a szorongások, frusztrációk egyik fő tárgyaként jelenik meg, ismét egy olyan hely, ahol a szeretetért és az elismerésekért keményen meg kellene dolgoznia. Ekkor már a szigorú nagymama is engedményeket tesz, mert elengedi a lányt táncolni, de a béke sérülékeny, a feszültség csak ideiglenesen csitult el. Fontos állapotot rögzít itt Gergely Márta regénye. A fiataloknak szóló könyvek (a társadalmi okokat már ismertettük, a továbbtanulás ugrásszerű növekedésének is köszönhetően egyre több a diák, és egyre tovább maradnak diákok a fiatalok) főképpen gimnazistákról, egyetemistákról szólnak, ahogy Kőszegi regényei is; ritkán olvashatunk olyan főhősről, aki a nyolcadik osztály, azaz az általános iskola elvégzése után nem tanul tovább. Szöszi történetében annak a groteszk helyzetnek is tanúi lehetünk, amikor egy még nem felnőtt, de már dolgozó, pénzt kereső fiatal él együtt az idősebb generációkkal, szabadságát csak részben élvezve, az együttélés szabályainak kidolgozása nélkül. A munka világába bekerülő, felnőttek között mozgó lány elkezd másképpen foglalkozni külsejével, mint azelőtt, több jelenetben is tanúi lehetünk jól vagy éppen kevésbé jól sikerült próbálkozásainak, ahogy az énkérés során haját feketére festeti, körmét kilakkozza, és így tovább. Ezek az általában balul elsülő próbálkozások, amelyek mindig kivívják a nagymama rosszsallását, egy elfojtott érzelmi reakció megtestesülései lesznek, és azt mutatják meg, hogy miképpen próbálja elfogadni és elfogadtatni magát egy a családjá, szülei számára nem fontos fiatal. Szöszi nemcsak családjában, hanem az iskolai kortárs csoportban sem találta a helyét. Amikor dolgozni kezd, gyakran találkozik össze régi osztálytársnőivel, akikkel folyamatosan összeméri magát. („Harminchárom lány, mind nyolcadikos, mind pesti, sőt, hetedik kerületi.”⁷⁵) Ezek a lányok gimnáziumban folytatták tanulmányaikat, és átmennek a másik oldalra, amikor a dolgozni siető Szöszit meglátják. A szeretethiány és a megfelelési kényszer egyre gyakrabban kergeti felesleges hazugságokba a lányt, míg végül, éppen a forradalom éjszakáján, a teljes elveszettség érzését is megéli. A regény a komplex családi helyzet ábrázolására írja rá a történelmi szituációt, így 1956 forradalma egyben személyes megoldásként szolgál a kiúttalan helyzetre. Amikor a konfliktusok elmélyülése után nagyanyja elküldi Szöszit, a lány végül anyjánál és mostohaapjánál talál menedéket, ahol a gyerekekre vigyázás mellett anyjának is támasza lesz. Azt már sosem tudjuk meg, hogyan folytatódott volna a mozaikcsalád története, ha nem szól közbe a történelem, pedig érdekes kísérlet lenne ezen a szálon egy alternatív befejezést írni a regénynek. A polgá-

75 Gergely Márta: Szöszi, Móra Könyvkiadó, Budapest, 1958., 7.

ri értékrendet hirdető mostohaapa, Sándor bácsi (aki minden említésekor Sándor bácsi marad a regény folyamán) a forradalom pártján áll, Gergely Márta az elvárt politikai diskurzus szerint ráaggatja a nagyzoló, arisztokratikus életmód jellemzőit. Ő az, aki folyamatosan korholja a lányt, hogy miért nem tanult tovább, eltiltja a fodrászattól is, amivel egyre jobban kivívja a lány ellenérzését. Talán joggal merül fel az az olvasói kérdés, hogy milyen új életet ajánlott volna Sándor bácsi Szöszinnek, egy másik világban... A politika iránt cseppet sem érdeklődő lány kényszerűen sodródik az eseményekkel. Tulajdonképpen pontosan úgy reagál, mint egy átlagos, korabeli tizenéves (jó példák erre a második világháború idején íródott Janikovszky Éva *Naplóm – 1938–1944*, illetve Kunt Gergely kutatásai és szövegmutatványai a *Kamasztükrök – A hosszú negyvenes évek társadalmi képzetei fiatalok naplóiban* című kötetben), viszont valamivel árnyaltabb, egyben tényszerűbb képet is kap az olvasó Gergely Márta könyvében a régi és új, a proletariátus és a polgári értékrend szembenállásáról, mint Kőszegi könyvében: Sándor bácsi

„Esténként sokszor hallgatta a Szabad Európát. Csavargatta a rádiót, odahajolt, fülelt és elfintorította az arcát, mert zavarták az adást, és az bizony fülsértő. A mama sokszor rá is szólt: hagyd már, az embernek széthasogatja a fejét! A mama érzékeny az ilyen csúnya zöreijre. De Sándor bácsi nem hagyta. Nagyobbik fia, Sanyi, ügyesebb volt, mint ő. Néha még az ágyból is felkeltette, hogy fogja meg neki valamelyik hullámhosszon. Sanyinak majdnem mindig sikerült. És ahogy megszólalt: »Itt a Szabad Európa Rádiója, a Szabad Magyarország hangja...«, Sanyi fintorította el az arcát. Kinek szólt ez a fintor? Ki tudja? A Szabad Európának? Vagy az apjának? Sanyi kilencéves, úttörő. De semmiféle duma nem érdekli. Se az, amit iskolai ünnepségeken hall, se az, amit a papa olyan odaadással les a rádióban. Őneki mindegyik csak blabla. Ha a papa annyira kíváncsi rá, ő fogja a rádiót, bánja is ő. De hogyan lehet azt olyan mohón és szomjasan hallgatni? Hát számít az? Sanyit az érdekli, aminek kereke és motorja van, minden, ami mozog, amit szét lehet szedni, össze lehet szerelni. Látott már valaki olyan szót, aminek kereke van és motorja?”⁷⁶

A forradalom hatására váratlan érzelmek törnek föl Szöszből, aki a kenyérhordás, ételszerzés szerepét magára vállalva ismét a város utcáit rója – háborús időkben a családi viszály újra elcsitul –, nagyszüleinek is kenyeret visz. Azonban amikor egy este egyedül találja magát, és úgy érzi, nincs hová *hazamenni*, a városban körbe-körbekerengve egyszerre a halál, az öngyilkosság gondolata is megkísérti. Végül Szöszi anyjáiék elhagyják az országot, és bár a tervek szerint Szöszi is velük tartott volna, a gyorsan felpörgő események közepette, egy szerencsétlen/szerencsés véletlen folytán Magyarországon marad, kedvenc kishúgával, Dundival (ketten fent maradnak a vonaton). A regény ettől a ponttól kezdve még erősebben kapcsolódik a kötelező politikai diskurzushoz, amely a szálak gyors elvarrását és a regény rapid befejezését hozza magával. A véletlennek

76 Gergely Márta: i. m., 83.

köszönhetően Szöszi komoly státuszt kap, hirtelen anyaszerepben találja magát, ami egyszerre vívja ki nagyanyja és egész környezete elismerését. Történetét a táncklub óta, udvarlójaként kíséri Árpád, a munkásfiú, aki külföldre vágyott, mert szeretne volna szakmai tudását gyarapítani, de most, amikor megtehetné, mégsem megy el, példamutatóan Magyarországon marad, nem utolsósorban Szöszi mellett. A kortárs csoportok hiánya a közösen (direkt vagy indirekt módon) vállalt nehéz sorsban, egy új típusú közösségben kerül kielégítésre, ahol a terhek közös (el)viselése és az erkölcsös élet választása a közös alap. Így áll helyre a rend, és a modern jelenségekkel bár megfertőzött, de feddhetetlenségét mindvégig megőrző nagymama szilárd értékrendjéhez érkezünk vissza. A második rész, amely három évvel későbből kíséri újra Szösziék életét (*Házasságból elégséges*), csak megerősíti az előbb mondottakat:

„Szöszi csak hallgatja a nagymama mondókáját, nem válaszol, nem búsul rajta; még tán hiányozna is neki. A nagymama úgy tanulta valaha, hogy ez a nevelés. Zsörtölődni kell a fiatalokkal, szóvá kell tenni minden apróságot. Szavakkal csiszolgatja őt a nagymama, mindig is azzal csiszolgatta. Hogy használt-e vagy sem, ki tudja? Ki tudja, milyen lány lett volna őbelőle, ha a nagymama másképpen neveli? Egy biztos, ő másfajta nevelő, mint a nagymama. Ennek biztosan az az oka, hogy csak tizenegy évvel idősebb a húgánál, és kimondhatatlanul szereti ezt a tacsót. Való igaz, hogy egyszerűen nem tud haragudni rá.”⁷⁷

A mindig megbízható, de sokszor elnyomó, igazságtalan és félelmetes kéz megpuhulni látszik. Szöszi kényszerű, még mindig kiszolgáltatott helyzetében kiegyezik nagyanyjával, amely nem titkolta érését hivatott illusztrálni. A nagymama, csakúgy mint a szocialista rendszer, ha néha sok mindent kíván is az egyéntől, cserébe vigyáz minden lépésére.

Kőszegi Imre regényeiben, *A pesti lányban*, és még inkább *A budai négylevelű* című 1961-es könyvében előtérbe kerül a kortárs csoportok szerepe. Hősei addigi elsődleges közege, a család mellé, azonos szintre lépnek fel a barátok, akik nemcsak erős hatással vannak egymásra, hanem védőhálót is alkotnak, amelyből nem kevés konfliktus származik. Mindkét könyvben a fiúk különféle csoportokat alapítanak, amelyeknél fontos közös alap, hogy közösségeik nem csak önmagukért léteznek. Mindig van egy magasabb cél, legyen az a műveltség, az eszperente nyelv használata, vagy egy saját külön nyelv kitalálása által megélt művész- és műveltségesszmény prezentálása. Míg Gergely Márta sorozata referencialitás szempontjából a korabeli tömegkultúrához, divatokhoz, a tánciskolák és tánczenék világához kapcsolódik inkább, és ahogy Szöszi változik, úgy emeli a tétet, lesz nyitottabb egy más típusú műveltség megszerzésére, addig Kőszegi regényeiben a klasszikus irodalomhoz való kapcsolódás egy alapvetés. Szöszi slágeres füzetébe gyűjti kedvenc zeneszámain, amit egy alkalommal tanára elkoboz. Az idézett szöveg egy könnyed és humoros nyelvi játékon keresztül illusztrálja és rögzíti a hatva-

⁷⁷ Gergely Márta: *Házasságból elégséges*, Móra Könyvkiadó, Budapest, 1960., 4.

nas évek időszakának azt a jelenségét, hogy Magyarországon kevesek privilégiuma volt a nyelvtanulás (a régi polgári világra is emlékeztet a tudás birtoklása), a tudatlanság ugyan kínos, de az őszinteség, naivság, tisztaság metaforájává is válik:

„Azzal kezdődött, hogy Szöszi az első órán »lebukott« a slágeres irkájával. Csengetés után sem tette el, ott tartotta a térdén, bele-belepislogott. A jó ég tudja, mi ütött belé. Év eleje óta hordozza mindennap az iskolába azt a füzetet, és mégse látta meg senki. Ma nem tudott megválni tőle. Ki tudja, miért? Van oka? Talán az, hogy tegnap délután egy új slágert írt bele – a házukban lakó építőmunkás-lányoktól tanulta –, ez a dal pedig úgy kezdődik: »Szöszi bon...« Legalábbis így mondták a lányok az otthonban. Hogy mit jelent, nem tudják, alighanem francia dal, azok is a rádióban hallották, valamelyik leírta, Szöszi meg lemásolta. Mindegy, mégis úgy hangzik, mintha egyenesen neki, Szöszinek írták volna. Szöszi bon, Szöszi bon... Csak tudná, mi az a bon!”⁷⁸

Az említett sláger a *C'est si bon*⁷⁹ című dal (ejtése: szeszi bon, és nem szöszi, de a szójáték kedves, és maga Szöszi is bizonytalan a helyes kiejtésben). A részrehajló narrátor sokszor csevegő hangja „észrevétlenül” rejtí véleményét mondandójába. Mind az ideológiai, mind az egyéb értékítéleteket kommunikáló sorok ugyanígy észrevétlenek maradhatnak a naiv olvasó számára, de jó hatásfokkal, a reklámszövegekhez hasonlóan, eljutnak a tudatig. A Szöszi-könyvek stílusa laza, könnyed, egy köznapi, aktuális nyelvhasználatot rögzít, amely szívesen használja a jassznyelv egy-egy darabját (gebe, nyurga, pucéráj stb.). A szöveg szívesen játszik a rétegnyelvekkkel, a lány pesti, „jampis” stílusát szembeállítja a nagymama régies, és Árpád „vidékie” nyelvhasználatával is: „És az az egy megvan Árpádban is, ad az ilyesmire, utálja a feltűnősködést; ha Szöszi véletlenül hangosabban beszél az utcán – persze, amikor vitatkoznak valamin –, tüstént rászól: »Mindjárt hívom a kisbíró, kidoboltatom!« – mert ilyen vidékiek kiszólásai vannak, holott ő Pesten született, csak a szülei származnak Veszprém megyéből, otthon tanulja az ilyesmit.”⁸⁰ Gergely Márta a történet és dramaturgia, illetve a karakterek kidolgozottsága mellett egy-egy metafikciós elemet is beemel könyvébe. Az egyik jelenetben, amely érzékenyen mutatja be azt is, hogyan parentifikálja Szöszi édesanyja, és hárítja rá sok esetben testvérei gondozását, a lány dobozakkal játszik féltestvéreinek, főleg Dundikának, és a játék metaforikusan mesél a különös mozaikcsalád életéről, előrevetítve annak szétesését is:

„Az új mesehősök itt laktak náluk a konyhában, játszani is lehetett velük. A mama fűszeres dobozai ezek: a lisztes-, a cukrosdoboz, a náluk kisebb papri-

78 Uo., 7.

79 A *C'est si bon* 1947-ben született, zeneszerzője Henri Betti, a francia szöveget André Hornez írta. A *New faces of 1952* című filmben Eartha Kitt énekelte el, majd Yves Montand is kötélnak állt, és ő is több alkalommal előadta a dalt. Magyarországon valószínűsíthetően Yves Montand előadásában lett népszerű.

80 Gergely Márta, *Házasságból elégséges*, Móra Könyvkiadó, Budapest, 1960., 24.

kás- és köménymagos doboz. Ők alkotják a doboz-családot: a lisztes és cukros a papa és a mama, a paprikás és köménymagos a két gyerek. Van egy pólyás is, egy piros kalapú, kicsi üvegsótartó; a nagymama pedig: a kék zsírosbödön. Ezzel a doboz-famíliával mindenféle érdekesség történik, csakúgy, mint az igazi családokkal. A gyerekek, a paprikásdoboz meg a köménymagos rosszgondolnak, felmásznak a legmagasabb polcra, egymás fejére állnak. A cukrosdoboz-mama hiába kéri szépen őket, viselkedjenek rendesen. Zsupsz, egyszerre csak leesik a paprikásdoboz, kinyílik a teteje, kiszóródik belőle a paprika. Jön a mama a főzőkanállal. Most megverje a csúnya, rossz doboz-gyereket? Inkább felszedi a paprikát, hogy ne sírjon a doboz-gyerek. Ha Szöszi ráér, akkor kint a konyhában igaziból játszanak a dobozokkal. Felállítja őket a gyúródeszkára, és a játék olyan, mint a színház. Este, az ágyban, már nem lehet színházasdit játszani, de Dundi így is nyitott szájacskaival figyel. Hiszen jól ismeri a szereplőket, szeme csillogása tanúsítja, hogy látja azt, amit Szöszi mesél. És holnap majd el is játszsuk, amit ma elmeséltünk, igaz?”⁸¹

Kőszegi általában a klasszikusabb (és iskolában olvasott) szépirodalomhoz kötődő nyelven szólaltatja meg hőseit, így Éva pesties nyelvhasználata jó alkalmat nyújt a jassznyelv kipellengérezésére. Éva, nagyanyja szerint, „eltanulta” a pesti nyelvhasználatot, amivel nem mellesleg a város-vidék és a régies-modern ellentétet is újra reprezentálhatja, ezért legnagyobb rémületére, unokájának hála, olyan szavakat kell hallania, mint gatyá, bugyi, csuka vagy pulcsi.⁸² A már említett fiúcsoportok az osztályban speciális nyelvhasználattal határozzák meg magukat, olyan közös irodalmi referenciapontokat mozgatnak, mint Julien Sorel története a *Vörös és fekete*ből, a könyvespolcokon Stendhal mellett Romain Rolland művei sorakoznak, a fiatalok Aranyt Jánost, Tompa Mihályt, Vergiliust vagy éppen József Attila verseit idézik. A fiatalok intellektuális célokat jelölnek ki, így válnak a csoportok egyben az identitáskeresés terepévé is. A *pesti lány* fiúosztályában az egyik csapat (a Langán ikrek vezetésével) eszperente⁸³ nyelven kommunikál, a másik csapat pedig egy kitalált nyelvet használ, a KÖTE nyelvet: „Te talán értetted a körlevelet? – kérdezte Langán. – Hát hogyne! Szevézte ninákő, az annyi: szemrevételezte, hogy nincs nála könyv. Ez csak egyszerű! – Nevetségesen egyszerű – kiáltozták a KÖTE-tagok”. Utóbbi társaság azonban egy fontos szokást is kitalál egységük jelzéséként: a salátázást, ami nem jelent mást, mint hogy széttépik könyvüket, és papírlaponként egymás mellé téve hordják az épp szükséges anyagot táskájukban, mint az egyetemisták:

„A korábbi Saláta Kör az ő nyomásukra alakult át a veszélytelen nevű KÖTÉ-vé (Könyv Ökonomista T nem könyvharmonikát cipelő középiskolásokra, hanem főlényesen sétafikáló egyetemi hallgatókra emlékeztetnek). De csak a cégtáblát cserélték

81 Gergely Márta: *Szöszi*, 84.

82 Kőszegi Imre: *A pesti lány*, 21.

83 A *Magyar Ifjúság* magazinban éveken át külön Eszperantó rovat is volt, rovatvezetője dr. Jáki Ferenc eszperantista volt.

ki, a salátázás maradt.”⁸⁴ Az írói kreativitás Kőszegi regényeiben a nyelvi játékokban, és a csoportkohéziót alakító közös nyelviségben mutatkozik meg leginkább. Mindkét, egymással versengő csapatnak megvan a kedvenc tanára is, akik eltérő értékrendet képviselnek. A két pólus egyik szimbolikus alakja Tatai, a maradi oktatási rendszerrel szemben kritikus, a modernizáló elveket és a klasszikus műveltséget szintetizáló, emberséges pedagógus alakja, míg ellentétpárja a gunyoros (állandó jelzője a gúnyos), felszínes, de sármos és tekintélyt parancsoló Spaltenberg. Utóbbi, amikor megneszeli a KÖTE-klub létezését, rá is kérdez:

„Hallom, van valami Goethe-kör az osztályban. Nagyon helyes. Bár én magyart tanítok, nem bánom, ha németül is olvasnak. Mert erről van szó ugyebár? Mint-ha egy kis gúny rezgett volna a tanár szavai mögött. Monostori gyanakodva fülelt. Maga a tanár is észrevette, hogy a csel nem egészen meggyőző, ezért segítséget hívott:

– Ugyebár, Langán? – kérdezte, s rábízta az ikrekre, hogy melyik fog jelentkezni. Máté avagy János felállt és így szólt: Igen, tanár úr. A Goethe-kör célja a nagy német költő műveinek olvasása. Eredetiben.

Elismerő moraj futott végig az osztályon. Nem számítottak arra, hogy a legnagyobb ellenfél kiáll a KÖTE mellett. Ez aztán lovagiasság!

Józsi felvillanó szemmel intett Péternek: »No, mit mondtam?« Aztán felírta egy cédulára: »Ho-já, hogy La-ikkelbé kö? Kvojó.« Péter átvette a papírt, és egy pillanat alatt megfejtette az üzenetet. Hiszen tegnap Józsi hosszan rábeszélte: járuljon hozzá, hogy a Langán-ikkal békét kössenek, ő ellenkezett, de most, Máté avagy János római jellemre valló kiállása után nincs értelme a harcnak. Bólintott, és a cédulát gondosan összehajtogatva eltette. Lehet, hogy történelmi jelentőségű okmány lesz, mint az utolsó köte nyelven írt üzenet...”⁸⁵

A beszéd révén megnyilvánuló identitás, a titkos, új nyelvet teremtő társulás számos filozófiai kérdést felvet, és a jelenet jól mutatja, hogy az identitás hányféle lehet (közösségi, nemzeti, személyes és így tovább), ahogyan annak is tanúi lehetünk, hogyan viszonyulnak ezek az identitásaspektusok egymáshoz. Amikor Langán megvédi a KÖTE-csoportot, hirtelen a KÖTE-kötődéseknél egy még fontosabb kötődés lép életbe, az úgynevezett római jellemhez való kötődésé, és a vágyott békéé, ahol egy újabb, magasabb szintű ellenfél (Spaltenberg) ellen végül összekovácsolódnak a kisebb társaságok, és a fiatalság tisztasága lesz az összetartó erő, az egység. Ez a regény sem nélkülözi az ideologikusságot, és szeretettel használja a szocialista dialektikát, a kötelező önkritikai elemeket sem mellőzve.

A titkos társaságokkal a tanárok egyik legnagyobb problémája az, hogy voltaképpen a DISZ (Dolgozó Ifjúság Szövetsége) konkurenciájává válnak. Több helyen is olvas-

84 Kőszegi Imre: *A pesti lány*, 27.

85 Uo., 58.

hatunk arról, hogy maga a szocialista vezetés sem volt elégedett a DISZ, a KISZ munkájával, ahogy a fiatalok sem léptek be örömmel a szervezetbe.⁸⁶

A DISZ a következő kontextusokban kerül szóba *A pesti lány*ban: A DISZ mint konkurencia:

„A diri azt mondta, hogy – az igazgató kissé nyafogó hangját utánozva folytatta – »gittegylet bezzeg van az osztályban, de a DISZ-be nem járnak«.”⁸⁷

A DISZ, ahol nem lehet őszintén beszélni:

„(...) Neked, papa, mert te meghallgatsz. Hiszen, ha a DISZ-ben így lehetne beszélni! Ha elősorolhatjuk a rosszat, akkor meglátjuk a jónak a fényét is... De folyton azt szavaltatni, hogy itt minden tökéletes... – Elkeseredetten legyintett.”⁸⁸

A DISZ kritikája mentén a rendszer velejáróinak kritikája:

„(...) érdektelennek tartjátok a DISZ-elnök megnyitó beszédét, hogy nem akartok elénekelné az Internacionálét!... Én? Én? – tiltakozott Körtvélyes. Széttárta két karját, és olyan arcot vágott, mintha Kvocsikot bolondnak tartaná, akivel nem érdemes vitatkozni.

– Te! Te! Hát ezt is letagadod? – kiáltotta Kvocsik. – Hát kinek magyaráztad a minap, hogy »a föld rabjainak és a róluk szóló daloknak izzadságszaguk van...«”⁸⁹

86 A *Diákéletmód Budapesten* című könyvben olvashatjuk, hogy a megkérdezett fiatalok 60,3%-ának nincs megbízatása a KISZ-ben (i. m., 260.). Jól jellemzi e szövetségek működését, és még érthetőbbé teszi a fiatalok idegenkedését a következő idézet is a fontos kordokumentumnak tekinthető *Diákévek, diáksorsok* című könyvből, melynek szerzője Kériné Sós Júlia, neves pedagógus. Azt írja, hogy az ötvenes években többször előfordult, hogy a jó képességű, szocialista szellemben nevelt lelkes ifjúsági titkár nem vált népszerűvé, és szerinte ennek az ötvenes évek módszere volt az oka: „az ifjúsági titkárok gyakran az igazgatóval vagy az egyes tanárokkal társaikat értékelő megbeszéléseket folytattak a továbbtanulás, pályaválasztás kérdéseiben, gyakran személyes indokokon alapuló ítéletet mondtak, s ez felbőszítette ellenük társaikat. A többiek nehezen viselték el, hogy az osztály egy tagja »káderezze« őket. (...) »szörnyű így néhány óra alatt dönteni a társaim sorsáról« – mondta az egyik DISZ-titkár az egyetemi ajánlásokról szóló értekezleten.” – Kériné Sós Júlia: *Diákévek, diáksorsok – a pedagógia időszerű kérdései hazánkban*, Tankönyvkiadó Budapest 1968., 21.

Izgalmas olvasmány még a témában az 1986-os *A réteg* című, a KISZ Pécs Városi Bizottsága Egyetemi Főiskolai Tanácsának kiadványa, amely elsősorban az egyetemi-főiskolai réteg ifjúságmozgalmai vezetőihez, a társadalomtudományok és a politika iránt érdeklődő hallgatókhoz szól. Kéri László a nemzedéki kérdésekről írt kiváló tanulmánya után Stumpf István *Az ifjúság társadalmi politikai képviselője* címmel írt tanulmányt, amelyben a KISZ-ről is világos történeti áttekintést nyújt, majd Soltész Anikó a KISZ befolyásáról ír az egyetemi-főiskolai hallgatók körében.

87 *A pesti lány*, 26.

88 Uo., 97.

89 Uo., 187.

A DISZ, mint bármelyik szervezet, sok mindent kiválthat a tagokból és nem tagokból, már csak szervezetjellege miatt is:

„– Mi van a DISZ-szel? – kérdezte mintegy saját magától a fiú, aztán megfelelt. – A DISZ-nek mindenki tagja, de a DISZ-t senki sem szereti. Ez az igazság. De miért nem? Némelyek eleve nem szeretnek semmit, amit muszáj. Olyanok is vannak közöttük, akik önként belépnének, és akkor lelkesen dolgoznának... Furcsa, de így van. Máshol is előfordul – vetette közbe halkán az idősebb Kvocsik.

– Van, akinek nem tetszik a DISZ programja. Részben politikai okokból, de nagyobb részben... én azt hiszem... azt is mondják... mert unalmas. Vanak, akik nem szeretik Macskásit, a vezető tanárt... Nehéz ebből kihámozni, mi a politika.”⁹⁰

A DISZ mint a jogos önkritika terepe:

„(...) Az évváró értekezleten Bányász igazgató szóvá tette, hogy az iskola DISZ-szervezete semmit sem csinál, az önképzőkör megszűnt, a szakkörök munkája érdektelen, s így a diákságnak a szorosán vett tanításon kívül nincs semmiféle kapcsolata az iskolával. Ez helytelen – fejtegette –, ennek a következménye, hogy a fiúk az utca ellenőrizhetetlen befolyása alá kerülnek, ami káros hatással van jellemükre és tanulásukra. Felszólította a tanárokat, a vakáció során gondolkozzanak ennek a – szakszerűen részletezett – veszedelemnek az elhárításáról. Tatai Richárd néhány nap múlva konkrét javaslattal kereste fel az igazgatót. Olyan ötlete támadt, amely szünidőben is lehetővé teszi a diákok megszervezését, tanári felügyelet mellett. Méghozzá úgy, hogy nem is látszik szervezésnek.”⁹¹

A DISZ hasznossá tétele mint lehetséges megoldás, a kételyek ellenére is:

„A csörömpölő, csattogó, brummogó, zsivajgó zajban Tatai összehajolt négy diákjával és Lángán Gizivel. Arról tanácskoztak, miként lehetne segíteni a kultúrház elszomorító állapotán. A tanár nyíltan kimondta: A DISZ nevében kellene fellépni a kultúrotthon elhanyagoltsága ellen. – A DISZ nevében? – húzta el száját Matafán. – Akkor nem lesz belőle semmi.”⁹²

Kihallható egyfajta szándékos szerzői intenció a DISZ népszerűsítésével kapcsolatban, ahol a kritikai hangnem, bár tudjuk, hogy látszatszabadságot rejt, de mégis a rendszer flexibilitásába vetett hitet igyekszik erősíteni. Ügyes megoldás erre a regényben az is,

90 Uo., 217–218.

91 Uo., 252.

92 Uo., 270.

hogya a fiatalok kedvenc tanára, Tatai kapja a DISZ-képviselőt, aki – ahogyan az a valóságban is történt, amikor a KISZ lett felelős a fiatalok szórakozási lehetőségeinek – a kultúrházak, azaz az iskolán kívüli szórakoztató programok általi közösségteremtésben látja a megoldás kulcsát.

Hasonló helyzetek játszódnak le *A budai négylevelű*, 1961-es regényben, csak már jóval sűrűbb ideológiai mondanivalóval. A történet egyik főszereplője, Ludady Ferkó, akinek apja a konzervatív, előnyeit a szocializmusban elvesztő, megkeseredett figura. Mesteri dramaturgiával ismerjük meg a szereplők konfliktusain keresztül az elmélyült politikai árkokat. *A pesti lány*hoz hasonlóan itt is működik egy titkos szervezet a fiúk osztályában, a Sysitéri Klub, amely a 12. kerületben a Hollósy Simon tér környékén egy padon tartja gyűléseit. Mint olvashattuk feljebb, az utcai lógás (amely egyébként a 60-as évektől a fiatalok életének pulzáló színtere⁹³) nemkívánatos tevékenység, és ami előbb-utóbb szemet szúr a fiúk megértő tanárának, Kurbélynak, és a szülőknek is. Párhuzamosan megismerjük a lányosztály tagjait, akik közül Donovali Pali, azaz Paula lesz az összekötő kapocs fiúk és lányok között. A regény nemcsak a szocializmus osztályharcos politikai kérdéseit tematizálja, hanem a férfi-női dinamikákra és szerepekre is kitér. Pali lesz az egyetlen és első lány, akit bevesznek a klubba, és akinek be kell bizonyítani, hogy nőként is ér annyit, mint egy férfi. A bizonyítás egy nehéz biciklitúra teljesítésében, illetve a túrán – beavatási szertartásként – elfogyasztott pálinkában manifesztálódik. A Sysitéri Klub egyik rendszeres tevékenysége a tudásmegosztás, ki-ki érdeklődése szerint jelentkezik egy-egy előadással, de még közös kultúrprogramot is beiktatnak – részben Paula nyomására – a kis közösség életébe. Az egyik ilyen alkalom, amikor elmennek színházba, és megnézik együtt a *Szentivánéji álom* című előadást. Úgy népszerűsíti Shakespeare darabját a regény, hogy egyfelől Paula érdekes irodalomtörténeti és műfordítással kapcsolatos információkat oszt meg barátaival, másfelől az egész jelenet, amelyben a fiúk mind Paula körül forognak, és mind azon versengenek, hogy elnyerjék kegyeit, hasonlóan kaotikus és komikus helyzeteket idézhet fel az olvasóban, mint a *Szentivánéji álom* egyes jelenetei. Így hozva kedvet direkt és indirekt módon is a mű elolvasásához.

Az emancipálódás jelensége már tetten érhető Szöszi történetében is, de Paula bekerülése a klubba az egyenjogúság metaforájaként is felfogható. Csakhogy ennek az egyenjogúságnak⁹⁴ az érvényessége megkérdőjelezhető. Az ő értékrendje szerint egyrészt a külsőségekkel törődő lánytársai elítélendőek, másrészt minden vágya a fiúkhoz tartozni, és ezért hazugságokra is képes, miközben a Sysitéri Klub összes tagja szép lassan beleszeret, és udvarlási hadjáratba kezd, ami teljes káoszt idéz elő a klub addigi,

93 Számos érdekes adalékkal, párhuzamos valóságok bemutatásával szolgál *A „hatvanas évek” emlékezete* című kötet Molnár Adrienne válogatásában, aki az Oral History Archivum anyagából állította össze a kötetet.

94 Katona Katalin könyve az egyenjogúság kérdésére is kitér, a válaszok alapján egyik nem sem gondolja úgy, hogy egyenjogúság lenne a párkapcsolatokban. „A vizsgált korosztály 39%-a szerint a szerelemben nincsen egyenjogúság. A fiúknál természetesnek veszik a házasság előtti szexuális élethez való jogot, a lányoknál elítélik.” – *Ifjúságunk problémái*, 36.

nyugodt életében. A regény másik központi konfliktusa Ludady Ferkó (a népmeséket megidéző hősnév tulajdonosa) és apja között játszódik, és az egyre mélyülő ellentét kapcsán visszakanyarodhatunk a DISZ munkáját – az immáron az '56-os forradalom után – folytató KISZ-tematikához is. Miközben az áthallásos tanári agitáció során kiderül, hogy Ferkó minden unszolás ellenére valójában azért nem lép be a KISZ-be, mert apja régi vágású figura, és kötődik az előző rendszerhez:

„– Én nem. Nekem József Attila a kedvenc költőm.

– Igazán? És melyik verse?

– A város peremén. – Kurbély elámult.

– Szóval a forradalmárt szereted benne?

– Igen.

– De akkor... akkor Horatius?

– Apám kedvéért akarnám megismerni, ő Horatius rajongója.

– Értem.

Ebből az egyszerű, tudomásul vevő és hangsúlytalan »értem«-ből Ferkó azt hallotta ki, hogy »persze, mert apád gyűlöli a mai életet, a mi életünket«. És elpirult. A tanár eddig csak tűnődve figyelte diákja arcát, nem értve az összefüggéseket, a pirulástól kezdett gyanút fogni.

– De mondd csak, Ludady, akkor tulajdonképpen miért vagy te ellensége a KISZ-nek?

– Én? Ellensége? Én nem vagyok az, tanár úr kérem.

– És miért nem akarsz a tagja lenni?

– Én? Ó, ha én... – Ferkó elharapta a mondatot. Ha bevallja, hogy ő szeretne KISZ-tag lenni, ezzel már árulkodott apjára. Ezt nem teheti. Már így is nagyon kínos helyzetbe került.

A tanár szelíden megfogta a karját:

– Szóval... te szeretnél KISZ-tag lenni? Beléphetsz... A... a származás egyáltalán nem akadály. Hiszen tudod, nem az a fontos, hogy honnan jössz, hanem hogy hová akarsz menni.

A fiú hallgatott.

– Vagy más akadály van belépésednek? Nem elvi akadály? Talán személyi? A fiúnak elakadt a lélegzete. – Valaki tiltja? – kérdezte Kurbély tanár. Ferkó nem felelt. A tanár nem faggatta tovább. Már eleget tudott, a Horatius ügy most már megvilágította az apa-fiú ellentét egyik részletét is. Nem volt nehéz kitalálni, miért pirul ifjabb Ludady Ferenc. Az egymást követő nemzedékek örök harca a Ludady családban nagyon izgalmasan jelentkezik. Ferkó lendületét még fékezi az apa iránt belénevelt tisztelet, de szükségszerű ilyen esetben, hogy az apa minden szavával, tetteivel ezt a tiszteletet morzsolja, rombolja. Nincs megállás, nem kell, nem is szabad beavatkozni. »Csak figyelni kell a fiút s a döntő pillanatban mellé állni« – határozta el magában Kurbély Vince. Jóleső érzéssel. Mert amilyen viaszgatalan volt az ő ifjúsága idején látni, mint lázítja a fasizmus a liberális apák

ellen fiaikat, olyan felemelő, hogy végre a dolgok természetes rendje szerint ma a konzervatív apák szemben találják magukat a haladásért lelkesedő fiaikkal.”⁹⁵

A leegyszerűsítő kontextus könnyedén tárja az olvasó elé azokat a megfeleltetéseket és azt az érvelési technikát, amelyek a megbélyegzés és propaganda eszközei voltak: Horatius – régi értékrend; József Attila mint forradalmi költő; fasizmus – konzervativizmus; haladás – fiatalság; lázadás – szülő/gyerek viszony – politikai nézetkülönbségek.

Egy másik beszélgetésből azt is megtudjuk, hogy Ferkó apja horthysta volt, és a szocialista eszmék ellenzője. Paula édesapjával 1944-ben együtt szolgáltak, az öreg Ludady hadnagya volt, aki megalázóan viselkedett vele. A könyv egyik ideológiai és egyben dramaturgiai csúcspontja az, amikor Paula édesapja elmeséli lányának ezt a történetet; a jelenet alkalmas a propagandagépezet működésének bemutatására, illetve nehéz nem észrevenni, hogy az előző regényt még jóval humorosabban, halványabb propaganda-színezettel és felszabadultabb írói játékkal megíró Kőszegi, aki nagy műveltségű, a patetikusságot és didaktikusságot bár nem kerülő, de jó írói kvalitásokkal rendelkező író, vajon miért erősíti fel ennyire a propaganda hangját regényében.⁹⁶

„Apu a legszebb pesti könyvesboltnak a vezetője. Hát egy napon nyílik az ajtó, belép volt főnöke, azaz parancsnoka, Ludady. Együtt szolgáltak 1944-ben Dabason. Ludady hadnagy volt a bevonulási körzetben, Donogán pedig írnok. – Csuda méltóságos hadnagy volt a kisöreg. Mindenkinek tudnia kellett róla, hogy ő a civil életben tulajdonképpen »tábornok« vagy még több is lehetne, de »nem ért egyet a mai dolgokkal«, ezért vonult félre Dabásra, önként, mintegy száműzetésbe. S úgy vélte, hogy ő nagy ellenállást fejt ki, s ezért a háború után vezető szerep vár rá. Persze mi, legénységek csak mosolyogtunk. Mi a tisztekkel ellentétben tudtuk már, hogy Sztójayt vagy Horthyt nem Ludady fogja felváltani, hanem sokkal nagyobb változások lesznek itt. (...) Mutatta, milyen félszegen állott meg Ludady az ajtóban, s hogyan bámult a mennyezetig érő polcok könyvrengetegére. Mikor aztán a felé közeledő férfiban felismerte egykori írnokát, felderült az arca:

- Nini, Donogán... maga itt van? Mit keres itt?
- Itt én vagyok a... parancsnok.
- Persze, csakugyan. Hiszen maga azelőtt is boltos volt.

Donogán megjegyezte, hogy a »boltos« szót ezzel a hangsúllyal tizenöt éve nem hallotta már. De akkor, ott Dabason a tiszt urak a »boltos«-t úgy ejtették ki a szájukon, mintha »zsidó«-t mondanának. Néhányan meg is jegyezték, gyna-

95 *A budai négylevelű*, 28.

96 A költői kérdés megválaszolására e tanulmány nem hivatott, de érdemes lenne egy olyan szoros olvasást igénylő, szövegközpontú vizsgálatot készíteni, amely a politikai propagandairódalom működési modelljének eredne nyomába, hálózatszerűen hasonlítani és kapcsolná össze, helyezné kontextus(ok)ba az azonos, hasonló vagy éppen különböző mintázatokat.

kodva: kereskedő létére hogyan lehet Donogán honvéd, ahelyett hogy munkaszolgálatos lenne? Ez az elkopott Ludady, amint meglátta régi beosztottját, egy szempillantás alatt visszazökkent a régi világba.

– Jaj, de jó, hogy ismerőssel találkozom! – kiáltott fel. – Maga, ugye, szakember, Donogán? – kérdezte hajszálnyira ugyanazzal a leereszkedéssel, ahogyan a háború előtt egy zavaros fejű segédhivatali igazgatónak vagy egy katonatisztnek illett beszélnie a boltossal. – Segít nekem? Én... bevallom... nem ismerem a mai irodalmat, engem mindig csak a komolyabb dolgok érdekeltek. Az irodában megkért az egyik kartárs... ha elmegyek egy könyvesbolt mellett, vegyem meg neki a most megjelent Shaw-kötetet, mielőtt szétkapkodják.

– Még van néhány – mondotta Donogán.

– Magának fizetek? Mennyit? Pontosan úgy hangzott ez, mint amikor tizenöt évvel ezelőtt azt mondotta Dabason: »Ugorj át, fiam, a trafikba egy csomag Memphisért. De szedd a lábad!« Donogán megelégte ezt a mélyből jövő, öntudatlan gögőt, összecsaltantotta két sarkát, és feszes tartásban, harsányan így kiáltott:

– Parancsára, hadnagy úr! Huszonhét forintot.

De Ludady még ezt sem értette meg. Előkelő mosollyal, hanyagul szólt:

– Hagyjuk ezt, Donogán, hagyjuk ezt...

Anya és lánya hangosan kacagtak, könnyeiket törülgették. De aztán Donogánné hirtelen elkomorodott:

– Csak nevetünk ezen. De tulajdonképpen felháborító!

– Ezek abban élnek – legyintett Donogán –, hogy ők uralkodásra születtek. Hogy az állam érettük van. Ami nem érettük van, az nekik nem állam. Sohasem fognak kijózanodni.

– Tébolyultak! – kiáltott fel az asszony.

– Dehogy! Tulajdonképpen szerencsétlen emberek – magyarázta apu. – Nézd, a magyar nemesek előbb elvesztették birtokaikat, mert rosszul gazdálkodtak. Akkor kapták a hivatalokat. De állásaikat is elveszítették, mert rosszul politizáltak. Csakhogy ők ezt nem tudják. Azt képzelik, hogy a balsors üldözi őket, ők hibátlanok. Fogalmuk sincs semmiről, ami túlesik az orruk hegyén. Se gazdálkodásról, se irodalomról, se hivatalról, se emberieségről. Nem tudják, hogy a szocializmus a kor eszméje; azt hiszik, olyan mulékony hangulati szeszély, mint a szűk vagy a bő pantalló. Nem tudják, hogy antiszociálisnak lenni szégyen; azt hiszik, hogy hőstett. Azt gondolják, hogy aki visszaköszön, az demokrata... Minek folytassam? Látod, ez a Ludady nem is sejti, hogy engem akkor is, most is emberi mivoltomban sértett meg!

– Megsértett? – kérdezte Pauli a megdöbbenéstől fátyolos hangon.

– Meg. Lekezelt, lenézett, megalázott. Mint ők valamennyien minket valamennyiünket. De hát a honvéd egyén akkor a tiszt cselédje volt; cselédnek lenni pedig örökös megaláztatás.

– Te voltál az ő cselédje? – háborodott fel a lány. – Apu, hát hogyan merészt téged bántani egy ilyen ember? Mire olyan gögös? Miért akar uralkodni?

Milyen jogon? Hiszen magad mondod, hogy semmit sem tud! – reszketett a méregtől.

- Már rég elfelejtettem neki mindent – legyintett apu.
- Rosszul tetted! Mert ő nem felejtett el semmit. S ha egyszer módja lenne...
- De nem lesz. Nem lehet!
- S a gőgjük?
- Majd lassan elenyésczik. Apáról fiúra...

Pauli egyszerre úgy érezte, hogy mindent világosan lát, érteni vélte Ferkó egész magatartását.

- Szóval te megbocsátottál, apu?
- Én már csak nevetek rajtuk.
- De én gyűlölöm ezt a Ludadyt. És a fiát is! – tört ki a lány.⁹⁷

A jelenet szinte minden mondatából visszaköszönnek a propaganda általános stíluseszközei, technikái:

- a „mi” általánosító, egyszerre közösségteremtő és hatalmat jelző konnotációjával: mi, a legénységek, mi már tudtuk;
- az ők/ezek, akik nem értenek egyet velünk, tehát ellenünk vannak: „Azt gondolják, hogy aki visszaköszön, az demokrata...”, „Mint ők valamennyien, minket valamennyiünket”;
- a stigmatizációk felerősítése, és a stigmatizációk egy emberhez kötése, aki egy helytelenített ideológiát képvisel: boltos – zsidó, tiszt – horthysta;
- bizonyos szavak repetitív ismétlése, hozzárendelve a stigmatizációhoz, az elvetendő nézeteket valló személyekhez: öntudatlan góg, gőgös, gőgjük, leereszkedés, lekezel, lenézett, megalázott, uralkodni; sejtetés, általánosítás: mindenkinek tudnia kellett róla;
- tényyszerűség: Pauli édesapja rövid történelemórával erősíti meg saját tapasztalatait arról, hogyan vesztették el a nemesek erejüket, befolyásukat, konklúziója szerint amit alapvetően meg sem érdemeltek, hiszen nem értettek semmihez;
- a szocializmus demokrata: „Azt gondolják, hogy aki visszaköszön, az demokrata...”;
- stratégia: „nem kell őket komolyan venni, vagyis mi, legénységek csak mosolyogtunk”, „Már rég elfelejtettem neki mindent”, „Én már csak nevetek rajtuk.”

Ha az utóbbi, expresszív kifejezésekkel operáló részlet után nehezen hihető is, de Paula apja a regényben a tökéletes szülő megtestesítője, a modern értelmiségi, aki ravasz ellenpólusa lesz az öreg Ludadynak. Ahogy arról már többször is szó esett, „A hatvanas évek ifjúsági kultúráit a korabeli hivatalos diskurzus – keleten és nyugaton egyaránt – előszeretettel ábrázolta úgy, mint a generációk közötti konfliktusok megjelenési formáit. A szociológia, a kultúratörténet és a társadalomtörténet – átvéve ezt a beszédmódot –

97 A budai négylevelű, 141–143.

elfogadta, hogy a gyermekek fellázadtak apjuk társadalma ellen”,⁹⁸ írja Horváth Sándor *Kádár gyermekei – Ifjúsági lázadás a hatvanas években* című tanulmánykötetében. Azt állítja, hogy „egyetlen empirikus alapokon nyugvó kutatás sem tudta eddig igazolni, hogy a diskurzus által teremtett valóságészlelés, a »hatvanas évek lázadása« családon belüli konfliktusokra épülne.”⁹⁹ Vagyis „pusztán a hatalom által teremtett diskurzus hintette el a nemzedéki ellentét kommunikációt”.¹⁰⁰ A nemzedéki konfliktusok olyan vitákban manifesztálódhatnak, mint hogy jobb-e zsúrozni, illedelmesen táncolva, a szülők jelenlétében, szépen elkészített ételeket falatozva, mint inkább borozni és zsíros kenyeret enni, segíteni otthon a szülőknek és/vagy tanulni, illetve az utcán lödörögni, padokon üldögegni, csavarogni, ami aztán nem egy generáció semmittevással egyenértékűvé váló tevékenységként jelenik meg...

A sejteteses mi-ők kommunikáció a regényben komoly következményekkel jár. Mivel Ferkó szégyelli az öreg Ludady múltját, hiszen ő már modern ember, elhallgatja társai elől az igazságot, hogy valójában apja tiltása miatt marad el a közös programokról. Barátai kételkedni kezdenek először a klubot, később a szocializmust illető hűségében, és lehallgatókészüléket helyeznek el a lakásukban. Végül a lehallgatás sikertelen lesz, mert az egyik fiatal szándékosan úgy állítja össze a rendszert, hogy az működésképtelenné váljon, mégis elgondolkodtató a jelenet. Reprezentálja egyrészt a szocializmus (elektro)mérnökök iránti lelkesedését a kis készüléket megépítő karakterben, aki nem szeret tanulni, de ügyesen fabrikál fizikusokat megszegényítő tehetséggel mindenféle elektrotechnikai eszközt, másrészt a megengedő/elengedő hozzáállást a lehallgatáshoz:

„– De nem hívtak fiatalokat! – Jócó nem engedett; Ludady elleni haragja szikrákat vert fantáziájából. – És legfeljebb kiderül, hogy tévedtünk... De a lehallgatót megcsináljuk. Nem utolsó feladat. Mi?

– Nem, nem érdektelen – ingott meg Sanyo. – De azt hiszem, az ilyesmi tilos.

– No, mondd már!

Az a nagyszámú technikai probléma, hogy tudnak-e csinálni lehallgatót, fog-e működni a készülékük, és hogy egyáltalában használható-e valamire az ilyen felszerelés, érthető szöveget továbbít-e, milyen erősítés kell hozzá stb. – mindennél jobban érdekelte a két ezermestert.”¹⁰¹

Ha a generációs lázadás, ahogy azt Horváth is írja, csak a családon belüli konfliktusokra épülne, nem kellene feltétlenül Ludady Ferkó és apja kapcsolatát politikai síkra terelni, illetve nem lenne szükségszerű egy mintaszerű, tökéletes, harmonikus szülő-gyerek

98 Horváth Sándor: *Kádár gyermekei – Ifjúsági lázadás a hatvanas években*, Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2009., 12.

99 Uo.

100 Uo.

101 *A budai négylevelű*, 233.

kapcsolatot felmutatni Paula és apja relációjában, amely teljesen egyedi a regényben, hiszen a többi bemutatott szülőben, ha nem is olyan mértékben, mint Ludadyban, de bőven találhatunk kivetnivalót. Ugyanúgy lehetett volna más megoldás Gergely Márta regényében Szöszi kiúttalanságérzésére és halálvágyára is, mint az '56-os események, ha nincsen az ideológiának való megfelelés kényszere, így azonban ezek a regények, bár látszatra mindenhol elsimulnak az ellentétek, és megoldódnak a konfliktusok, valójában legitimálják, felerősítik és gerjesztik a politikával átítatott nemzedéki ellentéteket. Ráadásul a Ludady család számára a megoldást végül az jelenti, hogy Ferkó elköltözik otthonról egy barátjához, tehát a család szétszakad. Mindez azért is fontos, mert a fiataloknak szóló irodalom egyik legérdekesebb viselkedési jellemzője az, hogy bár a jelek szerint és érthető okokból bizonytalan és rugalmas a korszpecifikus meghatározás, de az is nyilvánvaló, hogy nemcsak a fiatalok, hanem a felnőttek körében is kedvelt olvasmányok ezek. Ráadásul Magyarországon azzal, hogy egyes tiltott, aktuálisan visszatartott szerzőknek sokszor a Móra Könyvkiadó adott menedéket, ez a jelenség még bonyolultabbá vált. A kétfedelű olvasás és a fiataloknak szóló könyvek befogadói közönségének heterogenitása tehát régi-új jelenség,¹⁰² például a *Csíkos Könyvek* sorozatra tipikusan igaz ez,¹⁰³ illetve Caroline Kitchener, Pulitzer-díjas újságíró is azt állítja, hogy a YA-regények 55%-a a felnőtt olvasók közül kerül ki.¹⁰⁴ A szocializmus fiataloknak író szerzői ebből a szempontból is valószínűsíthetően tudatosak voltak, a kontrasztpárok felmutatásával a szülőknak is üzentek a helyes viselkedést illetően. Azt is jól érzékelték az írók, hogy könyveikkel, ahogyan a YA-regényekre is szeretik ezt a feladatot bízni,¹⁰⁵ jó szolgálatot tehetnek az olvasóvá nevelésben – ami, ha irodalmi szempontból nézzük, legalább annyira politikus gesztus, mint a politikai propaganda szolgálata, megfosztva a szépirodalmat alapvető attribútumától, a szabadságtól –, és Kőszegi Imre is azon szerzők közé tartozott, akik szívesen éltek ezzel a lehetőséggel.

102 Elég a *Harry Potter* korosztályokon átívelő sikerére gondolnunk, de érdemes lenne megvizsgálni azt is, hány olyan eset történt, mint például Palotai Boris *Viharos mennyország* című regényének átkerülése egyik kiadótól a másikhoz. A könyvben egy középkorú férfi a háború alatt meghalt szerelméről szóló visszaemlékezéséről mesél, nem tipikusan fiatalfelnőtt-irodalom, és elsőként 1960-ban a Magvető Kiadónál, majd négy évvel később, 1964-ben és 1982-ben a Móra Könyvkiadónál jelent meg a *Csíkos Könyvek* sorozatban (azóta a Fapadoskonyv.hu adta ki 2011-ben és 2012-ben).

103 A *Pöttyös és Csíkos Könyvek ma is sokak könyvespolcainak részei* https://ketkes.com/a-pottyos-es-csikos-konyvek-ma-is-sokak-konyvespolcainak-reszei/#google_vignette

104 <https://www.theatlantic.com/entertainment/archive/2017/12/why-so-many-adults-are-love-young-adult-literature/547334/>

105 Chris Crowe szerint a YA bemelegítésként szolgálhat a klasszikus irodalomhoz, a klasszikus irodalom bizonyos darabjaihoz, emellett ezek a regények könnyebben meg hozzák a diákok kedvét az olvasáshoz in *What is young adult literature?* – The English Journal, vol. 88. No. 1. (Sep. 1998), 121.

A Móra Kiadó és a sci-fi-irodalom

1957–1995

Veres Miklós

„Bárki szentelje is figyelmét a múltnak, és tegyen fel kérdéseket vagy fogalmazzon meg gondolatokat róla, bizonyos fokig ugyanazt a tevékenységet végzi, mint ami egy történész elsődleges dolga. Minden, a múltról tett kijelentés bizonyos értelemben »történetési« kijelentés. Egy történészt azonban az különböztet meg másoktól, hogy ő nagy gondot fordít kijelentései ellenőrzésére. Valahányszor igazi érdeklődés mutatkozik az »igazság« iránt, a »történelem« sajátos tevékenységként válik ki a múlt iránti általános és nem specifikus érdeklődésből; és »történelmi esemény« bármely történés, amelyről joggal hisszük (mert ezt erősíti meg egy bizonyos vizsgálódási módszer), hogy a leírt módon ment végbe. A múlt vizsgálatának és a róla szóló gondolatok megfogalmazásának tevékenysége tehát a múlttal kapcsolatos attitűdök hierarchiájának tűnik. Az attitűdök skálájának élén áll »a történész«, aki különös gondot fordít az »igazságra«, rendelkezik az »igazság« előhívásához szükséges technikai készséggel, s aki talán hajlamos, hogy bizonyos megállapításokat a múltról és bizonyos eseményekről fontosabbnak tartson másoknál.”

Michael Oakeshott *A történeti tevékenység* című kiváló tanulmányának idézett gondolatai jutottak eszembe, amikor a magyar sci-fi-irodalom és a Móra Kiadó kapcsolatán tűnődtem.¹ A magyar nyelvű sci-fi-irodalom történetében a Móra Kiadó kulcsszerepet játszott. Ez egy olyan állítás, amelyet – ha vitatna is valaki, megjegyzem, nem találok még ilyennel – mint megkérdőjelezhetetlen történelmi tényt kezelhetünk. A Móra és a magyar sci-fi történetében azonban ez az egyetlen állítás, amit biztosan tehetünk, mert a részletek dolgában – Oakeshott-tal szólva, az igazság keresésében – már elbizonytalanodunk, hiszen itt a tényeket felváltják a feltételezések és a hipotézisek. Az óvatosság több dolog miatt indokolt. Egy majd’ negyven évet felölelő időszokról van szó, amelynek kutatásához szükséges mélységi forrásfeltárás és feldolgozó munka ugyan elindult, mégis sok még a tennivaló. Hogy mást ne mondjak, korabeli elsődleges források feltárására lenne szükség, valamint felbecsülhetetlen értékű forrásokat tartalmazó hagyatékok kutatására, amelyek segítségével most még a felszín alatt rejtőző igazságokat pillanthatnánk meg, esetleg meglévő tények más fényben látszódnának.

1 Michael Oakeshott *A történeti tevékenység*. – Történelem I. Szerk.: Gyurgyák János – Kisantal Tamás. Budapest, 2006. 78–79.

Ezekben a hagyatékokban található anyagok – mindenekelőtt levelek – jelen pillanatban nem állnak rendelkezésre a szélesebb kutatói rétegek előtt. Az sem könnyíti meg az értékítéletet, hogy a magyar sci-fi irodalomtörténetét bemutató írások közös jellemzője, ha a Móra és a sci-firől van szó, hogy a Kuczka Péter által fémjelzett időszak (1969–1995) „fénye” szinte teljesen elnyomja a Móra 1969-et megelőző tevékenységét. Bocsássa tehát meg nekem az olvasó, hogy tanulmányom sokszor inkább a töredékes forrásmező adta benyomások kusza halmazának tűnhet, amelynek állításait könnyen romba döntheti egy később előkerülő írásos dokumentum. Írásom talán még így sem lesz haszontalan, mert rávilágít a Móra Kiadó történetének egy kevésbé ismert fejezetére, és egyes gondolatai, felvetései mindenképpen továbbgondolásra érdemesek lehetnek a jövőben.

Rövid sci-fi-történet 1872–1950

Mikor a Móra Kiadó elindult, a magyar sci-fi-irodalom már több évtizedes múltat tekintett vissza. A reformkori előzmények után 1872-ben megszületett a modern magyar sci-fi-irodalom, amikor Jókai Mór lapjában, *A Honban*, elkezdte folytatásokban közölni *A jövő század regényét*. A dualizmus időszakában sorra jelentek meg sci-fi tematikájú művek, sokakat megihletett Jókai regénye, mások Jules Verne-hez fordultak motivációért, amikor saját sci-fi-műveiket megalkották, megint mások utópiák sorában próbáltak választ adni koruk szociális kihívásaira. Az első világháború után a magyar sci-fi-irodalom egyre szélesebb körben vált ismertté. Karinthy Frigyes, Babits Mihály, Szathmári Sándor, Leleszy Béla írásai jelentették a korszak arcélét, hogy csak a legfontosabb, a témában alkotó írókat említsem. A második világháború és az azt követő Rákosi-éra – a Révai-féle szocialista realista elvárások – nem kedveztek a hazai sci-fi tematikának. 1956 után újra felfutott a magyarországi sci-fi-kiadás. A hazai fantasztikus irodalom történetének 1872-től 1956-ig tartó szakaszának közös jellemzője, hogy nem alakult ki egy olyan szellemi műhely, amely kizárólag sci-fivel vagy más fantasztikus írásokkal foglalkozott volna. Magyarországon a fantasztikus irodalom nem különült el ebben az időben az irodalmi főáramtól, irodalmi folyóiratok és kiadók ugyanúgy adtak ki fantasztikus műveket, mint bármilyen más irodalmi tematikába tartozó művet. Nyugatra, egészen pontosan az Egyesült Államokra tekintve egészen mást látunk. A két világháború között elképesztő népszerűségnek örvendtek a *mainstream*-ről leváló tematikus sci-fi-, fantasy- és horror-, az úgynevezett *pulp*-magazinok. Kiváló szerkesztők egész sora dolgozott a zsánerben, mint Hugo Gernsback vagy John W. Campbell, akik megteremtették a sci-fi-irodalom 1938 és 1946 közötti amerikai aranykorát. Olyan írók indultak el a pályán, mint Isaac Asimov, Robert A. Heinlein, Philip K. Dick, Ray Bradbury, vagy Angliában Arthur C. Clarke. Ebből a hatalmas sci-fi-termésből se a két világháború között, se a háború után Magyarországra szinte semmi nem jutott el. Ritka kivételek persze akadtak, Szepes Mária visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy a két világháború között olvasott eredetiben amerikai *pulp*-magazinokat, de ebben az örömben

néhány tucat emberen kívül nem sokan részesülhettek.² Eközben a Szovjetunióban szintén jelen volt a minőségi sci-fi, hála többek között Ivan Jefremov vagy a Sztrugackij fivérek munkásságának. A sci-fi az 1950-es évekre globális jelenséggé nőtte ki magát, egy olyan népszerű irodalmi tematikává, amelytől még a vasfüggönyön túli országok sem tudták magukat függetleníteni. Volt tehát egy óriási irodalmi termés, olyan szellemi áramlatokkal, amelynek hatását még az 1956 utáni sebzett Magyarországon is érezni lehetett. Arról már nem is beszélve, hogy a technikai fejlődés eredményei rendkívüli módon izgatták az embereket. A Szuptnyik–1 1957 októberében elrajtolt, az űrkutatás legújabb eredményei megihlették az emberek fantáziáját, és felcsigázták kielégíthetetlen kíváncsiságukat. Kellett tehát egy kiadó, amely vállalkozott arra, hogy teret ad a sci-fi-nek, kielégítve a hazai olvasói igényeket. Ezt a szerepet a Móra Kiadó vállalta.

Párhuzamos életrajzok – A Móra Kiadó és a sci-fi-irodalom 1956–1969

A hazai sci-fi-irodalom 1956 utáni időszakának 13 éves történetét szinte alig ismerjük. Voltak ugyan ismeretterjesztő tanulmányok,³ sőt doktori munkák is, amelyek foglalkoztak a korszakkal,⁴ ezeket elolvasva és érényeiket elismerve is, az a véleményem, hogy kissé leegyszerűsítve ítélik meg ezt az időszakot, amikor azt állítják, hogy a természet-tudományos sci-fi-írók felfutásának időszaka, ami csupán előkészíti az eljövendő aranykort, amely majd a *Galaktikával* indult meg. Kétségtől van igazság ebben a narratívában, ám ha jobban szemügyre vesszük ezeknek az éveknek a sci-fi-irodalmi termését, akkor alaposan árnyalni tudjuk a fenti állításokat. Arról nem is beszélve, hogy ha a magyar írók által jegyzett sci-fi-irodalmi művek megjelenése felől vizsgáljuk a korszakot, akkor igazán csodálkozhatunk. A '60-as években született a magyar sci-fi-irodalom három, a mai napig etalonnak számító remekműve, amelyből mindjárt kettő a Móra Könyvkiadó gondozásában jutott el az olvasókhoz. Zsoldos Péter két regényéről (*A Viking visszatér* és folytatása, a *Távoli tűz*) van szó, amelyek 1963-ban és 1969-ben jelentek meg, valamint Lengyel Péter *Ogg második bolygója* című regényéről, amely ugyancsak 1969-ben, de a Magvetőnél jelent meg.

Lássuk kicsit részletesebben a korszakot! A Móra az 1950-es évek elején kezdett foglalkozni sci-fi publikálásával. Az első 1951-ben adta ki, amikor megjelent a lengyel író, Stanisław Lem *Asztronauták* című regénye. Ekkor azonban még nem kezdődött el a sci-fi-művek szisztematikus kiadása. Erre még hét évet várni kellett, amikor a Móra Kiadó pályázatot hirdetett tudományos-fantasztikus regény megírására: „A bíráló bizottság gondos lektorizálás után két művet tíz-tízezer, egy művet nyolcezer, és négy művet há-

2 Szepes Mária: *Emberek és jelmezek*. Budapest, 1988. 284.

3 Csordás Attila: A tudomány mézeskanala – Metagalaktika 11. Bp., 106–112.

4 Erdei Pálma: *Ész-játék vagy csodavárás? A Science Fiction jelenség szociológiája*. Disszertáció. H. n., 2003. 106–114.

rom-háromezer forinttal jutalmazott. A díjakat szerdán délelőtt nyújtja át a Művelődésügyi Minisztériumban a Kiadói Főigazgatóság megbízottja a szerzőknek.”⁵ Fehér Klára, Botond-Bolics György, Márton Béla, Kemény Dezső és Elek István könyvei lettek a díjazottak. Mi vette rá a Mórát, hogy egy ilyen pályázattal jelentkezzen? Az olvasók minden bizonnyal igényelték a természettudományos és a fantasztikus témákat. A nyilvánosság felé mindenestre úgy kommunikálták a dolgot, hogy az űrkutatás és a természettudományos fejlődés szédítő irama olyan olvasói igényt gerjesztett, amit igyekezett a kiadó meglovagolni: „Tudjuk, hogy mindenütt a világon óriási az érdeklődés a természet most felfedezett titkainak ismertetése és a fantasztikusregények iránt is. Bennünket első sorban a fantasztikusregények érdekelnék, mert az a mi területünk.”⁶ A pályamunkák közül 1957-ben látott napvilágot az első, a díjnyertes kötet, Fehér Klára *A földrengések szigete* című regénye. Ugyanebben az évben érkezett Botond-Bolics György *Ha felszáll a köd* című műve is. 1958-tól aztán sorban jöttek a sci-fi-regények, megjelent Elek István *Merénylet a világűrben*, Kemény Dezső *A legrövidebb út*, Marton Béla *A Ceresz foglyai* című regényei. Botond-Bolics volt az egyik legtermékenyebb szerző, *Ha felszáll a köd* című kötete hamar trilógiává bővült, 1959-ben jelent meg a második rész *Ezer év a Vénuszon*, majd 1961-ben a harmadik *Idegen bolygón született* címmel. Az ígéretes kezdetre sokan felfigyeltek. Bogáti Péter 1958-ban az *Élet és Irodalomban* megjelent cikkében éles kritika alá vette a Móra új keletű sorozatának íróit, leginkább az érted haragszom, nem ellened szellemében:

„S itt elérkeztünk a kérdés kényes pontjához. Minden tisztelet és becsülés az említett művek szerzőinek, de nem hallgathatjuk el, hogy egy kivételével – nem szépírók. Hivatásos vagy műkedvelő természettudósoknak kiválóak lehetnek, de regényt írni – s bármennyire is ott van a műfaj megjelölésében a »tudományos« jelző – írói adottságok és mesterségbeli ismeretek nélkül felettébb nehéz. A megrovás azonban nem őket illeti, hiszen övék az úttörőérdem, s a kiadót sem ugyanezért, hanem a céhbéli írókat, akiknek fantáziája úgy látszik, nemcsak a jelenre gyúl ki nehezen, hanem a jövőre is.”⁷

Bogáti kritikáját vitathatjuk, azt viszont muszáj megjegyeznünk, hogy több szerencsétlen esetről tudunk, amikor a szépirodalomi kánon elismert tagjai próbálkoztak sci-fi-írással, de hiába a mesterségbeli tudás, amikor sci-fi-írásra adták a fejüket, az eredmény nem győzte meg a zsáner olvasóit. Azt már csak érdekességgé teszem hozzá, hogy Bogátinak 1966-ban a Móránál jelent meg önálló sci-fije *Halló, itt Mátvás király!* címen, ami az időutazás paradoxonát járta körbe. A magyar sci-fi mellett nemzetközi szerzők is megjelentek a Móránál: Ciolkovszkij *Séta a Holdon* című regénye, valamint Jules Ver-

5 Gábor István: *Az űrrakéta és a magyar közönség* – Magyar Nemzet, 15. (1959) 7. sz. 4.

6 Uo.

7 Bogáti Péter: *A fantasztikus regény bebocsátást kér az irodalomba* – Élet és Irodalom, 2. (1958) 49. sz. 13.

ne *Világfelfordulása* 1958-ban. 1960-ban aztán közeledni kezdtek a kortársak felé, igaz, csak óvatosan és az oroszok felé tájékozódtak, amikor kiadták Ivan Jefremov *Az Androméda-köd* című regényét. Az angolszász csúcsművek megjelenésére még várni kellett. A '60-as években folytatódott a magyar írók sci-fi-műveinek kiadása. Fekete Gyulától *A kék sziget* című regény 1959-ben, 1964-ben a *Szerelmesek bolygója* érkezett. Csernai Zoltán *Titok a világ tetején* 1961-ben, majd folytatása, *Az özönvíz balladája* 1964-ben jelent meg. 1963-ban aztán – ahogy azt már jeleztük – a Móránál jelent meg Zsoldos Péternek *A viking visszatér* című regénye, amit 1969-ben folytatása, a *Távoli tűz* követett. A kezdet tehát nagyon intenzív volt, és a folytatás is az maradt. Nem is sorolom tovább a szerzőket és műveiket, nézzük inkább meg, hogy 1957-től 1969-ig, a *Kozmosz Fantasztikus Könyvek* (KFK) első kötetének megjelenéséig hány sci-fi jelent meg a Móránál! Összesen 78 darab, sci-finek nevezhető kötetet találtam. Vessük ezt össze az „aranykor” első tizenhárom évével, azaz az 1969 és 1981 közötti időszakkal! Összesen 81 kötetet számoltam meg, és ezek között akadt több is – mint Zsoldos Péter művei –, amely korábban, 1969 előtt is megjelent a Móránál.⁸ Ennyiből is látható, hogy a KFK sorozat előtt is mennyire aktív volt a Móra a sci-fi területén. Érdekes lenne összehasonlítani a kiadó KFK-korszak előtti és utáni köteteit nem csupán a számok tükrében, de más szempontok szerint, például a külföldi szerzők és a magyar írók aránya, a külföldi szerzők esetén a nemzeti megoszlás, irodalmi frissesség szempontjából, vagy a tekintetben, hogy milyen témák, irodalmi megközelítések jelentkeztek, de az elemzési szempontokat hosszasan sorolhatnánk. Talán ennyi is elég ahhoz, hogy rávilágítsunk arra, hogy 1969 előtt mennyire pezsgő sci-fi-kiadás folyt Magyarországon. Főleg, ha a Mórán túlra is kitekinünk. A Táncsics, a Kossuth, valamint az Európa Kiadó is jelentetett meg sci-fi-irodalmat. A Kossuth Kiadó például Asimovot: 1966-ban az *Én, a robot* jelent meg, 1967-ben pedig *A gyilkosság az űrvárosban* című regény. Az Európa 1960-ban kiadott Lemet, *A világűr csavargója* című művét, majd ezt követte 1964-ben a *Visszatérés*. 1968-ban pedig Lem legjobb regényét is publikálták magyar nyelven, ekkor jelent meg a zseniális *Solaris*. Ebből a felületes áttekintésből is látható, hogy idehaza bár más kiadóktól sem volt idegen a sci-fi kiadása az 1960-as években, ám a Móra egyre inkább megkerülhetetlen szerephez került a sci-fi-kiadás területén.

Párhuzamos életrajzok – Kuczka Péter és a sci-fi-irodalom 1956–1969

Hogyan került a hazai sci-fi-kiadás élére Kuczka Péter? Kuczka Péter 1923-ban született, és első irodalmi szerepvállalásában még nyoma sincs a sci-fi-irodalomnak. 1945 után ott találjuk Révai József mellett, a Rákosi-rendszer egyik legodaadóbb híveként, az íróként, aki Szabó Magda helyett megkapta a Baumgarten-díjat 1949-ben. A *Nyírségi Napló*

8 Persze nem feledkezhetünk meg a Móra egyéb sorozatairól sem, mint a Delfin, ahol a KFK-időszak alatt is jelentek meg sci-fi művek.

megjelenése keltette botrány miatt Kuczka eltávolodott a hatalomtól, majd 1956-os szerepvállalása miatt kegyvesztetté vált, 1990-ig nem jelenhetett meg műve. 1969-től ő lett a hazai sci-fi-kiadás felelőse. Erdei Pálma kiváló doktori dolgozatában részletesen írta meg, hogyan talált rá Kuczkára a sci-fi. Tulajdonképpen 1956 után Kuczkát erre a területre száműzték.⁹ A sci-fi-irodalom ugyanis az aczéli kultúrpolitikában a gyerekirodalmi kategóriában foglalt helyet, és azt gondolták róla, hogy „jobbára ártalmatlan”.¹⁰ Aczél szempontjából tökéletes volt a választás, Kuczka ellenségei is megnyugodhattak. Kuczka azért volt kiemelkedően tehetséges ember, mert felismerte, hogy mindez lehetőséget is teremtett a számára. A sci-fi-köntösbe sok minden belefért, egy olyan irodalmi eszközrendszer és nyelvet jelentett, amivel sok mindent el lehetett mondani. Kuczka ráadásul nemcsak tehetséges volt, de páratlanul szorgalmas és kitartó is. Hogy milyen céljai voltak a sci-fivel, az egy külön tanulmány témája lehetne – amennyiben ehhez lennének szabadon kutatható források –, de az így is jól látszik, hogy a száműzetés ellenére is kedves volt neki a téma, élvezte a vele járó sikert, és még azzal is megpróbálkozott, hogy a sci-fi-irodalommal áttörje a gettó falait, és bebocsátást nyerjen a szépirodalmi kánonba. Ennek első lépését láthatjuk 1965-ben, amikor Kuczka az Európa Kiadó szerkesztőjét, személyesen Hankiss Elemért kereste meg – akinek édesapja Hankiss János egyébként kiváló könyvet írt Jules Verne-ről –, és meggyőzte, hogy az Európa adjon ki sci-fi-köteteket. Ennek eredményeképpen Kuczka szerkesztésében megjelent *A riadó a Naprendszerben* című novelláskötet, benne Ray Bradbury, Isaac Asimov, Arthur C. Clarke, Robert A. Heinlein, Frederik Pohl, Stanislaw Lem, a Sztrugackij fivérek, John Wyndham, A. E. van Vogt és Szilárd Leó írásaival, előrevetítve a későbbi *Galaktika* legfőbb erőit, azaz hogy a nemzetközi – akár nyugati, akár keleti – sci-fi legjobbjai kerüljenek egymás mellé, kiváló fordításban. 1966-ban ezt követte Ray Bradbury klasszikusának, *A marsbéli krónikáknak* és a *Fahrenheit 451*-nek a kiadása. Kuczka már a '60-as években fontosnak érezte, hogy a minőségi sci-fi-irodalom mellett annak elméleti, történeti háttérével is foglalkozzon, így 1967-ben az *Új Írás* egy sci-fi-különszámmal jelentkezett.¹¹ És itt elérkeztünk 1969-hez, amikor a Móránál útjára indult Kuczka szerkesztésében a *Kozmosz Fantasztikus Könyvek* sorozat, az első kötetben Isaac Asimov *Halhatatlanság halála* című regényével. Miként került Kuczka a Mórához? Szerencsére ezt Erdei dolgozatából pontosan tudhatjuk. A szerző 1996-ban interjút készített Kuczkával, aki maga adta elő, hogy egyenesen Ajtai Miklós miniszterelnök-helyettestől kapott segítséget:

„Továbbá volt egy miniszterelnök-helyettes az úgynevezett reformidőkben – soha még ilyen miniszterelnök-helyettest nem láttam, ő a tudományos technikai forradalom híve volt (még akkor TTF-ként emlegették), és erről a mérnökberről kiderült, hogy szereti a science fictiont. Ennek következtében ő mint mi-

9 Felbecsülhetetlen forrás mindennek a Petőfi Irodalmi Múzeum Tardos Tibor-hagyatékban (Tári GYNSZ: 2005/44) megtalálható levelezés Tardos Tibor és Kuczka Péter között.

10 Erdei: i. m. 109–110.

11 Új Írás 15. (1967) 9. sz.

niszterelnök-helyettes kétféle segítséget is adott. Az egyik az volt, hogy eljött velem a Kossuth Kiadóhoz, és azt mondta, hogy itt science fictiont kell kiadni. És Kuczka kiadja. Majd a Kiadói Főigazgatóságot is megmozdította, ennek következtében a Kiadói Főigazgatóság embere kijött velem a Móra Könyvkiadóhoz, és közölte, hogy science fiction sorozatot tessék kiadni, itt van Kuczka elvtárs, és kiadjuk. Magyarul rájuk kényszerítette a személyes elfogultságai miatt.”¹²

Kuczka tehát átvette a Kossuthnál és a Móránál is a sci-fi-sorozat irányítását, sőt a ’80-as években Kuczka nélkül nem lehetett – vagy csak igen nehezen – Magyarországon sci-fi-irodalmat kiadni. Új korszak kezdődött a Móra Könyvkiadónál és a magyar sci-fi történetében is.

Kuczka és a Móra Kiadó 1969–1995

Az aranykor?

A magyar sci-fi-irodalom aranykora: sokszor így emlegetjük az 1969 és 1995 közötti időszakot. Tény, hogy mind a mennyiség, mind a minőség tekintetében azóta sem sikerült utolérni ezt a korszakot. Némi bizonytalanság azonban támadhat bennünk, főleg ha arra gondolunk, hogy „a »múlt« a jelen világ meghatározott módon történő értelmezésének következménye”.¹³ Nem arról van-e szó, hogy a rendszerváltás után született aranykor-narratíva inkább szól a korról, amikor megszületett a kifejezés, mint a Kuczka-éráról, amely az ezredforduló zuhanása után visszanézve szebbnek, gondtalanabbnak tűnt? Az igazi kérdés véleményem szerint nem az, hogy a magyar sci-fi-irodalomnak valóban aranykora volt-e a Kuczka-időszak. Intellektuálisan jóval izgalmasabb rávilágítani azon ok-okozati összefüggésekre rendszerére, azokra az objektív szándékokra, politikai és kulturális körülményekre, bonyolult, sérelmekkel terhelt emberi kapcsolatokra, amelyek formálták ezt az időszakot, és amelyek oda vezettek, hogy Kuczka elérte, amit elért. A magyar sci-fi-irodalom ugyanis minden problémájával, erényével és vitájával szépen belesimul a magyar irodalmi élet egészébe, kutatása nem pusztán a sci-fi miatt fontos, hanem a teljes magyar irodalmi élet megértése miatt is nélkülözhetetlen. Sőt egyenesen azt gondolom, hogy az irodalmi *mainstream* és a sci-fi szimbiózisban volt idehaza. Nem tudom, hogy létezik-e a Lem által leírt sci-fi-gettó – bizonyos értelemben talán igen –, de ha a magyar írókat – mindegy, milyen tematikában alkotnak – nem magányos alkotóként fogjuk fel, hanem úgy gondolunk rájuk, mint egy hálózat tagjaira, akkor a magyar sci-fi és alkotói nem a mainstreamtől elkülönült zárványként tűnnek fel, hanem sokkal inkább a magyar irodalom szerves részeként, akiket a főárammal számtalan szállal kötnek össze az egymással szoros kapcsolatban álló írók, fordítók, szerkesztők és kritikusok, hogy az irodalmon kívüli szereplőkről (például grafikusok) ne is beszéljünk.

12 Idézi Erdei: i. m. 113–114.

13 Oakeshott: i. m. 83.

Még az olyan, magányosnak tűnő írók esetében is igaz ez, mint Zsoldos Péter. Viszont ha megnézzük Zsoldos kapcsolati hálóját – a magyar sci-fi-írók, Kuczka Péter, Orbán Ottó,¹⁴ a magyar zenei élet nagyjai, hogy csak a legfontosabbakat említsem –, akkor nem egy magányos, robinsoni zsenit látunk, hanem egy olyan író, aki aktív kapcsolatot ápolt a kortárs magyar kultúra és irodalom nagyjaival, a kortársaival. Itt most nem feladatunk a kánon és a sci-fi viszonyrendszerével foglalkozni – ezt Kuczka sokszor megtette, sokat szenvedett is miatta, mivel a sci-fit a „komoly” irodalmi körök nem fogadták el –, de ennek rögzítése fontos Kuczka sikereinek kontextualizálásához és megértéséhez.

A sikerek csúcsán

1969-től a Móránál elindult a *Kozmosz Fantasztikus Könyvek* sorozat, 1970-től a Kossuthnál a Kossuth *Fantasztikus* sorozata. Utóbbi 1975-ig futott, és 18 kötet jelent meg, amíg maga Aczél György vetett véget neki. A Kossuth ugyanis a Magyar Szocialista Munkáspárt kiadójaként működött a korban, és a kiadót támadás érte, hogy „komolytalan” sci-fi-irodalmat ad ki, ami nem öregbíti a párt hírnevét.¹⁵ A Móránál viszont jól alakultak a dolgok, hiszen gyerekirodalmi kiadóként a rendszer úgy érezhette, a sci-fi megfelelő helyre került. Kuczka pedig, kihasználva a sorozat sikerét, még többet akart. 1972-ben elindította a *Galaktika* antológiát, szintén a Móra kiadásában, amivel tovább fokozta a sikert. A *Galaktika* és a *KFK* sorozat egy olyan sci-fi-lap és -könyvsorozat lett, amit nyugodtan nevezhetünk világszínvonalúnak. Nézzük csak meg az első számokat! A kortárs nemzetközi sci-fi-irodalom legjobb alkotói jelentek meg remek fordításban, kiváló grafikusok munkáival. Kuczka sikere jó ízlésének, szorgalmának és kitartásának köszönhető, és az sem volt éppen utolsó szempont, hogy ráérezett, mi tetszik az olvasóknak. Persze pontosan tudta, hol húzódnak a határok, egyes szerzőket – például Robert A. Heinlein regényei, akit jobboldalinak, sőt egyenesen fasisztának tartottak néhányan nyugaton, de nyilván az sem segített, hogy az egyik legnépszerűbb, *Csillagközi invázió* című, eredetileg 1959-ben megjelent regényében az egyik űrkompot Maléter Pálról nevezte el – jó politikai érzékkel nem jelentetett meg. Bizonyos szerzők műveit pedig egyszerűen „delfinizálták”, ha nem rendszerkompatibilis módon írtak, teszem azt, a Szovjetunióról.¹⁶ A hazai sci-fi-közéletben az elmúlt negyven esztendőben többen elmondták, hogy Kuczka sikere azért árnyaltabb megközelítést igényel. Voltak, akiket nem engedett publikációhoz, ahogy Nemere István egy interjúbán elmondta: „[...] tény, hogy volt vagy harminc fiatal szerző, akiket az tartott össze, hogy velük a Kuczka ilyen vagy olyan módon kiszúrt”,¹⁷ többször hadakozott a rajongói közeggel,¹⁸ mások pedig azt

14 Orbán Ottó: Zsoldos Péter ravatalánál. Muzsika, 40. (1997) 11. sz. 49.

15 Erdei: i. m. 114.

16 Uo., 137–139.

17 <https://nemere.hu/a-cenzura-a-fejekben-van>

18 Erdei: i. m. 161.

hozták fel ellene, hogy nem nevelt ki egy minőségi sci-fi-írói generációt, amely folytatni tudta volna a munkásságát.¹⁹ Összevetve a korábbi évekkel, szembevetve a nemzetközi sci-fi-irodalom túlsúlya, mind a Galaktikában, mind a KFK, később GFK sorozataiban. Az angolszász sci-fi élvonala mellett az orosz, nyugat- és kelet-európai sci-fi legjobbjait adta ki Kuczka. Szerencsés helyzetben volt a szerkesztő, mert 1972-re rendelkezésre állt számára a világ teljes sci-fi-irodalmi termése. Aztán ott volt a magyar írók által írt sci-fi, ami, bár háttérbe szorult, sokáig nem is voltak magyar írók a Galaktikában, de végül egy teljes generáció kapott lehetőséget, többek között Nemere István, Lőrincz L. László, Kasztovszky Béla és Szepes Mária személyében. Meglepő, hogy az első magyar szerző a KFK sorozatban Karinthy Frigyes volt, *A delejes halál* című novelláskötetével. Később a Galaktika jelentkezett magyar sci-fi-történeti számmal, amikor az 1945 előtti legjobb novellákból készítették válogatást. Ezekkel Kuczka láthatólag a sci-fit szerette volna legitimálni, bevenni az irodalmi kánonba, hiszen ha nemes elődökre és művelőkre mutat rá, akkor bátran beemelhetni a zsáner íróit és műveiket a kánonba, elismertetve a saját munkáját. Hogy mennyiben voltak az ilyen típusú kísérletei sikeresek, az kérdéses. Volt azonban egy kétségtől pozitív hatásuk, hogy szoros kapcsolatban volt Kuczka az irodalmi elittel. Nézzük meg az első Galaktika fordítóit! Olyan neveket találunk, mint Göncz Árpád, Karig Sára, Parancs János vagy Makai Imre, és a névsor később is pazar. Kuczka az Írószövetségen keresztül, kapcsolatait kihasználva, elért korábban a partvonalra szorult írókat. Ennek következtében a kor sci-fi-irodalmának szövegminősége és gondozása kiemelkedő volt, főleg a későbbi időszakok tükrében. A párhuzamosan futó KFK sorozat és a Galaktika egymást erősítette. Jellemző, hogy a KFK legsikeresebb darabja Aldous Huxley *Szép új világa*, amiből Kuczka emlékei szerint 240 ezer példányt adtak el.²⁰ De a Galaktika egy-egy száma is 60–90 ezer példányszámokban talált gazdára. Kuczka pedig a Móra támogatásával egyre több mindenbe fogott bele. 1984-ben elindította a Robur folyóiratot, ami a Galaktika ifjúsági változatának felelt meg. Mivel az olvasók étvágya kielégíthetetlen volt, 1985-től a Galaktika átalakult antológiából folyóirattá, havi periodikaként. Közben megjelent a Metagalaktika-sorozat, ami eleinte egyfajta *best of* jelleggel a legjobb galaktikás novellákból válogatott, majd később más-hol meg nem jelent novellákkal, sci-fi-elméleti és -történeti művekkel is jelentkezett. Az Írószövetségben Kuczka megszervezte az SF-szakosztályt, még saját lapjuk is volt SF Tájékoztató néven. 1988-tól véget ért a KFK sorozat és Galaktika Fantasztikus Könyvek néven futott tovább, egészen 1995-ig. 1995-ig összesen 175 Galaktika-szám jelent meg, a KFK és a GFK sorozatban megjelent kötetek száma elérte a 176-ot. Aztán 1990 és 1992 között a Móra gondozásában és Kuczka szerkesztésében elkezdődött A sci-fi mesterei sorozat, ami 11 kötetet élt meg, de jelent meg a Móránál sci-fi bibliográfiai kötet is. Nem feledkezhetünk meg a Galaktika Baráti Kör 1987 és 1995 között futó sorozat 39 kötetéről sem, amelyet a Galaktika-klubtagok kaphattak meg. A könyvklub kezdeményezése szintén Kuczka ötlete volt:

19 <https://www.scifi.hu/2017/03/29/interju-szelesi-sandor/>

20 Erdei: i. m. 118.

„Már akkor az ötlet nem volt eredeti természetesen, mert hát ezt már kitalálták előttem. Viszont levelezésben voltam egy nagy amerikai science fiction könyvtárral, ahonnan szintén küldték nekem a köteteket. És leírták a pasik nekem – akikkel leveleztem –, hogy hogy működik az ő könyvklubjuk. Amikor előadtam a Mórában, röhögött az egész Móra. Azt hitték, hogy ideát ebből semmi nem lesz. Aztán mondtam, hogy én is be fogok lépni, az én számom lesz a 10.001-es. Az egész Móra kacagott. Egyszer csak megindult a levelek áradata. Akkor lassan lefagyott a Móra ajkairól a mosoly.”²¹

A tagok száma valahol 16 ezer főnél állt meg. Lehet vitázni azon, hogy aranykor volt-e a Kuczka-éra, de az biztos, hogy jó volt sci-fi-olvasónak lenni abban az időszakban.

Végjáték

Kuczka Péter tehát 1990-re a csúcsra ért – mi vezetett mégis a bukáshoz? Több tényező együttes hatását látjuk abban, hogy 1995-re mind a *Galaktika*, mind a könyvsorozat megszűnt. A rendszerváltás zűrzavara, az anyagilag elszegényedő vásárlóréteg, a megváltozott olvasói szokások, végül a privatizáció zűrzavaraival végeztek a *Galaktikával*, a GFK sorozattal és minden kapcsolt sorozattal. Az új típusú piaci viszonyok kialakulásával már nem Kuczka volt az egyeduralkodó a sci-fi területén. Az időszedő Kuczka, aki egész életét egy olyan rendszerben töltötte, ahol valós versenytársa soha nem volt, egyre kevésbé tudott alkalmazkodni a megváltozott helyzethez. Megjelentek a konkurens kiadók, akik elárasztották fantasztikus irodalommal a piacot. Ám ezen kiadók közül sokan az irodalmi igényességre, a szöveggondozásra egyre kevesebb időt és pénzt fordítottak, rombolva a sci-fi-irodalom egészének olvasói megítélését. Súlyos bizalomvesztés következett be, ami visszavetette az eladásokat. A szabadidős tevékenységek is megváltoztak. Azok a fiatalok, akik a '70-es években olvasták a *Galaktikát*, húsz évvel később felnőttek, az újabb generációk számára a szabadidő eltöltésének új formái – tévé, videó és számítógépes játékok stb. – jelentek meg. Ráadásul az olvasóközönségre általánosan jellemző volt, hogy a rendszerváltás gazdasági nehézségei miatt egyre kevesebben vásároltak könyvet, így meredeken zuhanni kezdtek az eladott példányszámok. Nem csoda, hogy a korabeli lapokban Kuczka arra panaszkodott, hogy folyamatosan árat kell emelniük a visszaeső példányszámok miatt:

„A korábbi hetven-nyolcvanezres példányszám folyamatosan csökkent. A tömegével jelentkező könyvkiadók mindenféle kiadvánnyal meglepték az olvasókat, akik olykor össze is zavarodtak, nem tudták, hogy a csábos ígéretekkel eléjük kerülő kötetek közül melyiket érdemes megvenni valójában. Az olvasók

21 Idézi Erdei: i. m. 118.

pénze fogyott, a példányszámaink mentek lefelé. Az ára nem tartotta el a Galaktikát. Ennyi.”²²

A végső csapást a Móra privatizációja jelentette. Németh Attila, a *Galaktika* munkatársa így emlékezett: „Privatizálták a Móra Kiadót. Profiltisztítás címszó alatt leállították a sci-fi vonalat.”²³ Kuczka munkatársai még próbálkoztak a *Galaktika* feltámasztásával, néhány hónapig a *GFK* könyvsorozat is tovább futott, de aztán az is megszűnt. A Móra és a sci-fi kapcsolata, és vele egy korszak végleg lezárult.

22 Halápi Zsolt: A sci-fihez menekültek egy ideig az emberek. *Népszava* 123. (1995) 138. sz. 11.

23 <https://sfportal.hu/beszelgetes-europa-legjobb-sci-fi-forditojaval-nemeth-attila-interju-2-resz-10302.scifi> utolsó letöltés: 2023. 08. 31.

Átdolgozott mohikánok

ADAPTÁCIÓS STRATÉGIÁK COOPER REGÉNYÉNEK TÜKRÉBEN

Jeney Zoltán

Sokunk ifjúkorának meghatározó olvasmánya volt a *Nagy indiánkönyv*, azon belül is *Az utolsó mohikán*. Ennek 2019-es új kiadása, amely a Park kiadónál jelent meg Gy. Horváth László fordításában, és hű visszatérést ígért az eredeti műhöz, alaposan felforgatta a bennünk élő mohikánokhoz fűződő viszonyunkat. A magyarul elővarázsolt forrás-regény mást adott, mint az addig megszokott, és elbizonytalanított mindenkit az addig ismert szöveg megítélésében. Ha csak az új fordítás kapcsán megjelent újságcikkeket, interjúkat, recenziókat és kritikákat nézzük, már a címek is árulkodóak: *Sólyomszem metamorfózisai – Egyes megtévesztés áldozatai voltunk* (Népszava), *A legeslegutolsó mohikán – először jelenik meg J. F. Cooper klasszikusa magyarul is csonkítatlan formában* (Magyar Narancs), *Az utolsó mohikánon nőttél fel, de ezeket nem tudtad* (Könyves Magazin), *Az utolsó mohikán Cooper legvéresebb, legkegyetlenebb könyve – először jelent meg a teljes verzió* (szeretlekmagyarorszag.hu), *Kalandregényből széppróza* (Kultúra.hu). A felsorolt címek mind más és más aspektusát domborítják ki az új és régi fordítás közti különbségeknek, egyben mintha kórképet is adnának a mindannyiunkba égett korábbi változatról. Ez a változat pedig nem más, mint Réz Ádám munkája, vagyis ahogy a különböző kiadásainak elején olvashatjuk: „Fordította és az ifjúság számára átdolgozta, az utószót írta Réz Ádám.”

Minden kornak megvannak a maga szövegesztétikai és szövegerkölcsei mércéi, és minden korban kialakul valamiféle nézőpont a gyerekek felfogó- és feldolgozóképeségéről. A gyerekkönyvek, különösen a gyerekkönyvfordítások igazi lakmuszpapírként reagálnak ezekre a faktorokra, illetve az eredetileg nem gyerekeknek szóló könyvek ifjúságivá faragását is érdemes elővenni, ha egy adott korszak társadalmának gyerekképét szeretnénk megismerni. Erre a jelenségre alkotta meg Szörényi László a delfinesítés fogalmát egy először 1984-ben publikált esszé-sorozatában: „Pozder valójában nem is alkalmazott cenzúrát, csupán a francia jezsuiták és Fénelon által kidolgozott szövegkiadási modort követte, amikor is »ad usum Delphini«, azaz a trónörökös (franciás latinossággal Delphinus, azaz Dauphin) használatára a klasszikusokból kihagyták azokat a fejezeteket, amelyeket az újkori ízlés szeméremértőnek ítélt. Néha odáig men-

tek a túlbuzgóságban, hogy a kihagyott részeket saját átírásukkal helyettesítették. Ekkor mondjuk a kurvából barát, a bordélyházból iskola lett – és így tovább.”¹

A delfinesítés tehát nem csupán a diktatúrák és nem feltétlenül a szocialista eszmerendszer terjesztésének eszköze, habár Szörényi elsősorban erre használja, és a szocialista ifjúság erkölcsi és politikai nevelésére hoz az esszében számos példát. A magyar delfinesítési hagyomány is jóval korábbról datálódik, ha csak mohikánjainkat nézzük, Vachott Sándorné jóvoltából már a 19. század közepén elkezdődik. De érdemes megemlíteni néhány más művet is, amit valaha az ifjúság számára átdolgoztak:

- *Tuskó Matyi kalandjai szárazon és vizen*, Collodi Pinocchiója után a magyar ifjúság számára átdolgozta Radó Antal, Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai), Budapest, 1907. (Radó Antalról érdemes tudni, hogy neves nyelvész és irodalomtörténész is volt, akinek nevéhez az első magyar *Idegen szavak szótára*, illetve egy magyar és egy világköltészeti antológia szerkesztése fűződik.)
- Harriett Beecher-Stowe: *Tamás bátya kunyhója*, a magyar ifjúság számára átdolgozta Benedek Marcell, Dante Kiadás, évszám nélkül (a műnek már létezett korábban teljes fordítása, mégpedig a márciusi ifjú, Irinyi József tollából).
- A. Bürger: *Münchhausen csodálatos kalandjai*, az ifjúság számára átdolgozta Z. Tábori Piroska, Dante Kiadás, Budapest, évszám nélkül (a későbbiekben Mátyás Iván átdolgozásában is megjelent).
- Miguel de Cervantes: *Don Quijote*, Radnóti Miklós átdolgozásában, Cserépfalvi, Budapest, 1943. (ezt a változatot vette át később a Móra Kiadó is).

Ezek a példák mind a háború előtti időből valók, és sorolhatnánk még hosszan a különböző kiadványokat. Ezeket csupán érdekességük miatt emeltem ki, mutatván azt, hogy az átdolgozás korábban sem feltétlenül jelentette a szövegek minőségi romlását, ugyanis láthatóan, gyakran neves szerzőket kértek fel erre a munkára. No de nézzük, hogyan alakult a sorsa Cooper könyvének!

James Fenimore Cooper 1826-ban írt regénye, *Az utolsó mohikán* a szerző legsikeresebb, ennél fogva legtöbbször kiadott és fordított munkája. A *Bőrhárisnya-történetek*, vagy ahogy jobban ismerjük, a *Nagy indiánkönyv* kötetei közül a második (mind a történet kronológiája, mind az eredeti amerikai kiadás kronológiája szerint). A különböző fordítások és átdolgozások listáját Hász-Fehér Katalin már remekül összegyűjtötte.² Nézzük ezekből a Réz Ádám-féle változat előtti megjelenéseket a teljesség igénye nélkül, de némileg kiegészítve!

- Első fordítás: 1845 (?), Hartleben, ford. Gondol Dániel, további kiadás: 1872, Ráth, fordította Gondol Dániel, 430 old. (A magyar nemzet jutányos családi könyvtára)

1 Szörényi László: Bevezetés a delfinológiába, – 2000, 1989, május, 57.

2 Hász-Fehér Katalin: Kis magyar mohikanológia, Diarium – Hász-Fehér Katalin olvasóblogja, 2021. március 29., <https://libellus-diarium.blogspot.com/2021/>

(2. kiadás 1873) megjelent 1889-ben, továbbá 1893-ban is (ez a fordítás valóban fordítás, terjedelmében egyezik a 2019-es Gy. Horváth-féle fordítással)

- 1873, Légrády, Vachott Sándorné, 222 old. 2. kiadás (ugyanebben az évben) az ifjúság számára Eötvös József utasítása szerint átdolgozva, 221. 1918, 4. kiadás, átdolgozta Gaál Mózes 166 old.
- 1894, Stampfel (Pozsony), fordította Fésüs György, 144 old.
- 190?, Lampel, az ifjúság számára átdolgozta Mikes Lajos, 212 old., 3. kiad., 1925, Afra, 142 old.
- 1913, Singer-Wolfner, a magyar ifjúság számára átdolgozta Garády Viktor, 122. old. (1918, 1932)
- 1924, Méhner V., (Az utolsó mohikán: indiánus történet) 32 old. ford: –
- 1933, Győző Andor. az ifjúság számára átdolgozta Honti Rezső, 128 old. A nagy indiánuskönyv: az összes Bórharisnya-történetek, az ifjúság számára átdolgozta Honti Rezső (1934, 1935) (Hungária, 1937, 1941, 1948), 1993, Fátum-ars, Nagy indiánkönyv: az összes Bórharisnya-történetek, 440 old. 1996, Nagy indiánkönyv címmel Alexandra, az egész 444 old. (2002)
- 1940, Dante, átdolgozta Szirmai Józsefné, a Rézbőrűek: Cooper összes indián történetei sorozatban, 100 old. (1943, 1947)
- 1954, Athenaeum, átd. Radványi Zoltán, 8 old.

Látható, hogy az átdolgozások úttörője Vachott Sándorné, aki férje börtönévei, illetve az azt követő betegség sújtotta időszak alatt családfenntartóként írással és fordítással próbált anyagi forrásokhoz jutni. Ahogy az Eötvös József, későbbi vallás- és oktatásügyi miniszterrel folytatott levelezéséből kiderül,³ a báró terelte őt a fordítás felé, mi több, azt is megmondta neki, mit és hogyan fordítson. Ennek lett az eredménye az 1866 és 1873 között lefordított és átdolgozott öt kötet, amelyből az utolsó lett *Az utolsó mohikán*. A különböző átdolgozások óriási versenyt futnak a tömörítés területén, a terjedelem egyre szűkül, kiemelkedően takarékos a 24-es Méhner-változat a 32 oldalával, illetve a Radványi-féle az aranyérmes 8 oldalas terjedelemmel. Nagy szükség volt tehát egy komolyabb változatra, amely ráadásul valamelyest tükrözi a korszellemet. Nézzük hát a Réz Ádám által készített átdolgozás megjelenéseit!

- 1956, 1957, Ifjúsági Kiadó, fordította és az ifjúság számára átdolgozta Réz Ádám, ill. Gerhard Gossmann, 1962, Móra, ill. Győry Miklós, K. Lukács Kató 276 old. 1963, 3. kiadás (ill. Gerhard Grossmann) 308 old. 1973-tól (4. kiadás), ill. Würtz Ádám 296 old. (1976, 1979) 5. kiadás (*Nagy indiánkönyv* címmel, 1 kötetben más epizódok Szinnai Tivadar) 1983 (ugyanekkor, ugyanezt Madách Kiadó, Pozsony), 770 old. 1996, Könyvkuckó, *Nagy indiánkönyv* 1 kötet, 792 old.

3 Eötvös József: Levelek, <https://mek.oszk.hu/05400/05480/05480.htm#181>.

- 1959, Fórum (Újvidék), fordította és az ifjúság számára átdolgozta Réz Ádám (ill. Sztójnics Mirko), 279 old.
- 1976, Dacia, fordította Réz Ádám (ill. Deák Ferenc), 306 old.

Mint látható, a Réz Ádám-féle változat nem csupán a magyarországi piacot uralta az Ifjúsági Kiadó, majd később jogutódja, a Móra Kiadó sorozatos újranyomásainak és újraillusztrált kiadásainak jóvoltából, hanem a határon túli, magyar nyelvű kiadók is átvették. A rendszerváltás utáni évek könyvkiadásának átalakulása (is) amolyan vadnyugati időszaknak tekinthető, ahol számos vállalkozás próbálta megvetni lábát a könyvpiacra, és aminek köszönhetően különleges vadhajtasok nőttek. Megjelentek külföldi átdolgozások fordításai:

- 1993, Pesti Szalon, franciából fordította Majtényi Zoltán, 224 old. 2008, Könyvmolyképző, 228 old.
- 1994, Kalandos Regények Tára, Maria Danesi átdolgozását (London, World Books), fordította Simon Nóra, illusztrálta Libico Maraja, 46 old.
- 2010, Alexandra Kiadó, Pécs, Deanna McFadden átdolgozását fordította Csonka Ágnes, Troy Howell illusztrációival, 160 old.

Illetve megjelent egy fordításnak tűnő változat, amely ugyan nem tartalmazza az eredeti regény paratextusait, és a fejezetszerkezete is elüt Cooperétől, mégis hívebb fordításnak tűnik, mint Réz Ádám átdolgozása:

- 2011, Hajja (Debrecen), fordította Kókai Sándorné, 314 old.

Végül a Park Könyvkiadó által kihozott 2019-es változat Gy. Horváth László fordítása-ként jelent meg. Ez a kiadás már szándékosan nem tartalmaz semmilyen átalakítást az eredeti angol változathoz képest, terjedelme pedig 404 oldal.

Bár látható, hogy az átdolgozások már a 19. században nagy sikert arattak, és hosszú időre a regényt az ifjúsági kategóriába navigálták át, a Réz Ádám-féle változat egy kiegyensúlyozott megoldást talált a könyv ázsiójának visszaépítésére, megőrizve célközönségnek a fiatal olvasókat. Hogy mi volt az elvárás a művel kapcsolatban, és hogy miért lett talán ez a változat a legsikeresebb mind közül, azt egy 1963-as újságcikkből tudhatjuk meg. Téglás Tivadar a *Köznevelés* című szaklapban megjelent értékelése pontosan körülírja a kor hivatalos gondolkodásmódját:

„Általában viszolyogva gondolunk a nagy művek rövidített, szemelvényes kiadásaira, még ha iskolai célra készülnek is. Ám Coopernél szükség van erre. A kötetek elején lévő »fordította és az ifjúság számára átdolgozta« kifejezés azonban megtévesztő. A kötetek ugyanis nem átdolgozott, hanem rövidített kiadások. A szöveg az eredeti szöveghű magyar fordítása, csupán az unalmas, főleg elmélkedő részeket kihagyta, esetleg – s ezt műfordítói szabadságnak is ne-

vezhetjük – Cooper egy-két stiláris ügyetlenségét a fordítás lendülete kisöpörte a szövegből. A kötet mai fordítóinak, Réz Ádámnak és Szinnai Tivadarnak mindezenre kijár az elismerés nemcsak a szöveg tolmácsolásáért, hanem azért a finom művészi érzékért is, amivel megszabadították a köteteket sajnálatos koloncaiktól anélkül, hogy a művek szellemében csorba esett volna. A regénynek ez az egészséges rövidítése szinte Belinszkij tanácsát követi, aki óva inti az írókat, hogy az ifjúságnak szánt művekben ne magyarázkodjon, érveljen és fejtegetsen, hanem ábrázoljon.”⁴

Természetesen – mint majd látni fogjuk – Réz Ádám munkája sem csak rövidítés, és a változtatásai igencsak szétfeszítik a fordítói szabadság kereteit, ugyanakkor Téglási értékelése főleg szövegesztétikai szempontokat taglal. Egy 1974-es, név nélkül publikált könyvajánló egyenesen a fordító nyelvi igényességét helyezi előtérbe: „Író irodalmi művét irodalmi szinten [fordítja Réz Ádám]. A fiatal olvasó [...], szép szóval írt, stílusában romlatlan művet forgat és szókinsébe új ékek lopakodnak.”⁵ Nos, e két idézet alapján semmiképpen sem gondolnánk, hogy a Réz Ádám-átdolgozás által dominált időszak politikai ideológiák mentén határozta volna meg a regény magyarországi alakulását. Maga Réz Ádám sem „politizál”, a fordításhoz írt utószavában irodalomtörténeti szempontok szerint helyezi el a művet az amerikai közegben, és ideológiailag is csak az indiánok megítéléséről beszél. Hogy ez utóbbit mennyire helytállóan teszi, azt az alábbi egybevetéseken keresztül láthatjuk meg.

A továbbiakban a szöveg különböző szintjeit és helyeit vizsgálva járunk utána az átdolgozási stratégiáknak. A különböző változatokban előforduló különbségek szemléltetésére a Gy. Horváth László-féle fordítás és a Réz Ádám-féle fordítás-átdolgozás mellé a Vachott Sándorné-féle első átdolgozást, illetve az eredeti angol szöveget használjuk.⁶

Első körben nézzük meg, mi maradt Cooper művéből az átdolgozásokban a nagyobb szerkezetek terén! Először is a fejezetek elosztása jelentősen megváltozott, hiszen a néhol jelentős mértékű húzások egyenetlenül érintik a különböző részeket, így a fejezetstruktúra nyilvánvalóan tarthatatlanná vált. Az eredeti harminchárom fejezet Réz Ádámnál tizenötre, Vachott Sándornénál hétre olvad, aminek következtében kiesnek az egyes fejezeteket bevezető mottók is, bár ennek nem csupán szerkezeti okai lehetnek, ugyanis a mottóként szereplő idézetek olyan klasszikus művekből valók, amelyek a magyar olvasók előtt eleve teljesen ismeretlenek, illetve nem feltétlenül az ifjúsági közönségnek szólnak. A kulturális referenciák használatáról később még szólok.

4 Téglás Tivadar – Ifjúságunk Coopere – Köznevelés, 1963, 725.

5 Könyvajánlatunk – A Nagy indiánkönyv, Kelet-Magyarország, 1974. október 12.

6 A Gy. Horváth László fordításából vett idézeteket a kiadó után Parknak jelölöm, Réz Ádám szövegei Móraként szerepelnek majd, a Vachott Sándornétól vett szavakat a MEK jelöli, az angol idézetek a Lovell jelölést kapják, mivel az 1831-es kiadás a John W. Lovell Company gondozásában jelent meg.

Hiányoznak az átdolgozásokból a paratextusok is. Sem Cooper előszava, sem jegyzetei nem jelennek meg. A lábjegyzetek többnyire tájegységekhez fűződő magyarázatok, etnográfiai leírások, katonai definíciók, amelyek vagy teljesen hiányoznak az átdolgozásokból, vagy információtartalmuk egy-egy félmondat erejéig bekerül a szövegbe. Olyan is előfordul, hogy Réz Ádám teljesen figyelmen kívül hagyja a lábjegyzetben foglalt információkat. Gy. Horváth László például gondosan követi Cooper szóhasználatát, és mikor Sólyomszem különféle szavakat használ ellenségei megnevezésére, azt Cooper egy lábjegyzetben magyarázza: „A mingó és a makva megvető névforma, az irokéz titulus pedig a franciáktól származik.”⁷ Réz Ádám ezzel egyáltalán nem foglalkozik, és nála Sólyomszem általában az irokéz megnevezést használja, vagy ritkábban a huront. Vachott Sándornénál Sólyomszem mingóknak, a többiek huronoknak hívják őket. Egy másik példa a lábjegyzetek sorsára az a jelenet, amikor az alkonyat gyorsaságát szemlélteti a narrátor. Gy. Horváth László fordításában az alábbi mondat szerepel: „A nap már lehanyatlott, s az erdő, amelyből kiveszett a fénye, borongós színezetet öltött...”⁸, és ezt a részt egy lábjegyzet kíséri: „A jelenet a 42. szélességi körön játszódik, ahol a szürkület soha sem tart sokáig.” Réz Ádámnál a mondat így hangzik: „Különben is a nap már lenyugodott, s mivel ezen a vidéken mindig nagyon rövid az alkony, Heyward tudta, hogy csakhamar koromsötét lesz.”⁹ Ugyan a szélességi kör bevonása helyett csupán a vidék szó szerepel, mégis ez a tagmondat gyakorlatilag a lábjegyzet tartalmát közli.

A lábjegyzetek tartalmi részének teljes kihagyása azonban többnyire indokolt, hiszen azon magyarázatok, amelyek az 1757-ben látott tájat összevetik az 1831-es valósággal, az 1950-es évek Magyarországa fiataljainak teljesen semmitmondók. Ugyanígy a legkomplexebb kiadás, az 1831-es (ezt használta Gy. Horváth László is a fordításához) előszava és utószava is jobbra a tudományos érdeklődésű olvasót elégíti ki.

És ezzel el is érkeztünk a következő vizsgálati szinthez, az eszmei-politikai vonalhoz, amelynek több aspektusa is érdekes lehet e tanulmány szempontjából. Az első ilyen kérdés a gyarmatosító hatalmak és a gyarmatosított népek viszonya. Nos, ez esetben a regény szerzője és a szocialista politikai irányvonal, amely előszeretettel támogatta a gyarmati sorból felszabadult országokat, illetve segített mindenfajta antikolonialista törekvést, körülbelül egy platformon volt, ugyanis Cooper erősen szimpatizál az indiánokkal (no, persze csak a mohikánokkal és rokon népeikkel), és a rousseau-i ártatlan vadember ideálját ábrázolva megteremti a modern *ingénu* archetípusát. Ez nyilvánvalóan pozitív eszme a szocialista étosz számára, ugyanakkor az eredeti mű főszereplője még akkor is jelzi megszólalásaiban az indiánok alsóbbrendűségét, amikor a legnagyobb szuperlatívuszokban beszél róluk. A dicséretes jelentős része erejüket, ügyességüket, érzékszerveik kifinomultságát méltatja, és élesen szembeállítja a városi ember elkényelmesedett, eszközigénylő, eltompult jellegével. Amikor erkölcsi kérdésekről esik szó,

7 Park, 85.

8 Park, 50.

9 Móra 35.

azért csak úgy osztja a jó szót, hogy utána megjegyzi: „annak ellenére, hogy indián” (*you are a just man, for an Indian*).¹⁰ Ezt a distinkciót az átdolgozás teljesen kihagyja.

A második szempont, amit érdemes megvizsgálni, az a vallás kezelésének kérdése. Ebből háromfelét is találhatunk a könyvben: elsőként ott van David Gamut személye, a különös külsejű zsoldárénekes, aki hőseink szempontjából semmi hasznavehető tudással nem rendelkezik, ugyanis csak a szent zsoldárok énekléséhez ért, amelyek isteni erejétől a vadak megtérését reméli. Ez a figura tulajdonképpen a komikus alak, akinek csetlése-botlása kezdetben bosszantó, majd bizonyos helyzetekben hasznossá válik, amikor az indiánok örülnek nézik, és a tébolyultaknak kijáró tisztelet övezi minden lépését, sőt a társaságában lévőket is, így tulajdonképpen életet ment, és segít a legnehezebb pillanatokban. Ájtatossága azonban negatív és pozitív szerepében egyaránt komikus, paródiászerű, és semmiféle tiszteletet nem ébreszt, ugyanakkor minden pillanatban átjárja őt a vallásos ihletettség. Mivel Gamut zsoldárénekes, több alkalommal is teljes zsoldárszövegek szerepelnek a regényben, amiket Réz Ádám meghagy, sőt Szenczi Molnár Albert fordításait közli. Máshol bibliai referenciák bukkannak elő, amelyeknek kezelésére két példát említek.

Zsoldárénekes barátunk első megszólalásában lovakról értekezik, és itt kerül elő az első bibliai idézet: „...ám ilyen, a Szentírás harci ménjeire emlékeztető jószág látványában még sohasem volt részem. »Lábai vermet ásnak, örvend erejének, a fegyver elé rohan. A trombitaszóra nyerítéssel felel, messziről megneszeli az ütközetet, a vezérek lármáját és a csatazajt.« Mintha csak Izráel lovainak törzsöke kelt volna új életre itt a mi időnkben, nem igaz, barátom?»¹¹ Ugyanez a rész Réz Ádámnál: „Ilyen lovat azonban még sohasem láttam, mert ez a biblia által emlegetett paripákra emlékeztet, amelyek a Szent Könyv szerint türelmetlenül kapálva és nyerítve várták, hogy a csatamezőre vágathassanak, amikor meghallották a harci zajt és a parancsnokok kiáltását. Mintha ez a ló is ama bibliai paripáktól származott volna, nem igaz, barátom?»¹² Látjuk, hogy a megfogalmazás itt jóval egyszerűbb, az idézet beolvad a szövegbe.

A regény közepe táján, ahol a történet szerint egy fékevesztett öldöklés zajlik, Gamut mester zsoldárok éneklésével próbálja csillapítani az indiánok vérszomját, és így szól: „Ha egy zsidó fiúnak sikerült kiengesztelnie hárfájával és szent dalával Saul nagy szellemét, akkor talán itt is helyénvaló lesz próbát tenni a muzsika erejével.”¹³ Réz Ádámnál ugyanez így hangzik: „Ha Saul szívét annak idején meglágyíthatta egy hárfa muzsikája, amiként a biblia írja, talán itt sem marad haszontalan az énekszó.”¹⁴ A bibliai hivatkozás kiemelése kettős funkciójú, egyfelől az ötvenes évek ifjúsága már nem részesült vallásos nevelésben, nem olvasott Bibliát, bár tudja, mi az, ezért el kell mondani, honnan jön a Dávid–Saul történet, másfelől a referencia betolása egy olyan ismeretanyagba, amely

10 Lovell 29. o.

11 Park, 21. o.

12 Móra, 12. o.

13 Park, 216. o.

14 Móra, 166. o.

a könyv szereplői számára is látszólag idegen, megfosztja a vallásosságot általános érvényétől (a Vachott Sándorné-féle szöveg talán terjedelmi okokból elsiklik e megszólalás fölött). Itt érdemes megjegyezni, hogy az átdolgozás nem sokat bíbelődik a keresztény vallások elkülönződésének árnyalásával.

Másodikként a tényleges főszereplő, Sólyomszem világnézetét érdemes megvizsgálni. Az eredeti műben hősünk az európai és az indián kultúra határmezsgyéjén jár, büszke arra is, hogy fehérnek született, de arra is, hogy indiánok között nevelkedett. Feltétlen istenhívő, de hite pallérozatlan, ugyanakkor kereszténynek mondja magát, és erősen érződik megszólalásaiban a panteizmus eszméje, még ha a regénybeli figura bizonyosan sohasem hallotta ezt a kifejezést. Erre jó példa az a mondat, amelynek témája egyáltalán nem vallási, mégis érződik belőle a gondolkodásmód: „A mingó már csak mingó, s mivel Isten teremtette annak, sem a mohawkok, sem semmilyen más törzs nem változtathatja meg.”¹⁵ Ugyanez Réz Ádámnál: „Én pedig azt mondom, hogy aki irokéznek született, az holta napjáig irokéz marad.” Az isteni akarat említése kimarad. Egy másik jelenetben igen összetett képet kapunk Sólyomszem más vallásokhoz való viszonyulásáról. Az ifjú törzsfőnök, Uncas temetésén két érdekes megnyilvánulásáról olvashatunk. Az első, amikor az indián siratólányok arról énekelnek, hogy az ifjú harcos együtt megy majd az örök vadászmezőkre európai, keresztény szerelmével, Corával, és hogy az indián túlvilág legalább olyan jó, mint a keresztények mennyországa, akkor a vadász fejét csóválva fejezi ki kételkedését, vagyis mintha felszínre törne kereszténysége. A másik reakció hasonló tartalmú, de ellentétes irányú: Munro tábornok, a halott leány apja, megrendülve a gyászszertartás szépségétől, azt mondja, hogy az indiánok nagy szelleme, Manitu és Isten tulajdonképpen egy és ugyanaz, illetve hogy indiánok és európaiak a túlvilágon egyenlőkké válnak. Ezt a kijelentést Sólyomszem szintén megkérdőjelezi, ám ezúttal az indián logika felől közelítve. Ezek a részletek Réz Ádám átdolgozásából mind hiányoznak. Meglepő módon azonban Vachott Sándornénál ez az epizód sokkal több részletet megtart az eredetiből, és habár Cora és Uncas túlvilági egyesülésének említése nála is kimarad, Munro ezredes eszmefuttatását és Sólyomszem kételkedését beilleszti a jelenetbe. A vadász több alkalommal is hangoztatja iskolázatlanságát, de hite erős meggyőződésből fakad, gyakran fogalmazza mondandóját úgy, hogy beleszővi Istent vagy a gondviselést. Ezek is hiányoznak a Réz Ádám-féle változatból.

Harmadikként az indiánok hitvilágát említeném, amely egzotikum miatt eleve kívül áll mind az író, mind az eredeti olvasó feltételezhető vallási irányultságán, ezért nem komolyan vehető eszmei alap, s mint ilyen, ártalmatlan a szocialista ifjúság számára.

Mint korábban említettem, a klasszikus idézeteket tartalmazó mottók hiányoznak az átdolgozásokból, és ennek elsősorban szerkezeti okai vannak, ugyanakkor érdemes belegondolni abba, hogy mivel az eredeti regény egy művelt, felnőtt közönségnek szólt, referenciái támaszkodhattak egy 19. század eleji általános műveltségre, amely erősen gyökerezett a klasszikus kultúrában. Ugyanez nyilvánvalóan nem várható el egy 20. szá-

15 Park, 48. o.

zadi ifjúsági olvasótól. Jöjjön egy példa arra, hogyan viszonyulnak a regény különböző változatai a klasszikus műveltség megmozgatásához! A regény elején David Gamut, hit-tértítő, kántor szeretne csatlakozni az utazó társasághoz. Heyward hadnagy nem örül a hasznavehetetlennek tűnő útítártnak, de Munro ezredes lányai befogadják a furcsa figurát, mégpedig így érvelve: „Apolló tanítványával van dolgunk! [...] ...ez az idegen mulattat engem, s ha az »édes hangok egyezését« foglalkozik, gorombaság lenne elutasítanunk.”¹⁶ Az idézet *A velencei kalmár*ból való, a könyvben Gy. Horváth László Vas István fordítását használja fel, ugyanakkor érdekesség, hogy a darab idézett passzusának szomszédos sorát alkalmazza, mivel a Cooper-szöveg kifordítja a shakespeare-i mondatot. Az eredetiben az áll, hogy ennek az embernek zene van a lelkében (hath music in his soul¹⁷, míg *A velencei kalmár*ban éppenséggel arról van szó, hogy ha az embernek nincs zene a lelkében, akkor minden galádságra képes. Vas Istvánnál ez így hangzik: „Az ember, aki legbelül zenétlen / S nem hat rá édes hangok egyezése, / Az kész az árulásra, taktikára” (*The man that hath no music in himself, Nor is not moved with concord of sweet sounds, Is fit for treasons, stratagems, and spoils*). Elkerülve azt a bizarr lehetőséget, amely úgy hangozna, hogy zsoldárénekesünk legbelül zenés, a fordító inkább a folytatáshoz nyúl, vagyis a konkrét jelentés helyett fontosabbnak tartja az irodalmi referenciát jelezni.

Réz Ádámnál hiányzik mind a klasszikus mitológiai utalás, mind a shakespeare-i idézet: „Egy énekmeisterrel állunk szemben! [...] ...nagyon mulatságosnak tartom ezt az idegent; ráadásul énekelni is tud; hadd jöjjön hát velünk!”¹⁸ Vachott Sándorné közönsége más. Bár ő is az ifjúságot célozza meg, a 19. század 60-as, 70-es éveinek ifjúsága még klasszikus szerzőkön nevelkedik, ilyen értelemben közelebb áll az 1831-es amerikai közönséghez. Nála megmarad a latin referencia, de eltűnik Shakespeare: „Apollo tanítványa tehát! – mondá Alice nevetve. – Én pártfogásomba veszem őt, őrnagy, s parancsolom, hogy kíséretünkben utazzék.”¹⁹

A kulturális utalások közé sorolom a földrajzi ismeretekre támaszkodó részeket, itt nyilvánvalóan az amerikai közönség és a magyar olvasók közötti ismeretkülönbség teszi szükségessé a változtatásokat. Erre nagyszerű és némileg megmosolyogtató példa egy olyan okfejtés, amely tulajdonképpen ki is maradhatna a rövidített változatból, ennek ellenére azon ritka esetek közül való, ahol bővítés tapasztalható. A regény elején, mikor a szereplők bemutatásánál David Gamut, a zsoldárénekes jellemét, és azon belül bőbeszédűségét ábrázolja Cooper, beszúr egy hosszabb szöveget, ahol a különös figura saját világlátottságát igyekszik bizonyítani: „...for I have been down at both havens; that which is situate at the mouth of Thames, and is named after the capital of Old England, and that which is called Haven, with the addition of the word New...”²⁰ A probléma világos: egyfelől a Magyarországon kevésbé ismert földrajzi nevekkal kell megküzdeni, más-

16 Park, 29. o.

17 Lovell 21. o.

18 Móra, 18–19. o.

19 MEK, 4. o.

20 Lovell, 14. o.

felől fel kell oldani a rébuszt a meg nem nevezett települést illetően. Gy. Horváth László a következőképpen fordítja a részletet: „...mindkét kikötőben megfordultam már, abban is, amely a connecticuti Temze torkolatánál terül el, és a jó öreg Anglia fővárosának nevére hallgat, meg abban is, amelyet »Haven«-nek hívnak, csak éppen eléje ragasztják a »New« szót...”²¹ Majdnem szóról szóra stimmel, csupán a Temze elé csempészte be a connecticuti jelzőt, nem bízva a mai olvasó felfogóképességében. Réz Ádám máshogy fog neki: „...mert jártam már messze a tengerparton a nagy kikötőkben, amelyek régi angol városok nevét viselik, azzal a különbséggel, hogy elébük van biggyesztve az »Új« szócska; hiszen tudjátok, mi itt Amerikában, sok európai helységnevet átvettünk, és »új«-nak kereszteltük el. Mi egyéb New York, ha nem Új York?”²² Temze és London nincs a szövegben, viszont hosszan magyarázza az amerikai településeknél bevett névadási szokást. Külön érdekesség, hogy beszélőnk mintha nem a jelenet többi résztvevőjéhez (amerikaiakhoz), hanem egyenesen hozzánk, magyar (ifjúsági) olvasókhoz szólna, ráadásul kihagyja New Londont és New Havent, és beemeli az itthon ezerszer ismertebb New Yorkot. Vachott Sándorné ezt a monológot bölcsen kihagyta.

* * *

Végezetül vizsgáljuk meg azt a szempontot, amely a felnőttből ifjúságivá változtatott regény korhatárosnak minősülő elemeit érinti! A szabados antik költő munkáival szemben a puritán Cooper esetében erotikáról nincs szó, ugyanakkor erőszakos jeleneteket nagy számban olvashatunk a könyvben, több kritika megjegyzi, hogy ez Cooper legvéresebb műve. A vad gyarmatokon előforduló kegyetlen epizódok közül is kiemelkedik egy mészárlás naturalisztikus leírása. Ez a már feljebb említett kulcsjelenet, a William Henry-erőd eleste utáni gyilkos tobzódás, ami egyébként egy valós történelmi esemény beemelése a történetbe, több olyan részletet is kínál, amelynek feldolgozását érdemes kielemezni. Az egyik ilyen az öldöklést elindító első gyilkosság leírása:

„Az indián megvetően nézte az értéktelen rongyokat, s látva, hogy a kendő közben másvalaki tulajdona lett, a gúnyos és mogorva mosoly pokolivá torzult az arcán: hozzácsapta a csecsemő fejét egy sziklához, s a rángó kis tetemet az aszszony elé dobta. Az anya megkövülten bámulta a rettenetes tárgyat, ami nemrég még a keblén nyugodott, és felmosolygott az arcába, majd tekintetét az égre emelte, mint aki Isten átkát kéri a gonosztett végrehajtójára. Ám megmenekült ettől a bűntől, mert a csalódottságában őrzöngő s a vérszagtól megittasult huron kettéhasította koponyáját a tomahawkjával. Az anya gyermekére roskadt, és halálában is magához szorította, azzal a túláradó szeretettel, amellyel életében babusgatta.”²³

21 Park, 21. o.

22 Móra, 12. o.

23 Park, 214. o.

Ugyanez Réz Ádámnál:

„Az indián azonban észrevette, hogy a kendőt közben egy másik társa kapartotta meg; éktelen haragra lobbant, hozzácsapta a gyereket egy sziklához, majd odadobta az anya lába elé. Az anya úgy nézett a kis holttestre, mintha esztét vesztette volna, majd lerogyott melléje. Ugyan ki írhatná le szenvedését? De nem kellett sokáig szenvednie, mert szörnyű dühében s a vér látványától megittasulva, az irokéz felemelte tomahawkját, és lesújtott vele. Az anya holtan terült el gyermeke mellett.”²⁴

Két megjegyzés kívánczik ehhez az epizódhoz: az egyik az a megdöbbenő naturalizmus, amely a csecsemő megölését teszi érzékletessé, és amit az átdolgozás tompít valamelyest, hasonlóan az anya megöléséhez; a másik az anya halál előtti pillanatainak megrajzolását illeti, ahol is Coopernél egy bizarr, meglehetősen szigorú vallási szempont felvetésével ad enyhítő árnyalatot a borzalmas jelenetnek, míg Réz Ádám inkább felerősíti az anyai szenvedés ábrázolását. Vachott Sándornénál sem tompítás, sem enyhítés nincs egyik részletben sem, ellenben megtartja a holtában gyermekével egyesülő anya romantikus képét:

„A vad megvetéssel taszítá el az értéktelen rongyokat, s midőn látta, hogy a kendő másnak lett prédája, csufoló mosolya a düh kifejezésének adott helyt; a gyermek fejét egy sziklán zúzta szét s a még vonagló tagokat az anya lábaihoz veté. A szegény pillanatig mozdulatlanul állott irtózatában; azután a huron tomahawkja fejére zuhant le s ő is halva rogyott a földre, még végpillanatában is gyermeke után nyulva, kit életében oly bensőleg szeretett.”²⁵

A másik részlet egy néhány bekezdéssel későbbi jelenet. Nézzük először az eredeti, angol változatot!

„We shall not dwell on the revolting horrors that succeeded. Death was everywhere, and in his most terrific and disgusting aspects. Resistance only served to inflame the murderers, who inflicted their furious blows long after their victims were beyond the power of their resentment. The flow of blood might be likened to the outbreaking of a torrent, and as the natives became heated and maddened by the sight, many among them even kneeled to the earth, and drank freely, exultingly, hellishly, of the crimson tide.”²⁶

24 Móra 164. o.

25 MEK, 31. o.

26 Lovell, 178. o.

Jöjjön Gy. Horváth László fordítása, itt egy meglepő kihagyás figyelhető meg (talán csak figyelmetlenség), a bevezető mondat nem szerepel a fordításban:

„Aratott a halál, a legfélelmetesebb, legvisszataszítóbb formájában. Az ellenállás csak feltüzelt a gyilkosokat, akik még akkor is csépeltek tomahawkjaikkal áldozataikat, amikor azok már mozdulni sem tudtak. Patakokban áradt a vér, s a bennszülöttek annyira belelovalták magukat az őrzöngésbe, hogy sokan térdre estek, és diadalmasan, pokolian szürcsölték a földről a bíborpiros folyadékot.”²⁷

Réz Ádám átdolgozása:

„Nem akarjuk részletezni, hogy milyen szörnyűségek következtek ezután. Tombolt a halál, még hozzá a legborzasztóbb és legkegyetlenebb formájában. Ha valaki ellenállt, csak még jobban felingerelte a gyilkosokat. Az irokézok sokszor észre sem vették, hogy áldozatuk már meghalt, és további csapásokat mértek rá a tomahawkjukkal.”²⁸

Itt már megtaláljuk a leírást bevezető magyarázkodást, és az átdolgozás szófogadóan ki is hagyja a vérévadás jelenetét. Meglepő módon Vachott Sándorné verziója közelebb áll az eredetihez:

„A halál járt mezején irtóztató alakjában. Az ellenállás csak arra szolgált, hogy a gyilkosok dühét tüzelje, még akkor is romboltak szörnyű csapásaikkal, midőn az elszállt áldozataiktól. Vérpatak folyt s a bennszülötteket oly dühössé s tüzessé tévé, hogy némelyek letérdeltek közülök s pokoli ujjongással ittak a sötétvörös folyamból.”²⁹

Nyilván tucatszám sorolhatnám még a példákat az eredeti mű és az átdolgozásai közötti különbségekre a felsorolt szempontok szerint, sőt akadhatnak más típusú eltérések is, de remélhetőleg már ennyiből is megmutatkozik az Ifjúsági Könyvkiadó és jogutódja, a Móra Kiadó elvárásrendszere az átdolgozással kapcsolatban, illetve az is megállapítható, hogy a Téglás Tivadar által megfogalmazott szempontok jól érvényesülnek Réz Ádám munkájában. A kihagyások, rövidítések és összevonások zömmel valóban a regény ifjúságivá tételét szolgálják, és a Szörényi László által leírt delfinesítés itt kevésbé politikai színezetű. Kizárólag a vallási kérdésekben látható némi világiasítás a szövegben.

27 Park, 214–215. o.

28 Móra, 165. o.

29 MEK, 31. o.

„Száll a világ lepke-szárnyon”

HINCZ GYULA ILLUSZTRÁCIÓI WEÖRES SÁNDOR MŰVEIHEZ

Dudás Barbara¹

„Weöres Sándor *Bóbitáját* az a »veszély« fenyegeti, hogy a papák-mamák nem adják oda a gyerekeknek. Weöres verseiben eltalálta a legnehezebbet: a gyerekeknek ír, mesehangon, irodalmi magaslaton. Ezt a legtöbb költő nem meri, pedig merte József Attila is az *Altatóban*, meri Weöres is a *Bóbita* egész sereg versében, Zelk Zoltán is a *Tilinkóban*. A *Bóbitát* azért is fenyegeti a felnőttek elragadásának veszélye, mert Hincz Gyula illusztrációinál szebbet, színekben gazdagabbat, fantáziában merészebbet magyar könyvben – nem csak ifjúságban – nemigen láttam” – írja 1955-ös karácsonyi könyvajánlójában Boldizsár Iván a *Béke és Szabadság* hetilap hasábjain.²

1955-ben, az akkor ötvenegy éves Hincz Gyula festőművész már bőven nem volt ismeretlen a könyves szakma számára. Élete első illusztrációs munkájáért – a Mécs László *Megdicsőülés* című könyvéhez³ készült litográfiákért – 1937-ben elnyerte a Szinyei Társaság Zichy Mihály grafikai díját, 1938-tól a Singer és Wolfner (később Új Idők) Irodalmi Intézet Rt. könyvkiadó és könyvkereskedő cég szerződéses illusztrátoraként (is) működött. Számos kisebb-nagyobb illusztratori megbízatás – például Illés Béla *Az aranyliba* című könyvének⁴ tervezése – után meghívást kapott az Iparművészeti Főiskola oktatóinak sorába. „1946-ban az Iparművészeti Főiskolán az illusztrációs oktatás bevezetésére kértek fel. A megbízás arra is sugalmazott, hogy a már kialakulóban lévő könyvművészet propagátora legyek” – idézi a művész visszaemlékezését életrajzírója, Losonci Miklós.⁵ Már főiskolai oktatóként kezdett el Anatole France: *Jacques Tournebroke*, vagyis

- 1 A szerző 2018–2020 között az Emberi Erőforrások Minisztériumának Kállai Ernő Művészet-történeti és Műkritikai Ösztöndíjasaként Hincz Gyula életművét kutatta, jelenleg a művész monográfiáján dolgozik.
- 2 BOLDIZSÁR Iván, *Böngésző, ezúttal sürgőnystílusban a karácsonyi könyvek között*. Béke és Szabadság, 1955. 6. évf. 51. sz. 17.
- 3 MÉCS László, *Megdicsőülés*. Budapest: Mécs-Mártoncsik Imre bibliofil kiadása a „Nemzeti Művészet” sorozatban, 1935. (Készült 300 számozott példányban, melyből az első 25-öt más-más színösszeállításban az illusztráló saját kezével festette ki.)
- 4 ILLÉS Béla, *Az aranyliba*. Budapest, Athenaeum, 1946.
- 5 LOSONCI Miklós, *Hincz Gyula életműve*. Szentendre, Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1989. 118.

Nyársforgató Jakab meséi című könyv újrakiadásának illusztrálásán dolgozni.⁶ A kötet 1948 karácsonyára jelent meg a bibliofil kiadásaival ismertté vált, békéscsabai székhelyű Tevan Kiadó gondozásában, és azonnal el is nyerte a Magyar Bibliophil Társaság által odaítélt Az év legszebb könyve díjat. Hincz emellett 1948 év végén a Magyar Művészeti Tanács 1000 Ft díjazással járó nívójutalmát is megkapta, míg a Tevan Nyomda 1949 tavaszán a közoktatásügyi miniszertől Pro Arte érdemérmet vehetett át.⁷

Hincz Gyula 1946-ban készített először illusztrációkat Weöres Sándor verseihez, melyek a már említett Singer és Wolfner (ekkor már Új Idők) Irodalmi Intézet Rt. gondozásában kiadott *Gyümölcskosár* című kötetben jelentek meg.⁸ A könyv Weöres első dedikált gyermekverskötete volt, habár a versek egy része Weöres 1943-as *Medúza* című (nem illusztrált) verseskötetében is olvasható volt már.⁹ A *Gyümölcskosár* 27 egész oldalas és 33 szövegközi, fekete-fehér tollrajz-illusztrációt tartalmaz, melyek stílusa jól illeszkedik Hincz 40-es években készített illusztrációinak sorába – ezek közül talán Villon balladáihoz készült rajzai a legismertebbek,¹⁰ de szintén ebben az időszakban készültek Wass Albert *Tavak könyve – Kilenc mese* című kiadványának szürreálisan mozgalmas illusztrációi is.¹¹ Ahogy a magyar gyermekvers-illusztrációról szóló tanulmányában Révész Emese is idézi,¹² Weöres kezdetektől illusztrált könyvként képzelte el első gyermekverskötetét. „[...] eddig írt gyermekverseimből gyűjteményt csinálni, megfelelő illusztrációkkal, négy-ötévesek részére. [...] Azt hiszem, ez az első olyan gyermekverssorozat, mely a legteljesebb művészi s művészet-pedagógiai igénnyel készült. Hogy célját betölthesse, ehhez szükséges, hogy olyan illusztrátor társuljon a versekhez, aki a festészet terén csinálja meg ugyanazt az egyszerű és nagyigényű munkát.”¹³ Erre a munkára Weöres eredetileg Martyn Ferencet ajánlotta, ám a megvalósításra végül – feltételezhetően a Singer és Wolfner ajánlására – Hinczet kérték fel. „[...] a ködből, homályból, csillagsugárból és a tódító gyermek abrakadabrájából szőtt weöresi líra – amelyben melleleg a képileg megjeleníthetetlen muzsika játssza a főszerepet – nagy kihívás a képzőművész számára. Minthogy a vagabund mesét illusztrálni lehetetlen –

6 Anatole FRANCE, *Jacques Tournebroche, vagyis Nyársforgató Jakab meséi*. Fordította: Keleti Arthur. Békéscsaba, Tevan Kiadó, 1948.

7 A kötet illusztrációival alábbi tanulmányomban részletesebben foglalkozom: *Hincz-illusztrációk a Nyársforgató Jakab meséihez*. Hincz Gyula, Tevan Andor és Keleti Arthur remekműve. – Art Limes, Kép-Tár XII. Tatabánya, 2020. 2. sz. 64–69.

8 WEÖRES Sándor, *Gyümölcskosár*. Budapest, Új Idők Irodalmi Intézet Rt., 1946.

9 WEÖRES Sándor, *Medúza*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1943.

10 François VILLON *Nagy Testamentuma*. Fordította: SZABÓ Lőrinc. Budapest: Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt. 1940. és *A szegény Villon tíz balladája és a szép fegyverkovácsné panasza*. Fordította: SZABÓ Lőrinc. Budapest, Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt., 1940.

11 Wass Albert, *Tavak könyve*. Kilenc mese. Budapest, Révai, 1943.

12 RÉVÉSZ Emese, „A macska a veréb háza” Magyar gyermekvers-illusztráció – különös tekintettel a kortársakra.” – „... Kézifékes fordulást is tud”. *Tanulmányok a legújabb magyar gyermekirodalomról*. Szerk.: HANSÁGI Ágnes, HERMANN Zoltán, MÉSZÁROS Márton, SZEKERES Nikolett. (Tempevölgy könyvek 29.) Balatonfüred, 2018, 10–38.

13 WEÖRES Sándor, *Egybegyűjtött levelek II.*, Budapest: Pesti Szalon – Marfa Mediterrán, 1998. 418.

a verstörténéseket igen, viszont az abban megbúvó lélektartalmak képileg szinte megfoghatatlanok –, Hincz Gyula nagy fába vágta a fejszéjét [...]”¹⁴

A borítóra került gyümölcskosár-motívum – a kötet sok más illusztrációjához hasonlóan – később is visszaköszön a Hincz által illusztrált Weöres-kötetekben, de áttételesen Hincz 40-es években készült olajfestményein is, melyek között gyakori téma volt az asztali csendélet. A *Gyümölcskosár* illusztrációi¹⁵ – különösen az egész oldalt betöltő rajzai – egészen különleges, aprólékosan kidolgozott, gyakran madártávlatból láttatott, Weöres verseihez jól illeszkedő (mese)világot tárnak az olvasó szeme elé. „Stilizált gyerekrajzok, népművészeti motívumok, primitív művészetek technikájának bravúros elegye. Méltatásuk nem az én feladatom, csak azt tanúsíthatom, hogy a kötet hangulatával milyen szerencsésen egybehangzó” – írja a könyv egyik kritikusa 1946-ban.¹⁶

Weöres a *Gyümölcskosár* megjelenését követően – feleségével, Károlyi Amyval egyetemben – közel tíz évig nem publikált/publikálhatott saját könyvet, a pár ez idő alatt alapvetően műfordítói munkából élt.¹⁷ A kényszerű hallgatást követően 1955-ben jelent meg Weöres újabb és egyben máig legismertebb gyermekverskötete, a *Bóbita*, melyet kétségtelenül a modern magyar gyermeklíra és gyermekkönyv-illusztráció mérföldkövének tarthatunk. A kötet megjelentetése az akkor már öt éve működő, kifejezetten gyermek- és ifjúsági irodalomra specializálódott Ifjúsági Könyvkiadó nevéhez fűződik, csakúgy, mint a könyv mind a 29 kiadása – a *Bóbita* tehát egészen napjainkig végigkíséri az 1957 óta Móra Ferenc nevét viselő kiadó történetét. Ugyan a kötet 53 verse közül 20 már a *Gyümölcskosár*ban is olvasható volt, míg néhány a *Medúzából*, valamint a *Magyar etűdök* sorozatból is ismerős lehetett a figyelmes olvasó számára, a versek máig tartó ismertségét egyértelműen a *Bóbita* hozta el számukra is – melyhez jelentősen hozzájárultak Hincz Gyula sokat ünnepeelt rajzai is. „A bravúros, könnyed kézzel papírra vetett ecsetrajz akkor is működik, ha egyetlen állat- vagy emberfigurát formáz (*Paripám csodaszép pejko; Orbán*), s akkor is teli leleménnyel, ha eseményt-történetet kell ábrázolnia (*Vásár*).”¹⁸

A könyv 1955-ös kiadása jól idomult az 50-es évek oktatáspolitikájának azon törekvéseihez, miszerint a közoktatásban – a szovjet irodalom mellett – a magyar nyelv és irodalom oktatásának a korábbiaknál még fontosabb szerepet kell adni.¹⁹ Ahogy a korabeli sajtó méltatásából is kitűnik, a könyv hamar meg is nyerte célközönségét: „Weöres Sándor gyermekversei a költészetnek éppen azokat a vonásait domborítják ki, amelyek nemcsak arra alkalmasak, hogy a gyermekek érdeklődését fölkeltsék, hanem rendkívüli

14 SZAKOLCZAY Lajos, *Négy csillag közt alszom ma. Hincz Gyula Weöres Sándor-illusztrációi.* – Art Limes, A gyermekkönyv-illusztráció IV. Tatabánya, 2008. 1. sz. 42.

15 A könyvhöz készült illusztrációterveket a Petőfi Irodalmi Múzeum Képzőművészeti Gyűjteménye őrzi. Ezúton is szeretném köszönetemet kifejezni a gyűjtemény munkatársainak, amiért biztosították a hozzáférést a tanulmányhoz szükséges anyaghoz.

16 BÓKA László, *Versék, végre versek!* – Új Magyarország, 1946. február 27. 2. évf. 8. sz. 3.

17 FERENCZINÉ ÁCS Ildikó, *Weöres és a gyermekköltészet.* – A vörös postakocsi, 2008 / Nyár. 51.

18 SZAKOLCZAY, ibid.

19 KARDOS József, *Fordulat a magyar iskolák életében: a Rákosi-időszak oktatáspolitikája.* – Iskola-kultúra 2003/6–7. 73–80.

mértékben fokozzák az esztétikai érzékenységet is. A magyar ritmus és rímelés sok-sok finomságát tanulhatja meg a gyermek szinte észrevétlenül a formagazdagság szempontjából minden eddigi gyermekvers-kötetünknel változatosabb, színesebb, ízesebb Bóbita-ból. Szülőknek, óvónőknek, napközi otthonok vezetőinek jószívvel ajánljuk, hogy minél gyakrabban olvassák, mondogassák gyermekeiknek Weöres Sándor verseit, mégpedig a ritmus és a rímek gátlástalan érzékeltetésével.”²⁰

A ritmus és a rímek „gátlástalan érzékeltetésének” feladatát azonban nemcsak az olvasó, valamint a Weöres-verseket később megzenésítő szerzők látták el, hanem a könyv illusztrátora is, aki amellett, hogy az illusztrációs tevékenységet egyfajta képi műfordításnak tartotta, mély beleéléssel volt képes visszaadni minden irodalmi alkotást, mellyel kapcsolatba került. „(...) gyermekrajzai humánumtól átfűtöttek, lehajol a kis szívekhez, mint Weöres és Szabó Lőrinc, hogy felemelje a friss újjongást bennük, zizeg a Hincz vonal itt, mint Kölcsey és Weöres verseiben az őszi lomb, olyan érzékletesen érzéki a Hincz vonal is, szinte remeg a megszakítottság folytonosságában.”²¹ Érdemes megjegyezni ugyanakkor, hogy bár a kritikák gyakran kiemelik mind Weöres, mind Hincz különös nyitottságát a gyermekek világa felé,²² mindkettejük esetében elsősorban a feladat – vagyis az adott célközönséget megszólítani képes verselés és rajzolás – iránti komoly szakmai elhivatottságot kell észrevennünk és értékelnünk,²³ nem pedig a pusztán művészi érzékenységet. Ferencziné Ács Ildikó tanulmányában a következőképp ír a kérdésről: „Megdöbbenő volt számomra Petri György visszaemlékezését olvasni, melyben idézte Weöres egy nyilatkozatát: »Gyerelem nem lévén a gyermekeket sem nem ismerem, sem nem szeretem.« Petri szerint ez a »gonoszkodó« hajlam az ún. gyerekversein is érezhető – amik valójában nem is gyerekversek... egy részét a Rongyszőnyeg-ciklusból válogatta, ahol a pajkosnak látszó, ámde véresen komoly versek között néhány egészen horrorisztikus szöveg is található. Csak egy példa: »Leszállt a tóba / giling-galang / nagypapa leszállt a tóba...«”²⁴

Hincznek, Weöreshez hasonlóan nem volt gyermeke, illusztrátori munkásságán belül mégis igen jelentős szeletet tesznek ki gyermekkönyv-illusztrációi. Hincz a korszak igényeit jól értő és érző művészként a könyvillusztrálásban egyfajta népművelési lehetőséget (is) látott. Ahogy életrajzírója fogalmaz: „Hincz a közművelődés új távlatát látta a képpel, a magas fokú vizualitással növelt könyvművészetben. Fontos kritériumnak

20 H. J. *Adjunk jó könyveket gyermekeink kezébe! Weöres Sándor: Bóbita.* – Család és Iskola, 1955. 6. évf. 11. sz. 14.

21 LOSONCI, *ibid*, 120.

22 Szakolczay Lajos pl. a következőképp fogalmaz elemzésében Weöres és Hincz együttműködéséről: „[...] ő képileg nem akarta tovább bonyolítani Weöres tündéri játékát. Többnyire a lelkéből leledzett tündérkedést adta a vershez.” – SZAKOLCZAY, *ibid*.

23 Ahogy írásában Cs. Tóth János is fogalmaz, Hincz „A máig népszerű versgyűjtemény rajzaiban bátran, de odaillően tudott a saját művészi oeuvre-jének határain belül maradni: a felület ritmusát kiegyensúlyozó felfogása és kalligrafikus vonalai megmaradtak, de gyermekek is élvezhetik a képeket.” – Cs. TÓTH JÁNOS, „Kapcsold a szót a cselekményhez”. A képet az íráshoz. A Móra Kiadó és a 60-as évek gyermekkönyv-illusztrációi. – Art Limes, A gyermekkönyv-illusztráció I. Tatabánya, 2004. 3. sz. 43.

24 PETRI György: *A szabadság hagyománya.* Beszélő, Bp., 2001: 160. Idézi: FERENCZINÉ ÁCS, *ibid*, 2.

tartotta a rajzi felkészültség hiánytalanságát, a gondolati mélységet, – a »nép kultúra egyetemességét«. Megjegyzi, hogy a »könyvtervezés művészei erős alapot kutattak fel hagyományainkban, mintegy méltó örökösei kívántak lenni a magyar könyvművészet megteremtőinek, továbbképzőinek, új rendszereket is kutattak fel a korszerű kommunikációs eszköz esztétikai kifejezése, új esztétikai közérzet megfogalmazása érdekében... a képes beszéd igénye korunkban törvénnyé vált.«²⁵ Az iménti gondolatot erősítő, az 50-es évek hangulatába szépen illeszkedő példa a *Bóbita* első kiadásában még olvasható *Épül az ország*, valamint *Munka és Béke* című két vers, melyek az 1994-es tizedik, felújított kiadás óta nem szerepelnek a kötetben.²⁶ Az épülő/újjaépülő ország, a munka, valamint a béke témái a korszak számára fontos üzeneteket hordoztak, sok más művészhez hasonlóan Hincz is foglalkozott velük festészetében (valamint gobelinjein, egyedi és sokszorosított grafikáin) is – ám ahogy a *Bóbita* felújított kiadásából az említett versek, úgy a Hincz munkásságát feldolgozó kiadványokból, kiállításokról az 50-es (60-as) évek ezen alkotásai is szép fokozatosan kikoptak.²⁷

Nem ez az egyetlen különbség a *Gyümölcskosár* és a *Bóbita* egyes kiadásainak illusztrációi között. Az előbbi fekete-fehér rajzait már az 1955-ös *Bóbita* esetében is oldott, színes ecsetrajzok váltották fel, melyek, különösen az egész oldalas fekete-fehér illusztrációkhoz képest, mind részleteikben, mind kompozíció és vonalvezetés tekintetében sokat egyszerűsödtek. Ilyen a *Bujócska* című két versszakos vers, melyet a *Gyümölcskosár*ban még egy egész oldalas és egy kisebb, szövegközi rajz illusztrál, míg a *Bóbita* különböző kiadásában már két, színes, szövegközi rajz kíséri, ugyanakkor a második versszakhoz tartozó diós, száztornyos illusztráció egyszerűsített változata az 1962-es második kiadástól kezdve a könyv tartalomjegyzékénél is visszaköszön. Hasonló az *Altatódal* is, mely a *Bóbita* első kiadásában kiegészül a *Csiribiri* című verssel, ám a tartalomjegyzék nem jelzi önálló versként. A vershez a *Gyümölcskosár*ban még egy egész oldalas, aprólékosan kidolgozott, rajzos illusztráció tartozik, mely jól kiemeli a vers fő motívumait: a két kutyát, a köves, széles utat, valamint a rózsát és a mályvát, míg a vers alatt egy

25 LOSONCI, ibid, 119.

26 A versek Weöres 1973-ban megjelent, *Ha a világ rigó lenne* című kötetében újra szerepelnek, itt a későbbi kiadásokból sem tűntek el.

27 Hincz műveinek legnagyobb gyűjteménye Vác város tulajdonában és a váci Tragor Ignác Múzeum kezelésében van, ahol hosszabb-rövidebb megszakításokkal a 80-as évek eleje óta látogatható Hincz állandó kiállítás. Illusztrációinak jelentős gyűjteménye található a Petőfi Irodalmi Múzeumban, grafikáit nagy számban őrzi a Magyar Nemzeti Galéria és a miskolci Herman Ottó Múzeum – Miskolci Galéria, míg a munkásmozgalmi, baloldali kötődésű műveinek egy jelentős egységét a volt Munkásmozgalmi Múzeum gyűjteményét őrző Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Képcsarnok raktáraiban találhatjuk. Hincz számos murális munkát (sgraffitót, mozaikot, színes ólomüveglakot, nagy méretű kőgrafikát) is tervezett – elsősorban művelődési házak és oktatási intézmények számára –, ezek egy része a mai napig megtalálható in-situ. A téma kutatásával a Kállai Ernő Művészettörténeti és Műkritikai Ösztöndíj keretein belül részletesebben is foglalkoztam, melynek eredményét az alábbi tanulmányban közöltem: *A „Hincz-jelenség” nyomában. Kádár-kori muráliák kortárs olvasata*, – ÁRVAI-JÓZSA Kitty – NAGY Eszter – SISA József – SZÉKELY Miklós – TATAI Erzsébet (szerk.): *Látkép 2021 – Művészettörténeti Tanulmányok*. Látkép 03 / Alkotói életstratégiák, Budapest: BTK – Művészettörténeti Intézet, 2022. 170–180.

bölcsőben alvó csecsemő alakja zárja az oldalt. A *Bóbita* első kiadásában ugyanitt oldott festőiséggel megjelenített két kutyát, valamint a *Csiribiri*hez is jól igazodóan egy négy csillag közt alvó csecsemőt láthatunk. A későbbi kiadásokban – melyek már önálló versként sorolják a *Csiribirit* – az *Altatódalt* egy rózsa és egy mályva, valamint egy faágon ülő madár motívuma illusztrálja, míg az ezúttal már hosszabb versként szereplő *Csiribiri* önálló oldalt kap, a négy csillag közt alvó csecsemő motívumával illusztrálva.

Egyes versek esetében tartalmi változás nem, csupán az illusztrációk egyszerűsödése figyelhető meg, így *A béka-király*, a *Pletykázó asszonyok* vagy a *Nyári este* című versek esetében. Máshol, például a *Buba éneke*, a *Ha nap süt a rétre*, vagy a *Füstös rajkók* esetében a *Gyümölcskosár* gyermekrajzok stílusát idéző illusztrációit a *Bóbita* első kiadásában magabiztosan komponált, érett festőiséggel megalkotott figurális kompozíciók váltják fel, melyek a további kiadásokban – a könyv többi illusztrációjához hasonlóan – újra leegyszerűsödnek. Hincz a legtöbb vershez legalább két, de a *Gyümölcskosár*-ban, vagy későbbi verseskötetekben is szereplő versek esetében három, vagy akár több változatban is készített rajzokat. A *Bóbita* borítójához három verzió készült, *A tündér* című vers Bóbita-figurájából pedig megszámlálhatatlan. Az 1962-es második kiadást a szakma az első kiadásnál talán még többre értékelte, „Az év legszebb könyve” verseny Ifjúsági és gyermekirodalmi kiadványok kategóriájában díjazott kiadást 1963-ban a következőképp méltatták: „A könyv második, grafikai szempontból teljesen átdolgozott kiadásban jelent meg. Művészi megformálása igényesebb az első kiadásnál. Hincz Gyula új illusztrációi hangulatgazdagok, frissek, közel állanak a gyermekek lelkivilágához. A belső tipográfia a modern tipográfiai elvek következetes megvalósításával készült. A kivitelezésben a Kossuth Nyomda végzett mintaszerű munkát.”²⁸

Hincz az 50-es, 60-as években rendkívül aktív szereplője volt a hazai művészeti életnek. 1949 és 1963 között a Képzőművészeti Főiskola tanára, 1958–1963-ig az Iparművészeti Főiskola főigazgatója volt. Számos hazai és nemzetközi, egyéni és csoportos kiállításon szerepelt grafikáival, festményeivel, továbbá muráliákat tervezett, illetve számos könyvet illusztrált a Móra Kiadó mellett többek között a Szépirodalmi, a Magyar Helikon és a Magvető Könyvkiadók megbízásából. 1964 januárjában önálló grafikai kiállítása nyílt a Dürer Teremben, a Képcsarnok Vállalat sokszorosító grafikákat árusító üzletéhez tartozó kiállítóteremben. A kiállítást Weöres Sándor nyitotta meg, ami jól mutatja, hogy a két művész között a szigorú szakmai kapcsolatnál szorosabb, baráti viszony alakult ki az évek során. Weöres egy későbbi méltató írásának végén például a következőképp jellemezte Hincz művészetét: „Talán nem túlzás, legfeljebb túl egyszerű lekerekítés azt mondanunk, hogy Hincz Gyula nemcsak a jelen, hanem a még ismeretlen jövő művésze is.”²⁹

Hincz könyvillusztrációiból 1967 nyarán önálló kiállítás nyílt a Petőfi Irodalmi Múzeumban,³⁰ ahol az egyedi és sokszorosított grafikái mellett néhány kisplasztikája, illet-

28 *A szép magyar könyv – 1962.* – Magyar Grafika, 1963. 7. évf. 2. sz. 20.

29 WEÖRES Sándor, *Új stílusban.* – Új Tükör, 1976. október 5. 13. évf. 40. sz. 33.

30 *Hincz Gyula illusztrációinak kiállítása*, Petőfi Irodalmi Múzeum, 1967. július 14. – szeptember 15. Rendezte: Miklós Róbert, Vayerné Zibolen Ágnes, megnyitotta: Pogány Ö. Gábor.

ve az illusztrált könyvek egy válogatása is szerepelt – köztük a *Bóbita* 1962-es második kiadása is. Az illusztrátori működését feltérképező tárlat komoly visszhangot keltett,³¹ illusztrációi gyakran szerepeltek más kiállításokon is önálló lapként.³²

A *Bóbita* sikere után Weöres és felesége közös gyermekverskötetet adott ki *Tarka forgó* címmel 1958-ban, melyet Szántó Piroska illusztrált.³³ A 120 verset tartalmazó kötetben a *Bóbita* szinte összes verse helyet kapott. Weöres következő önálló gyermekverskötete, a *Zimzizim* 1969-ben jelent meg, egy évvel a *Bóbita* harmadik – immáron a maig ismert és használt, fehér borítós – kiadása után. A kötet 48 verset tartalmaz, melyek közül egyetlenegy sem volt olvasható a *Bóbitában*, ám közülük több a *Bóbita* verseivel egykorú, vagy még korábbi. A Móránál megjelent kötet több, alapvetően felnőtteknek szóló verset tartalmaz, illusztrációi – melyeket ugyancsak Hincz készített – azonban a *Bóbitáénál* erőteljesebbek, színesebbek, mesekönyvszerűbbek. „(...) a versszöveggel grafikai egységet képező rajzai a *Zimzizim* című kötetben élnek a legjobban”³⁴ – a könyv tehát éppen illusztrációi által válik igazán gyermekverskötetté. „Weöres több ízben is hangoztatta, hogy gyermekverset »szándékosan« csak ritkán írt. Az egészen egyszerű felépítésű versei váltak az idők folyamán gyermekverssé. Ritmikai stúdiumoknak, olykor vázlatoknak nevezte őket, melyeknek keletkezése pillanatában nem is igen gondolkodott arról, hogy gyerekvers lesz-e belőlük vagy felnőtt.”³⁵ Habár illusztrációit tekintve a *Zimzizim* a *Bóbitánál* magabiztosabban kidolgozott, szöveg és kép viszonyában átgon-doltabb, játékosabb kötet, összességében mégsem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, így jóval kevesebb kiadást is élt meg.³⁶ Az illusztrációtörténeti kutatás szempontjából ugyanakkor különösen szerencsés, hogy a könyv teljes illusztrációs anyaga, végleges formában és elrendezésben – további számos korai változat és terv kíséretében – épségben fennmaradt, ma a váci Tragor Ignác Múzeum Hincz-gyűjteménye őrzi őket.³⁷

Hincz és Weöres utolsó közös munkája a *Ha a világ rigó lenne* című, először 1973-ban megjelent gyermekverskötet volt, mely a maga 159 versével felöleli Weöres Sándor addigi egész gyermekköltészetét.³⁸ A korábbi kötetekhez képest nagyobb formátumú,

31 Vö: POGÁNY Ö. Gábor, *Hincz Gyula illusztrációi a Petőfi Múzeumban*. – Művészet, 1967, 8. évf. 10. sz. 40–42.

32 „Mindenhez kritikussal igénnyel, egyéni meglátásokkal nyúl, innen, hogy illusztrációi a szövegössze-függésektől függetlenül is élvezhető, szuverén alkotások.” – TASNÁDI Attila, *Kiállítási jegyzetek*. In: Kortárs, 1967. október, 11. évf. 10. sz. 1678.

33 WEÖRES Sándor – KÁROLYI Amy, *Tarka forgó*. Budapest, Magvető, 1958.

34 SZAKOLCZAY, ibid, 43.

35 FERENCZINÉ ÁCS, ibid, 65.

36 Az 1969-es Móra-kiadás után 2001-ben és 2002-ben a Tericum Kiadó gondozásában jelent meg (változatlan formában), míg a Móra második, felújított kiadása csak 2017-ben látott napvilágot.

37 Ezúton is szeretném köszönetemet kifejezni a múzeum munkatársainak, különösképp Vidákovich-Monori Laurának és Orlik Editnek, amiért biztosították a hozzáférést a tanulmány elkészítéséhez szükséges gyűjteményi anyaghoz.

38 A kötet a Móránál hét kiadást élt meg, (a legutóbbi, hetedik kiadás 2017-ben jelent meg), ugyanakkor 2007-ben és 2009-ben a pozsonyi székhelyű magyar kiadó, a Kalligram Könyvkiadó is kiadta.

sűrűbben rendezett – oldalanként két-három verset is tartalmazó – könyv illusztráció szempontjából talán a legkevésbé kiemelkedő. A versek öt nagy egységét bevezető egy-egy egész oldalas rajzon túl a könyv elsősorban a korábbi kötetekből már ismerős motívumokat eleveníti fel, alakítja át kis méretű, színes filctollrajzok formájában. „Nagy kár, hogy a kötet zsúfolt, versek és rajzok nehezen fészkelődnek a lapjain. Talán más formátumban oldottabb, játékosabb, közvetlenebb, méltóbb köntöse lett volna a kiváló versek gyűjteményének” – írja a könyvről egy korabeli kritika is.³⁹ Az ugyanakkor tény, hogy Hincz láthatóan – még ennyi év után is – kihívást látott Weöres világának pontos megragadásában. „A *Ha a világ rigó lenne* több verséhez, sutba dobván a régit, Hincz új illusztrációkat illesztett (*A kutya-tár; Pletykázó asszonyok; Így meg úgy* stb.), evvel is jelezve: Weöres álom-terrénuma van annyira gazdag, hogy a megérzékenyítő »pontosítás« jegyében érdemes újra és újra a versek titkát képi módon megfejteni.”⁴⁰

Weöres ezt követően nem adott ki több, dedikáltan gyermekeknek szánt verses-kötetet, Hincz azonban számos további, gyermekeknek szóló könyvet illusztrált még pályafutása során, többségüket a Móra gondozásában. Ezek sorából is kiemelkedik Móricz Zsigmond *A török és a tehenek* 1970-es kiadása⁴¹ – mely nem az első Hincz illusztrálta Móricz-kötet volt –, a T. Aszódi Éva által összeállított *Bóbita álmos* című, altatódalokat tartalmazó kötet,⁴² Pákolitz István *Pitypang* című gyermekversgyűjteménye,⁴³ Katajev *Hétszínvirág* című mesekönyve,⁴⁴ Radnóti *Esti mosolygás*,⁴⁵ Nemes Nagy Ágnes *Mennyi minden* című kötete,⁴⁶ valamint a Schindler Anna válogatta *A zöld madár* című meseantológia.⁴⁷ Hincz Gyula neve tehát kétségtelenül összeforrt a magyar illusztráció és gyermekkönyv-illusztráció történetével, ahogy életrajzírója is fogalmazott: „Hincz neve egybekapcsolódott a magyar könyvművészettel, az illusztrációval, bár Ő ezen irodalmi rajzkísérleteiben is független maradt a költői, drámai, epikai ősforrás bűvöletében.”⁴⁸

39 ZAY László, *Ha a világ rigó lenne. Weöres Sándor versei.* – Magyar Nemzet, 1974. július 21. 30. évf. 169. sz. 13.

40 SZAKOLCZAY, ibid, 44.

41 Érdemes megjegyezni, hogy míg a *Bóbita* legújabb, 2020-as kiadása továbbra is Hincz-illusztrációkkal jelent meg – még ha az eredeti színektől némiképp már eltérő színezéssel is –, addig *A török és a tehenek* későbbi kiadásait már más illusztrációkkal adta közre a Móra.

42 T. ASZÓDI Anna (szerk.), *Bóbita álmos.* Budapest: Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, 1971. (A kötet későbbi, 1978-as és 1991-es kiadásai szintén Hincz illusztrációival jelentek meg.)

43 PÁKOLITZ István, *Pitypang.* Budapest, Móra Ferenc Könyvkiadó, 1972.

44 VALENTIN KATAJEV, *Hétszínvirág.* Budapest, Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, 1974. (A kötet későbbi, 1978-as és 1988-as kiadásai szintén Hincz illusztrációival jelentek meg.)

45 RADNÓTI Miklós, *Esti mosolygás.* Budapest, Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, 1974. (A kötet 1978-as második kiadása szintén Hincz illusztrációival jelent meg.)

46 NEMES NAGY Ágnes, *Mennyi minden.* Budapest, Móra Ferenc Könyvkiadó, 1975.

47 SCHINDLER Anna (szerk.), *A zöld madár. Válogatás a világ legszebb meséiből.* Budapest, Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, 1975.

48 LOSONCI, ibid, 118.